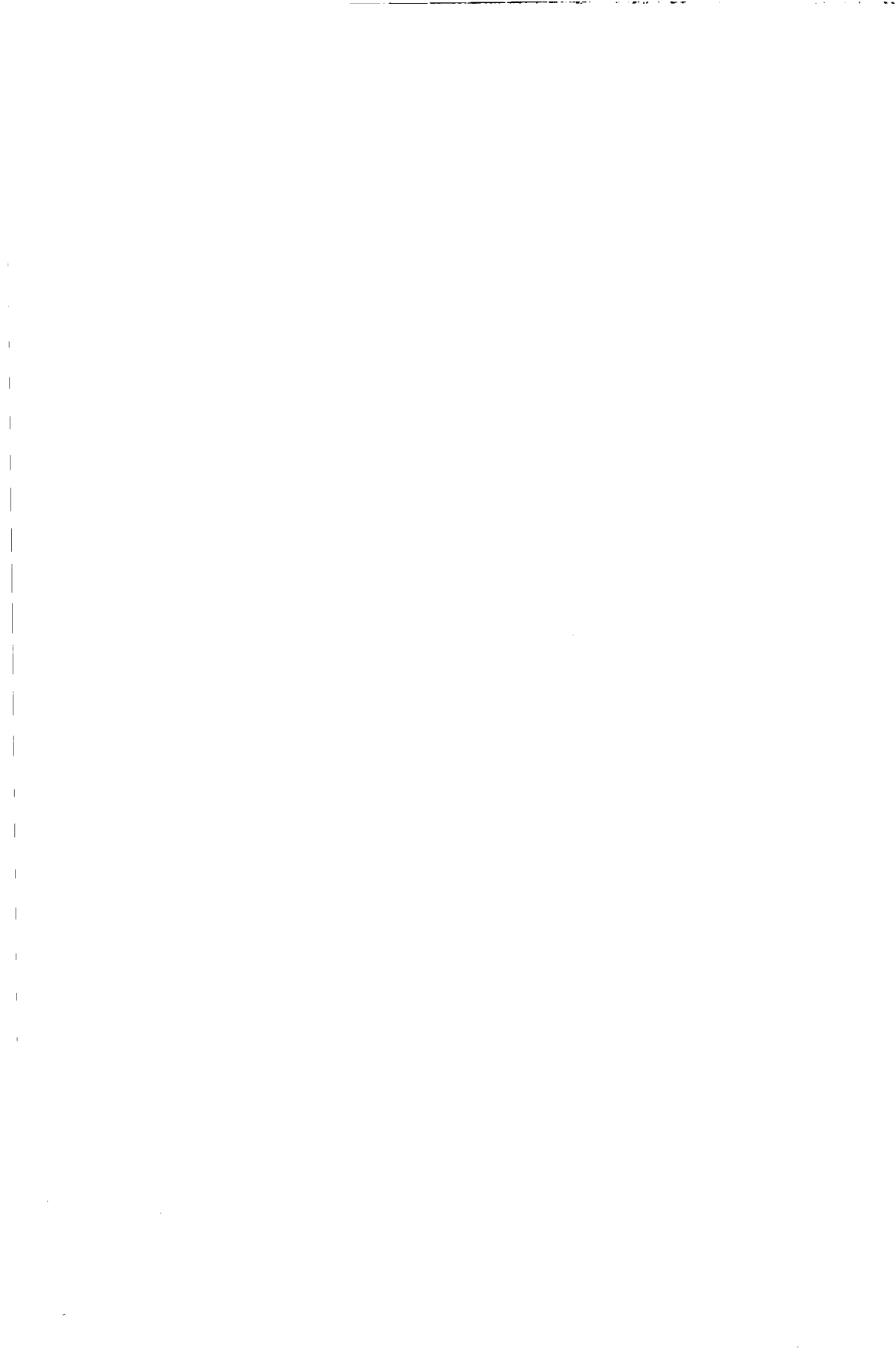

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

VII. ÉVFOLYAM /1975. DECEMBER/

25

*E szám munkatársai: Stefan Barbarič, Bé-
ládi Miklós, Bori Imre, Lazar Curčić, Dá-
vid András, Fried István, Gál István, Kú-
fer István, Vaso Milinčević, Molnár Csikós
László, Pastýik László, Jože Pogačnik,
Pomogáts Béla, Póth István, Szeli István,
Sziklay László, Vajda Gábor, Veselinović-
Sulc Magdolna, Milorad Živančević*

A
HUNGAROLÓGIAI
INTÉZET
TUDOMÁNYOS
KÖZLEMÉNYEI

25. SZÁM

VII. évfolyam / 1975. december.

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
NAUČNA SAOPŠTENJA INSTITUTA ZA HUNGAROLOGIJU
PAPERS OF THE INSTITUTE OF HUNGARIAN STUDIES
MITTEILUNGEN DES HUNGAROLOGISCHEN INSTITUTS

BORI IMRE

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLO

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGI TITKÁR

PENAVIN OLGA

ŠULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ

ČERVENJAK JOSIP

TECHNIKAI SZERKESZTŐ

SZERKESZTŐSÉG:

21000 NOVI SAD — ÚJVIDÉK

Nikola Tesla utca 4.

Kiadja a Hungarológiai Intézet a Tartományi Tudományügyi Öngazgatási Erdekközösség támogatásával.

Készült az újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat
nyomdájában, 1977. január 5.

TANULMÁNYOK

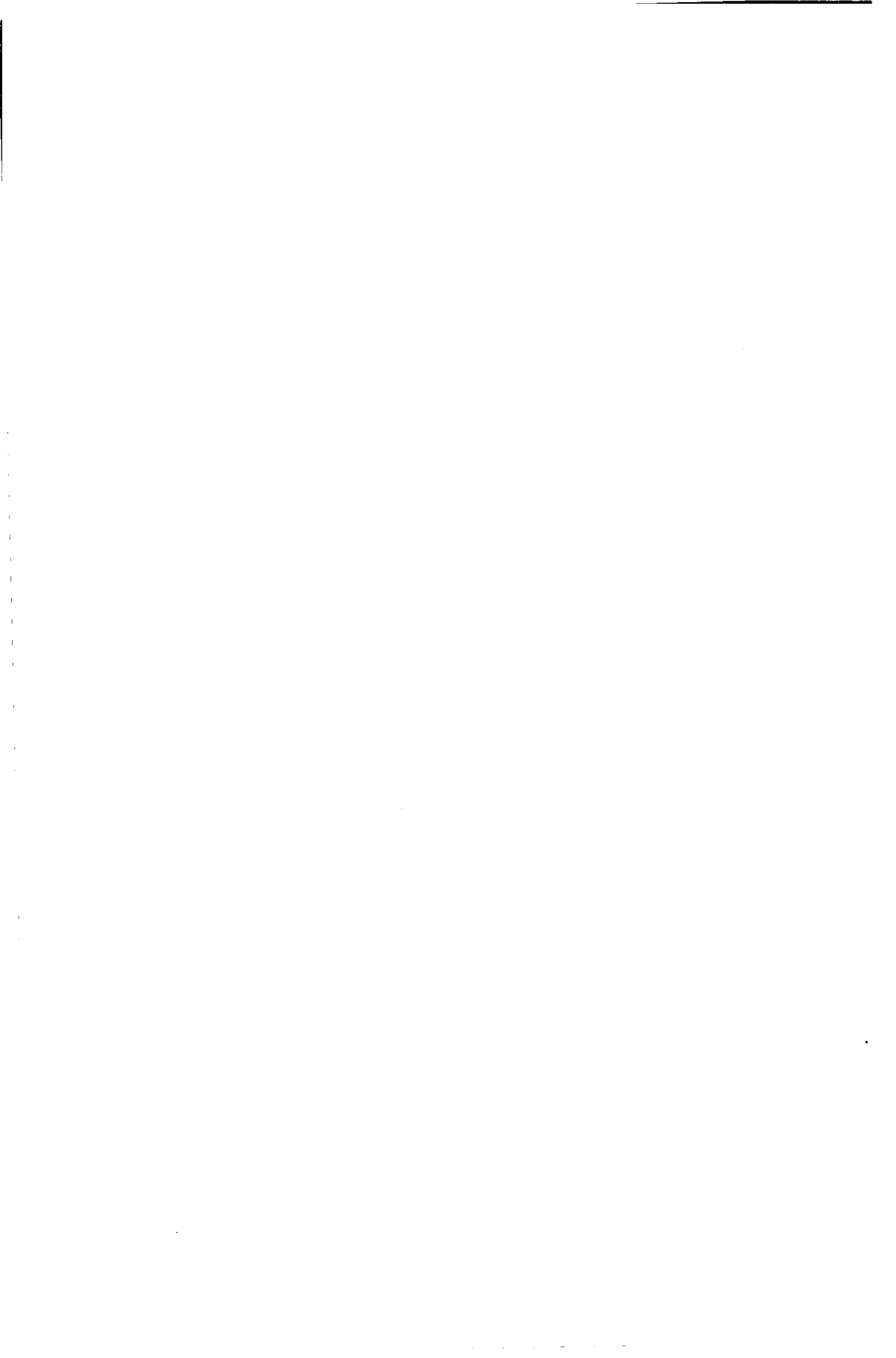
E SZÁMUNK ELÉ

1974. XII. 13-án és 14-én került sor Intézetünk és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete közös távlati munkaterve keretében a harmadik komparatistikai ülészakra a Matica Srpska dísztermében. Az értekezlet témája a magyar és a délszláv, illetve középkelet-európai romantika irodalma volt. Előadással léptek fel: Póth István, Fried István (Budapest), Milorad Živančević, Jože Pogačnik, Božidar Kovaček, Šulc Magdolna, Bori Imre, Lazar Čurčić, Dávid András, Szeli István (Újvidék), Štefan Barbarič (Ljubljana) és Vaso Milinčević (Belgrád). A bejelentettek közül Sziklay László (Budapest) személyesen nem vehetett részt az értekezleten. Előadását Fried István olvasta fel. (Vö. HITK, 21. sz. 165—166. 1.).

Az értekezlet második napján az Intézet helyiségeiben tartott megbeszélésen a résztvevők megaláztatással állapították meg, hogy a Hungarológiai Intézet 1970. évi kezdeményezése eredményesen folytatódik. A közösen végzett munka eredményei között tartjuk számon a HITK 5/6. kettős számában közölt 24 komparatistikai tanulmányt; a két éves időközökben budapesti és újvidéki székhellyel szervezett tanácskozások folyamatos megtartását s általában az e tárgykörben felélénkült munka egyéb formáit; a MTA Irodalomtudományi Intézetének gondozásában megjelent kapcsolattörténeti tanulmánykötetet; valamint az e tárggyal foglalkozó magiszteri munkák, doktori disszertációk és önálló kiadványok számának felszaporodását.

Az értekezleten elhangzott előadásokat (Božidar Kovaček és Szeli István szövege nélkül) e számunkban közöljük, kiegészítve az összehasonlító irodalom körébe vágó néhány egyéb tanulmánnyal, amelyek szorosabban vagy lazábban szintén Intézetünk kutatásaihoz kapcsolódnak. B. Kovaček előadása később jelenik meg, Szeli Istváné pedig más folyóiratban már megjelent.

(Sz. I.)

Milorad Živančević

IVAN MAŽURANIĆ MINT MAGYAR KÖLTŐ

Kevésbé ismeretes, hogy Ivan Mažuranić (1814—1890) az irodalomban először mint magyar költő jelentkezett.

A horvát szábor még 1790-ben határozatot hozott a magyar nyelv nem kötelező iskolai oktatásáról, a pozsonyi közös országgyűlés pedig arra törekedett, hogy a magyart mint hivatalos nyelvet a horvátokra rákényszerítse. Hosszú viták és több évi ellenállás után a horvát követeknek a latint sikerült mint „hivatali” nyelvet megvédeni, de ugyanakkor engedményként megígérték, hogy mindent megtesznek, hogy a fiatalság megtanuljon magyarul.¹ És valóban a horvát szábor 1827. IX. 10-én döntést hozott, hogy a magyar nyelvet minden iskolában kötelező tárgyként hallgassák.

Az ifjú Mažuranić annak az első nemzedéknek a képviselője, amely a horvát gimnáziumban tanulta a magyar nyelvet. Ő Rijekán járt gimnáziumba (1828—1858)², ahol, a szerencsés körülmények folytán, ezt a tantárgyat Császár Ferenc (1807—1858) a költő adta elő.

Mažuranić testvéréhez, Antunhoz 1830. április 30-án írott levelében említi tanárát első ízben: „Egy magyar érkezett, aki a humaniórákat adja elő és egyúttal hetente négy óra magyar nyelvet, ezeket az előadásokat én is látogatom; ő szuplens”³. Amint a jegyzőkönyvből látható Császárnál eleinte minden diák „prima” rendű, egyedül Mažuranić „eminens”; az 1833. évi gimnáziumi rangsorolásban *In Lingua Hungarica* Mažuranić az első eminens.⁴

Ez a momentum különösen jelentős lesz a költő további művelődésében. Már Đuro Deželić *Životopis preuzvišenog gospodina Ivana Mažuranića* (*Nagyméltóságú Ivan Mažuranić úr életrajza*, Karlovac, 1861) c. művében feljegyezte, hogy Császár felfigyelt tehetséges tanítványára, aki csakhamar kitűnően megtanult magyarul, úgyhogy már a hatodik osztályban ezen a nyelven verseket írt, „mint egy tőzsgyökeres magyar”; már korábban is jeleztem, hogy ez az állítás hiteles, s hogy az adatok Anton Mažuranićtól származnak, most azonban már minderről okmányokkal alátámasztva lehet beszélni.

Időközben az ifjú költőre felfigyelt Fiume alkormányzója, Űrményi Ferenc is, aki részt vett azon az iskolai ünnepségen, amelyen Mažuranić saját magyar nyelvű verseit olvasta fel. Mažuranić első — a közelmúltig

ismeretlen — nyomtatásban megjelent verse valójában alkalmi vers Ürményi Ferenchez: *Búcsúdal mellyel Nagyméltóságú, Méltóságos és Nagyságos Ürményi Ferenc urat* (Fiume 1832); ezt röplap formájában osztogatták azon az ünnepségen, amelyet Ürményi új tisztségre való távozása alkalmával tartottak.⁵

Mažuranić első magyar nyelvű verséről már korábban Póth István írt⁶, megvilágítva ez alkalomból Császár szerepét is. Császár Ferenc 1830-ban került a fiumei gimnáziumba — a pontos dátum Mažuranić idézett levelében látható — és ott egy egész évtizedet töltött el. Valamivel korábban adta ki első epikai költeményét, a *Kemendvárat* (1828), majd Fiumében kiadja *Szonettkoszorú* (1831) c. gyűjteményét. 1832-ben a MTA levelező tagjává választják, később pedig verseket, novellákat, útirajzokat stb. adott ki. Póth István érdekes adatot szolgáltatott Császár Ferencnek Toldy Ferenc (1805—1875) irodalomtörténészhez írott egyik kiadatlan levelének közlésével: „Választás' alkalmakor ne feledkezzenek meg rólam, ki nem csak irt grammatikáimmal 's egyéb bár csekély érdemű munkáimmal, hanem szóval is hirdetem itt, valódi apostolként, honom' nyelvét; 's olly sikerrel, hogy utódom aligha egy tanítványom nem lesz. (...) 's pedig egy tős-gyökeres horvát-olasz fiú, ki egyébként az idén Győrött tanulván, magát a' kimondásban tökélyesíti.” (op. cit. 474) Nyilvánvaló, hogy Ivan Mažuranićról, Császár legjobb tanítványáról és kedvencéről van szó, aki valóban Győrbe indult, hogy filozófiát hallgasson, de végül is Szombathelyen állt meg.

Azonban Póth István nem tudta, mint ahogy mi sem tudtuk eddig, hogy Mažuranić Császárhoz írta verseit, hogy hatása alatt állt és egyáltalán sokkal közelebb állt hozzá, mint azt feltételezni lehetett. Meglátszik ez már Mažuranić ez időben írott leveleinek a tónusán is, abból az intimitásból, ahogyan a testvérek ezt a nevet emlegetik egymás között (nyilvánvaló, hogy Császár többször találkozott Antun Mažuranićyal, amikor Zágrábba utazott.) Így 1834. július 31-i levelében, miután elvégezte a gimnáziumot Fiumében, Ivan ezt írja testvéreinek: „Kedden délután egészségesen megérkeztem Rijekába, ahol Császárt még ottértem, aki felesége betegsége miatt nem tudott elutazni. Gerliccel (...) ma beszéltem, követelését megtagadom és amennyire lehetséges lesz, ettől az igától szépen elzárkózom. Császár igazat ad nekem. Az alkormányzóval szintén beszéltem. Szavai szerint a jelölésnél első helyen fogok maradni. Ígéri, hogy amennyiben rajta múlik, elintézi számomra, biztosít felőle, hogy röplapomról magyar nyelvismeretemet jól megismerte s egyedül az én ifjúságom aggasztja valamelyest. Egyebekről Császárral beszélned kell.”

Szemmel láthatóan arról az ösztöndíjról volt szó, amelyet Mažuranić rövidesen megkapott magyarországi tanulmányaira. Az 1834/1835. iskolaévet a szombathelyi líceumban töltötte el, ahol a filozófiát kitüntetéssel végezte el. Intime azonban nem volt elégedett azzal a környezettel, amelybe került, betegeskedett, nélkülözött, s e mellett csalódott tanáiraiban és az iskolai rendszerben: „Nekem ezen az ördögi Szombathelyen egy csöppet sem tetszik. A professzorok az embert fajankónak tartják, ha meg akarod szerezni azt a szerencsétlen eminenszt, az egész tananyagot fejből kell szavalnod mint egy gyermeknek — mekkora esztelenség ez!”

Danken Gott für den fruchtbarsten Frieden,
 den wir uns bisher in Studii bewahren sehn,
 und daß ich nunmehr einigermassen in
 Besitz der Wissenschaften sein darf.
 Demnach, dem hiesigen als Supplens in
 Humanitatis agebat ich jährlich in der
 Gymnasial-Classe einundzwanzigmal als
 Professor, an dessen Stuhl ein Magyar
 gelehrt die Humanität lehrte, und zu-
 gleich viermal Stunden in der Schule der
 geistlichen Sprache, welche auch ich besuche; in
 ist ebenfalls als Supplens. Dasselbe
 dem hiesigen auch noch, wenn ich in der
 als Supplens gelehrt: und Suppe ist
 dem hiesigen gelehrt worden. Mit
 diesem hiesigen ist dies unermesslich
 Datum den 30ten April 1730.
 Johann

E levéiben jelenti Mažuranić testvérének Császár érkezését a fiemei gimnáziumba:
 "...an dessen Stuhl ein Magyar eingetreten die Humanität lehret, und zugleich
 auch 4 Stunden in der Woche die ungarische Sprache, welche auch ich besuche; er
 ist ebenfalls als Supplens".

In Lingua Hungarica.

DE PROFICIENTIBUS.

EMINENTES.

1. MAXURANICH JOANNES, e II. Hum.
2. Manzoni Joannes, e III. Gram.

CLASSIS PRIMA.

1. Merzlyak Rochus, e II. Hum.
2. Keller Julius, e III. Gram.
3. Berecich Nicolaus, e II. Hum.
4. Michletich Franciscus, e I. Hum.
5. Gasparovich Nicolaus, e III. Gram.
6. Krainz Joannes, e I. Hum.
7. Zängerle Antonius, e I. Hum.
8. Sepich Anselmus, e II. Hum.

EX INCIPIENTIBUS.

EMINENTES.

1. STANFL NICOLAUS, e III. Gram.
2. Dobrich Antonius, e III. Gram.
3. Paolinelli Arsenius, e IV. Gram.
4. Pollich Martinus, e III. Gram.

CLASSIS PRIMA.

1. Saitz Petrus, e I. Hum.
  2. Camera Ernestus e II. Gram.
  3. Storm Carolus, e II. Gram.
- Infirmirate impeditus examen non subicit:*
1. Pauletich Joachimus. *E priv. Cl. I.*

Nro. 18.

Numerus totius Juventutis 152.

TYPOGRAPHIA FRATRUM KARLETZKY.

Mythologiai Kézükönyv.

készítette

Császár Ferencz.

*Senza portento, senza meraviglia
Nulia è l'arte de' carmi, e mal s'accorò
La meraviglia ed il portento al nudo
Arido Vero, che de' s'ati è tomba.*

Monti.

Császár kéziratos könyvének címlapja

Fejezet.

Hi van vissza a 'Mythologia' ügye, melyet több újabb időbeli bölcsek hiaktatnak történi a 'Kép. M. történet' és 'Tudományok' sorába. A mai Tudósok nagyobb része nem elismerik az ezen mesés, de mély tudományt rejtő régiségek' tiszteletéről és inkább elismerik, hogy bár más alapokra van is már időnkben építve a 'hormánkok' bátorsága, a 'népok' boldogsága, a 'költők' és 'festők' bíradalma azonban csak ugyan a 'parnapiusi képzelt Apolló' és 'Musák' ihlése által tenyészik és virágozik még korunkban is.

Innét van, hogy Európa' mivel nemzetéről számos tudósok írszkodtak honosítat, még pedig anyanyelvök' csinosodását vizsgáló szavókön, hani nyelvön írskodtak - a 'szép tudományok' ezen ágával megismeretelni. A több nagyra terjedő Mythologiai szókönyveket, számos kisebb, a 'tanulók' szükségére, a 'Szép' és tudománykedvelők' mulattatására szerzett kivonatok követték.

A magyar litteratura igen kevés tudomány legalább csak egy illyes kivonattal sem dicsekedhetik; pedig úgy vélem az illyes munka nem megvetendő eszköz lehetne a nyelv' csinosodásának. Megragyok azonban gyanakodni, hogy litteratorok, kik kiadhatatlan szorgalommal írskodának a 'nemcs' előírásere, szavókön veszik a 'szép tárgyat' és Európa' mivel nemzetének példijára fogunk rátni nem sokára magyar nyelvön készült Lambriereket Szótárat, és Praxist, melyeket azért az enyémmel szakszorta tökéletesen kivonatok fognak követhetni.

Tegyetek addig is Hazám' sorsá reményű Serendeki
e jelen kironatot, s tökéletlenségét bocsápsátok meg. —
Megfocátják ezeket hiszem tudósink is, mert ált fog-
ják látni, hogy illy nálunk még töretlen uton egy ifjú
szexzőnek megbottani könnyű dolog. Tudom én is értem
egy illyes munkára, hogy tökéletes lehepsen nem egyes
szexző' szeméi kívántatnak még, én pedig tudósink kö-
széppontjától illy mefexző~~ss~~ esvén, szükségcs tanácsaik-
kal csak nagy nehezen, vagy éppen nem boldogulhatok.
— Ha hogy csekély igyekezetem honom nagy érdemű
litteratorit hasonló munka készítésére bizdaltaná, ö-
römmel fognék részt venni fáradságaikkban. Fiume.
Április 25^{én} 1832.

Császár.

BUCSÚDAL,
mellyel
Nagyméltóságú, Méltóságos és Nagysagos
ÜRMEŒNYI
ÜRMEŒNYI FERENCZ URAT,
Csász. Kir. Kamarást, Valis. Bel-ó Titkos és Udvari Tanácsost,
Fiume Szabad Rikóto és Város, 's az egész Magyar Tenger-Part
Kormányzóját; Fiume 's Buccari Szabad Tengeri-Kereskedoi
Városok Polgári Kapitányát 's Ratonai Commendansát
Ő EXCELLENTIÁJÁT.

*Az 1832-iki Ország-gyűlésre indúltakor
fői tisztelettel ábrózké.*

A' FIUMEI KIR. GYMNASIUMBAN
Magyar Nyelvet tanuló Ifjúság.

FIUMÉBAN
Katletzky Testvérck betüivel.

Az Ürményihez írt Búcsúdál: Mažuranić első nyomtatott verse

Császár úrhoz. újfrendő alkalmával 1833.

Mint majd midőn a' thejali berleken
Tárfő xephyret Hesperos alkonyán
A' himés erdő ékeit, és ép
Kellemeit viszik el magoddal:
Ellopra rotlos Chronos ex évet is,
Tudkivra hol már skámtalan bors haja
Szaxad lebeg, és búsong az újonck.
Földkeretünl alapos gümölése.
Hajh, életünk egy grádicsa elveszem! -
Rövid napunknak pályafutásai
Mind annyival kurtábbak, és mi
Mind közelebb viesszünk nyugalmhoz.
Hajó az ember, tenger az élete,
Császár! és ha nem léssz tengeri viessznait
Kegyes szelened vig ereszteni,
És mennyei sorv-adománygyal élni;
Adharja Teol keljenel a' dühös
Habor, és vad Otian szélveszes árjai,
Mellyerbe veszeszen, és sírja adák
Scylla lehet és ragado Charybdis.

Barátomhoz.

Szívet or máról rohanó parakként
Folydogát élünk csörögő folyója
Tartarusz fennel feketült viselked
Néma tavába.

Waldor, a' kis - míg piros alkonyatként
Fáspik a' bíbor viruló alakján -
A' tudós végszet sima életével
Élri tanított.

Nem tör ő tiszos jeleit kitudni
A' jövődnök, sem az ál Reménynek
Oklogos nem rak, mikor a' Felentés
Bíllaga fénylik.

Nem derül a' nap ragyogó sugára, -
Nem virul a' szép kikelet virága
Annak, a' kis már gonosz esmeretnek
Gondjai nyomnak.

Gányfor, oh! nem bír lébező fivében
A' farkar lélek mikor elborítva
A' bal inségtől, nyereségre vágját
Látja törődni.

Éj az élettél, míg erős inadban
Forrat a' vértet habozó folyója; -
Éj míg a' vénkor kavafult fejével
Messze fehérlék.

Nézd meg, a' légnék kereső lakója
Mint örül Gaioben fátid életének, —
Mint kiesim gondját vizan éneketre
Tudja kilötni.

Térnek a' nyíjas ligetek virázi
Zölddel a' fásott növények ruhásván,
S a' fogyó Goldak hasudott világit
Kerseni fókrik:

Vissza nem jönnek — ha lementek egyper —
Boldog öröknek lepedett gyümölcszi,
S a' mit e' nappal mejöletni illik
Muliné hagyjad!

— M* J*

26/27

13

hol őt aprinál
Lelkének sümmányi nyögnek.

EX LIBRIS DR. Z. MAZURANICA	
ORMAR:	POLICA:
BROJ NA POLICI:	TEKUĆI BROJ:

Mazuranić János
 Bölcsészegyetemany I. évi Sa-
 gatójác.
 1854.

A'
 Megbocsúlta Hittörzvé
 Regye Magyar Előadókt.

1.
 Magyar Király, kivel a szász
 A' családok ponygái
 Után vettek jellemei -
 Bölcsőjeitől száján,
 A' különös edenekrel
 Mindig nagy kedvelője
 Vole eliben; és gyakran
 Nagy is vóle kezéje.
 Hogy nife közt volak járn,
 A' hie chack hallásán
 Gyes elmei szavai,
 Sok történet magvai.

F. Császár.

A' HORVÁTOK
A'
MAGYAROKNAK.

F e l e l e t

az 1848-ik Mártzius és Április magyar hírdetményekre.

Írta

MAŽURANIĆ IVÁN.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret
Hor. Ltb. I. Ep. X.

ZÁGRÁBBAN
Szuppán Ferencz nyomdájából.
1848.

— írja testvérének, Antunnak. „Vidám majdnem soha sem vagyok... oly jól érzem magam, hogy én is, mint Naso kezdte írni, *libros tristium ex Hungaria...*”⁸

Gaj ebben az időben indította el Zágrábban a Danica ilirskát, amibe Mažuranić igyekezett megkapaszkodni: rövidesen ő lett a lap levelezője és főmunkatársa. Magyarországra kishíján úgy indult mint egy ifjú magyar és Császár potenciális utóda s úgy tért vissza hazájába mint érett horvát költő.

A Császárral kapcsolatos epizód mégis mély barázdát szántott Mažuranić szellemi életében. Az a tény, hogy az ifjú lélek alakulásának kritikus éveiben tanára vérbeli irodalmár, erudita és költő volt, ez önmagában is elég ösztönzően hatott, amint az korai magyar nyelvű lírájának meglétéből is látható. Az Ürményihez írott már ismert alkalmi versen kívül a költő hagyatékából két újabb vers bukkant elő: az egyik a Császár úrhoz, újesztendő alkalmával 1833, a másik a *Barátomhoz*. A verseket egészükben itt mutatjuk be:

CSÁSZÁR ÚRHOZ. ÚJESZTENDŐ ALKALMÁVAL 1833

*Mint majd midőn a' thessali berkeken
Jatssó zephyrek Hesperos alkonyán
A' himes erdő ékeit, 's ép
Kellemeit viszik el magokkal:*

*Ellopta torkos Khrónos ez évet is,
Taszítva hol már számtalan őszhaju
Század lebeg, és búsong az újoncz
Földkereünk alapos gyümölcse.*

*Hajh, életünk egy grádicsa elveszett! —
Rövid napunknak pályafutásai
Mind annyival kurtábbak, és mi
Mind közelebb sietünk nyugalmhoz.*

*Hajó az ember, tenger az élete,
Császár! 's ha nem kész tengeri vásznait
Kegyes szeleknek vig eresztni,
'S mennyei sors-adománnyal élni;*

*Adhatja Aeol keljenek a' dühös
Habok, 's vad Orkán szélveszes ársjai,
Mellykbe veszszen, 's sírja ádácz
Scylla lehet 's ragadó Charybdis.*

BARÁTOMHOZ

Szirtek ormárol rohanó patakként
Folydogál éltünk csörögő folyója
Tartarus szinnel feketült vizeknek
Néma tavába.

Boldog, a' kit — míg piros alkonyatként
Játszik a' bibor viruló alakján —
A' tudós végzet sima életével
Élni tanított.

Nem tör ő titkos jeleit kitudni
A' jövendőnek, sem az ál Reménynek
Oszlopot nem rak, mikor a' Jelenlét
Csillaga fénylik.

Nem derül a' nap ragyogó sugára, —
Nem virúl a' szép kikelet virága
Annak, a' kit már gonosz ismeretnek
Gondjai nyomnak.

Hányszor, óh! nem sír lebegő szivében
A' fukar lélek mikor elborítva
A' bal inségtől, nyereségre vágyát
Látja törődni.

Élj az étellel, mig erős inadban
Forral a' vérnek habozó folyója; —
Élj mig a' vénkor havasult fejével
Messze fehérlik.

Nézd meg, a' légnak repeső lakója
Mint örül szivben szabad életének, —
Mint kicsiny gondját vigan énekelve
Tudja kilökni.

Térnek a' nyájas ligetek virági
Zölddel a' fázott növevényt ruháztván,
'S a' fogyó Holdak hazudott világát
Szerezni szokták:

Vissza nem jőnek — ha lementek egyszer —
Boldog óráknak leszedett gyümölcsösi,
'S a' mit e' nappal megölelni illik
Múltni ne hagyjad!

Különösen jelentős ez a M* J* (= Mažuranić János) szignóval jelzett második vers (Barátomhoz) mint nyomda számára előkészített szöveg (a Danica ilirska első évfolyamaiban hasonló jelekkel jegyezte írásait: I*, M***, I*** M***, M*, stb.). Művészileg ez egy teljesen lekerekített egész, költőileg kidolgozott szöveg, amely a költői fejlődés szempontjából méltó bevezetése Mažuranić horvát lírájának, s felfedi az ifjú költőnél a korai hajlamot a meditatív költészetre. Érdeemes összehasonlítani ezt az alkotását az 1835-ben írott *Milutinu* c. versével, amely motívumai tekintetében szoros rokonságot mutat. Sőt mi több a *Barátomhoz* c. vers prototípusként hat, egyes szövegrészek pedig szó szerinti fordításként hangzanak:

A)

*Nézd meg, a' légnék repeső lakója
Mint örül szivben szabad életének,
Mint kicsiny gondját vigan énekelve
Tudja kilökní.*

B)

*Glej, kak protuljetna žuri se ptičica,
V hladnoj sjeni pojuć, malene žalosti
Iz prs isključiti? glej kako kratkoga
Žitka tek veselo provodi pjevajuć?!*

A Mažuranić-hagyatékban Császár könyvek és kéziratok vannak. Előszörban itt van teljes mitológiai szótára, a *Mythologiai Kézikönyv* (Keltetése: Fiume 15. Aprilis 1832.), amely bizonyára megfelelő kézikönyve volt Mažuranićnak a mitológiai fogalmakhoz, amelyeket első verseiben a klasszicista poetika szellemében bőségesen fel is használt. Ezenkívül itt van két rendkívül jelentős magyar nyelvű kéziratot verseskönyv *Hymfy' Szerelmei és Regék „A' Magyar Előidőből”* (Kisfaludy Sándor és Károly, Bajza, Szentmiklósy, Vörösmarty és mások verseivel), amelyek megérdemlik, hogy más alkalommal külön feldolgozzuk. A két könyvecskében azonos a beírás: „Mažuranić János, Bölcseségtudomány I-évi Hallgatójáié, 1834.” Nyilvánvaló, hogy ezek az utóbbi könyvek (amelyek Császár pecsétjével vannak ellátva) később kerültek a költő birtokába, amikor a filozófiát hallgatta; talán tanára ajándékozta meg vele kedves tanítványát a búcsúnál?

A későbbi évek folyamán Mažuranić többé nem ápolta a magyar poézist, a nyelvet azonban nem felejtette el, de a magyar kultúrkörnyezetet sem. Szombathelyről nem távozott szép emlékekkel, de Pesten mindig örömmel tartózkodott, ahol 1841-ben jogtudományból szakvizsgát tett.⁹ Leveleiből látható, hogy Pesten a magyar színházat és operát is látogatta.¹⁰

A magyar forradalom idején Mažuranić egyike azon keveseknek, akik tisztán láttak Horvátországban. Különösképpen érdekes az ő álláspontja a briliánsan megírt *A' Horvátok a' Magyaroknak* c. politikai röpiratában: „De most hála az Istennek, a'mint fen dicsért hirdetményei-

tekből látjuk, ti már nem vívtok a' nemzetiségért, nem a' nyelvért, hanem az egyenlőségért, a' szabadságért mindenki számára.

Ma tehát veletek barátságosan értekezni lehet,¹¹ Kevésbé ismeretes, hogy ezt a művecskéjét magyar nyelven is kiadta A' Horvátok a' Magyaroknak. Felelet az 1848-ik Mártzius és Április magyar hirdetményekre. Írta Mažuranić Iván (Zágrábban, Szuppán Ferencz nyomdájából. 1848.) címmel. A horvát nyelvű változat *Hrvati Madjarom* címmel Karlovácon jelent meg.

Mažuranić utolsó irodalmi tevékenysége is az ő hungarológiai tanulmányaival kapcsolatos. Ez a *Zrínyi Miklós magyar műveiről (O madjar-skih djelih Nikole Zrinskoga)* c. tanulmány, amelyet 1869-ben írt Kukuljević Horvát írók a Velebit innenső oldaláról, akik a XVII. sz. első felében éltek (*Književnici u Hrvata s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII vijeka*, Zagreb, 1869)¹² c. műve számára. Kukuljević a megjegyzésben hangsúlyozza, hogy ez a munka „a magyar nyelvben és irodalomban tudós szakértő Ivan Mažuranićtól [származik], aki a mi Zrínyinknek a műveit behatóbban tanulmányozza”. Maga a költő a következő kommentárt adja:

„Mindezek a művek magyar nyelven íródtak és dicső tanúi Miklós kivételes költői tehetségének, hatalmas klasszikus műveltségének, alapos hadi ismereteinek, az ő mindenek feletti tüzes magyar patriotizmusának, úgyhogy őt a magyar nép, mint valójában is teszi, teljes joggal és igazi büszkeséggel sorolhatja az első, a legtehetségesebb és legjobb írói közé, ezért nekünk horvátoknak nem marad más, mint az a szomorú vigasz, hogy a jellemünk nem mostoha, hanem igazi édesanya és hogyha a mi népünk nincs azon a magaslaton, amelyen kellene, hogy legyen, ezért nem a mi igazi jellemünk a hibás, hanem mi magunk, akik másoknak büszke főúri udvarokat építünk, magunknak pedig kunyhót sem. Fiat applicatio!”

Így a költő mégegyszer és véglegesen, élete végefelé, tanúsította, hogy mindenekelőtt a tudományos objektivitást, a toleranciát és mások szellemi örökségét tiszteli, felette áll a pártoskodó elfogultságnak, kizárólagosságnak és szűkkeblű szenvedélynek, amely az akkori politikai és irodalmi életben uralkodott.

(Fordította: Pastýik László)

J E G Y Z E T E K

¹ Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Szerk.: Jaroslav Šidak. Matica hrvatska. Zagreb 1962. 394. 1.

² Milorad Zivančević: *Ivan Mažuranić*. Matica srpska. Novi Sad, 1964. 18—21. 1.

³ Az eredeti német nyelvű a család birtokában. Mažuranić összes levelei ebből a korszakból eddig ismeretlenek voltak. A Matica srpska Zbornik za književnost i jezik c. kiadványában fognak megjelenni.

⁴ *Classificatio studiosae juventutis R. Gymnasii Fluminensis*. Semestri altero anni MDCCCXXXIII. Typographia fratrum Karletzky. — A negyedik oldalon: In Lingua Hungarica, az E proficlientibus rovatban az Eminentes alatt első Maxuranich Joannes, e II hum. A gimnáziumi bizonyítványában, amelyet fotokópiában közlünk, ez áll: „Anno 1830 Semestri 2-do, 1831 utroque Sem. et 1832 Sem. 1-mo in Studio Lingua Hungarica *Eminens*”, az aláírás pedig „Franciscus Császár, Ling. & Lít. h-nca Prof. P. una 1-a

Httis Supplens" (*Testimonium Scholasticum*, dat. „In Regio Majori Gymnasio Flumiensi Anno 1832, Mensis Julii die 3-tia"). Erre a dokumentumra Mažuranićnak az ösztöndíj kérvényezésénél volt szüksége.

⁵ Milorad Zivančević: *Revindikacija Mažuranićeve poezije*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XIII/2, 1970, 461—470, 1. Az eddig egyedüli ismert példány az volt, amelyet Űrményi emlékként magával vitt és fennmaradt hagyatékában, ma a budapesti Országos Levéltár őri. Azonban nemrégiben Vladimir Mažuranić a családi iratok között még egy jól megőrzött példányt talált, akinek a segítségét hálásan köszönöm.

⁶ *Neke mađarske veze pjesnika Ivana Mažuranića*, Kolo, III. évf. 1965. 9—10. sz. 472—477. 1. A Császárra vonatkozó adatok Litványi László: *Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága* (Budapest, 1931.) c. műből valók. A levél eredetije MTA Könyvtára: M. Irod. Levelezés 4—r. 61. sz. e. köt. 46. levél.

⁷ Az eredeti a családi levéltárban.

⁸ Uo. Mažuranić hangulatára mindenképpen hatott az akkor virágzó ifjú magyar nacionalizmus. Ezekben a napokban írta az ifjú költő a következők verssorokat, amelyekről testvérének, Antunnak, a kísérel levélben a következőket mondja: „A nevet azért nem írtam alá, mert az utolsó strófával (ami miatt az összes többiek íródtak és vannak) a magyar nyelv jelölt tanítója nem egyezik" (Szombathelyen, 1835, XII, 30.): „Slavijani, koji gade // Svog jezika domovinu, // Sad, kad njim ga iz ust vade, // Neće l' poznat njegvu cinu?" Es éppen így hangzik egyik aforizmája is, amely ebben az évben a Danica hírszámban jelent meg: „Cijelomu jednomu narodu jezika očinski iz ust izvaditi hotjeti, toliko jest, kliko najljepši i najmiliji vlastovite narodnosti značaj, po kojemu se razni narodí zaiznoma razlučuju, izbrisati kaniti".

⁹ Arhiv Sveučilišne knjižnice, Zágráb, R 5845, 6. sz. Az oklevél keltezése: „Pest, 1. III. 1841".

¹⁰ Testvérének írja 1840. november 4-én Pestről: „Eppen most érkeztem meg a magyar színházból, ahol Zrinyit játszották németből fordítva, de rettenetesen megmásítva. A magyar színeszek nem jobbak, de jobban mondva semmivel vagy kissé jobbak a németeknél. Azonban kevés ember jár ebbe a színházba, mert többnyire a németbe járnak, amely nagyobb is és a városnak jobb részén van és jobbak a színészei is."

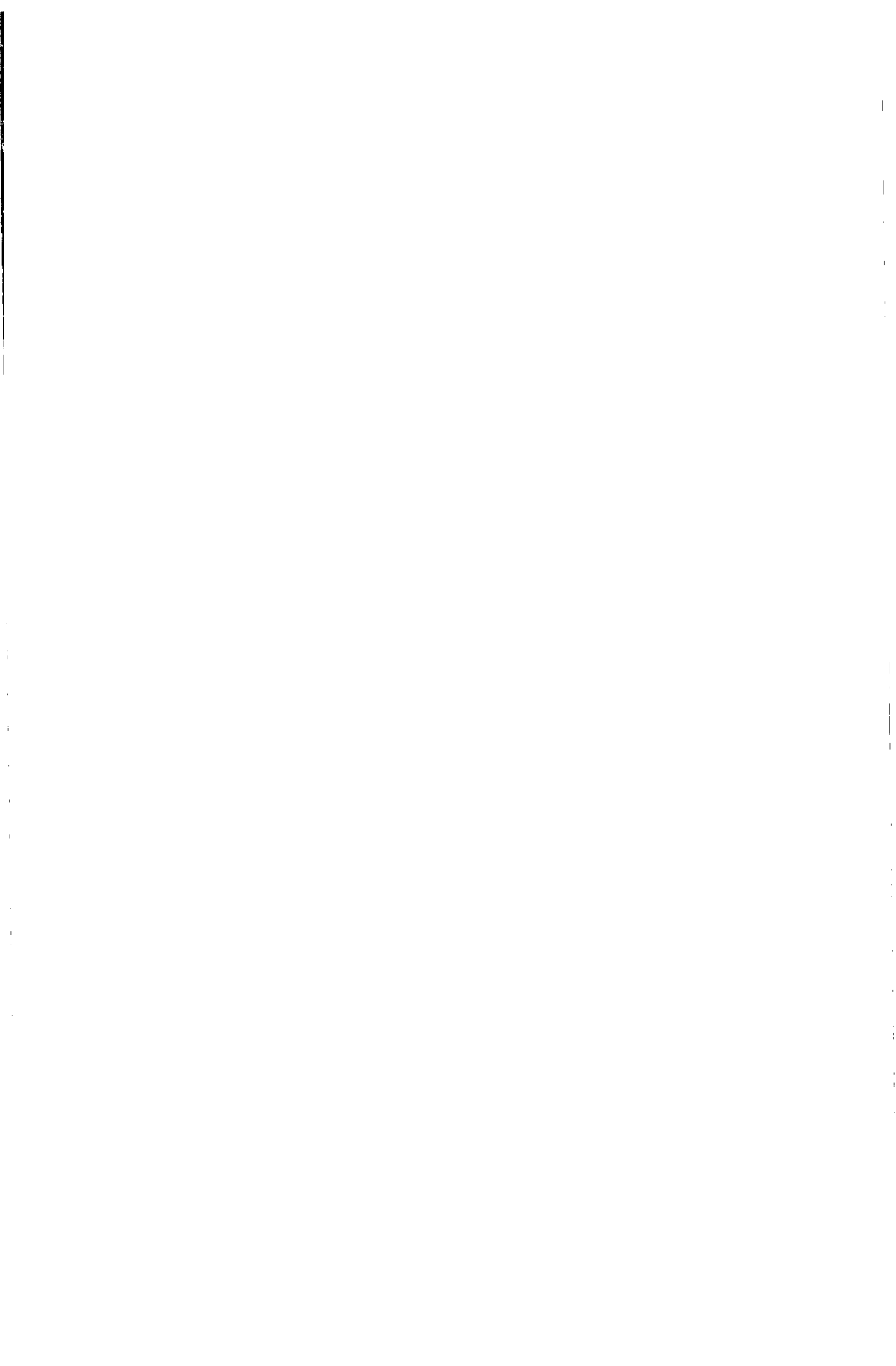
¹¹ A magyar eredeti 4. lapján. Erről a műről külön l.: Ivo Frangeš: *Mažuranić röpirata A Horvátok a Magyaroknak* (Fejezetek a 19. századi horvát próza történetéből). Kny. a Szomszédosság és közösség. Déslzláv—magyar irodalmi kapcsolatok c. tanulmánykötetből. Bp. 1972. 311—355. 1.

¹² A mű önálló kiadványként is megjelent (Štamparija Dragutina Albrehta, Zagreb, 1869; Mažuranić szövege a 292—297. l.), először az *Arktiv za povjestnicu jugoslavensku* IX—X., 1868—1869 (Mažuranić szövege a X. könyv 101—106. l.).

REZIME

IVAN MAŽURANIĆ KAO MAĐJARSKI PESNIK

Malo je poznato da je Ivan Mažuranić (1814—1890) počeo u književnosti kao mađarski pesnik. Prva njegova štampana tvorevina, koju bibliografi daskora ne beleže, bila je prigodnica riječkom podguverneru Ferencu Irmenjiju: *Búcsúdal Nagyméltóságú, Méltóságos és Nagyságos Űrményi Ferencz úrnak* (Fiumében, Karletzky Testvérek betűivel, 1832). Mažuranić je, naime, završio gimnaziju na Rijeci, gde mu je predavao mađarski jezik pesnik Ferenc Časar, (Ferenc Császár, 1807—1858). Kako se vidi iz protokola, kod njega u prvo vreme svi đaci imaju „prima" (dobar), jedini Mažuranić ima (odličan). Ovaj momenat biće naročito značajan za pesnikovo dalje obrazovanje: Časar je zapazio svoga talentovanog učenika i među njima se razvilo prijateljstvo. U Mažuranićevoj ostavštini ima Časarevih knjiga i rukopisa (*Mithologiai Kézikönyv*, *Hymfy szerelmei*), sa potpisom: Mažuranić János, Bölcseségtudomány I-évi Hallgatójáé, 1834. Najzad, sada su pronađene još neke Mažuranićeve mađarske pesme, koje su ostale u rukopisu (*Császár úrhoz újesztendő alkalmával 1833, Barátomhoz*), koje su priložene saopštenju.

Sziklay László

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ROMANTIKA NÉHÁNY FŐBB JELLEMVONÁSA

Csak helyeselni tudjuk, hogy ez a konferencia — magyar és délszláv tudósok e baráti találkozása — a romantikát tűzte ki programjául. Maga a korszak is sokat vitatott probléma. Azonos jelenségekről szólunk-e akkor, ha pl. az angol, a francia, a német, az olasz vagy éppen a magyar és a szerb romantikáról beszélünk? Erre már azzal is megadhatnók a választ, hogy nincs ún. „vegytiszta” korszak vagy akár stílusáramlat; még az angol, a francia vagy akár a német romantikába is bele-belejátszanak az előző vagy a következő korszak stílusjegyei. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében éppen egy nemrégben lezajlott vitaülésein hozta fel például az egyik kutató, hogy Byronnál is találhatunk klasszicista maradványokat, az pedig már egyenesen közhely, hogy Balzac idősebb volt Hugónál: — a romantika és a realizmus egybejátszása különben is Európa valamennyi irodalmában fellelhető.

A romantikának e mellett az általában, szinte valamennyi európai irodalomban tapasztalható széneződése mellett a stílusoknak még érdekesebb egymásra torlódásával, keveredésével találkozhatunk abban a zónában (vagy régióban), amelyet mi ma Budapesten kelet-közép-urópai-nak nevezünk. Magának e zónának a kérdéseivel, meglétével, sajátos törvényszerűségeivel ezúttal nem foglalkozunk: erről szolt az az előadásunk, amelyet néhány évvel ezelőtt éppen az újvidéki Hungarológiai Intézetben tartottunk. Itt most mindabból, amit akkor elmondottunk, csak annyit hangsúlyozunk, hogy földrajzilag nagyjából a német és az orosz közé eső irodalmakat nem lehet úgy periodizálni, mint akár a nyugat-európaiakat, akár az oroszokét. A jól ismert és említett előadásunkban részletesen taglalt gazdasági, társadalmi, politikai okok következtében a mi irodalmainkban olyan késés (ütemeltolódás) állt be a nyugat-európaiak fejlődéséhez képest, hogy az a velük azonos periodizációt teljességgel lehetetlenné teszi. Nálunk még a XVIII. század második felében is megtalálhatók, sőt, egyes helyeken virágkorukat élik az egyházas barokk műfajai és stílusvilága, ugyanakkor, amikor a nyugat-európai klasszicizmus hatására Vergilius, Ovidius, Horatius poéta-klassziszbeli kultuszának eredményeképpen kialakul — a nemzeti nyelv ápolásának egyre erősödő tendenciájával — az, amit a legtöbb szerzőnk „deákos klasszicizmus”-nak nevez, hogy az az angolos, a franciás, a németes klassziká-

val, a rokokóval, a szentimentalizmussal és a korszak számos más stílusirányzatával keveredjék. Ez az a korszak, amelyet Vajda György Mihály egy tanulmányában — csak az *egyetemes* európai irodalmat szem előtt tartva — „neoklassziká”-nak nevez, amelyben Mozarttól kezdve Winckelmannon át egészen Davidig és Pollack Mihályig a korszaknak szinte valamennyi művészeinek és írástudójának helyet ad. Ez a fejtegetés szinte szuggerálja annak, aki ezúttal csak Kelet-Közép-Európa fejlődését vizsgálja, hogy átmeneti korszakról beszéljen; ezúttal — természetesen — nemcsak abban az értelemben, hogy voltaképpen minden korszak átmenet, a fejlődés *minden* időpontjában a régi elhalásának s az új megszületésének vagyunk a tanúi, mégpedig úgy, hogy a megszülető új azonnal, a következő pillanatban elavulttá váljék, s adja át helyét a még újabbnak. Kelet-Közép-Európa irodalmaiban a XVIII.—XIX. század fordulóján nemcsak erről van szó. Nem hiába nevezik ezt a korszakot több — e tájon található — irodalomban „a nemzeti ébredés korának”. Az író ebben a korszakban, majd sok esetben a továbbiakban, az egész XIX. század folyamán, sőt: nem egy esetben a XX. század elején is — népe társadalmi, politikai vezetője; az irodalmi mű ekkor elsősorban nem csak esztétikai értékével, hanem társadalmi-politikai funkciójával hat, nemzete-népe feudális, gyarmati vagy félgyarmati sorsa, provinciális helyzete ellen s polgárosodásáért küzd. Aki ismeri Kelet-Közép-Európa történetét, az tudja, hogy ez a harc sem zajlott le az egész területen, valamennyi itt élő nép életében együttesen és egyenletesen. E korszakban a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, a horvát, a szerb, a szlovén, a román, a bulgár, az újgörög, stb. irodalom fejlődésében is jelentős ütemeltolódások tanúi vagyunk: amennyi tehát a *rokonvonás*, a *hasonlóság*, sőt: az *azonosság* a felsorolt irodalmak fejlődése között, annyi közöttük az *eltérés* is főleg az egymástól elméletileg különböző stílusok egybetorlódása, egymásra hatása szempontjából.

Kelet-Közép-Európa *romantikájáról* szólva mindezt azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mert meggyőződésünk, hogy ez okozza a legnagyobb különbséget a nyugat-európai fejlődés és a miénk között. Nálunk nincs éles cezúra, sőt ellentmondás az előző korszak és a romantika határvidékén, vagy, hogy szemléletesen fejezzük ki magunkat: Kelet-Közép-Európában elképzelhetetlen az *Hernani* botránya. Mickiewicz, Vörösmarty (de folytathatnók is e sort) fiatal korukban a klasszikában gyökereznek, egész életükön át sokmindent megtartanak annak műfajaiból, forma- és stílusvilágából — és eljutnak nemzetük romantikájának csúcsaira. De éppen ezért, mert az ún. felvilágosult klasszika és a romantika között a mi nemzeteink irodalmának fejlődésében nincs rendkívül éles határvonal, nem tudjuk azonos időpontra tenni a szóban forgó népek romantikájának kezdetét, sőt, körülményeit sem. A magyar és a lengyel romantika indulása: a tízes évek vége, a húszas évek eleje. De az a nemzeti ősről éneklő s még a vergiliusi hagyományokra támaszkodó eposz (a Zalán futása), amely a magyar irodalomban a romantika egyik legszebb megnyilvánulása, a szlovákoknál (pl. Ján Hollý: Svatoplukjának esetében) a klasszicizmus kiteljesedése — Vörösmartynál nyolc esztendővel később! (1825—1833). A szerbeknél, a szlovákoknál a hivatalos iro-

dalomtörténetírás a negyvenes évekre, az új, a népiből alkotott irodalmi nyelv kodifikálásának dátumára teszi a romantika kezdetét. Szabad-e ezt az óriási ütemeltolódást *értékmérőül* használnunk az egyes irodalmak között? Semmi esetre sem. Egyrészt azért nem, mert azok a műfajok, amelyek Kelet-Közép-Európában a romantikára általában jellemzők (mint pl. az elbeszélő költemény, a történeti dráma, a ballada, a széppróza kezdetei) többnyire már azokban az irodalmakban is felbukkannak a húszas-harmincas években, amelyek romantikájuk kezdeteit csak a negyvenes évek elejétől számítják, — másrészt pedig azért nem, mert a sokszor óriási ütemeltolódás következtében itt olyan érdekes stílusformációk és költő-egyéniségek felbukkanásának a tanúi vagyunk, amelyek, illetőleg akik Nyugat-Európában elképzelhetetlenek. Nemcsak arról van itt szó, hogy a mi romantikánkban milyen erős szerepet játszik a múltból sokáig — sok helyen nyomaiban szinte mind a mai napig — fennmaradó barokk hagyomány. Milyen jellemző, hogy Gundulić: Osmanját Mažuranić egészíti ki, illetőleg fejezi be az eredetihez csaknem teljes hűséggel illeszkedve! Itt sokkal inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy az ütemeltolódás-okozta stíluskeveredés következtében a romantikus életérzés, szemlélet, kifejezőmód, stílus- és prozódiai eszközök még a XIX. század második felében, sőt a századfordulón is fennmaradnak, s keverednek olyan művészi irányokkal, amelyek nyugaton a romantika elhalásának okozói. Ennek a kelet-közép-európai fejlődésre jellemző tünetnek a legérdekesebb példája a román Eminescué. Gyermekkorában olyan vidéken nőtt fel, ahol a XVI.—XVIII. századra jellemző vándorénekmondók jelentették a költői kultúrát, a csernovici középiskola epizódja után Balázsfalván szívta magába a román nemzeti mozgalom nemzetépítő-romantikus lendületét, hogy azután ebből az elmaradt, provinciális környezetből hirtelen a századvégi Bécs és Berlin parnassien, szecessziós, dekadens — és a mai szocialista mozgalom első hangjait hallató környezetébe kerüljön. Eminescu költészete mindennek olyan sajátos ötvözete, hogy az páratlan a világirodalomban.

Mindezt csak azért mutattuk be — itt (az idő rövidege miatt) egy kissé vázlatosan —, hogy érzékeltessük: a kelet-közép-európai romantika az össz-európai romantikán belül külön tanulmányozást érdemel. Ennek a részletes kidolgozása teljes monográfia tárgya volna, itt most csak két legfontosabb problémájára hívjuk fel a figyelmet.

Arra most bővebben nem fogunk kitérni, hogy a kelet-közép-európai s általában a kelet-európai romantika alapvető vonásai sokban meg-egyeznek, de sokban el is térnek a nyugat-európainak a jellegzetességeitől. Az *egyéninek* (a szubjektívnek) az életérbe kerülése, a *regényesség* („romántosság”) és sok más — általában romantikusnak elismert — vonás itt is fellelhető. Nálunk mégis van a romantikának két olyan jellemvonása, amely — ha másutt meg is van — nem olyan uralkodó, mint a kelet-közép-európai irodalmakban. Ez: a *népiesség* és a *történetiség*.

Vajon csak a romantika jellegzetessége-e a kettő? Nyugaton már a XVIII. század közepétől kezdve — „népies” hangvétellel — utánozzák Ossziánt, s Macpherson hamisításaira Kelet-Közép-Európa már a roman-

tika felbukkanása előtt is felfigyel. Ehhez járul, hogy nagyvárosok híján a mi nemzetünk kulturális élete erősen *provinciális*: nemesi udvarházak, paplakok, vidéki kollégiumok, kispolgári rétegek kéziratos énekeskönyveinek álnépies költészete keveredik a valódi népköltéssel: — az ún. „građanska lirika” darabjaitól kezdve Pálóczi Horváth Ádám: „Ötödfélszáz énekei”-ig ennek a jelenségnek számos példáját tudnók felhozni. A népköltészet *művelése*, annak *utánzása* s ez utánzás *elmélete* azonban már a romantikus korszakra jellemző. Van-e erős, illetőleg merev választóvonal a felvilágosodás népiessége s e között a romantikus népiesség között? Már az eddig elmondottakból is világos, hogy nem. A romantika korszakában válik viszont az egész elméletileg megalapozott *mozgalom-má*. Ne tegyünk az egyes érdekelt nemzetek népiessége közé egyenlőségi jelet. Mégis megvannak közöttük a hasonló vonások. Ezek közül itt most csak a következőket emeljük ki:

Mindenütt megtaláljuk a népköltészet szorgalmas *gyűjtőjét*. Erre e helyen talán nem kell ebből a szempontból *Vuk Karadžić* jelentőségét hangsúlyoznunk. Túlzás-e, ha azt mondjuk, hogy Kelet-Közép-Európa csaknem valamennyi népköltési gyűjtőjének ő a példaképe? Ahelyett, hogy itt elmondanók mindazt, ami Vuk gyűjteményéről és munkásságáról közismert, csak azt hangsúlyozzuk: a szerb nép viharos történelme s e viharos történelem következtében a többinél talán kevésbé differenciált társadalmi szerkezete okozza, hogy az összes közül Vuk gyűjteménye a leghamisítatlanabbul *népi*. A többiek, a szlovák *Kollár*, a cseh *Erben* és *Čelakovský*, a román *Alecsandri*, stb. még nem tesznek pontos különbséget a valódi népi (paraszti) és a pszeudopopuláris között. *Kollár* csak a szlovák dalokat gyűjti össze, *Alecsandri* „javító-rontó mester”, a saját nemzeti ideológiájához „alkalmazza” azokat a dalokat, melyeket népnek ítél, *Čelakovský* és *Erben* pedig — *Kollár* szláv kölcsönösség-eszméjét követve — több szláv nép dalkincséből állít össze gyűjteményt. Nem hiába jelent meg a legkésőbb: — *Bartók* és *Kodály* reális népzenei és népköltészeti koncepcióját a magyar *Erdélyi János* közelítette meg a legjobban. Legalábbis rá tudott mutatni arra, mi az ún. „németes” stílussal megrontott közizlés és az ősi, paraszti kifejezőmód között a különbség.

Ezzel — közvetve — már arra is rámutattunk, hogy amikor a XIX. század romantikus költője, illetőleg népköltési gyűjtője népe költészetét műveli, azt keresi benne, ami *régi*, ami *ősi*, ami nemzete ősrégi származását, e területen *autochton* jellegét bizonyítja. Tehát a népköltészet kultusza a kelet-közép-európai romantikában szoros összefüggésben van azal a *történetiséggel*, amely ugyancsak jellemző rá. „Régi dicsőségünk, hol késele az éji homályban...” — jellemezhetnők a múltnak ezt a kultuszát *Vörösmarty*: *Zalán futásá-nak* kezdő sorával. Ez is visszanyúl a felvilágosodás, a klasszicizmus, a szentimentalizmus őskereséséhez, a két korszak, illetőleg irányzat közé itt sem lehet éles határvonalat húzni. Minden kelet-közép-európai nép megkeresi nemzetalapító vagy nemzete szabadságáért harcoló hősét, őseit: *Attilának*, *Árpádnak*, *Čechnek* és *Lechnek*, *Libušának*, *Cirillnek* és *Metódnak*, *Krályevics Márkónak*, *Mátyás királynak*, *Toldinak* és *Jánošíknak* ebből a szempontból csaknem

azonos a *funkciója*. Említésük már korábbi korszakokra vezethető vissza: kultuszukban keveredik a krónikások és történetírók „tudós” hagyománya a népmondákéval. De a kelet-közép-európai *romantika* szempontjából nem is ez az eredet a fontos, legfeljebb annyiból, hogy ahol a költő a múlt hőseit a *népmondából* meríti, ott — a legnagyobb nemzetiségi ellentétek idején is — a romantikus költészet közös szereplői születnek meg. Ilyen például — bocsánat ezért a közhelyért — Mátyás király, az „igazságos”. Talán nincs is Kelet-Közép-Európának irodalma, ahol meg ne lehetne találni.

A múlt-kultusszal kapcsolatban hangsúlyozzuk inkább azt, hogy a költő azért idézi fel népe, nemzete „ösiségét”, „dicsőségét”, hogy olvasóit a jövőért, az önállóságért vívott harcra buzdítsa. Az elnyomott kis nép fia álmodik tehát népe múltjának nagyságáról, hogy így álmodja nagyok a jövőjét. Ezért nincs vagy alig van a kelet-közép-európai romantika múlt-kultuszában az a jelent tagadó morbiditás, amely a múltnak sok nyugat-európai, főleg német romantikus ébresztgetőjére jellemző. A múlt-kultusznak ezért klasszikus formája nálunk a vergiliusi s a barokk hagyományt egyaránt felélesztő eposz, hogy azután — a fejlődés fejlettebb szakaszában — népszerűbb műfajokká: elbeszélő költeménnyé, történeti balladává, verses vagy prózában írt regénnyé, drámai költeménnyé, történeti drámává vagy éppen operává oldódják fel. Slowacki még hőskölteményt írt Benyovszky Móricról, a XVIII. század hősnek álmódott kalandoráról, a magyar Doppler operát. Ennek az oldottabb történeti műfajnak egyik legszebb példája Petar Petrović Njegoš: A hegyek koszorúja című drámai költeménye.

Az „ösi dicsőség” kultusza azzal a céllal, hogy a nemzetet a jövőért folyó harcra buzdítsa, még ún. „középkori” hamisításokra is rábírja a tudós költőt. A cseh Václav Hanka Királyudvari és Zöldhegyi Kéziratában éppen úgy egyesül a múltnak a kultusza a népies (könnyed) hanghordozással, mint jó félszázaddal később a magyar Thaly Kálmán vagy a szlovák Michal Matunák „kuruc” költeményeiben, hamisításaiban.

A kelet-közép-európai romantikának a sok közül két igen jellemző vonását emeltük ki e szerény fejtegetésben. E kettőből is világos, amire a „nemzeti ébredés” korával kapcsolatban már céloztunk: az író nálunk ebben a korszakban a többi nép írójánál lényegesen nagyobb mértékben tartja szeme előtt társadalmá, népe, nemzete érdekeit: — vátesz, a nemzet vezetője, aki elsősorban azért harcol népe jobb sorsáért, hogy ezzel a *haladást* szolgálja. Igaz, a franciáknak is van Béranger-juk és Lamartine-juk, a németeknél is dalolt a nép szabadságáról — Freiligrath és Heine. A mi irodalmainkban — hogy csak a líránál maradjunk — egy Mickiewicz, egy Alecsandri, egy Branko Radičević, egy Janko Král’, egy Karel Kavliček Borovský nemzeti forradalmisága iránt nem lehet kétség. A csúcspont mégis — *Petőfi*. Őt a merev beskatulyázók már a „realizmus” kategóriájába sorolják. De mindazt, amit a költő szerepéről a kelet-közép-európai romantikában itt elmondottunk, az ő költészete fejezi ki a legjobban.

REZIME

NEKE KARAKTERISTIČNE CRTE ISTOČNO-SREDNJEVROPSKOG ROMANTIZMA

O romantizmu ima bezbroj teorija; koliko shvatanja, toliko vrsta periodizacije. To se menja i po književnim zonama: dok se, na primer, engleski romantizam već uveliko rascvao, kod nas (u Istočno-Srednjoj Evropi) mu nema još ni traga. Ali periodičnog (vremenskog) pomeranja ima i među samim istočno-srednjeevropskim književnostima. Zvanična mađarska istorija književnosti govori o romantizmu već od desetih-dvadesetih godina prošlog veka, slično je i sa češkom. Međutim u slovačkoj ili srpskoj književnosti početak romantizma označen je tek četrdesetih godina kada se narodni jezik uvodi kao književni.

Istočno-srednjeevropski i uopšte uzev istočnoevropski romantizam u svojim osnovnim crtama u mnogome se podudara, ali i razlikuje od karakteristika zapadnoevropskog romantizma. I ovde se može uočiti da se subjektivno, romanesko i još druge, uopštene crte romantizma stavljaju u prvi plan. Kod nas romantizam ima dva takva karakteristična obeležja koja, iako ih ima i drugde, nisu tako dominantna kao u istočno-srednjeevropskim književnostima. To su: narodsko i istoričnost. Ova dva pojma su zapravo u međusobnoj povezanosti: narodna poezija se sakuplja i podražava samo zato da bi se dokazala „drevna”, „originalna” prošlost. Zato su preci u toku istorije postali predmet kulta istaknutih velikih vojskovođa. Koreni obeju ovih tendencija protežu se unazad do druge polovine XVIII. veka: u doba prosvetćenosti, ali njihov procvat i ostvarenje pada u doba romantizma. Kod mnogih istočno-srednjeevropskih naroda ova dva razdoblja nazivaju se zato „dobom narodnog buđenja”, jer se kod nas jedva može povući određena granica između njih. Oni imaju još jednu zajedničku crtu koja se ostvaruje u romantizmu i pisac je „vates”, vod naroda, koji celo svoje delo stavlja u službu uzdizanja svoga naroda.

SUMMARY

SOME CHARACTERISTIC FEATURES OF THE EASTERN-CENTRAL EUROPEAN ROMANTICISM

There are many theories on romanticism; the number of various concepts corresponds to the number of periodizations. The differences are also obvious in the literary zones: for instance, the English romanticism was flourishing when there was no trace of it in the eastern part of Central Europe. But temporal shifts also exist in the Eastern-Central European literatures. The official Hungarian history of literature mentions romanticism as early as in the second decade of the last century. The same has been stated for the Czech literature, but the beginning of romanticism in the Slovakian and Serbian literature was noticed only in the fifth decade of the last century, in the period when the vernacular was introduced in the literature.

Eastern-Central European, like the Eastern European romanticism on the whole, shows identical features with the Western European romanticism, but the differences are also obvious. Here, too, the subjective, romanesque and other general features of the romanticism are in the foreground. Our romanticism has two characteristic features, which — although they have been noticed elsewhere — are not so dominant as in the Eastern-Central European

literatures. These are: the national traits and the historicity. These two notions are mutually connected: the folk poetry has been gathered and imitated in order to prove the „ancient” and „original” past. It is why in the course of history ancestors have become the object of cult for the great army leaders. Both tendencies may be traced back to the second half of the 18 th century, the period of enlightenment, but their flourishing and realisation fell in the time of romancicism. Many Eastern-Central European nations call these two periods „the time of national waking”, because decisive limits can hardly be drawn between these two periods. They have another common feature realized in romanticism: the writer is the „prophet”, the leader of the people, who puts all his work in the service of his people.

Jože Pogačnik

FRANCE PREŠEREN ÉS PETŐFI SÁNDOR

**(Ellentétes és analógiás párhuzamok
tipológiai elemzése)**

A címben szereplő téma feldolgozása sok elvi és módszertani vesztéllyel jár. Két vers tipológiai elemzéséről van szó, s ezáltal két olyan szerzőről, akik között sohasem volt semmilyen eszmei-esztétikai kapcsolat. Mindazonáltal igen kifejezett a genetikai, ízlésbeli és gondolati rokonságuk, amelynek a közös forrásokban és hasonló ontológiai helyzetekben lelhettük meg a magyarázatát. Ha elméletileg tekintünk a kérdésre, vizsgálódásunk tárgyát az eszmék története és két teljesen különböző nyelvű, kultúrájú és irodalmú közösségben való megvalóulása fogja képezni. Ez az elemzés tehát a modern összehasonlító irodalomtudományak a határozott irányvonalát követi, amelynek alapjait Paul van Tieghem¹ már 1931-ben lefektette. Az eszme fogalma ily módon itt szélesebb értelemben használatos, ami azt jelenti, hogy filozófiai szigorúság, azaz valamely tudománytól való függőség nélkül; az „eszme” szó ismeretet, megismerést jelöl, elvont gondolatot, vagy az érzékenység egy állapotának intellektuális képzetét, amelyek az esztétikai élmény tárgyában lehetnek jelen.² Az irodalom fejlődésének tanúsága szerint kevés azoknak az alkotóknak a száma, akiknek világszemléletét és életlátását nem befolyásolták volna a különböző filozófiai tételek. Ezek vagy közvetlenül (a forrásművek megismerése révén) vagy közvetve (a korszellelem által) hatottak rájuk. Nyilvánvaló, hogy az eszmei megismerés nemcsak szűk tudóskörökben hat, hanem áthullámzik a világ egész intelligenciáján, miközben gondolati feszültséget teremt benne.³ A kutatók az ún. ellentétes és analógiás párhuzamok elemzése révén megállapíthatják az irodalmi mozgalmak eszmei előzményeit, támpontokat lelhettük az egyes alkotók eszmei mondanivalójához, és fölfedhetik azokat az indítékokat, amelyek valakinek a művében valóságosan jelen vannak. A mi vizsgálódásunk tehát nem bocsátkozik olyasmibe, ami az irodalomtörténet és irodalomelmélet szémszögéből irreleváns lenne — az ilyen külső sajátságokat a hagyományos tematológia már nemegyszer feldolgozta⁴ —, hanem megkísérli, hogy egy meghatározott affektív állapot mögött meglelje azt a globális magatartásformát, amelyet a szakember valakinek a filozófiai vagy esztétikai tanokból eredő eszmei állásfoglalásával kapcsolatban elemz. Elemzésünkben arra törekszünk, hogy megtartsuk az egyensúlyt a között a három meghatározó jegy között, amelyekből — rendszerint — a

költőileg megfogalmazott tudattartalom regisztere és kiválasztott szerkezete függ. Ez a három meghatározó jegy a következő: az alkotói vérmérséklet, a környezet hatása és annak az irodalmi hagyománynak a befolyása, amely a befogadás és kifejezés módját meghatározza. A tanulmányunk tárgyát képező szövegek a gyakorlatban nem lesznek és nem is lehetnek valamely eszme absztrahálására vagy realizálására szolgáló puszta dokumentumokká; szoros kapcsolatot tartanak fenn Szó és Gondolat között. A komparatistika módszertanának két modern szemléletű elméletírója: Claude Pichois és André M. Rousseau így nyilatkozik ebben a kérdésben: „Azt hinni, hogy a Művészet a filozófiától, a politikától és a vallástól független, önálló világ; annyit jelent, mint elválasztani az Élettől, amelynek részese. A Szépet mint az eszme lefokozását szemlélni, nyárspolgárságra emlékeztet. E két véglet között a komparatista megállapítása szerint az „eszmék” általános megnevező és közvetítő szerepük.”⁵

I.

Az ellentétes és analógiás párhuzamok tipológiai elemzését két vers szövegén végezzük el. E két verset a szlovén és a magyar irodalmi romantika két legjelentősebb képviselője France Prešeren (1800—1849) és Petőfi Sándor (1823—1849) írta. A szlovén vers, a *Slovo od mladosti* (Búcsú az ifjúságtól) 1828 és 1829 között íródott és egy verses gyűjteményben, a *Kranjska čbelicában* (Kranji méhecske) látott napvilágot. A magyar szöveg 1848 szeptemberében született az *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...* címmel. A két alkotás keletkezését két évtized választja el egymástól, ami a XIX. század történelmi fejlődésében sorsdöntő jelentőségű időszak (a nemzeti függetlenségért vívott küzdelmek kora). A két költő az említett versek megírásakor majdhogynem egykorú (25 és 30 év közöttiek) és ami még jelentősebb: a versekben hasonló motívumok témák és eszmék sorát látjuk. Hogy könnyebben megállapíthassuk a két vers zsánerbeli hovatartozásának azonosságát, mindkettőt teljes egészében közöljük eredetiben és szerbhorvát fordításban egyaránt.⁶

I — SLOVO OD MLADOSTI

*Dni mojih lepši polovica kmalo,
mladosti leta! kmalo ste minule;
rodile vé ste meni cvetja malo,
še tega rožca so se koj osule,
le redko upa sonce je sijalo,
viharjov jeze so pogosto rjule;
mladost! vendér po tvoji temni zarji
srcé bridkó zdihuje, Bog te obvarji!*

*Okusil zgodej sem tvoj sad, spoznanje!
Veselja dókaj strup njevog je umoril:
sem zvedel, de vest čisto, dobro djanje*

svet zaničvati se je zagovoril,
ljubezen zvésto najti, kratke sanje!
zbežale ste, ko se je dan zazóril.
Modrost, pravičnost, učenost, device
brez dot žalváti videl sem samice.

Sem videl, de svoj čoln po sapi sreče,
komúr sovražna je, zastonj obrača,
kak veter nje nasproti tému vleče,
kogár v zibéli vid'la je berača,
de le petica da ime sloveče,
de človek toliko velja, kar plača.
Sem videl čislati le to med nami,
kar um slepi, z goljfijski, ležámi!

Te videt', grji videti napake,
je srcu rane vsekalo krvave;
mladosti jasnost vènder misli take
si kmalo iz srcá spodi in glave,
gradove svitile zida si v oblake,
zelene trate stavi si v pušave,
povsod vesele lučice prižiga
ji up goljfijski, k njim iz stisk ji miga.

Ne zmisli, de dih prve sapce bóde,
odnesel to, kar misli so stvarile,
pozabi koj nesreč prestanih škode,
in ran, ki so se komej zacelile,
doklèr, de smo brez dna polnili sode,
'zučé nas v starjih letih časov sile.
Zato, mladost! po tvoji temni zarji
srcé zdihválo bo mi, Bog te obvarji!

OPROŠTAJ OD MLADOSTI

Brzo si divno doba prohujalo,
mladosti moje, brzo li mi minu;
cvijeća meni rodila si malo,
pa i to brzo izgubi svježinu;
nadanja sunce rjetko mi je sjalo,
češće sam bure slušao divljinu.
Ipak, mladosti, — bog neka te prati! —
za tobom srce uzdiše i pati.

Prerano tvoj plod okusih, saznanje,
njegov mi otrov mnogo radost smori:
svjet čistu savjest i dobro djelanje
goni i s prezrenjem o njima govori;

nać čistu ljubav — to je sna maštanje
koje se gubi s buđenjem u zori!
Um, pravda, znanje — to su cure koje
bez miraza tužne, neudate stoje.

Vidjeh da čamac uzalud put sreće
obrće onaj kog tuć ona znade,
suprotan vjetar jedra mu okreće
čim mu sreća bjedu u djetinjstvu dade;
jedino novcem slava uzlijeće,
bogatstva ljude uglednima grade.
Vidjeh: kod nas se samo ono štuje
što ljudski razum lažom opsjenjuje.

Videći sve to i poroke svake
rane mi srce prekriše krvave;
al vedra mladost brzo misli takve
izbija lako iz srca i glave,
svijetle kule zida u oblake,
pustare gleda pod zelenjem trave,
varljiva nada svud joj sjajem zrači
i u nevolji je ka sebi pravlači.

Ne misli na to što će da odleti,
s lahorom prvim, sve što nade sviše,
zaborav brzo na patnje joj sleti,
na rane što se tek zacijeliše;
da smo punili prazno bure, sjeti
nas tmurna starost i njezine kiše.
Zato, mladosti, — bog neka te prati! —
za tobom će srce tužno uzdisati!

II — ITT BENN VAGYOK A FÉRFIKOR NYARÁBAN ...

Itt benn vagyok a férfikor nyarában,
Az ifjúságnak eltűnt tavasza,
Magával vitte a sok szép virágot,
A sok szép álmat, amelyet hoza,
Magával vitte a zengő pacsírtát,
Mely fel-felköltött piros hajnalon ...
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Elszállt az égről a piros sugár és
Elszállt a földről a dalos madár,
Üres fészkébe énekelni a bús
Szellő vagy a haragos vihar jár;

Ábrándaimnak száraz erdejében
Csörög, csörög már s nem susog a lomb . . .
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Az ég arany hajnalcsillagja s a föld
Ezüst harmatja mind, mind elvesze,
Letörlé őket kérlelhetetlenül a
Rideg valóság szigorú keze;
Felhők borongnak, s rekkenő meleg van,
A gondok fojtó levegője nyom . . .
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Regényes bércek kősziklái közt folyt
Csengő morajjal egy tündér patak,
Dicsvágy patakja! ajkaim belőle
Sok boldogító mámort ittanak.
Foly még ma is, de más igyék vizéből,
Én nem iszom, többé nem szomjazom . . .
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Ha elfordúlok enmagamtul és mint
Polgár végigtekintem a hazát,
Szemem megromlott satnya ivadékot,
Egy pusztulásnak indult népet lát.
Karom feszül, szívem tombol! mi haszna?
Mást nem tehetek, csak sirathatom . . .
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Szeress, szeress, mint én szeretlek téged,
Oly lángolón, oly véghetetlenül,
Áraszd reám a fényt s a melegséget,
Mely isten arcáról szívedbe gyűl;
Az a te szíved egyetlen világom,
Nappal napom és éjjel csillagom . . .
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes csillagom!

VEĆ SAM U CVETU MUŽEVNOG DOBA . . .

Već sam u cvetu muževnog doba,
Proleće moje mladosti prodje,
Odnese sobom mnogo lepog cveća
I mnoge lepe snove takodje,

Odnese sobom ševu čiji pev me
U rumene zore budio je . . .
Kako bi mračan svet bio i život,
Moj anđele, bez ljubavi tvoje!

Odleteo je s neba zrak rumeni,
Odletela je sa zemlje ševa,
U prazno gnezdo tužan lahor dođe
Il besna bura u njemu peva;
U suvoj krošnji mojih snoviđenja
Granje zveči lišće opalo je . . .
Kako bi mračan svet bio i život,
Moj anđele, bez ljubavi tvoje!

Zlato jutarnje zvezde neba, srebro
Zemaljske rose — nema ga više,
Gruba ga stvarnost svojom neumolnom
Strogom rukom uspela da zbriše;
Oblaci legli, teška omorina,
Tromi vazduh tišti misli moje . . .
Kako bi mračan svet bio i život,
Moj anđele, bez ljubavi tvoje!

Po stenju bujnih gora tekao je
Čarobni potok, žuborni vrutak —
Čežnja za slavom! — odakle su usne
Pile mnogi zanosni trenutak.
I danas teče, al nek drugi piju,
Ne ja, nagon žeđi usahn'o je . . .
Kako bi mračan svet bio i život,
Moj anđele, bez ljubavi tvoje!

Skrenem li pogled krugom oko sebe,
Šta će pogled građanski da spazi?
Oči mi vide zakržljalo pleme,
Narod što u svoju propast gazi.
Pa pest se stisne, srce bije! Čemu?
Posle dela, plač mi ostao je . . .
Kako bi mračan svet bio i život,
Moj anđele, bez ljubavi tvoje!

Voli me, voli, kao i ja tebe,
S takvim plamom i tako bez kraja,
Svetlošću i topline ti me zari,
Što u srce slaze ti iz raja;
Srce je tvoje jedini moj svemir,
Dan po danu, noću zvezde moje . . .
Kako bi mračan svet bio i život,
Sjajna zvezdo, bez ljubavi tvoje!

II.

Prešeren és Petőfi verse kötött költői formában, stanzákban (ottava rima) íródott. Ez a forma elsősorban epikai (G. Boccaccio, L. Ariosto, T. Tasso, L. Camões, Byron a Don Juanban), de ilyennek túlnyomórészt csak az olasz reneszánszban maradt meg. Miután a stanza a XIX. században elterjedt az európai irodalomban, már mint lírai forma használatos — megbízható bizonyítékeként annak, hogy az említett versek modelljét a germán népek (elsősorban a németek) irodalmában kell keresnünk, ahol a stanza mint eposzi forma ritkán jelentkezett.⁷ Ez az állandó költői forma mindkét költőnél azonos feladattal bír: egy meghatározott életszemléletet kell kifejeznie. Az ilyenfajta közlés elemei általános jelentésűek; nem egy konkrét, az életnek nem egyetlen szűk körére korlátozódó élmény jut bennük kifejezésre, hanem egy olyan általános költői tapasztalat, mely általános érvényűvé és elvonttá válik, sőt nem egy helyt az életről való filozófiai elmélkedésé.

A versek témáját többé-kevésbé már a címek is jelzik (Prešerennél explicite, Petőfinél metaforikusan). Az európai irodalmi romantika egy általános jelenségének megfogalmazásáról van szó, sőt azt is mondhatjuk, hogy ez a motívum megkerülhetetlen, szerves tartozéka volt a romantika tartalmi és pszichológiai dimenzióinak. Itt kell megemlítenünk a germán irodalmakból Fr. Schillert (*Resignation, Ideale, Das Ideal und das Leben*) vagy Byront (*On this Day I complete my thirty-sixth Year, Childish Recollections*), a román irodalmakból A. Lamartint (*Le Vallone, Adieu, Le Passé, Adieu à la Poésie*), míg a szláv romantikus irodalmaknak úgyszólván minden jelentős egyénisége alkotott erre a témára (A. S. Puskin: *Carskoe selo, Vospominanija v Carskom sele, Čem čašče praznuet licej, Byla pora, naš prazdnik molodoj, Prostitute vernye dubravy, Derevnja, Ja prežil svoi želanija, 19. oktjabrja, Elegija*; A. Mickiewicz: *Do Niemnia, Dumania v dzień odjazdu, Polaty sie tzy, Početak Gospodina Tadije*; B. Radičević: *Kad mladijah umreti*; I. Mažuranić: *Pozdrav Vinodolu* és sokan mások). Az alkotásokat az egyéni tapasztalat és életszemlélet határozta meg, s ezáltal az általános mondanivaló a jó költők esetében mindenkor új megközelítésben nyert kifejezést. Prešeren a külső elrendezésben egyrészt a Bibliához folyamodott, másrészt Dantenak az emberélet feléről alkotott nézetét⁸ használta fel. Petőfi az ifjúságtól való búcsújában az emberöltőt az évszakokhoz hasonlító irodalmi előzményekre támaszkodik.⁹ Mindkét versben a felismerés meghatározott pillanata fogalmazódik meg,¹⁰ ez a felismerés pedig jelentőségénél fogva lényeges fordulatot hoz az ember élet- és világszemléletében.

Prešeren a *Slovo od mladosti* második versszakában a társadalom negatív jelenségeinek felsorolásával az emberhez méltó, ideális élet feltételeit is felállítja, amelyben a tiszta lelkiismeret, a jótett, a hűség szerelem, a bölcsesség, az igazságosság és a tudás is megbecsülésben részesülne. Ezek az értékek az ember belső világának a tartozékai, mégsem valósulhatnak meg a külső, társadalmi közeg nélkül. A szövegben az egyén és a társadalmi környezet kettéosztottsága figyelhető meg, a szubjektum és objektum ellentéte; a költő a „rút” valósággal a „szép” esz-

ményt helyez szembe, s az ilyen alapállásból születő költemény központi magvát az ideál és a valóság szembenállása képezi.¹¹ Prešerennek „az ifjúságtól való búcsúja” radikalizmusával és pesszimizmusával kétségtelenül elűt az európai romantika minden egyéb megfogalmazásától. Az említett ellentét, szembenállás ugyanis szerinte már az ifjúságot is átjárja, és valamiféle fatalizmus-élmény tölti ki. („Sem videl, de svoj čoln po sapi sreče, komur sovražna je, zastonj obrača...”).¹² A Prešerennél többször is előforduló¹³ „sovražna sreča” (ellenséges boldogság) szószereket témahordozóvá válik, és az antik Fortunára emlékeztet,¹⁴ a sorszerűség megszemélyesítésére, és mindenekelőtt az eszményi értékek képviselőjét érinti. A fiatalság mégis egy olyan erő hordozója, amely révén háttérbe szorítja vagy éppenséggel teljes egészében mellőzi a negatív élet fogalmát, ez az erő a naív jóhiszeműség vagy az illúziókra való hajlam, és a költő ennek tudatában leplezetlen nosztalgiával beszél az életnek erről a szakaszáról.¹⁵ Ez a felismerés tehát az a pillanat, amikor az illúzió többé már nem jelenhet meg, s az ember számára csak az üresség marad. Prešeren *Slovo od mladosti* c. verse épp egy ilyen pillanatnak a megjelenítése: az illúziók kora lejárt, marad az eszmények megvalósíthatatlanságának tudata, s ennek következtében a teljes reményvesztettség, bele-törődés érzete.¹⁶

Petőfi verse, az *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...* ugyanezt a témát (az ifjúságtól való búcsút) dolgozza fel, de a közlésmódja némely vonatkozásában egészen más jelleget kapott. Szinkrón értelemben ebben is fennáll a szubjektum és objektum közötti ellentét, a diakronikus látomás viszont a múlt és a jelen párhuzamát adja. A magyar költő tudatában, felismerésében munkáló elemek részben azonosak a Prešerenre is jellemző elemekkel; ezek az illúzió és a társadalom, amelyek az európai romantika hagyományához hasonló eszmei dimenziókkal bírnak.¹⁷ A Prešeren-verssel való párhuzamba állításból láthatjuk, hogy Petőfi új részelemeket is bevon a versébe (természet, dicsőség, nép),¹⁸ amelyek szintén hozzájárultak az eszményi vágyak és a kíméletlen valóság közötti ellentét megjelenéséhez.

A magyar költő szövegének ezzel a rétegével közvetlenül bekapcsolódik az európai romantikus líra hagyományába, amely szerint az ifjúság a keserű tapasztalatoktól mentes friss idealizmus kora. Az új felismerés pillanata Petőfi számára a szó igazi értelmében a törés pillanatának felel meg, amelynek következtében a negatív értékek maradéktalan érvényesülését juttatja kifejezésre. Ebben a törésben azonban van valami, ami Petőfit kiemeli a hasonló élethelyzetbe került más alkotók sorából. Petőfi kellemetlen tapasztalatai kizárólag az olyan értékekhez fűződnek, amelyek önmegvalósításához társadalmi közeg szükséges¹⁹, a törést pedig, amellyel szembe találja magát, a benső világához tartozó szubjektivitásával igyekszik áthidalni. A vers a szerelem élményében lel egzisztenciális azonosságot, ez az azonosság pedig mint téma-mondat mind a hat versszakon végighúzódik.²⁰ A mondat megformálása függvényt állít fel: egyik oldalát a „sötét és élet” metaforája képezi, a másik oldalán a szeretett nő áll, aki a költő szerint angyal, láng, fény, melegség és csillag. Mihelyt az emberben fellobban a fény, rajta kívül is megszűnik az éj-

szaka; amint megnyugszik belül, a világ vihara is csendesedni kezd, az összezsapó erők pedig a megmaradt határokon belül találnak megnyugvást. A nő romantikus magasztalásáról és dicsőítéséről van szó („Az a te szíved egyetlen világom...”), a szerelem olyan abszolútummá válik, amelyben a költő társadalmi és egyéni létkérdéseit igyekszik elhelyezni.

Összegezve a két költő álláspontjait, a következő analógiás és ellentétes párhuzamokra kell figyelmeztetni:

1. Mind Prešeren, mind Petőfi az ifjúságtól való búcsú motívumát fogalmazza meg, s ezzel mindketten a romantikus lírai költészetnek a kortárs esztéták által szentimentálisnak nevezett²¹ szélesebb áramához kapcsolódnak, míg a versek zsánerbeli hovatartozását leginkább a francia irodalomtörténet *la plaintive élegie* (siratóének) szakkifejezésével határozhatjuk meg.²² Ez a versvilág tartalmilag az elidegenedés érzelmi és gondolati (fizikai és erkölcsi) körének megvallására korlátozódik, eszmei fölépítésében pedig a szubjektív ideálok és az objektív valóság szembenállásának fogalmában merül ki. Ebben a helyzetben az ifjúság mítoszként lép fel, amelynek a létehez az illúziókra való hajlam döntő fontossággal bír (miatta az egzisztenciális azonosság még nem oldódott fel), a költő pedig életének ehhez a szakaszához nosztalgiával viszonyul.

2. A témának megfelelően formai párhuzamok is előfordulnak. Legjelentősebb az olasz reneszánsz stanza lírában való alkalmazása, az összes többi elem mellékes. Meg kell említeni az azonos nézőpontot, amely a költőt megfigyelő és közlő szereppel egyaránt felruházta; a stíláriis megmunkálás ily módon apokaliptikus látomás formáját ölti (Prešerennél pl.: *Sem videl...*, *Te videt, grje videti napake...*; Petőfinél: *Ha elfordulok enmagamtul...*, *Szemem megromlott satnya ivadékot...*). A már említett téma-mondat mindkét költő versében eszmei-esztétikai jelentést hordoz (hogy L. Spitzer nyelvén fogalmazzunk: ez a lelki etimon nyelvi etimonja),²³ ilyen tekintetben rendkívül szimptomatikusak a metaforikus egyezések, amelyekben az életképek konvenciója jut kifejezésre (virág, hajnal, tavasz, álom és hasonlók), ami az általánosan ismertnek vagy konkrét forrásoknak a felhasználására utal.

3. Azok a pozitív értékek, amelyeknek költőink szerint az eszményi szociális és morális rendben jelen kellene lenniük, természetüknél fogva apriorisztikusak, s ez azt jelenti, hogy nem tudhatjuk, mitől kapnak ilyen jelentést, és hol találhatjuk meg magas értékük mércéjét (csupán az empirikus és a reálisan egzisztenciális ismeretek jelentkeznek negatív előjellel). Az igazság elvén alapuló eszményi világ tehát — igazi támasz híján — áhítat tárgya marad. Az a lendület, amely a költőt az eszményiség felé viszi, a XIX. század elején érvényre jutó mélyebb drámáról tanúskodik; a világ nihilisztikus érzetének térhódításáról van szó, amelyet az ember racionálisan mint adottat fogad el, de érzelmi angazsáltsága még mindig a tudat metafizikus struktúrájába ágyazottan van jelen, s ezzel méri a már merőben megváltozott mindennapjait.²⁴ Prešeren és Petőfi annak a pillanatnak a drámáját fogalmazza meg, amelyben az emberi egyednek egyedül kellett egzisztenciálisan boldogulnia és eszmélnie.

4. Mindkét költő drámája sok ellentétes párhuzamot is tartalmaz. Az első már az anyag elrendezésében is szemmel látható. Prešeren a be-

vett gyakorlatnak megfelelően a kompozíció szerkezetbeli tagolására törekszik (a költői vallomás fókusza a szöveg optikailag is középen levő harmadik versszakára esik), Petőfi lírai leírásban felismerést felismerésre halmoz, s ily módon készíti elő az üzenetnek az utolsó (hatodik) versszakra eső súlypontját. E formai sajátosság tanúsága szerint a szlovén költő alkotásmódjában inkább racionális, pszichikailag szekundáris, s ezáltal a szövegalakításban tudatos, ezzel szemben a magyar költő érzelmileg, pszichikailag gazdagabb, tehát a lírai közlésmódhoz közelebb áll. Prešeren megfogalmazása az általános jellegű reflexív lírához sorolható,²⁵ Petőfi verse mindenekelőtt individuális értékű szerelmi kinyilatkoztatás.

5. Prešeren felismerése definitív, tehát általánosságra és egyetemeségre tart igényt. Ez abban is kifejezésre jut, hogy a *Slovo od mladosti* c. versnek csak egyetlen strófája beszél az ifjúság pozitívumáról, az összes többi sötét távlatait vetíti elénk. A vers az élet és a világ jelenvalóságát kifejező formula kívánt lenni, a költő és a romantikus ontológia tömör összefoglalását tartalmazza, s így természetes, hogy mindvégig kisugárzó központja és forrása maradt a későbbi Prešeren-szövegeknek. Petőfinek, szemelláthatólag, nincsenek ilyen ambíciói; verse az ő társadalmi-politikai illúzióinak leomlása után²⁶ bekövetkezett pillanatnyi krízis termékeként jött létre. A társadalmi közeg, amelybe a magyar költő beleszületett s amellyel számolnia kellett, emberellenes volt, kizárta a történelmi folyamathoz az egyéni kezdeményezést, illetve részvételt, s ezzel egy bizonyos ideig tartó megrendüléshez vezetett. Petőfi a szerelemben keresi és találja meg az abszolút értékeket, s ez azt tanúsítja, hogy rezignációja nem határtalan. Prešeren az abszurdum egyértelmű megfogalmazásával (a feneketlen hordó töltésére ítélt Danaidák képével) zárja a versét,²⁷ Petőfi továbbra is hiszi, hogy az egyed élete áttekinthető és elgondolható az emberi nem történelmi fejlődésében.

III.

Prešeren és Petőfi gondolati alapállása, amely felől megközelítették e kérdéseket, a filozófia és az esztétika azon premisszái voltak, amelyeknek a megteremtése a XVIII. század végén Friedrich Schiller (1759—1805) nevéhez kapcsolódik. A *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen* c. munkájában a szerző analitikusan és kritikailag bontotta elemeire korának meghatározóit. Központi élménye az 1789-i francia forradalom volt; a kortársak szemében úgy tűnt, hogy olyan állam van születőben, amely az emberi szabadság szerve lesz. Az ember, Schiller szerint, nem volt felkészülve nagy pillanatára, s bebizonyosodott, hogy az emberi nem erkölcsileg nem szolgált rá a politikai szabadságra. Ez Schiller kiinduló pontja, s meg is találja a jellem megnevesítésének az eszközeit: „Ez az eszköz a szépművészet, forrásai annak halhatatlan példáiból fakadnak.”²⁸ A szépség tehát az a gyógyír, amely az egyént helyes útra tereli; a negatív jellemvonások közül különösen a durvaságot, a csüggedtséget és az önzést emeli ki, amelyek mindig azokat jellemezték, „akik nem ismernek semmilyen más értékmérőt, mint a haszonszerzésre való

törekvést és a készpénzt.”²⁹ A szépség ebben a szövegösszefüggésben olyan katalizátor, amely az érzéki életet nemzetivé változtatja, s ez azt jelenti, hogy átvette az emberiség erkölcsi haladásának funkcióját. Az egyénnek és az összességnek a rabszolgaságból át kell lépniök a szabadságba, az állati létezésből az erkölcsibe. „Az ember a maga *fizikai* állapotában csupán elszenvedi a természet hatalmát; megszabadul ettől a hatalomtól az *esztétikai* állapotban, s uralkodik rajta a *morális* állapotban.”³⁰

Idézett szavaival Schiller új témát jelent be, amelyet az *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1795—1796) c. értekezésében fejt ki. E művében a szerző meg akarta indokolni az ének jelentőségét, vagyis a költészetet a bölcsélet segítségével akarta megközelíteni. Az, ami döntő fontosságú ebben az értekezésben, az Schillernek az a gondolati törekvése, hogy helyreállítsa az emberi természet és a világ közötti egységet, azaz hogy szakszerűbben mondjuk — a szerzőnek esztétikai és filozófiai kutatásaiban a dualizmus a kiinduló pontja, de célja, amely felé törekszik, a monizmus.³¹ Vizsgálatainak kulcsfogalma a természet fogalma lett: „Az ész nélküli természetben ekkor csak boldogabb testvért látunk, aki visszamaradt az anyai házban, ahonnan mi szabadságunk mámorában kiviharzottunk az idegenbe. Fájó sóvárgással vágyunk oda vissza, mihelyt kezdtük megismerni a kultúra sanyarúságait, s a mesterkéeltség távoli külföldjében meghalljuk az anya megható hangját. Ameddig a természet gyermekei voltunk pusztán, boldogok és tökéletesek voltunk; szabadokká lettünk és elvesztettük mind a két tulajdonságot. Ebből kettős és nagyon egyenlőtlen sóvárgás fakad a természet után: sóvárgás a természet *boldogsága* után és sóvárgás a természet *tökéletessége* után. Az elsőnek az elvesztését csak az érzéki ember siratja; a másodiknak elvesztését csak a morális ember gyászolhatja.”³² Prešeren és Petőfi szemelláthatóan a természet erkölcsi harmóniájára törekszenek; az objektív valóságban csak erkölcsi anarchiát, önkényt és zűrzavart látnak. Schiller helytállóan mondja: „... szabad lemondással kell alávetned magadat a kultúra szülte minden *bajnak*, mint az egyetlen jó természetes feltételeit kell őket elismerned; csak azt kell siratnod, ami *gonosz* bennük, de nem csupán erőtlén könnyekkel. Legyen gondod inkább arra, hogy te magad ama beszennyezések között tisztán ama szolgaságban szabadon, ama szeszélyes váltakozásban állhatatosan, amaz anarchiában törvényszerűen cselekedjél! Ne félj attól a zavartól, amely rajtad kívül van, de igenis attól, amely benned van; törekedjél egységre, de ne keresd ezt az egyformaságban; törekedjél nyugalomra, de az egyensúly által, ne pedig tevékenységed szüneteltetése által!”³³ A természet tökélyének mintaképpül kell szolgálnia, a természet képe pedig a nagy csendességet, a naív szépséget, a gyermeki naivitást és egyszerűséget kell hogy tükrözze: „Vegyén körül téged mint kedves *idill*, amelyben mindig visszatalálsz önmagadhoz a mesterkéeltség eltévelyedéseiből, ahol bátorságot és új bizalmat gyűjtesz az iramhoz, és szívedben újra felgyűjtod az *eszmény* lángját, amely oly könnyen kialszik az élet viharaiiban.”³⁴ A természet eltűnt az emberből, s visszavonult az élettelen világba. Az érzékenyebb egyének kutatnak ugyan utána, de „Nem a mi nagyobb *természetszerűsége*

günk, hanem épp ellenkezőleg, viszonyaink, állapotaink és erkölcsaink természetellenessége ösztönöz bennünket arra, hogy ébredő vágyunknak igazság és egyszerűség után — amely, miként a morális diszpozíció, amelyből folyik, megvesztegethetetlenül és kiirthatatlanul benne rejlik minden emberi szívben... (kielégüljön)”³⁵ Az efféle kiveszett érzés példáit Schiller a görögöknél fedezi fel, a kortársak közül pedig Goethe költészetében: „Ők természetesen éreztek, mi a természetet érezzük.”³⁶ A kortárs költők a természet őrei kell hogy legyenek, ami Schiller gondolkodása szerint azt jelenti, hogy a szó művészetét a szerint a kritérium szerint különböztetjük meg, hogy *azonos-e* a természettel, vagy pedig *keresi* az elveszett természetet. A költészet egész terét kétféle poézis tölti be és méríti ki: a *naïv* és a *szenimentális* költészet.³⁷ A szenimentális (azaz korszerű) költőt erős és ellenállhatatlan erkölcsi ösztön hajtja a természethez: „... s épp ezzel az ösztönrel áll a költői képesség a legszorosabb rokonságban.”³⁸

Schiller premisszáinak jelentősége miatt, amelyek a jelen vizsgálat tárgyára nézve is igen fontosak, szükséges, hogy *in extenso* idézzünk még néhány részletet a teremtő képességgel bíró emberről. A szerző erről a következőket mondja: „Ha az ember a kultúra állapotába lépett, s ha elkezdte őt a mesterkéeltség, akkor megszűnt benne amaz *érzéki* harmónia, s most már csak mint *morális* egység, azaz egységre törekedve nyilatkozhatik meg. Érzésének és gondolkodásának összhangja, amely első állapotában *valósággal* megvolt, most csak *ideálisan* létezik. Ez az összhang már nincs meg benne, már nem életének ténye, hanem rajta kívül van mint gondolat, amelyet elsőbb meg kell valósítani. Ha most arra a két állapotra alkalmazzuk a költészet fogalmát, amely nem más, mint az *emberségnek a lehető legteljesebb kifejezése*, akkor ahhoz az eredményhez jutunk, hogy ott a természetes egyszerűség állapotában, amikor az ember még minden erejével egyszerre harmonikus egységként hat, amikor tehát természetének egésze teljesen kifejeződik a valóságban, a *valóságosnak* lehető legteljesebb *utánzása kell hogy alkossa a költőt*, — itt ellenben, a kultúra állapotában, amikor egész természetének ama harmonikus együttműködése eszme csupán, a valóságnak eszménnyé emelése, vagy, ami egyre megy, az *eszmény ábrázolása kell hogy alkossa a költőt*. Ez pedig az egyetlen lehető két módja annak, hogyan nyilatkozhatik meg a költői génusz egyáltalán.”³⁹ A természet azonosítja a költőt magával, a művészet pedig elkülöníti s ellentétbe hozza magával, s a költő az egységhez csak az eszményen keresztül juthat vissza. Ez továbbá azt jelenti, hogy a költő két egymástól különböző képzetet és érzést hordoz magában, hogy egyidejűleg él a valóság határai között s eszményei végtelenségei között is. Gyakorlatilag: beszélhet a valóságról, mint irtózata tárgyáról, vagy pedig az eszményről, mint vonzalmi tárgyáról. Az első esetben, Schiller szerint, létre jön a *satirikus*, a másodikban az *elégikus* ábrázolás. Az elégikus ábrázolás, amely e szövegösszefüggés számára egyedül fontos, a természet és az eszmény iránti fájdalmat fejezi ki, a természetet mint elvesztett valamit mutatja be, az eszményt mint elérhetlent.⁴⁰ Az elvesztett aranykor fájdalma (Petőfinél) vagy az elröppent ifjúság fe-

lett érzett fájdalom (Prešerennél) az elégikus költészet tárgya lett, mert az érzéki béke állapota mindkettőjükénél az erkölcsi harmónia tárgyaként jelenik meg: „A költői panasz tartalma tehát sohasem lehet külső tárgy, hanem mindenkor csak belső eszményi tárgy; mégha a valóságban elszenvedett veszteségért szomorkodik is, ezt előbb eszményivé kell átalakítani.”⁴¹

Schiller említett tételei különleges kulturális klímát teremtettek Európában. A német költő egyes eszméi és versei nagy visszhangra találtak az összes európai irodalmakban, s egy időre minden jelentős kultúrember számára a legfőbb intellektuális táplálékot jelentették. Prešeren és Petőfi az említett eszmekörből legalább öt lényeges elemet vesznek át; ezek pedig: a) az objektív valóság negatív megítélése, b) a természet kategóriája, c) a forma mint az anyag leküzdése, d) a művészetnek mint eszménynek a felfogása és e) a fizikai állapot esztétikai állapottal való felváltásának premisszája. E schilleri premisszák mindkét költő poézisében olyan kapcsolatokra és összefüggésekre mutatnak, hogy feltételeznünk kell náluk az eredeti német szöveg közvetlen ismeretét.

Petőfi Schiller iránti érdeklődéséről kevés adat van, de azok igen jellemzők. Tudvalevő, hogy szerette olvasni, s életének abban a korszakában, amikor színészi pályára készült, Tell Vilmost akarta alakítani. Az is mond valamit, hogy Goethét „hideg gyémántnak” nevezte, ami arra mutat, hogy inkább vonzotta Schiller költészete, amely egy transzcendens és társadalmi lázadás szubjektív óhaja volt.⁴² A Schillertől közvetlenül származó premisszák közül csak kettőre figyelhetünk fel. Az első az a gondolat, hogy a szabadsághoz az út a szépségen keresztül vezet („Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék.”), ami kétségtelenül a német teoretikus álláspontjának a nyoma. A második premissza szubtilisebb természetű, s a természetélményre vonatkozik. Petőfi ezt írja valahol úti leveleiben: „A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka sincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást, és azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeg üvöltését...” Élvezi a természet hangjait: „... elhallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembé tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját...”⁴³ E vallomás jellege teljesen megfelel Schiller *Über naive und sentimentalische Dichtung* c. tanulmánya első tételeiben kifejtett álláspontnak. Petőfi érdeklődésének a tárgya a természet, vagy amit a költő természetnek tart, s ez a tárgy ugyanakkor naív is, ami annyit jelent, hogy a természet eltér a művészettől és felülmúlja azt. Petőfi számára a természet, márpedig éppen ez az idézett részlet valódi tartalma, „nem más, mint az önkéntes lét, a dolgok fennállása önmaguk által, a létezés saját és változhatatlan törvények szerint.”⁴⁴ A természet tehát az, ami az ember volt, de egyben az is, amivé az embernek ismét *lennie kell*.

Prešeren Schiller irodalmi és elméleti iránti érdeklődéséről több adatunk van.⁴⁵ Már iskolai tanulmányai során Prešeren tapasztalhatta Schiller költészetének a kultuszát, amely már 1810. körül kialakult az első szlovén romantikus nemzedéknél (J. N. Primic, U. Jarnik, J. Vesel-Ko-

seski s mások).⁴⁶ Schiller az oktatási gyakorlatban is a legfontosabb szerző volt a kortársak közül, s így határozottan állíthatjuk, hogy Prešeren ebben az időben alaposan megismerkedett költői és drámai műveivel.⁴⁷ A két költő szorosabb kapcsolatáról később a tartalmi és motívumbeli paralelizmusok tanúskodnak Prešeren *Velika, Togenburg, bila je mera . . .*, *Krst pri Savici* és *Pov'dó let straih čudne izročila . . .* c. verseinek bizonyossága szerint. Schiller neve előfordul Prešeren levelezésében is. Jernej Levičniknek költőnkhez írt 1840. október 25-i leveléből megtudjuk, hogy a levél íróját éppen a címzett győzte meg arról, hogy le kell szlovén nyelvre fordítani a *Die Jungfrau von Orleans* c. romantikus tragédiát. S. Vrazhoz írt leveléből (1847. február 5.) kitűnik, hogy Prešeren még röviddel halála előtt is meglehetősen jól idézi Schiller *Die Ideale* című ódájának sorait. Az ilyen helyek elemzése Prešeren elsődrendű érdeklődését bizonyítja a német költő lírája iránt. Érdeklődése határozot irányú volt, tehát egyénien színezett. A szlovén költő látóköréből teljesen kierekesztette a hangulatlírát, a Strum und Drang termékét, valamint a klasszicista költészetet, amely a weimári klasszikát jellemezte.⁴⁸ Ez az irányvétel igen nagy jelentőségű: Prešeren a maga egyéni törekvéseihez alkalmazza Schiller költészetének (és elméletének) elemeit, s ily módon megváltoztatja akcentusait, de konkrét tartalmát is.

Ebben az összefüggésben különösen fontos egyfelől Petőfi és Prešeren szövegének, másfelől Schiller *Die Ideale* c. ódájának az összehasonlítása. Schiller költeménye az ifjúságot mint az ember életének eszményi korszakát énekli meg; eszményinek azért, mert e korszakában az ember hisz az ideális értékekben, amelyek életlendületét adják. Ez a probléma abban a gondolatban oldódik fel, hogy az érett kor, amelyhez bizonyos tapasztalatok révén érünk el, többé nem teszi lehetővé az ifjúi illúzionizmust, s e törés azzal az eredménnyel jár, hogy az eszmények áthelyeződnek a jövőbe (a költő hisz a világ fokozatos megjavulásában, s ezt a célt pedig az egyénre gyakorolt individuális hatással óhajta elérni).⁴⁹ Az elvont erkölcsi idealizmus, amely Schiller egész tevékenységére jellemző, érvényes a *Die Ideale* konkrét esetére is.

Prešeren és Schiller szövegének a különbségei igen nagyok, de a szlovén költőre nézve igen jelentősek is. Prešeren mindenekelőtt az eszményi értékeket egybekapcsolja a társadalmi és erkölcsi konkrétumokkal (Schiller viszont a szépség, igazság és igazságosság elvont elveiből vezeti le); a felismerés pillanata a szlovén költőnél a konkrét tapasztalat következménye (Schiller erre úgy tekint, mint az életerő hanyatlásának eredményére), s végül a *Slovo od mladosti* c. vers szerzője a sorsba való teljes belenyugvást (a szkeptikus rezignációt) foglalja szavakba, míg a német költő egy új abszolútumban (a barátságban) találja meg a megváltást. Schiller verseinek e vonása azt a megoldást előlegezi, amelyet jószerevével majd Petőfi valósít meg. A magyar költő szintén főleg társadalmi-erkölcsi vonalon jut el a kételkedés reménytelenségéig, de a létezés új lehetőségeihez az a meghitt viszony vezeti el, amely összeköti a férfit a nővel.

Prešeren és Petőfi Schiller lírájában széleskörű és jelentős megfogalmazását találták meg az élet, az erkölcs és az esztétika legfontosabb el-

veinek. Schiller legkiemelkedőbb versei megoldást kínáltak az eszményi és az objektív valóság kérdéseire, a köztük levő ellentétekre, az emberi értékek és az emberi útkeresés problémáira, az egyén bolyongásaira, amely a valóság és az ideál eltéréseiből adódik, s kételyhez és kétségbeeséshez, végül pedig kiábrándultsághoz vezet. (A *Die Ideale* mellett megemlítjük az alábbi műveket: *Die Götter Griechenlands*, *Sehnsucht*, *Resignation*, *Der Antritt des neuen Jahrhunderts*, *Die Worte des Glaubens*, *Die Worte des Wahns*, *Die Künstler*, *Das Ideal und das Leben*, *Hoffnung*, *Der Pilger* stb.). Ezekre az alapokra építették egyéni interpretációikat. Ezek azonban, Schillerre vonatkozóan, három dologban különböznek egymástól. Prešeren és Petőfi nem követték a német költő absztrakcióit, pártoszat és moralizmusát, ezért jellegzetességeit úgy fogták fel, mint a felvilágosodás hagyományait vagy pedig nem is illesztették bele a maguk konkrét társadalmi világába. Schiller említett verseiben a hagyományos, egynemű és egységes formákat követte, míg a magyar és a szlovén költő a román költői formát választotta (a stanzát), amely a maga határozott szerkezetével és építkezésével sokkal nagyobb esztétikai értéket képviselt. Ebből következik — most már harmadikul —, hogy Schillertől a költő eszméket meríthetett, motívumokat vagy témákat vehetett át, de mindezt egyéni eszmei-esztétikai álláspontjához és mércéjéhez alkalmazta.

A Schillertől való eltérés annál is könnyebb volt, mert mind Prešeren, mind Petőfi egyidejűleg annak az újításnak a bűvkörébe kerültek, amit Byron, a nagy angol romantikus honosított meg az irodalomban. Petőfire vonatkozóan az irodalomtörténet azt állítja, hogy kitűnően beszélt angolul, hogy nagyra tartotta Byron költészetét, s hogy voltaképpen a *Don Juan* szerzője miatt vágyakozott a „ködös Albionba”.⁵⁰ Prešerenről ugyanezt elmondhatjuk, s mindössze azt tehetjük hozzá, hogy a szlovén költő 1826-ban, mindjárt megjelenése után, megszerezte a *Don Juan* angol eredetijét.⁵¹ Ebben olvasta Prešeren az alábbi sorokat:

*No more — no more — oh! never more on me
The freshness of the heart can fall like dew . . . (I, 214)*
*No more, — no more — oh! never more, my heart,
Canst thou be my sole world, my universe!
Once all in all, but now a thing apart,
Thou canst not be my blessing or my curse:
The illusion's gone for ever, and thou art
Insensible, I trust, but none the worse . . . (I, 215)*
*All things that have been borun werw born to die,
And fles (which Death mows down to hay) is grass . . . (I, 220)*

Byron a *Don Juan*ban (amelyet az irodalomtörténet a „modern élet eposzának” nevez) rendkívüli erővel fejezte ki romantikus génuszát, amelynek alapvető élmény-meghatározói az elidegenedés és az irónia, formai tekintetben pedig az olasz stanza (ottava rima).⁵² Az angol költő a *the nothingness of life*-t énekli meg, a *to laugh at all things*-t, s azt a meggyőződését, hogy a világban és az életben minden csak látszat (*What af-*

ter all — are all things — but a show?).⁵³ Az *On this Day I complete my thirty — sixth Year* című versében, amely a költő halálának évében (1824) született meg, az ifjúságtól való búcsú angol változata kapott kifejezést, s eszmei megoldását azzal nyeri el, hogy meghal a szabadságért. A *Don Juan*-ban s egyéb műveiben Byron az eszmény és a valóság közötti diszharmóniáról beszél s az ifjúkor illúzióiról (az idézett alkalmi versben olvashatjuk a következő sort is: *If thou regret'st thy youth, why live?*)⁵⁴ Byron témáinak radikalizálódása és cinizmusa Schiller eschatológikus látomásainak változata volt. A romantika német és angol forrásai között álló költők, ezek között pedig nyilvánvalóan ott van Petőfi és Prešeren is, egyfajta mágneses mező vonzásába kerültek, s elég nagy erkifejtésre volt szükségük, hogy megszabaduljanak tőle.⁵⁵ Ez sikerrel járt mind a magyar, mind a szlovén költő esetében, mert mindkettő egyéniség volt, saját irodalmi hagyományukhoz való kapcsolatuk pedig lehetővé tette számukra, hogy azt az irányt kövessék, amely esztétikailag valóban termékenynek bizonyult.⁵⁶

Az ellentétes és analóg párhuzamosságok tipológiai elemzése Prešeren és Petőfi versében a nyugat-európai irodalmi kör romantikájának sok elvi s még több konkrét problémájára mutatott rá. Olyan szövegekről van szó, amelyek ontológiai és formális strukturájuk szerint paradigmátikus példái a világirodalomban kifejlődött romantikus eszmei-esztétikai normának. Az elemzés tehát nem állít fel semmiféle konkrét összefüggés-vagy kapcsolatformát, mert ilyen történelmileg nem is létezett, hanem megmarad a romantikus stílusformák interpretációjának a szintjén, s ilyen módon próbál hozzájárulni ennek az összetett kérdésnek a megoldásához. A vizsgálat mindenekelőtt a tudományos vizsgálat két alapvető komplexumát szorgalmazza:

a) Az első komplexumot az élet és a világ sajátos szemlélete tartalmazza. Az eszményi és az objektív valóság diszharmóniája a költőt olyan lényeges egzisztenciális problémák elé állította, mint az elidegenülés, az ifjúság mint mítosz, a képzelőerő, a dicsőségvágy, a szerelem mint abszolútum, s az élethez való ragaszkodás az abszurdum tudatában. Az azonoságokból és a különbségekből kitűnik, hogy a jellegzetes romantikus élményhelyzet hogyan realizálódik a két egymástól eltérő nyelvi és kulturális környezetben.

b) A másik komplexumot a széles értelemben vett formai kérdések alkotják. A vizsgált versek a Schiller által „szentimentálisnak” nevezett költészetbe tartoznak. Ez a zsáner a romantikában aránylag gyakran fordul elő, viszont a történelmi párhuzamok genológiai szempontból is igen érdekesek, ezért az elemzés a kérdést európai összefüggésben vizsgálja (Schiller és Byron).

Prešeren és Petőfi interpretációs változatainak elemzése tehát túlnyomólag elméleti és vitaanyagul szolgál a romantikus stílusalakzatok eszmei, tipológiai és genológiai megközelítéseinek megítéléséhez a nyugati irodalmi körben. Elemzésünk ezáltal nyer igazolást, s ebben rejlik az értelme.

(Fordította: Szeli István és Tóth Ferenc)

JEGYZETEK

¹ A szerző elsőként alkalmazta ezt a kifejezést, amely 1940-ben nyert polgárjogot a *Journal of the History of Ideas* c. folyóirat megalapításával.

² Vo. Cl. Pichois—A. M. Rousseau: *Komparativna književnost*, horvát fordítás, Zágráb, 1973.: 123.

³ Vo. Antoa Ocvirk: *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, Ljubljana, 1936.: 77—81., 135.

⁴ Vö. A. Ocvirk, i. m.: 81—97.

⁵ Cl. Pichois—A. M. Rousseau, i. m.: 124.

⁶ A szloven szöveget Milan Kokočević fordította (rosszul), a magyart Ivan V. Lalić.
⁷ Vö. Svelozar Petrovic: *A Stih* (verssor) c. fejezet az *Uvod u književnost* c. könyvben. Zágráb, 1969.: 321—22.

⁸ A Biblia a pszalmuszokban (90, 10) beszél erről, az emberi lélettartamot hetven, a legjobb esetben pedig nyolcvan évre teszi. Az élet teléről (muntegy 35 év) Dante is beszél (Pokol I. 1): *cammin di vita*, a gondolatot aztán tovább fejtegeti a *Convivio* c. filozófiai írásában (itt az emberélet hosszát átlag 70 évre teszi).

⁹ Pl. Horatiusnál: *Dijugere mves* (IV. 7) vagy *Solvitur acris hiems* (I. 4). Később ez a téma a hagyományos irodalomban is felbukkan.

¹⁰ Prešeren ezt ismét expliciten mondja: *Okusiš zgodaj sem tvoji sad, spoznanje! / Veselja dokaj trup njegov je umoril . . . ;* Petőfinél a megfelelő hely metaforikus: *Itt benn vagyok a férfikor nyarában, / Az ifjúságnak eltűnt tavasza . . .*

¹¹ Ezt a kifejezést Prešeren költészetével kapcsolatban már Josip Stritar is használta a költőről írt 1866-i esszéjében.

¹² A fatalizmus érzése Prešerent már korábban is kísérte; szüleihez írt nevezetes levelében (Bécs, 1824. április 24.) olyan megfogalmazások vannak, amelyek csak így módon érthetők.

¹³ Vö. a következő szövegeket: *Slovo od mladosti*, *Glosa*, *Sonetni venec* és a *Sonetni venec* és a *Sonetni nesreče*.

¹⁴ Ez a megszemélyesítés a római költőknél igen gyakori, különösen Horatiusnál, Prešeren kedvelt költőjénél.

¹⁵ Figyelembe kell venni azt a csodálatos romantikus metaforát, amely a *Slovo od mladosti* c. versben két ízben fordul elő:

1.
... mladost, vendar po tvoji temni zarji
srce bridko zdihuje, bog te obvarji!

2.
Zato, mladost, po tvoji temni zarji
srce zdihvalo bo mi, bog te obvarji!

¹⁶ Vö. Jože Pogačnik: *Prešernovi pesnički prvenci* a *Čas v besedi* c. könyvben. Maribor 1963.: 101—121. és Janko Kos: *Prešernov pesnički razvoj*. Ljubljana, 1966.: 55—62.

¹⁷ Vö. az I., II. és a III. szakaszt (szép álmok, ábrándozás, rideg valóság).

¹⁸ A természet kategóriájára nézve különösen fontos az első két szakasz, a dicsőségére a negyedik (Dicsvágy patakja! ajkaim belőle / Sok boldogító mámort ittanak), a nép kategóriájára az ötödik (Szemem megromlott satnya ivadékok, / Egy pusztulásnak indult népet lát . . .).

¹⁹ Különösen a társadalom és a (magyar) nép kategóriája kapcsolódik szorosan Petőfi tevékenységéhez, s ezzel függ össze a költői hírnév is, amit a költő egykor ekként akart elérni: *Újabb időkben isten ilyen / Lángoszlopoknak rendel / A költőket, hogy ők vezessék / A népet Kánaán felé . . .* (id. Petőfi összes művei II.: 19.). A vátesz-költő, funkció jelen van Prešeren költészetében is (Vö. *Sonetni venec*).

²⁰ Az első ötben ebben az alakban:

Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes angyalom!,
a hatodikban az eszme ebben a formában szintetizálódik:
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes csillagom!

²¹ Fr. Schiller szerint (*Über naive und sentimentalische Dichtung*, 1795—1796.)

²² Vö. Albert Thibaudet: *Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours*. Párizs, 1959. a *Le mouvement romantique* c. fejezetében.

²³ Vö. *Linguistics and Literary History, Essays in Stylistics*. Princeton, Princeton University Press, 1948.: 1—39.

²⁴ A terminusokat elsődleges filozófiai jelentésükben használjuk, s mellőzzük azt a tartalmat, amely a mindennapi beszédben tapad hozzánk.

²⁵ M. Čop Prešeren költészetének e fajtájáról mint komoly gondolati költészetéről beszélt („ernste Gedankenpoesie”).

²⁶ A történelem tanúsága szerint, 1848 augusztusa a magyar forradalom számára rendkívül jelentős volt. Bécs minden erejét megfeszítette, hogy a forradalom következtében megintott országot visszatérítse alávett helyzetébe: a magyar országgyűlés ingadozó és megalkuvó álláspontra helyezkedett, ami forrongást és lelki depressziót váltott ki a forradalom bal szárnyában, amelyhez Petőfi is tartozott. (A magyar történet-írásból és irodalomból merített adatokat dr. Bányai János docens kollégámnak köszönöm, aki sokoldalúan támogatott, hogy áthidaljam e téma némely csapdáját.)

²⁷ Prešeren itt az abszurdum (és a Sziszuóhoz-komplexus) olyan felfogásához került közel, amely a XX. században A. Camus-t jellemzi.

²⁸ Vö. Fr. Schiller: *A szépről* (Fordította és a jegyzeteket írta Strahinja Kostić), Beograd, 1967.: 141.; a további Schiller-idézetek magyarul: Válogatott esztétikai írásai, Bp. 1960.

- ²⁹ Schiller—Kostić: i. m.: 145. és 146.
³⁰ Schiller válogatott esztétikai írásai, 251. o.
³¹ Vö. Katharine Everet Gilbert—Helmut Kuhn: *Zgodovina estetike* (Ford.: Vital Klabus), Ljubljana 1967.: 330. és 332.
³² Schiller válogatott esztétikai írásai, 296. o.
³³ i. m.: 297.
³⁴ i. m.: 297.
³⁵ i. m.: 299.
³⁶ i. m.: 300.
³⁷ i. m.: 301.
³⁸ i. m.: 305.
³⁹ i. m.: 306.
⁴⁰ i. m.: 307.
⁴¹ i. m.: 319.

⁴² Az adatok Danilo Kiš esszéjéből valók a Petőfi verseinek id. kiadásában (14., 15. és 24. o.).

- ⁴³ Petőfi összes prózai művei és levelezése. Szépirodalmi könyvkiadó, 1960.: 358.
⁴⁴ Schiller válogatott esztétikai írásai, 282. o.
⁴⁵ Eddig e kérdésről a következők írtak: Ivan Pregelj, *Glosa k Prešernu, Dom in svet*, 1919.: 309—310. és Roman Tominec, *Dr. Franz Xaverius Prešeren und die deutsche Literatur*, München 1929.: 49. és 54. o. A kérdést egységben, az interpretációt megkísérelve, Janko Kos is tárgyalja: *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana, 1970.: 82—98.
⁴⁶ Vö. Lino Legiša: *Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Kranjsko Cbelico* (1806—1828), Ljubljana, 1938.
⁴⁷ Itt mindenekelőtt az *Institutio ad eloquentiam* c. tankönyvre és a nem iskolai olvasmányokra gondolunk.
⁴⁸ Vö. J. Kos, i. m.: 88—89. Ezzel kapcsolatban érdekes felhívunk a figyelmet Prešeren M. Cophoz írt levelére (1832. február 5.), amelynek egy helyén Goethét kétségbevonhatatlan döntőbírónak nevezi *in res aestheticis*.
⁴⁹ J. Kos, i. m.: 91—93.
⁵⁰ Petőfi verseinek id. kiadása, 16. és 24. o.
⁵¹ Vö. France Kidrič: *Prešeren*, Ljubljana, 1938.: LXXV. o.
⁵² Byron szövegei: *Antologija engleske romantičarske poezije*. (Bevezető esszé, válogatás, jegyzetek és kommentárok: dr. Ranka Kuić.), Beograd 1974.: 47—57. és 221—247. o.

- ⁵³ E fogalmak a *Life* c. versében olvashatók.
⁵⁴ *On this Day I complete my thirty — sixth Year*.
⁵⁵ Ezt a problémát e helyütt csak felvetjük, noha külön figyelmet és feldolgozást érdemel, mert többet is nyújtana, mint csupán érdekességet.
⁵⁶ Szót kell ejtenünk a Petőfi-versek szerbhorvát irodalmi nyelvre való fordításának pontosságáról is. Általában megállapítható, hogy Ivan V. Lalić, fordítása majdnem pontos. Az eredetitől csak árnyalatokban tér el, amelyek semmiben nem változtatják meg sem a költői szerkezetet, sem a jelentésstruktúrát. Apróbb eltérések vannak az alábbi helyeken:

- IV., 2.: *Čarobni potok, žuborni vrutak — (Csengő morajjal egy tündér patak)*
 IV., 3.: *Čežnja za slavom! — (Dicsvágy patakja!)*
 IV., 3—4.: *usne pile — (ajkaim ittanak)*
 V., 1—2.: *Skrenem li pogled krugom oko sebe, Šta će pogled građanski da spazi? (Ha elfordulok enmagamtul és mint Polgár végigtekintem a hazát...)*
 VI., 4—5.: *Što u srce slaze ti iz raja; Srce je tvoje jedini moj svemir... (Mely isten arcáról szívembe gyűl; Az a te szíved egyetlen világom...)*

Kisebb átalakítás történt a refrénben is:

*Moj andjela, bez ljubavi tvoje !
 (Ha nem szeretnél, fényes angyalom!).*

REZIME

FRANCÉ PREŠEREN I SÁNDOR PETŐFI

(Tipološka analiza antitetičkih i analognih paralelizama)

Ova je studija analiza dveju romantičarskih pesama od kojih je prvu napisao slovenački pesnik Fr. Prešeren (*Slovo od mladosti*, 1830), a drugu mađarski bard S. Petőfi (*Itt benn vagyok a férjikor nyarában...*, 1848). Reč je o tekstovima koji su po svojoj ontološkoj i formalnoj strukturi paradigmatski primer romantičarske idejno-estetske norme kakva se bila razvila u svetskoj

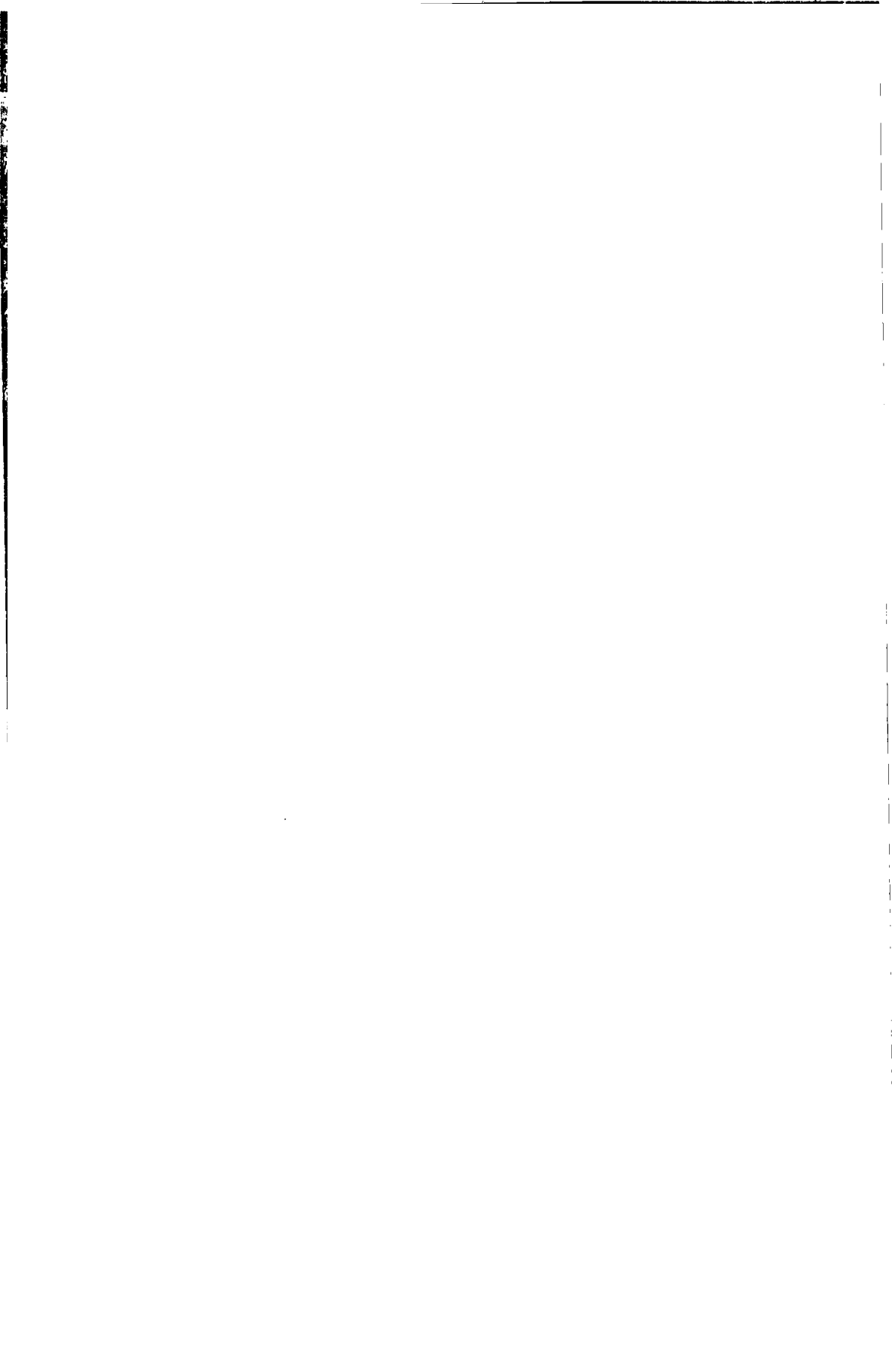
književnosti zapadnoga kruga. Tipološka analiza antitetičkih i analognih paralelizama ne uspostavlja, dakle, bilo koji oblik konkretnih veza ili odnosa, jer toga historijski nije bilo, nego ostaje na nivou interpretacije sličnosti i različitosti romantičarske stilske formacije i na taj način pokušava da doprinese rešavanju ovog komplikovanog problema.

Uvažavajući kulturno-historijske i književne okolnosti u kojima su radili Prešeren i Petőfi analiza, pre svega, insistira na dva osnovna naučnoistraživačka kompleksa:

a) Prvi je kompleks sadržan u specifičnom pogledu na život i svet. Disharmonija između ideala i stvarnosti stavila je pesnika pred suštinske egzistencijalne probleme kao što su otuđenje, mladost kao mit, sposobnost iluzije, žudnja za slavom, ljubav kao apsolut i istrajavanje u apsurdu. U podudarnosti i razlikama izbija na videlo kako je tipično romantičarska doživljajna situacija realizovana u dve različite jezičke i kulturne sredine.

b) Drugi značajan kompleks sačinjavaju formalna pitanja u širem smislu reči. Razmatrane pesme spadaju u takozvanu „sentimentalnu poeziju” (po Fr. Schilleru), dok je za taj tip u Francuskoj odomaćen termin „la plaintive élegie”. Frekvencija te literarne vrste u romantizmu prilično je obilna, a historijske paralele dosta su zanimljive u genološkom smislu; zbog toga ova analiza navedeni problem posmatra u širem evropskom kontekstu (Schiller i Byron).

Celokupna analiza pruža teorijski i diskusioni materijal za procenu tipoloških i genoloških varijanti romantičarske stilske formacije u zapadnoevropskom književnom krugu.

Bori Imre

**ROMANTIKAKUTATÁS
A MAGYAR—DÉLSZLÁV
KAPCSOLATTÖRTÉNET
SZEMSZÖGÉBŐL**

Dolgozatunk címe talán nagyobb igényeket jelez, mint amennyit szövegünk adhat a vizsgálódások ebben a szakaszában — különösképpen ha arra gondolunk, hogy a komparatiztikának általában is a romantikakutatás az egyik fő munkaterülete, s a jelentős, nagy, hasznosítható eredmények majd ezután születnek meg — gondolva elsősorban az ún. kelet-közép-európai térségekre, amelyeknek irodalmi igen sok rokonvonást mutatnak. A magyar—délsláv romantikakutatás következőképpen csak egyik része egy nagyobb és átfogóbb munkálatnak, ám önmagában is annyi sajátosságot tartalmaz, hogy hasznos lehet esetleg általánosabb szempontból is a leszűrhető és a már leszűrt tapasztalat ezen a téren. Ne feledjük, hogy még mindig csak konkrét jellegű, mikro-filológiai kutatások folynak, s még nem vállalkozott senki az általánosításra, érvényes következtetések levonására — amelyek már nem csupán kapcsolattörténeti érdekűek, hanem az ún. nemzeti irodalmak értelmezésében is kamatoztathatók. Feltételesen lehet tehát szólni a romantika-kutatásról a magyar—délsláv kapcsolattörténet szemszögéből, s erre kell hivatkoznom most is, amikor arról esik szó, hogy a romantika témája — a magyar—délsláv relációkban három szempontból megközelíthető. Az első kétségteltathatók. Feltételesen lehet tehát szólni a romantikakutatásról a magyar és a szerb, magyar és a horvát vagy magyar és a szlovén irodalom komparálódik természetrajzával, irodalmi „habitusával”, a hasonlóságok és különbözőségek rendszerével. A második — az előbbi klasszikus értelemben vett komparatiztikával szemben — már kapcsolattörténeti jellegű megközelítés: irodalmak egészen konkrét jelenségeinek elemzése, a hatások és a kapcsolatok felderítését végzi — nem egy irányban, hanem a kölcsönösségnek a felismerése szellemében. Tudott, hogy ezeknek a vonatkozásoknak a síkján történt eddig a legtöbb: hosszabb-rövidebb tanulmányok. Filológiai elemzések sorára hivatkozhatnánk, elsősorban a „szerbus manier” és a színjátszás vonatkozásában. A harmadik megközelítési módot képzettörténetinek is nevezhetjük — annak a tudatában, hogy a képzettörténet a komparatiztika hagyományos szegmentuma. Hogy mégis kiemeljük, azért tesszük, mert éppen a magyar—szerb relációkban a magyar romantikának vannak olyan mozzanatai, melyek ezt a képzettörténetiséget

hangsúlyossá teszik, külön figyelmet érdemlővé avatják, annál is inkább, mert a képzetkialakítási folyamatba igen konkrét kapcsolattörténeti mozzanatok is belejátszottak: nem képzetek vándorlásáról, hanem képzetek kialakulásáról, sőt rétegződéséről is szó lehet — éppen a romantikakutatás szempontjából. A megközelítési módok ilyen „osztályozását” pedig azért tartjuk szükségesnek jelölni, mert azon az úton, amelyen most indulni szándékozunk, az előbb jelettek „kereszteződéséből” képződött, a magyar—szerb irodalmi kapcsolatoknak egy függőleges metszete mentén vezet, és a szerbség-képzet életéről a magyar romantika tudatvilágában akar szólni.

Egészen konkrétan a magyar romantika szerbség-élményének különböző aspektusairól lesz szó: kezdve a romantika elméleti munkájától, amelynek elemeit részben a „nemzeti hagyományok” gondolatában, részben a magyar népiesség elméletében találjuk, a magyar romantika „szerb témaköréig”. Ebben viszont kétségtelenül az előbb jelzett szempontok együttesen mutatkoznak. Következésképpen egy komplex szemlélet vázlatát adhatjuk csak: a már feltárt tényanyag értelmezési kísérletével igyekezve a romantika-kérdés tisztázásához járulni.

Tételünk a következő: a magyar romantikában a szerbség-képzetnek két körét figyelhetjük meg. Az egyikben a szerbség a maga aránylag frissen felfedezett népköltészetével van jelen, s egyrészt a boldog és éppen ezért primitív életnek a képeként él — már a „keletiség” vonzaskörében, másrészt kívánatos példaként, a görögséggel párhuzamosan, hiszen a szerbhorvát népköltészet elsősorban azzal hódított teret a magyar irodalmi köztudatban, hogy abban a szerb nép történetének „epikus” tükrözését látták, tehát a későbbi korokban is emlegetett „szerbhorvát népi eposzt” tisztelték, s itt látták érintkezési pontot az Iliással is. A másikban viszont — a magyar romantika középkor-kontextusában — a szerb történelem olyan témái vannak, amelyek a romantikus képzeletet ihlették, elsősorban a Hunyadiak történetével kapcsolatban. Leegyszerűsítve úgy is mondhatnánk, hogy Balogh István: Cserni Jovánjától Obernyik Károly: Brankovics Györgyéig terjedő érdeklődés-szféráról van szó, mely beleépült vagy beleépülőben volt az ún. magyar „nemzeti” történetudatba is.

A fentebb jelzett bonyolultabb kérdéskörből most és itt két jelenségre figyelhetünk (természetesen a teljes igénye nélkül). Arra az összefüggésre, amely a népiesség elméleti megalapozása kapcsán felmerült délszláv analógiák és a szerb népi élet egy eszményített rajza között fennáll, egészen addig a pontig, hogy az utóbbi már-már konstans képzetté vált — egy életformát jelölt, amelyet ha nem is vágyott a romantikus lélek, de egyfajta eszményének tartott. Míg egyik oldalon jól kísérhető, hogyan épül az irodalomtörténeti-népiesség-elméleti gondolkodásba a szerbhorvát hősdalköltészet létezésének már a pusztta ténye is, másfelől mind eszményibb vonásokat ölt a szerbségről alkotott életkép — az idill kétségtelen ismérveivel. A még mindig szétszórta létező vagy fel sem derített adatok természetesen nem teszik lehetővé, hogy mélyenszántó elemzését adjuk e kérdésnek. Annyit azonban máris bizonyosra vehetünk: nem pusztán a „szerbus manier” fogalmába került verselési kérdés bír

a romantikus népies irodalmi gyakorlat szempontjából érdekel, hanem egyrészt a szerbhorvát népi epika létezésének felszívódása az elméleti gondolkodásba, másrészt a nyomában kialakult képzet is. S nyilván az sem lehet vitás, hogy romantikakutatásunk egyik fontos területére lépünk e kérdésekkel kapcsolatban.

Hegedüs Gézának ma is hasznosítható kis könyvében (Magyar romantika. Bp. 1948) olvashatjuk azokat a találó mondatokat, amelyek megvilágíthatják a szerbhorvát hősdalköltészet jelentős szerepét a magyar romantika irodalomelméletében és történelemszemlélete kialakulásában: „Mármost a néppel való azonosságvállalás a mesében és a mondában találja meg a kifejeződését, az elvágódás és a nemzetiesség a történelemben. Tehát fontossá válik az a terület, ahol ez a két világ találkozik egymással: a történelmet felidéző mondában. Ahol van nemzeti ősmondakincs, ott lázas izgalommal igyekeznek feldolgozni, ahol nincs, ott csinálnak . . .” (78—79.) A magyar romantika ilyen jellegű gondolkodását pedig éppen e „nincs” ténye szabta meg — ahogy Kölcsey Ferenc nagy számvetésében, a Nemzeti hagyományok (1826) című tanulmányában, is felferül. „Mi annak az oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy megcsönkulnak, mint például a miénk Álmoson felül? A régiséggel dicsekedő nemzetek a világ teremtéséig szoktak felhágni tradíciókban, s történeteiket, habár mesés alakban is, az eredettől fogva emlegetik . . .” — olvashatjuk ebben a tanulmányban, annál is inkább, mert éppen Kölcsey volt, aki egyértelmű világossággal a népköltészet és az éppen időszerűvé vált „nemzeti múlt” között a poétai hasznosítás síkján szoros összefüggést látott: „A hagyomány annál poétaibb alakot nyer magának, mennél több egyes történetekre oszlik fel, oly egyes történetekre tudniillik, melyek a regénység színét viselvé, az egésznek elevenítő fényt kölcsönözhetnek . . .” Ezért kísért nyilvánvalóan nemcsak a magyar „naív eposz” gondolata, hanem a „Homér és Osszián” képzet is, s ebben kell keresnünk magyarázatát annak a makacs ragaszkodásnak, amelyet a magyar irodalom a szerb hősdalköltészet iránt mutatott a XIX. század folyamán. Jeleznünk kell azonban, hogy az életmód egy idillikus, tehát eszményi képe kidolgozásának kezdetei nem esnek egybe a szerbhorvát hősdalköltészet megismerésének kezdeteivel és első fordításainak időpontjával: erre valószínűleg a romantika utókorában, a múlt század második felében kerül majd sor, mely már a „keleti képek” kontextusát kínálja.

Nem kétséges ugyanis, hogy a hősdalköltészet meglétének pusztán tényén, a „szerbus manier” legendás régiséget sugalló jellegén túl a magyar romantika korának teoretikus elméit foglalkoztatta annak a népnek az élete is, amely — a magyaréval ellentétben — megtudta őrizni hőseinkben történeti múltjának emlékeit, a „nemzeti” múltrol költészetileg is tudott tehát gondoskodni. Kétségtelenül része van ebben az érdeklődésben annak a hitnek is, mely egészen napjainkig élt s nemcsak a magyar irodalmi tudatban, hogy eredeti ősiességgel van dolguk, amikor szerbhorvát hősdalt olvasnak. Hogy mi ragadta meg — az elméleti megfontolásokon túl — a figyelmet, arra az első magyarázatot talán Székács József: Szerb népdalok és hősrégék (1836) című kötetének bevezetője vethet fényt. „Ezen daloknak szerzői, közönséges egyszerű emberek,

a mesterkéletlen természet fiai, egy súlyos iga alatt nyögő s ez okból még míveletlen hazának lakosai. Koruk oly régi mint a nemzet: írva soha nem voltak; szerzőikkel születtek, szerzőikkel haltak el, vagy századokon keresztül ajakról-ajakra, firól-fira szállt...” Egészen frappáns, amikor kötete jegyzeteiben Szerbiáról tájékoztat. „Költészetre alkalmas voltának okai pedig — írja — részint a hevítő égélj, a gyönyörű tájak, a csaknem ötszázados küzdelem a törökökkel, mely dal által örökítésre méltó hősokeket szüle, végre azon számos vallásos és nemzeti lakozások, szokások és játékok, melyek Szerbiában számtalanok s melyeknél a közörm dalokban szeret nyilatkozni...”

Nem lesz nyilvánvalóan véletlen, hogy a múlt század folyamán, amikor a szerbhorvát népköltészetéről esik szó vagy a Székács rajzolta képek ismétlődnek, vagy e képek továbbfejlesztésével találkozunk: rendszerint adva van a civilizáció nem érintette keleties életvitelű nép életének rajza, ezzel párhuzamosan pedig éppen az ilyen nép történeti tudatának megőrző jellege — azzal a sóvárgással egyetemben, melynek hangjára először Kölcsey tanulmányában figyelhetünk fel, amikor a magyar nép történeti tudata hiányos voltáról beszél. A sort Urházy György: Keleti képek című könyve nyitja meg, de ha szemügyre vesszük a XIX. század második felének útleírásait — Szerbia mellett most már Bosznia vonatkozásában is, hiszen Bosznia okkupációja után többen is megfordultak ezen az akkor még egészen keleties jellegű vidéken, szinte mindegyikben megtaláljuk a fentebb jelzett mozzanatokot. Jellemző Solymossy Sándornak, a neves magyar ethnográfusnak Űti rajzok című 1901-ben megjelent könyve ebből a szempontból. Ebben például külön fejezet van Milyen a délszláv hősdal? címen. Itt olvashatjuk: „Ez a napjainkig naív nép, melyet Európa soknemű kultúrája még nem érintett, tehát jámbor hiszékenységéből, gyermeki fantáziájának rugékonyságából ki nem forgatott, egyre termi az újnál újabb hősdalokat, amelyek természetszerűleg nem olvadhatnak már be a régi tárgyú mondakörbe... A dalok nagy része zordon, vad, sötét hangulatú; ehhez alkalmazkodik az előadás nyeresége, káromlásai; mindazáltal nem tagadható meg tőlük némi merész fönség és megragadó kifejező erő... Előadásukhoz többé-kevésbé mindenki ért. Az ebbéli készséget oly természetesnek találják, hogy félreeshő falvak népe, ha közékük ismeretlen utas ember vetődik, szívesen nyújtott lakoma után átadja neki a guzlát... s felkérlik: »Razgovorite nas!«...”

Mélyen a magyar romantika elméletében és gyakorlatában gyökerezik tehát a délszláv hősdalköltészet (de általában a népköltészet — kivéve a meséket) iránti érdeklődés, melynek vázlatos rajzát igyekeztünk adni, jelezve alakulástörténete egyes fázisait is, anélkül azonban, hogy az időhatárokat erősebben meghúztuk volna. Összefoglalóként állapítsuk meg, hogy az egy évszázados, nagyjából folyamatos fordítói gyakorlatot a XIX. század első felében erős elméleti érdeklődés kíséri, melyet a magyar népiesség elvének kidolgozása igényével magyarázhatunk, viszont a század második felében az útirajz műfajával forr össze a népköltészetet kísérő szerbség-képzet kontextusa — azzal a megszorítással, hogy a fordítások mintegy az egyes dal-ciklusok köré összpontosulnak [Margalits

Ede például a Kraljević Marko-dalokból (1896) és a Rigómezei ütközetet megéneklő ciklusból (1898) ad ki kötetet] immár, míg századunk első felére (különösen az első évtizedekre) a tudományos érdeklődés a jellemző, most már a komparatista stúdiumok keretei között.

Mondanunk sem kell, hogy a magyar romantika erősen folklorisztikus jellegű érdeklődése egyoldalúságokat is eredményezett. Ezzel magyarázható elsősorban, hogy a magyar irodalom feltűnő közömbösséggel viseltetett a délszláv műköltészet, általában a szépirodalom iránt, a zombori műfordítói kör erőfeszítései ellenére is. Következésképpen az sem véletlen, hogy ez a romantikus örökség ma is kísért, holott a felszabadulást követő immár harminc esztendőben fordításokban a szépirodalom került túlsúlyba.

Képünk teljessé tétele további kutatásokat követel, hiszen például a „magyar viktoriánusok” keleti-balkáni utazásai lényegében még ismeretlenek. Ugyanakkor a szükséges elméleti következtetéseket sem vontuk le a már feltárt anyagból, így máig sem tudunk megnyugtató feleletet adni arra a kérdésre, hogy képzettörténetileg milyen mértékben befolyásolták a szerbhorvát népköltészet kapcsán szerzett ismeretek a magyar népköltészet kapcsán a nép és költészete viszonya értelmezését. Annyi azonban bizonyos: a magyar romantika egy sóvárgott modellt látott ebben a népköltészetben és népeletben. Következő feladatunk felszívódásának nyomon kísérése, és elméleti általánosítása.

REZIME

ISTRAŽIVANJE ROMANTIZMA SA TAČKE GLEDIŠTA MAĐARSKO—JUGOSLOVENSКИH VEZA

Ovaj rad uzima u razmatranje dva kruga predodžbi mađarskog romantizma o srpstvu. U jednom je prisutno narodno pesništvo koje je u to vreme nužno otkriveno i u kome živi slika srećnog i baš zbog toga primitivnog života, u svetlosti „istočnjaštva” dok u drugom krugu za mađarsku književnost ova predodžba, uporedo sa grčkom, predstavlja privlačni primer. Srpska narodna poezija je osvojila teren u mađarskoj književnoj svesti prvenstveno time što u njoj Mađari vide epsko ogledanje srpskog naroda i u njemu su postavili srpski narodni ep.

Ove predstave prisutne su u toku XIX. veka stalno. S jedne strane u radovima teoretskog karaktera, s druge strane u putnim beleškama koje su se naročito u toku druge polovine XIX. veka umnožile i susreću se u prevodima tekstova narodne poezije sa teoretskim odnosima.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE FORSCHUNG DES ROMANTISMUS VOM STANDPUNKT DER UNGARISCH—JUGOSLAWISCHEN VERBINDUNGEN

Dieser Vortrag betrachtet zwei Vorstellungskreise des ungarischen Romanismus über das Serbentum. In einem ist die Volksdichtung anwesend. Sie wurde zu jener Zeit entdeckt, und darin lebte das Bild des glücklichen und

primitiven Lebens im Lichte des „Orientalismus“. Im anderen Kreise ist diese Vorstellung, parallel mit der Griechischen, ein anziehendes Beispiel für die ungarische Literatur. Die serbische Volksdichtung eroberte den Raum im ungarischen Literaturbewusstsein hauptsächlich damit, dass darin die Ungarn die epische Reflexion des serbischen Volkes sahen.

Diese Vorstellungen waren im XIX. Jahrhundert anwesend ständig. Einerseits in den Studien theoretischer Art, andererseits in den Reisebeschreibungen welche sich besonders im Laufe der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts verbreitet haben und in den Übersetzungen der Volkspoesie zu finden sind.

Veselinović Šulc Magdolna

**ROKOKÓ ELEMÉK
VÖRÖSMARTY, RADIČEVIĆ
ÉS MÁS MAGYAR, ILLETVE
SZERB KÖLTŐ MŰVÉBEN**

A magyar romantika nagy költője már egészen fiatal korában megpróbálkozott az eklogával, amely jelentős szerepet játszott ifjúkori költészetében. Horváth Károly megállapítja Vörösmarty eklogáiról, hogy azok inkább a szentimentális pásztorkölteményekhez kapcsolódnak, mint az alkalmi lírához¹, a magyar irodalomtörténet pedig néhányukat azok közé a költői alkotások közé sorolja, amelyek a néplélek hatására, könnyed ihletettségükkel és vidám játékosságukkal éppen ellentétei az érzelgős költői stílusnak (*A szép hajadon*, *A kis leány baja*, *Hűség*).²

Mint tanult, iskolázott költő, éppen olyan jól ismerte az antik költészetet, mint a modern európai áramlatokat, s kínzó érzelmeinek és vágyainak, ki nem élt szenvedélyének oly módon enged szabad folyást, hogy korának divatját követve pásztorjelmezbe leplezi azokat (*Dámon panasza*, *A pásztorlányok*, *Myrtill és Daphné*).

Ez alkalommal megkíséreljük elemezni a húszas és harmincas években keltkezett verseinek egy csokrát, ugyanakkor elemzés alá vesszük néhány szerb költő — elsősorban Branko Radičević — hasonló témájú és hangvételő versét, az olyanokat, amelyeket a hasonló fiatalos hév és hangulat, a fiatalság és természet kiváltotta rokon érzések szültek, s a tarka tájak, berkek, ligetek, csermelyek, források, madárdal átélése váltott ki belőlük. Ezek nemcsak motívumaikban hasonlóak, hanem struktúrájukban, előadásmódjukban, szavaik egyszerűségében is. Megkíséreljük e verseket beilleszteni az európai, elsősorban a német költészet kereteibe, ezután pedig felmérni, megvolt-e a lehetősége annak, hogy a korabeli magyar költészet közvetítő szerepet játszhatott a német és a szerb költészet között, valamint hogy az akkori szerb költők a német mellett ismerhették-e a kor magyar költészetét, amely mintegy igazolásul szolgálhatott számukra, hogy keresésükben a helyes úton haladnak.

Vörösmartynak rokokó ízlést tükröző versei jobbára a húszas-harmincas években keletkeztek, Radičević itt vizsgált költeményei pedig leginkább 1843-ban és 44-ben.

Elemzésünk Vörösmarty, illetve Radičević következő verseivel foglalkozik:

Vörösmarty: *A bús vándor* (1822), *A bújdosó* (1820), *A hamis alvó* (1822), *Ártatlan leány éneke* (1823), *A hamis leányka* (1823), *A szép leány*

(1825), *Vágy* (1831), *A kérő* (1831), *Szép Ilonka* (1833), *A boldog* (1831), *A kis leány baja* (1835), *A szép hajadon* (1835), *Hűség* (1835), *A túlvilági kép* (1835) és *A jegyes sírja* (1836).³ Radičević: *Putnik na uranku* (*A hajnali vándor*), *Putnik i ptica* (*Az utas és a madár*), *Noć pa noć* (*Éj éjt követ*), *Devojka na studencu* (*Leány a kútnál*), *Vragolije* (*Pajzánkodások*) (1843), *Želja* (*Óhaj*), *Kletva* (*Átok*), *Jadna draga* (*Szánalomra méltó kedves*), *Tuga i opomena* (*Bánat és intelem*) (1844—45) és *Bezimena* (*Névtelen leány*) (1849).⁴

Mindenekelőtt az idegenbe szakadt vándort, illetve annak a szemlélődését, hangulatát bemutató verseket vesszünk szemügyre.

Radičević *Putnik na uranku* (*A hajnali vándor*) és Vörösmarty *A bús vándor* és *A bujdosó* c. versében a következő közös elemeket találjuk: a névtelen vándor nyaktörő meredélyeken bolyong, útjába szikla, völgy, hegy esik. Hangulatuk azonban eltérő: Vörösmarty vándora bús és kedvetlen, s míg ismét visszajutva a régen látott tájra, a nagyvilágról tűnődik, ahol élete végéig kénytelen vigasztalanul bolyongani, Radičević vándorától idegen ez a rezignáltság, lelke ujjong az örömtől, amikor megpillantja a sötétséget szétoszlató napsugarakat, és vidáman, derülatoan köszönti a természetet.

Ehhez hasonló keretmotívummal mindkét költőnél még néhányszor találkozunk. Az említett versekben azonos a vándor környezete és e környezet teremtette hangulat, de a vándor lelkében kialakuló kedv, a belső érzésvilág ellentétes, ami viszont a két költő temperamentumára és egyéni hajlamaira vezethető vissza.

A „Vándor” témájával találkozunk a 19. század eleji más magyar és szerb költőknél is. Bajza J. *A száműzött*, *A vándor alkonydala*, *Isten hozzád* és *Az utas* c. versekben siratja annak a nehéz sorsát, akinek el kellett hagynia a honát, s emiatt fáj és vérzik a szíve. Goethe Wanderer-éről szóló költeményét is lefordítja. Kölcsey ifja a sajkából tekint a part felé, ahonnan „utána int száz szem, száz kar, De ő csak egy pár könnyet néz” (*Vándor*).

V. Subotić a *Severni putnik k Antiki* (*Az Antik világ felé tartó északi vándor*) c. költeményében énekli meg a vándort⁵, S. Vujić pedig a *Tužba stranstvujućeg u svetu* (*Az idegenbe vándorolt keserve*)⁶ c. versben felhasználja a természet minden „kellékét”, a lombos ágat, a csillogó vizű folyót, a szelet és vihart, s a már említett költőkhöz hasonlóan ebben a környezetben dalol a vándor magányáról:

*Sve imade postojbinu
Ja jedini nemam
Zašt' da takvu sudbinu
Neba čado primam?*

I. S. (Stojanović?) *Rastanak* (*Elválás*) (LETOPIS 1834.) c. verse is hasonló témájú:

*Zelena travo, neće više moja
Noga sa tebe rosu stresati
Neće se cveća tvoje oko glave*

*Uvijati moje, nit ja tebi prosut
Gledaću više kako s' tiho sunce
Zapadu kloni . . .*

A vándor kedvelt motívuma volt az európai költészetnek ebben az időben, de korábban is. A vándort, a „Wanderer”-t, megtaláljuk a 19. század eleji német költőknél is, elsősorban Uhlandnál⁷, akinél a lírai hős, a valamivel későbbi Vujićéhez hasonlóan, elhagyja szülőföldjét és meszesi világba vándorol. Uhland költeményében nem tapasztaljuk azt a dinamikát, amit pl. Vörösmartyéban vagy Radičevićéban, akik ezt a témát életesebben ragadják meg. Uhland és más korabeli német költők e verseit statikusnak érezzük; az érzelmeket inkább csak ábrázolják, mintha távolról szemlélnének valamilyen nyugodt, békés tájképet. Jóllehet ezekben a versekben is a személyes élmény alapján jutnak kifejezésre a reflexiók, nem érezzük őket oly intenzíven, mint Vörösmarty vagy Radičević verseinek olvasása közben, akik bár vérmérsékletükhöz, környezetükhöz, a helyi adottságokhoz alkalmazkodva eltérő módon közlik érzelmeiket, mégis van bennük valami hasonló hangvétel és hangulat; verseik nem sablonosak, nem könyvszagúak, az olvasóban a valódi élmény képzetét keltik.

* * *

Vörösmarty lírájában a húszas évektől kezdve, Radičevićében pedig a negyvenes-ötvenes években, gyakran találkozunk fiatal lánnyal idillikus (pasztoral) környezetben.⁸ Verseikben jelen vannak a természet képei: a patak, a zubogó forrás, a virág, a madarak, a mezők, az erdők. Az egyik Vörösmarty-versben a fiatal lány a hús ligetnek fáí között szunynyad, keble emelkedik, mosolyog és ajka csókra nyílik. Kedvese szívdobogva ölébe veszi és csókolja, a pajzán lányka pedig úgy tesz, mintha semmiről sem tudna. Csak a végén árulja el magát (*A hamis alvó*). Vagy: a lányka hús domb alatt alszik, odaoson a pásztor és csókot lop az ajkáról, amitől a leánynak piros lesz az arca. Később gyakran visszatér a domb fűvére „hol megindult szűzi vére”, és a következő szavakkal hívja vissza Zongort, a szőke pásztor:

*Ah, jer, adj álmat szememnek,
Adj nyugalmat bús szívemnek
Vagy vedd vissza csókotat.*

(*A hamis leányka*)

Radičević „kedves szemű leánykája” (moma milooka) a patak partján ruhát mos, és midőn megpillantja a huncut fiút, az ösvényt kéri, hozza el őt neki és elbújik a bokorba; a leány elfut, ám a fiú beéri; a hársfa alatt a „csodálatos hempelyés”-re és „ringásra” a szellő csak mosolyogni tudott (*Vragolije — Pajzánkódások*).

Vörösmartynál a leány örömmel sétál a zöld pázsiton, szemében „új tűz bájvilága ég”, lába lebeg mint a szellő, kebléből felszakad a sóhaj:

*Mint kicsin baráti,
Ártatlanka még,
De szemében új tűz
Bájvilága ég.*

*Lába, mint a szellő
Könnyűden lebeg,
Ah de keble néha
Lassan fölpiheg.*

(A szép hajadon)

A patakhang zenéje és a szellő enyhe dala kíséri, összhangba olvadva a szív legbelsőbb vágyaival:

*Hol a patakhang zene lőn,
A szellő enyhe dal,
Összhangba olvadók a szív
Legbelső vágyaival*

(A túlvilági kép)

ám tulajdonképpen nem világos neki, hogy mi is történik bensőjében (A szép hajadon, A kis leány baja).

Vörösmarty leánykája szép mint a virág, tiszta mint a patak, melyben áttetsző gyöngyök habzanak. Beszélget a virággal, a patakka (A szép leány), keble a sóhajtástól szinte megreped, csak sóvárog, mintha égne s vágyakozna a bírhatatlanért: „amint én szeretni tudnék, nincs oly férfiszív”. (A kis leány baja).

Radičević a leánykát határozatlanabban, mégis sokszor reálisabban látja. Amikor „a feketeszemű legényke” vizet kér tőle a kútnál, annyira zavarba hozza, hogy a korsó kiesik a kezéből, de nem bánna, ha a második is eltörne, csak ha a legény újra eljönne (*Devojka na studencu — Leányka a kútnál*). Radičević a leánykáról álmodozik, akinek azonban nincsenek különösebb egyéni jellemvonásai (*Doć' će danak pravi — Eljő az igazi nap*). Inkább a Kölcsey és Bajza leánykáihoz hasonlíthatjuk, akik irreális, majdnem földöntúli szférákban élnek.

Vörösmarty lírájában, eléggé ritkán ugyan, érzékiséggel átszőtt, őszinte elragadtatással is találkozunk a női báj iránt:

*„Oh hölgy, az Isten gyönyörűl
Teremte tégedet.
S szerelmed üdvösségét is
Ad a gyönyör felett.”*

(A túlvilági kép)

Szenvedélyessége is csak vágy formájában jut kifejezésre (*Jolához*).

Ezzel szemben Radičević leánykája majdnem mindig érzéki, a költő őt ebből a szemszögből nézi őt.

*Zelena je trava,
Moma na njoj spava,
Vijar vetar pirnu,
U suknju joj dirnu,
Suknjica se širi,
A nožica viri, —
Ao, nono bela,
Voda te odnela
Pa — meni donela.*

(*Kletva — Atok*)

Vörösmartynak bájjal teli versei és Radičević említett költeményei, noha bennük az érzékiség dominál, közös vonásokat tartalmaznak, amelyeket nem tapasztaltunk más költőknél. Közös náluk mindenképp a tisztavízű források, az erdő és vízcsobogás idillikus (pasztorális) tájképe — ahogyan Dragiša Živković jellemezte Radičević líráját⁹. Vörösmartyról Horváth Károly feltételezi, hogy ismerhette Moschos Bion halálára írt idilljét, amely felhívás a természethez: folyamokhoz, erdőkhöz, csergetegekhez, virágokhoz és madarakhoz... Ez sokkal modernebb és líraibb hangú, mint Vergilius eklogája¹⁰. Továbbá közös a bennük fellelhető vidámság, könnyedség és pajzánosság. Mindkét költő kedveli a kicsinyítő képzőket, a beceneveket, amelyek az efajta költészetre jellemzők. Pl. Vörösmartynál: kis leányka, leányka, kis patak, kis madárka, édes álom, szép virág, lebel (szellő értelemben); a metafórikus kifejezéseket, mint pl.: gyenge ág (leány értelemben), rózsaliget (leánykebel értelemben) stb. Radičevićnél: vodica (vizecske), slatka strela (édes nyíl), mili vetar (kedves szellő), mila pesma (édes dal), mile ptice (kedves madarak), travica (füvecske), stazica (kis ösvény) stb.

Mindezek az elemek Fragonard és más rokokó festők vásznaira emlékeztetnek, ilyesféle asszociációkat keltenek bennünk.

Próbáljuk meg most elemezni a fiatal leány alakját ennek az idillikus környezetnek a keretében úgy, ahogyan említett költőink bemutatják.

Vörösmartynál a „lányka” leginkább a gyengéd szűzi érzelmek világában él; általában minden egy sóhajjal, vagy nem is egészen világos, titkos vágygal végződik. Még akkor is, amikor a szőke pásztorfiú az alvást tettető ravasz lánykának elveszi a szűzességét, a költő megmarad a pasztorális kifejezőmód mellett, kerülve az érzékiséget (*A hamis leányka*). Másutt nemegyszer arra kéri a lánykát, hogy ne rejtse előtte „gyönge kebelét”, hagyja hogy részeg örömmel, hév csókkal adózzon, s megízeltse az édeni báj, mert kurta az élet — mondja a költő —, a messze jövődöt aggódva ne nézze (*Vágy*), s tündérország búbájairól álmodozik (*A boldog*).

Az európai költészetben még a reneszánsz idejéből ismert efajta motívumok közül említsük meg példakép Charles Rivière du Fresny (1648—1724) kedves-pajzán kis költeményét, amely arról szól, hogy Philis, a pásztorlányka Silvander pásztornak egy csókjáért három juhot is kész adni.¹¹

Radičevićet megelőzően hasonló stílusban ír néhány ma már elfelejtett szerb költő is, jöllehet náluk még kifejezőbbek az idillikus elemek. D. Marinković pl. a csalogányról, annak fülbemászó énekéről, a patakról, a fiatal pásztorról, a hajnalról énekel, s így szólal meg pasztorális stílusban:

*Ajde opet uz frulice
Da pevamo pesmice*

(Proleće)

G. Trlajić azt tanácsolja a szűzecskének (devica-nak), ha szép kíván lenni, kövesse a természet szavát:

*Nežna budi neizlišno,
Serdce tvoje budi slišno
I radosti i bolezn
Blistajte že prostotiju
Lica, serdca čistotiju
I budite Boginji*

(Priroda — Természet)¹³

V. Subotić lelkész is szentimentális-pasztorális szellemben írja verseit (*Sonet, Dobro jutro, Himen na Svetu Trojicu — Szonett, Jóreggelt, Himen a Szentháromságnak*). A versében szereplő tündér virágszirmokból fon koszorút, s azzal ékesíti bodor haját; édeni illatú szellő lengedezi körül (*Vila — Tündér*); a *Pesma pastira (Pásztorének)* c. versében pedig felhasználja a pasztorális költészet minden jellegzetességét, amit Gessner idilljeiben is megtalálunk: furulyát, virágot, ártatlan pásztorokat, virágkoszorút, jó szívet és tiszta lelket.¹⁴

J. Subotić a fiatal lányról dalol, aki virágot szed, hogy azt fehér keblére tűzze és koszorét fonjon belőle a fejére:

*Ogledalo joj izvor je bistri,
Gde joj talasi obraze miju,
I zrak poljubce krađe joj . . .
Ruža iz ruke padne u vodu
Hitri je talas željno proguta:
Ah, badava je tražilo oko.*

A vers folytatásában előbukik a vízből a nimfa „nővére”, de a leánykéz, amely a rózsát szedte, „a hideg sírban nyugszik”, s a vers a csalogány kimúlásával, a rózsza elhervadásával végződik.¹⁵

Megemlítünk még néhány verssort J. Subotić *San (Álom)* c. verséből, azokat, amelyeket erre a stílusra jellemzőnek tartunk:¹⁶

*Kraj jezera
Lepu glavu
Endimon
Naslonio,
Devične ga
Nedirnute
Slatkim kradom
Usne ljube...
Nežna njena
Stane noga
Na bisernu
Livadicu:*

Dragiša Živković említést tesz Đ. Maletić *Momče i devojče (Legény és leány)* c. verséről, valamint J. Subotić *Pravdanje (Mentegetődzés)* és *Momče i golub (A legény és a galamb)* c. verséről, amelyek ugyanazt a motívumot dolgozzák fel, mint Radičević *Vragolije (Pajzánságok)*¹⁷ c. költeménye. Maletić versében a leány a patak partján alszik, közben odasettenkedik egy legény, a kezét csókolja, mire a lány felébred és menekül, de a legény utoléri, s lelkük csókban találkozik¹⁸; ez valóban emlékeztet bennünket Vörösmarty *A hamis leányka* című versére, amelyet már valamivel előbb lefordítottak angolra és németre, valamint egyéb, hasonló tartalmú Vörösmarty versre; ugyanezt a motívumot több ízben megtaláljuk Radičevićnél is a már említett *Vragolije (Pajzánságok)* és a *Devojka na studencu (Leányka a kútnál)* c. versekben. J. Subotić *San (Álom)* c. verse a fentebb elemzett Vörösmarty-versekkel mutat hasonlatosságot, amelyek a szende lánykákról, de leginkább *A szép hajadonról* szólnak.

Az érzelem a Vörösmarty verseiben szereplő leányok többségénél a titkos vágyódás keretében marad, s a költő szimbólumokkal fejezi ki a gondolatait. Ezt tapasztaljuk Maletić és Subotić költeményeiben is. Ezzel szemben Radičević leánykáinak az est néha „édes várakozás”, az éjszaka nappallá is válik, s a leányka a pajkos fiúval hempereg a zöld fűben (egyébként Vörösmartynál is ezt teszi a leányka a pásztorral, csak a közlés módja tartózkodóbb). Az érzékiség szabad kifejezését Radičević a 18. század végi szerb polgári költőknél is tapasztalhatta, akik a frivolitást természetesen és közvetlenül közlik. Ez megfelelt Radičević természetének is, ám amíg ő szabadjára engedi az érzéki élmények kitörő, fiatalos hangulatának egész skáláját, Vörösmarty idillikus gyengédséggel, ártatlansággal ábrázolja a leányt, naivan, néha pajkos képmutatással, ellentétben Radičevićéval, akinél a leány mindig pasztorálisan pajzán.

Vörösmarty és Radičević lírai versei lényegében személyes élményen alapulnak, gyakran pásztoröntösbe bújtatva. Dragiša Živković ezt a Radičevićnél tapasztalt jelenséget úgy tekinti, mint valamilyen reális véletlent, L. Uhlandtól vagy más német költőtől olvasott versek szimbólikája

nyomán, de nem tényleges érzelmi költői élményt.¹⁹ Hozzáfűzhetjük, hogy ez lehet más, kevésbé ismert szerb költő ihletése is, akinek verseit az akkor divatos lapokban vagy almanachokban olvashatta, pl. Maletić, Subotić vagy valaki más. Erre utal a *Kolo (Körtánc)* c. verse is, amely a SRBSKI NARODNI LIST 1839. évi számának 138. oldalán jelent meg S. P. aláírással. Egyébként a *Đački rastanak (Diákbúcsú)* költeményének vizsgálata még néhány feltevést enged meg Radičević mintaképeit illetően, amelyek sok korábbi efajta szerbhorvát műben is fellelhetők (M. Vrhovec *Plesnopisen* c. verse, Trlajić verse, stb.). Mindenesetre feltehetjük, hogy Radičević figyelemmel kísérte és olvasta az almanachokat és iolyóiratokat, és azokban sok neki tetsző verssel találkozhatott.

Am térjünk vissza témánkhoz. Vörösmarty említett költeményeinek némelyike csak a vágy kifejezése, olyan vágyé, amelyről tudja, hogy nem valósulhat meg, ő azonban képzeletében olyan intenzíven éli át, mintha az a valóságban is megtörtént volna (*Jolához*). Hivatkozunk a következő képre: szép, fiatal asszony él egyedül az elhagyott erdőben. Egyszerre csak megjelenik egy legény, „lova fékét tartva jobb kezében”, akinek látására „szegény bizonyosan elájulna, ha a legény olyan szép nem volna.” Radičević *Devojka na studencu (Leány a kútnál)* c. versében leány és az ifjú találkozása erősen emlékeztet a *Becskereki* c. költemény idézett részletére, még hangulatában is, amelyhez viszont Dragiša Živković talált hasonló „tipikus barokk-rokokó képet”: motívuma és témája tekintetében a *Tekla voda tekeli (Folyóvíz folydogál)* c. szerbhorvát népdalhoz és annak variánsaihoz hasonló, amelyben, szerinte, e motívum minden részlete megtalálható.²⁰ Vagy a következő kép: a vadász az erdő mélyén

*Űl hosszú méla lesben,
vár felajzott nyílra gyors vadat,*

de e helyett megjelenik

*„ah de nem vad, könnyű kis pillangó
s szép sugár lány, röpteként csapongó.*

*„Istenemre!” szóla felszökelve
A vadász: „ez már királyi vad.”
és legottan, minden mást feledve,
hévvel, a lány nyomdokán halad.
Ő a lányért, lány a pillangóért,
Versenyeznek tündér kedvtelésért.*

*„Mevagy!” így szól a leány örömmel,
elfogván a szállongó lepét;
„Mevagy!” így szól a vadász gyönyörrel
a leányra nyújtva jobb kezét;
s rezzent kézből kis pillangó elszáll;
A leány rab szép szem sugaránál.*

(Szép Ilonka)

Radičevićnél a pajkos ifjú, megpillantva a lányt, egyre mélyebben és mélyebben halad az erdőben, hogy a végén utolérje (*Vragolije*). Az események további folyása azonban eltérő: Vörösmartynál ez a véletlen találkozás egy ábrándos és Szép Ilonkára nézve végzetes szerelemmé fejlődik, Radičevićnél pedig fesztelenül folytatódik — a természet megőrzi majd a titkot. Emellett Vörösmarty elbeszélő költeménye gazdag lelkivilágot tár fel, Radičević verse viszont csupán egy pillanatnyi, fellobbanó szenvedély. Ehhez hasonló részletet másutt is találunk. Említsük csak Kölcssey *Zápor* c. költeményét, amelynek a befejezése rokonítható Radičević *Devojka na studencu* zárószóiraival: amíg „zördül az ég s villámot lött”, a szép leány „remegve ah keblemhez ő jobban, jobban szorúl”, de amint kiderül, a leányka elhagyja a legényt, anyjához siet, s a legény kéri az eget: „Dördülj megint, s onts záport még, S hozd vissza nekem őt”. A csattanó hasonló ahhoz, ahogy Radičević leánykája a kútnál nem bánná, ha a második korszó is eltörne, csak az ifjú visszajönne.

Vörösmarty *A magány* c. költeményében a leány „a zöld part fokán” állva várja, hogy kedvese közeledjék. Álmodozva élvezik kettesben a „visszahozhatatlan órák boldogságait”. Egészen hasonló képet találunk a *Tuga i opomena (Bánat és intelem)* című Radičević vers egyik szakaszában. A történet kerete, a fiatalokban az érzések egész skáláját felébresztő természet leírása mindkét költőnél közös, azzal, hogy a természet leírása Vörösmartynál tartózkodóbb és nyugodtabb, Radičevićnél pedig dinamikus és nyugtalan.

A Vörösmarty opuszát tanulmányozó szakírók, mindenekelőtt Horváth Károly, megemlítik a költő természetszeretetét, a budai hegyekben tett sétáit. Amikor csak tehette, kiment a természetbe, élvezte a Zugliget kellemeit, oltotta szomját a Disznófő forrásnál, az évszázados bükkfák árnyékában fogyasztotta szerény elemózsiáját társaival. Horváth Károly megállapítja, hogy „A mélyen átértett természetszeretet találkozózt a bukolikus olvasmányélménnyel, és ez adhatott először erősebb lendületet a verzifikált prózaiságból való felemelkedésre, hosszabb költői lélegzetvételre”, és nem véletlen hogy a „fél Európát elöntő Gessner-kultusz is ennek a felébredt érdeklődésnek a következménye.”²¹

A természet hasonló őszinte átélését találjuk meg Radičević költészetében is, végig, különösen pedig a *Đački ristanak (Diák búcsú)* c. elegikus-ditirambikus költeményében. Köztudott, hogy mennyire szerette Radičević a Fruška gorát, a strażilovói, a szamarhegyi és más vidékeken tett sétákat; a költő hegyoldali források vizével oltotta szomját, s a Duna meg a fruškagorai patakok vizében kereste a felfrissülést. Dragiša Živković Tübingen (Umland szülőhelye) és Karlóca között talál hasonlatosságot, ahol Radičević fiatalságának legszebb napjait élte.

Az idillikusan lágy és ártatlan képek, amelyekben Vörösmarty szabadon, vonakodás nélkül éneklie meg a természet szépségeit, Radičević viszont erotikus érzékiséggel, zabolátlanul és ujjongva (noha ez utóbbi néha, enyhébb formában, Vörösmartynál is kifejezésre jut) — ezek jellemzik a két költő vitatott versesokrát. E jellemvonásokat nem találjuk meg a kisebb kortárs költőnél, akiknek tehetsége nem ért fel annyira, hogy az átélt természetet közvetlenül öntsék versebe, egyéni vonásokat

plántálva beléjük, hanem könyvszagúan, sablonosan verseltek, s nem tudtak felszabadulni mintaképek hatása alól.

* * *

Az elveszett vagy elhunyt kedves keresése a természetben — az a motívum, amely sok korabeli költőt megihletett —, felkeltette Vörösmarty és Radičević érdeklődését is, s a két költő verseinek elemzése során, a téma megközelítésében analóg vonásokat találtunk köztük.

Vörösmarty a *Csák*, Radičević pedig a *Tuga i opomena (Bánat és in-telem)* és *Lađicu veže (Kiköti a bárkát)* című venseiben igyekszik mélyebbre hatolni az élet titkaiban és feltárni saját belső énjét. Lássuk, hogyan fest ez részleteiben.

Csák, a költemény hőse, elhunyt kedvese (Zolna) utáni kínzó vágyában átöleli a tündért, aki Zolna alakját ölti magára, és „csókkal érte keblét, ékes arcát, És örült az éjnek és magánynak.”

Radičević hőse a *Lađicu veže* c. költeményben hosszú várakozás és kutatás után megtalálja kedvesét, sápadtan, „szélfodorta hajjal” (akár-csak Zolnáé), azzal a különbséggel, hogy Radičevićnél a kedves élő, valóságos lény, csak öleléskor alél el és nem ad többé életjelt magáról. Mindkét versben hasonlóképpen jut kifejezésre a misztikum, az ölelés mámore az éj leple alatt, a szenvedélyes szerelem megnyilvánulása a természetben, a hősök hasonló módon élik át a gyanakvást és a hűtlenséget.

A *Csák* vezérfonalát, a hős vágyakozását elhunyt kedvese után, aki látomásban meg is jelenik neki, megtaláljuk még nyomatékosabban kifejezve Radičević *Tuga i opomena* c. költeményében is, amelyet Živković „efajta legkimagaslóbb teljesítménynek” nevez a szerb költészetben, s amely „gyengéd és bájos, telve mély érzésekkel, költőien ihletett vágyakozással”.²² Zolna és Radičević kedvese is hallucinációként jelenik meg szerelmesének. Ez a képzelődés mintegy következménye a hős mérhetetlen bánatának, mert nem képes belenyugodni a szeretett lény elvesztésébe:

*Szép leány ül hőszin köntösében,
Nyögve és sohajtva kedveséhez;
Zolna ül ott szélfodorta hajjal.*

*„A halott is fölkelte hát porából?
Zolna, Csáki szűz szerelme, Zolna,
Hogy nyugodtál a sír éjjelében?”*

*Szólt az ifjú s átölelte a lányt;
Hőnek érzé s csókkal érte ajkát,
Csókkal érte keblét, ékes arcát,
És örült az éjnek és magánynak.*

(Csák)

Radičević hőse viszont:

*Vidi dragu kao za života
Što je ona umiljata bila
Kosa vrana sada se milota
Kao i pre po zracima vila . . .*

*Njeno oko gledaše mileno
Ne mogoh se više protiviti
Ja poletih ka njojzi hitreno
Da obuhvatim telo miło njeno.*

(*Tuga i opomena — Bánat és intelem*)

Mindkét költemény hőse, amikor elveszti kedvesét, hasonló módon esik kétségbe. Ez az érzés odáig fajul, hogy a hősök nem találják értelmét a további életnek. A befejező részben eltérően alakul a kifejtés: Vörösmartynál a hős, a rászédetés fájo csalódásában, amiért kedvese Zolna helyett a „gúnyajkú” tündért ölelte meg és így hűtlen lett legszentebb eszményéhez, „halva dőlt” szerette sírjára, de szerelmük tovább élt, mert nevüket visszhangozzák a hegyek és a völgyek. Radičević hőse a végső rezignáltságból hirtelen szélsőséges optimizmusba csap át és az élet felé fordul. Itt jut kifejezésre a költők eltérő életszemlélete: Vörösmartynál földöntúli örök szerelemben végződik a vers, Radičević hőse viszont visszatér a valóságba, mert amikor siet megölelni kedvesét,

*„Rukom nebu ona pokaza tade
Ja se probudih, a sanak nestade.*

Lelkiismerete megnyugszik, mert a kedves a búcsúzásnál így vigasztalja:

*Živi srećno, pa ne tuži više
Anđeli me sretno udomiše.*

Vörösmarty a Csák c. balladát szerb költői modorban (szerbus manier) írta, tízszótagú verssorban, a negyedik szótag után cezúrával (sormetszettel) 1826-ban, amikor, mint a többi magyar költőt is, fellelkesítette a szerbhorvát népköltészet. Radičević a *Tuga i opomena* c. költeménye 1844—45-ben keletkezett, tizenegy szótagú jambusban, a szerbhorvát népköltészet tíz szótagú verssorával váltakozva, a negyedik szótag után cezúrával. Rámutatunk még ebben a költeményben az előadásmód gyengédségére, amihez hasonló példát Vörösmarty Csák c. balladájában találunk. Dragiša Živković Radičević költészetét elemezve azt a véleményét fejezi ki, hogy a *Tuga i opomena* és a „?” című versek egyműiek, egy alapvető ihlet variánsai: a szépségideál csalóka látszata utáni vágyé („?”), illetve az elvesztett effajta eszméről való nyugtató álom utáni vágyakozásé (*Tuga i opomena*)²³.

Vörösmarty vezérgondolata és ihletője a *Csák* írásakor hasonló természetű lehetett. Nála is találunk egyfajta vigaszkeresést a végleg elveszett boldogság után, ami általában véve foglalkoztatta a kor más költőit is, csak másmilyen formában. Példaként említjük Heine 1817—1821. között írt ifjúkori verseit, melyeknek a *Junge Leiden* és *Traumbilder* címet adta. Ezekben a költőnek látomásai vannak, fiatal, halovány és szép lány alakjában, aki szerelemmel tölti el a lelkét. Egy másik gyűjteményében (*Buch der Lieder*, 5) búcsút mond a szeretett városnak, ahol megismerte szívének királynőjét (a vándor motívum + az ártatlan, vágyakozó szerelem motívuma). Csakhogy Heinenél a gondolatok és érzések továbbfejlesztésének módja sok tekintetben eltér attól, ahogyan azt Vörösmartynál és Radičevićnél láttuk.

Azonos költői területet érint Vörösmarty és Radičević azzal a motívummal, amely afféle közhelynek számít, bármely színhelyen, időben, vagy környezetben, és amelynek itt nem is tulajdonítunk jelentőséget, mint költői sablonnak. Azokat a motívumokat és elemeket említjük, amelyek mintegy visszaemlékezésnek látszanak bizonyos megtörtént élményre vagy legalábbis képzeletben átélt eseményre. Az alap vagy ösztönzés ez esetben, valamely korábban olvasott szöveg is lehet.

A *jegyves sírja* c. versében Vörösmarty az elhunyt kedves halálát siratja. A kedves meghalt, ezért ő sem akar tovább élni. „Nem fogja senki sejteni, miért hervadtam el... de bűm a sírban élni fog idők határáig.”

A vers vezérfonala, mégpedig hasonló eszközökkel kifejezve, megtalálható Radičević *Jadna draga* (*A szánalmas kedves*) c. versében is. Mindkét esetben a fájdalom egyaránt a továbbélés céltalanságáig jut el, azzal a különbséggel, hogy Vörösmartynál elejétől végéig a keserv szinte egy lélegzetű, a fájdalom nem fokozódik, Radičevićnél viszont ki van fejtve a keservnek, a fájdalomnak az egész skálája, kezdve a természet nyugodt leírásától (Vetrić piri, lipa miri ko i pre, — lengedez a szellő, a hársfa illatozik, mint máskor is), egészen a szánalmas kedves jajszaváig, a természethez, a csalogányhoz fordulásáig, hogy végül is a kimonodott vágyban kulminálódjék: bár csapna a villám egyenesen a szíve közepébe.

Vörösmartynál:

*Ah élni nem lehet nekem,
Ha ő már véget ért...
... Most ő a földben s rajta én
Haldokló síri jegy.*

Radičevićnél:

*Raka njega krije sad i tama
Šta ću ovde ja na svetu sama.*

Ilyen pl. Bajza József verse is. Bajza az *Egy leányka sírján* c. költeményét rezignált, megbékélt hangulatban írja, s ezzel a motívummal

találkozunk többször is, néha más (vándor) motívummal kombinálva (Kölcsey, *A kedves sírja*), avagy a fiatal özvegy bánatával, akinek kedvese a kertben egy szomorú fűz lombjai alatt alussza örök álmát (Bajza J. *Az özvegy*).

A fiatal lény (leány, ifjú) haldoklásának témája, a sárguló levelek hullása, megtalálható a kor egész európai irodalmában, s visszhangra lel Vörösmartynál, s Radičevićnél is, aki ezt a tárgyat első személyben énekli meg. Erről, valamint a prométheuszi motívumról, a sasról, amely ugyancsak jelen van mindkét költő költészetében, másutt írunk részletesebben. Most álljunk meg még egy pillanatra egy közhelynél, egy költői sablonnál, amely nem fűződik sem helyhez, sem időhöz, de minthogy egyéni átéléssel dolgozzák fel, szóljunk erről is néhány szót: ez a leányhűség kérdése.

A leányhűségről Vörösmarty és Radičević is hitetlenkedve, gúnyosan vélekedik, mert szemükben minden lány repkedő, csapodár, akinek nem kell hinni:

*Játszi barna szem,
És haj, mint az éj,
Váll, kar, mint a hó...
... Megbűvöltek, s neki szánva
Kész lennél a nagy mondásra:
„Holtomiglan, holtaiiglan”; —
Térj eszedre. Féld a szégyent,
Mondd helyébe: „holnapiglan!”*

(Vörösmarty: *Hűség*)

Radičević konkrétabb és határozottabb, mert amikor nála az ifjú felébred az elragadtatásból, kereket old ezekkel a szavakkal:

*Zbogom, zbogom, ja vas slavim
Ali neću da zaglavim*

(Bezimena — *Névtelen*)

* * *

Az elmondottak alapján felvetődik a kérdés, vajon ismerhette-e Radičević Vörösmarty Mihálynak, az akkor még élő és a magyar nyelvterületen kívül, úgyszólván egész Európában is jól ismert költő fiatalkori verseit. Tudott-e egyáltalán magyarul? Apja, Todor Radičević, a monarchia tisztviselője, olyan vidékeken élt és szolgált, ahol megtanulhatta magyarul, s fia Branko is hallhatta a nyelvet, a szülői házban is. Amikor Branko Karlócán tanult, a magyart még nem vezették be hivatalos nyelvként az iskolákban, jóllehet voltak ilyen kísérletek.²⁴ Mindenesetre Karlócán nem tanult magyar nyelvet és irodalmat. A magyart 1842—43-ban vezették be hivatalos nyelvként,²⁵ Branko Radičević ekkor Temesváron élt, ahol akkoriban az erős pánszláv áramlat mellett a ma-

gyar kultúra szelleme volt domináns. Skerlić azt állítja — ezt az adatot később más irodalomtörténészek is átvesszik —, hogy Radičević Temesvárt piarista gimnáziumba járt. Ám ez az adat nem helytálló. Mirko Živković legújabb kutatásai tanúsítják, hogy a temesvári gimnáziumba fivére Stevan járt, ezt az adatot tehát tévesen tulajdonítják Brankonak.²⁶

Branko ezidőben betegeskedett, otthon tartózkodott és lehetősége volt arra, hogy irodalmár-irodalomkedvelő, német és angol műveket fordító apjával az irodalomról beszélgessen. Azt is tudjuk róla, hogy könnyen tanult nyelveket, és tudott is egynéhányat.²⁷ Savković szerint „elég korán sajátított el néhány idegen nyelvet”. De melyek ezek? Németül tudott már gyermekkorában; talán a francia, az angol, vagy talán a magyar? És kezébe kerülhettek-e Vörösmarty versei, amelyekről ebben a munkában szó van?

Amikor Radičević verselni kezdett, Vörösmarty költeményei kötetekben, de külön-külön is megjelentek, folyóiratokban, almanachokban és más kiadványokban is napvilágot láttak, s eljutottak az akkori Magyarország minden részébe, tehát Temesvárra is. 1827-ben a FELSŐ MAGYARORSZÁGI MINERVA c. irodalmi folyóiratban megjelent Toldy cikke a „szerbus népköltészetéről”, s mellette illusztrációként első ízben Vörösmarty Csák c. balladája.²⁸ Ez a vers, amely szerb modorban íródott, a szerbhorvát népköltészet tiszszótagú verssoraival, felkelthette Radičević érdeklődését is. Hiszen költészetében a népdalokra támaszkodott, tehát érdekelhette az a magyar mű, melyet szerzője, a neves költő, a szerbhorvát népköltészet hatására írt.

Egyébként is hallhatott Vörösmartyról szerb körökben, s mint fiatal költőt érdekelhette az olyan nagynevű szerző költészete, mint amilyen Vörösmarty volt. Nincs adatunk arról, hogy vajon apja gazdag könyvtárában az angol és német irodalom eredeti alkotásai mellett, voltak-e magyar nyelvűek is, vagy akár német fordítás a magyar költészetből. De tegyük fel, hogy hallott Vörösmartyról, és volt alkalmunk olvasni a verseit eredetiben, akár valakinek a tolmácsolásában vagy német fordításban, hiszen Vörösmarty akkor már sok költőnek volt példaképe, és verseit idegen nyelveken is közölték. Itt említjük meg azokat a német fordításokat, amelyek 1840-ig jelentek meg és amelyek valamilyen módon szóba jöhetnek.

1828-ban Toldy Ferenc kiadta a HANDBUCH DER UNGARISCHEN POESIE²⁹ c. gyűjteményét, amelyben a következő Vörösmarty-versek szerepelnek: *Das schöne Mädchen* (A szép leány) Tretter fordításában, amit John Bowring fordította le angolra *Lowely maid* címen és a POETRY OF THE MAGYARS c. kötetében jelentetett meg; továbbá a *Cserhalom* és a *Salamon király* c. versek. 1840-ben Liposéban megjelenik a PANNONIA...³⁰ c. kötet, amely tartalmazza Vörösmarty *A hontalan*, *Salamon* és *Az árvízi hajós* c. költeményeit.³¹

A felsorolt fordításokból, véleményünk szerint, Radičević számára érdekes lehetett a már említett *A szép leány* és a *Cserhalom*, de nincs kizárva, hogy az eredeti verseket is olvasta.

Vörösmarty első gyűjteménye Pesten jelent meg 1833-ban³², megkap-

ta érte az Akadémia 1833. évi nagydíját, a második kötete pedig ugyan-
csak Pesten 1840-ben³³. Ebben található a munkánkban említett versek.
Ezért a kötetéért is megkapta az Akadémia nagydíját. Vörösmarty a kor
legnagyobb magyar költője. A napi sajtóban, a folyóiratokban találko-
zunk verseivel. *A hamis leányka* és *A szép leány* c. verseiről Toldy 1827-
ben azt írja, hogy közölni fogja az ÉLET ÉS LITERATÚRÁ-ban. *A szép
leány-t* németre első ízben 1827-ben fordítják, angolra 1830-ban.³⁴ Vö-
rösmarty költői dicsősége a *Szózat* megjelenésekor kulminál (1836). Ké-
sőbb *Poklič* címen Blagoje Brančić fordítja szerbre. A költemény bejár-
ja Európát, nagy sikert arat Párizsban 1848-ban, ahol mint Marseillaise
hongroise-t szavalják a Hotel de Ville előtt; fellelkesíti Lamartine-t, Prá-
gában cseh hazafiak szavalják és beszélnek róla, Bécsben pedig osztrák
hazafiak terjesztik. A költeményről és fordításairól egész irodalom kelet-
kezett. Ekkor Radičević már Bécsben van.

Vajon elkerülhette-e mindennek a híre Radičevićét? És vajon való-
ban olyan kevésbé ismerte volna a magyar költészetet, ahogyan azt az
eddig hozzáférhető dokumentumok tanúsítják?

A csak töredékeiben fenmaradt elég kicsiny és szűkszavú levelezé-
sében semmilyen adatot nem találunk arra vonatkozólag, amely legalább
felbátorítana bennünket, hogy olvasott magyar verseket. Főleg apjával
levelezett, de ezek a levelek is csak részben maradtak meg. De akkori-
ban, amikor Temesváron tartózkodott, s amikor Vörösmarty korai ver-
seit olvashatta, apjával lakott, az ismert irodalombaráttal, tehát beszél-
gethetett e témáról. Az újabb irodalomtörténeti kutatások azt bizonyít-
ják, hogy a 19. század sok szerb költőjének általános tájékozottságát és
irodalmi műveltségét bizonyítékok hiányában lebecsülték. Vonatkozik ez
főleg a külföldi, köztük a magyar irodalom ismeretére is. Erre vonatko-
zóan gyakran ellenőrzés nélkül vették át egymástól az általánosított vé-
leményeket, amelyeket a szerb irodalomtörténet úttörői írtak, hiszen ők
nem is ismerhették a ma már rendelkezésünkre álló adatokat, amelyek-
ből legalább következtethetünk bizonyos tényekre. A mai irodalomtör-
ténet sok korábbi nézetet korrigál, rehabilitálja a lebecsült és elfeledett
költőket, és részletesebb elemzéseket ad azoknál, amelyek akkor kelet-
keztek, amikor az irodalomtörténeti műveket elejétől végéig egy személy
írta.

Skerlić a számára akkoriban hozzáférhető adatok alapján megállá-
pítja, hogy Radičević epikus kísérleteiben szemmel látható Byron hatása,
s hogy szerelmi lírájának mintaképe a Lied, a 19. század első felének né-
met költészetének műfaja, amit Uhlandnál és Heinenél talál, „akik köz-
vetlen hatást gyakoroltak rá”.³⁵

A későbbi, de a modern szerb irodalomtörténészek is megállapítják,
hogy Radičević jól ismeri és intímen átérzi a német költészetet, hogy
Uhland, Heine és más német meg osztrák költők verseit olvassa szívesen,
s náluk lel érdekes motívumokra, (magány, melankólia, látomások, a
kedvestől és az otthontól való elválás); a verselést illetően kedveli a
jambust, különösen a kilenc- és tizenegy szótagú verslábakat. Dragiša
Živković szerint „nagyon nagy a hasonlatosság Branko első német és
szerb nyelvű költői kísérletei és Uhland 1825-ben, kötetben megjelent

lírai versei között, melyek témái a lankás, erdős domboldalak, az elválás boros és szerelmi témái”, de azt is megállapítja, hogy „poetikus érzékeléssel, költői fülével tüstént megérezte e motívumok és emóciók könyvszerűségét, a versek ritmikus merevségét”.³⁶

Véleményünk szerint őszinte, átélt költészetében kifejezett érzelmeihez Vörösmarty állt hozzá közel, nála is találhatott igazolást, sőt az elolvasott költői alkotások köre talán kiterjedhetett más magyar költőkre is, akiknek a költészete megfelelt ízlésének. És ha már olvasta a korabeli európai költőket, ismerte költészetüket, vajon mellőzte volna azokat, akik — hogy úgy mondjuk — a kezeügyében voltak?

Mladen Leskovac megjegyzi: „Radičević bonyolultabb, mint ahogyan elégtelen ismereteink alapján szeretnők, és több réteg van benne, mint amennyit az első, felületes pillantásra feltételezhetnénk”.³⁷ A vajdasági szerb kultúra mindenekelőtt a magyar és a német kultúra felé fordult, amelyek bizonyos közvetítő szerepet tölthettek itt be, jóllehet írott bizonyítékaink erről — legalábbis az irodalmat illetően — nem nagyon vannak. A régebbi irodalomtörténészek pl. nem is feltételezték, hogy Đura Jakšić a magyar költészetből merítette példáit (elsősorban Petőfiből), amire, különösen újabban, mind több bizonyíték akad.

Amint már előbb megállapítottuk, Magyarországnak a 19. század első évtizedeiben már európai szintű, fejlett irodalma volt, s az Európában ápolt költészetnek a magyar, s néhány évtizeddel később a szerb költészetben is visszhangja támadt. Radičević költészetének eddigi tanulmányozói nem is vették fel a lehetőségét annak, hogy akár részben is ismerhette a magyar költészetet, talán Vörösmartyt vagy Petőfit, akinél minden létszerű, őszinte és közvetlen volt, s mindez közel állt Radičevićhez és sok tekintetben magával ragadhatta.

Vörösmarty jól tudott németül — jobban olvasott és írt, mint beszélt —, és fordítgatott is erről a nyelvről (Joh. Nepomuk Vogltól, aki Vukkal is barátságban volt), meg angolból is (Th. Moore, *Forget not the field*). A szerb modorban írt *Csák* c. balladáját³⁸ németre is átköltötte. Ezt az átköltést nem szánta ugyan a széles olvasóközönségnek, de bizonyítja meglepően jó német tudását és kifinomult ritmusérzékét.³⁹

A magyar irodalomtörténet kapcsolatot talál Vörösmarty és a francia irodalom között is: *A kis leány baja* c. versnek témája megvan Molière *Ecole des femmes*-ében is, de megtalálható Metastaziónál, Kotzebue-nál és a magyar népköltészetben is. Bebizonyosodott, hogy ez a vers nagyon népszerű volt Magyarországon, évtizedeken át dalolták, beiktatták a kéziratok dalfüzetekbe és gyűjteményekbe, még Túrócszentmártonban, a Slovenska Matica kéziratárában is megtalálták. Erről a versről akkoriban sokat írtak, és számos idegen nyelvre is lefordították (szerbre Blagoje Brančić, *Tuga mlade devojčice* címmel)⁴⁰. A *Hűség* című költeményben Shakespeare *Twelfth Night*-jének motívumát találjuk meg⁴¹; Tóth Dezső könnyed, játékos hangnemét népiesnek minősíti, szemben a szentimentális líra sablonjaival.⁴²

Maja Kleut Radičevićnek a szerbhorvát népköltéssel való kapcsolatairól írt tanulmányában megállapítja, hogy a verseiben jelen vannak

névtelen magyar polgárok versei, a magyarországi szerbség között keletkezett adespót dalgyjútemény és népköltészet keretéből.⁴³

Ma már nincs tárgyi bizonyítékunk arról, hogy olvasta, vagy legalább ismerte a magyar irodalmat. Több mint egy évszázad elmúltával sok körülmény a feledés homályába merült, és sok értékes bizonyíték örökre elveszett. Mažuranić is magyarul írta első verseit. Később, amikor csalódott a magyarokban, titkolta ezeket a verseket és azt állította, hogy nem is tud magyarul. Ezt a kijelentését csak idősebb korában helyesbítette.

Radičević többet olvashatott, mint amiről ma tudomásunk van. Költői élményeit kifejezve, költői világát építve, elfogadta, ami megfelelt egyéniségének és belső ösztöneinek. Bensőjében, szívében egy soha meg nem valósított nagy vágyat hordozott, a Kosovóról (Rigómezőről) szóló nemzeti eposz gondolatát. Vörösmarty az ilyen fajta elképzeléseit, vágyait meg is valósította. Radičević hallhatott, tudhatott Vörösmartynak a magyar múltból szóló eposzairól, a *Cserhalomról* és a *Zalán futásáról*, mert hiszen ezek messze földön ismertek voltak. Költői vágyait szíthatta és serkentette Vörösmarty ifjúkori költészete is. Igaz, hogy a két irodalom kapcsolataira kedvezőtlenül hatottak bizonyos koreszmék. A pánszlávizmus akkoriban magával ragadta az Osztrák—Magyar Monarchiában élő iskolázott szerbeket. A 19. század első felének szerb publikációi, kalendáriumi, almanachjai, folyóiratai teli vannak a pánszláv gondolatokkal és eszmékkel, s csak elvétve látunk bennük magyar témájú írásokat, magyar költészetből vett fordításokat. De ezek a szórványos példák is bizonyítják, hogy a szerb írók azért jól ismerték a magyar irodalmat. Csak egy példát említsünk.

A LETOPIS 1833. évi száma (32—33 kötet, 35—37. o.) közli Isidor Nikolić Stefan Stratimirovićnak ajánlott *Perva serbska muza (Első szerb múzsa)* c. versét. Mottóként Nikolić idéz egy versszakot Bezsenyi Dániel egy verséből, ami teljesen beleillik költeményének szellemébe. Ez pedig arra enged következtetni, hogy jól ismerte a magyar költészetet, ha abból ki tudta választani azt a gondolatot, amely az adott alkalomhoz a legjobban megfelelt.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Horváth Károly, *A klasszikából a romantikába*, Budapest 1968, 85.
- ² *A magyar irodalom története 3 (1772—1842)*, Budapest 1965, Akadémia Kiadó, 451.
- ³ Vörösmartyból vett idézetek: *Vörösmarty Mihály összes versei*, Magyar Helikon, Budapest 1961. — Bajzából vett idézetek: *Bajza József összegyűjtött munkái*, harmadik bővített kiadás, sajtó alá rendezte Badics F., Budapest 1900—1901. — Kőlcseyből vett idézetek: *Kőlcsey Ferenc összes művei*, Budapest 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- ⁴ Radičevićből vett idézetek: *Branko Radičević. Rukovet*, Novi Sad — Beograd, 1963, Srpska književnost u sto knjiga, Matica srpska — Srpska književna zadruga.
- ⁵ SRBSKI NARODNI LIST 1840, 50, 90 1.
- ⁶ SRBSKI NARODNI LIST 1840, 50, 62 1.
- ⁷ *Uhländs Gedichte*, (hely és év nélkül).
- ⁸ Vörösmartynál leányka, a német költőknél Kind, Radičevićnél čedo, mama.
- ⁹ Dragiša Živković, *Evropski okvir srpske književnosti*, Beograd 1970, 162.
- ¹⁰ Horváth K. *A klasszikából...*, 84.
- ¹¹ *Antologie des Poètes Lyriques français*, Paris, Nelson Ed., év nélkül, 142.
- ¹² SRBSKI NARODNI LIST, 1840, 52—53, 58 1.
- ¹³ SRBSKI NARODNI LIST, 1843, 60, 135 1.
- ¹⁴ SRBSKI NARODNI LIST, 1836, 41, 56—70 1.

- ¹⁵ *Devojka s ružom*, SRBSKI NARODNI LIST, 1838, 44, 73 1.
¹⁶ Uo. 14—16, 1.
¹⁷ Dragiša Živković, *Predromantičke i postromantičke crte u srpskom romantizmu* klny, A KOVČEŽIĆ-ból, Beograd 1973, knj. 11, 71.
¹⁸ D. Živković, *Predromantičke...*, 71.
¹⁹ D. Živković, *Evropski okviri...*, 163.
²⁰ D. Živković, *Predromantičke...*, 81.
²¹ Horváth K., *A klasszikából...*, 64.
²² D. Živković, *Predromantičke...*, 72.
²³ D. Živković, *Evropski okviri...*, 160.
²⁴ Kosta Petrović, *Istorija Karlovačke gimnazije*, Novi Sad, 1951, 138—148 és 153—166.
²⁵ Uo.
²⁶ Szóbell közlés, a tanulmány készülöben.
²⁷ Jovan Škerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, III. kiadás, Rad, Beograd 1953, 269—270.
²⁸ FELSŐ MAGYARORSZÁGI MINERVA, 1827, áprilisi szám, 1153—1167.
²⁹ *Handbuch der ungarischen Poesie...* In Verbindung mit Julius Fenyéry, herausgegeben von Franz Toldy, I—II Band, Pest—Wien, 1828.
³⁰ *Pannonia...* Blumelese auf dem Felde der neuern magyarischen Lyrik in metrischen Übertragungen von Gustav Steinacker, Erste Abteilung, Leipzig 1840.
³¹ Vörösmarty költeményei megjelentek németül a következő gyűjteményekben is: *Herzensklänge*, Ausgewählte Dichtungen von G. Treumund (Gustav Steinacker), Leipzig 1845. — *Ungarische Volkslieder*, übersetzt und eingeleitet von M. A. Greguss, Leipzig 1846. — *Gedichte von Alexander Petöfi*. Nebst einem Anhang Lieder anderer ungarischer Dichter. Aus dem Ungarischen übertragen durch Kertbeny, Frankfurt a. M. 1849. — *Nationalgesänge der Magyaren...* I—III. Aus dem Ungarischen übertragen von Adolf Buchheim u. Oskar Falke, Kassel 1850—1851. — *Nationallieder der Magyaren*. Übersetzt von Vasfi u. Benkö, Braunschweig 1852. — *Album hundert ungarischer Dichter*. Herausgegeben durch C. M. Kertbeny, Dresden—Pest 1854. — *Magyarische Gedichte patriotisch-lyrischen Inhaltes...* durch Stefan Graf Pongrácz, Pressburg 1859. — *Gedichte von Michael Vörösmarty*. Aus dem Ungarischen in eigenen und fremden metrischen Übersetzungen herausgegeben durch K. M. Kertbeny, Pest—Leipzig 1857.
³² *Vörösmarty Mihál' Munkái*, Pesten 1833.
³³ *Vörösmarty Mihál' Újabb Munkái*, Első-negyedik kötet, Budán 1840.
³⁴ *Handbuch der Ungarischen Poesie*, Pest 1828 (Tretter fordításában *Das schöne Mädchen; John Bowring Poetry of the Magyars*, London, 1830, *Lovely maid*)
³⁵ J. Škerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, 270.
³⁶ D. Živković, *Evropski okviri...* 155 és 162.; *Predromantičke...* 63—83.
³⁷ M. Leskovac, *Antologija starije srpske poezije*, Novi Sad, 1953, előszó, IX. old.
³⁸ M. Veselinović-Andjelić, *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX i XX veka*, Novi Sad, 1968, 27. 285—287.
³⁹ *Vörösmarty Mihály összes művei*, szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső, II. Kisebbségi költemények, Budapest. 1960. 8—13.
⁴⁰ Vörösmarty M., *Kisebbségi költemények* II, 597.
⁴¹ Babits Mihály, *Az ifjú Vörösmarty*, NYUGAT 1911, IV. évf. 698.
⁴² Vörösmarty M., *Kisebbségi költemények* II, 597.
⁴³ Marija Kleut, *Branko Radičević i narodna književnost*, ZBORNIK ZA SLAVISTIKU 5, Novi Sad, 1973, 46.

REZIME

ROKOKO ELEMENTI U POEZIJI VEREŠMARTIJA, RADIČEVIĆA I NEKIH DRUGIH MAĐARSKIH I SRPSKIH PESNIKA

Analizirajući jednu grupu pesama Verešmartija i još nekih mađarskih pesnika ispevanih dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka i pesme Radičevića i drugih srpskih pesnika ispevanih četrdesetih i pedesetih godina, autor ukazuje na analognosti i srodnosti među njima ne samo po motivu, nego i strukturi i načinu izlaganja i postavlja ih u okvire evropske rokoko poezije, u prvom redu bliske sa nemačkom rokoko poezijom, a zatim pokušava da saelesa stepen posredstva koje je mađarsko pesništvo moglo da ima između nemačke i srpske poezije.

Izuzimajući pesme koje mogu da predstavljaju opšte mesto, to su, pre svega, pesme o devojčetu u pastoralnom ambijentu koje, osim čednosti, imeju da budu protkane i frivolnim elementima; autor zatim analizira i pesme sa motivom u prirodi traženja izgnanosti, odnosno umrle dragane (Verešmartijeva balada *Čak*, Radičevićeva *Tuga i opomena* i *Lađicu veže*, kod Nemaca u prvom redu Hajneove pesme) itd.

RESUMÉ

ROCOCO ÉLÉMENTS DANS LA POESIE DE VÖRÖSMARTY, RADIČEVIĆ ET QUELQUES AUTRES POETES HONGROIS ET SERBES

En analysant un groupe des poèmes de Vörösmarty et quelques autres poètes hongrois, chantées au cours des 20-èmes et 30-èmes années du siècle passé et les chansons de Radičević et autres poètes serbes chantées de 40-èmes et 50-èmes années, l'auteur de ce traité fait voir les analogies et les parentées qui se montrent entre eux non seulement en ce qui concerne des motifs, mais aussi la structure et le mode de l'exposition, en les plaçant dans les cadres de la poésie rococo européenne, avant tout allemande et fait la tâche d'apercevoir le degré de l'entremise que cette poésie hongroise a pu avoir entre la poésie allemande et serbe.

En exceptant les poèmes qu'on peut placer parmi ceux de lieu commun, se sont, avant tout, les poèmes qui ont pour le sujet la jeune fille dans l'ambiance pastorale et qui, sauf la chasteté, peuvent avoir encore des éléments frivoles. L'auteur fait analyse, enfin, des chansons qui ont pour le motif la recherche de l'aimée perdue ou morte, en prenant en considération les recueils de Heine *Junge Leiden* et *Traumbilder*, la balade *Csák* de Vörösmarty et *Tuga i opomena* et *Lađicu veže* de Radičević, etc.

Póth István

**ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ
POLITIKAI KÖLTÉSZETÉNEK
EGYES MAGYAR
VONATKOZÁSAI**

Jovan Jovanović Zmaj — mint tudjuk — a szerb romantika második korszakának kimagasló költői egyénisége. Az is köztudomású, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben, a szerb realizmus virágzásának idején még sokat alkotott. Így természetesnek tűnik, hogy művei — legalább részben — a realizmus felé mutatnak, sőt talán még azt az állítást is megkockáztathatjuk: a realizmusban gyökereznek. Vonatkozik ez első-sorban politikai és satirikus költészetére, ahol a társadalmi és politikai valóság ábrázolásában a realista alkotó módszert alkalmazza. Zmaj élményszerűen tükrözi korának konkrét társadalmi helyzetét, s leginkább egyedi jelenségekben mutatja be a politikai és társadalmi élet visszásságait. Általában a polgári liberalizmus szemszögéből támadja szenvedélyesen a retrográd politikusokat, mint pl. Tisza Kálmán magyar, Nikola Hristić és Stojan Novaković szerb miniszterelnököket, sőt Mihailo Obrenović szerb fejedelmet és Milan Obrenović szerb királyt is. Ezekben a satirikus versekben a költő ugyan „egyedi jellemeket” ábrázol és ezek tetteit állítja pellengérré, de ezek az egyének és cselekedeteik jellemzőek arra a korszakra, tehát tipikusak. Zmaj általában kellő élel, határozottsággal, s nem utolsó sorban szellemesen támadja a haladást gátló erőket a Száván innen és túl egyaránt.

A szerb költő éber figyelemmel kísérte a társadalmi és politikai élet fejleményeit és az őt érintő eseményekre legtöbbször azonnal reagált. Volt olyan eset is, hogy a tinta még meg sem száradhatott a papíron és a vers már nyomdába került, hogy azonnal célba találjon. Zmaj köztudottan Svetozar Miletić politikájának volt odaadó híve, akinek politikai célkitűzéseit tollával is szolgálta úgy, hogy a Szabadelvű Párt leghatásosabb propagandistájaként tartották számon. Egy-egy költeményének, gúnyos vagy szellemes verssorának sokszor nagyobb hatása volt, mint egyik-másik politikai vezércikknek.

A költő együtt élt az eseményekkel és ha szükségesnek tartotta, saját eszközeivel, gördülékeny verssoraival cselekedett, harcolt. Rá nagyon is illenek Kőlcsey szavai: „Minden népnek írói közt a komikusok [satirikusok] állnak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben... A komikus [satirikus] elválhatatlan tagja a maga nemzeté-

nek és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtti ismeretes alakokat elővarázsolni.”¹

Hadd álljon itt még egy Kölcsey-idézet, mely Zmaj politikai és szatirikus költészetére is vonatkozatható. A magyar költő ezeket mondja: „Nincs az írók közt egy felekezet is, mely a maga korán és nemzetén túl annyira homályos legyen, mint a satyraszerzők.”²

Zmaj politikai és szatirikus költészetében van sok olyan elem, mely csak korának olvasójára hatott igazán, melyet csak az akkori olvasó értett meg maradéktalanul. Ezt a természetes porosodási folyamatot egyesek túlságosan is hangsúlyozták és ezért alakult ki az a vélemény, hogy a politikai költészet Zmaj munkásságának legkevésbé értékes része. Így pl. Jovan Skerlić is a következőket mondta a költőről egyik 1906-ban tartott előadásában: „...sme čovek od akcije koji je plovio maticom života, rasipnik koji je svoj veliki pesnički talenat raskovao u sitan novac i obilato ga trošio na dnevne potrebe svoga naroda.”³

Vannak azonban neves irodalomtörténészek, akik nagyra, magasra értékelik Zmaj szatirikus verseit. Bogdan Popović pl. a következőket írja *Zmajeve satirične i humoristične pesme* c. tanulmányában: „...njegov satirični stil ima, u njegovim najboljim i mnogobrojnim satiričnim pesmama, sve pozitivne osobine satiričnog stila: jaku ironiju; sarkastične, zajedljive insinuacije; duhovitost; invenciju u stilističkim figurama, u kontrastu, u velikom broju metafora i drugih figura, hiperboli, pesničkoj tautologiji; izvanrednu invenciju vrlo različite vrste — u rečima, u značajnim pojedinostima, u igri reči; sve dosetljivosti; opservaciju; varirane rečenice; veštinu jačeg isticanja rečene misli; prelaz iz humora u ozbiljno, preteče; nađene jake i zvučne reči; besedničko razvijanje. Ovo me treba dodati stih, koji, kao svuda, ističe, »daje krila«; aliteraciju; sliku”.⁴

A politikai és társadalmi visszasságokat feltáró és azokat megbélyegző satíra Zmaj költői munkásságában jelentős helyet foglal el tehát, s nemcsak terjedelme, hanem irodalmi és művészi értéke miatt is figyelemre méltó.

A továbbiakban néhány magyar vonatkozású Zmaj-szatíráról szándékozom szólni. Először egy példán szeretném szemléltetni, milyen spontán módon, azonnal reagált a költő az öt komolyabban érintő eseményekre és milyen nyomokat hagyott benne egy-egy öt kellemetlenül érintő jelenség, hogy még évek után is visszatér rá alkotásaiban.

1868-ban a Zmaj c. élcslap 2. számában jelent meg a *Kome nije pravo*... c. kis vers, mely így hangzik:

*Kome nije pravo
(Gosp'r Venkhajm veli)
Taj neka se seli!*

*Ekscelentna miso —
Ja bih je potpiso.*

Ala, ala, ala!
 Što vam nije pala
 Na um ta seoba
 U ma koje doba,
 Kad je vama bilo
 Nepravo i krivo.

Hogy az olvasó a vers mondanivalóját maradéktalanul megértse, a költő a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Da se bolje razumemo, treba znati, da je juče bila »racka« deputacija kod ministra b. Venkhajma u stvari narodnog pozorišta, kojom je prilikom ministar rekao da država ne može svakoj varoši teator izdržavati. Na to je g. ministru odgovoreno, da to nije varoško pozorište već narodno, — a g. ministar odsečno reče, da on ne zna ni za kakve narodnosti, ovde ima samo *Népfaja*. A u proćem veli, kom nije pravo nek se seli.”

A belügyminiszternél járt szerb küldöttség tagjai: Svetozar Miletić, Stevan Branovački és Miša Dimitrijević tekintélyes közéleti emberek, harcos politikusok voltak. Kérésük elutasítása, de különösen Wenckheim Béla belügyminiszter lekicsinylő, sértő kijelentése nagyon bánthatták és bántották is a népét és nemzetét forrón szerető költőt, aki abban az időben már a magyar irodalom sok remekét anyanyelvére fordította.

A fent említett esemény időpontja 1868. április 27. (a Julián-naptár szerint április 15.) volt, s erre Zmaj mindjárt másnap válaszolt az idézett költeménnyel. A szerb költő, aki akkor mint a Tököliánium igazgatója Pesten élt, közvetlenül értesülhetett a küldöttség kudarcáról. Feltűnő ti., hogy a *Zastava* csak május 7-én (a Julián-naptár szerint április 25.) hozta az első rövid híradást a történetekről és részletesebb tájékoztatást az ügyről csak a következő számban, három nappal később adott.

Hogy milyen mélyen érintette a költőt ez az esemény, jelzi az a körülmény is, hogy nem elégedett meg a verssel való támadással, hanem prózában is utalt az esetre. Élclapjának ugyanabban a számában, melyben a kis vers napvilágot látott, még a következőket olvashatjuk: „*Ministru Venkhajmu*, koji i danas ima običaj odricati nam narodnost i zvati nas Nép-faj, — preporučujemo pravij-izražaj; umesto Nép-faj treba uvek da kaže Nép-jaj de fáj!” Majd később a *Zmaj* 4. számában ezt a glosszát olvashatjuk: „Ministar Venkhajm svečano izjavljuje da on nije mislio: Kome nije pravo u Srbiji nek se seli amo! — već: Kome nije pravo ovde nek se seli tamo! . . .”

Zmaj Jovan Jovanović, akinek egészséges nemzeti öntudata volt és népének szellemi, valamint anyagi eredményeire büszke volt, nem felejtette el azt a sértést, amelyet nemzetének és neki személyesen is okozott a magyar miniszter. A szerbek lenézése Wenckheim báró által mély, felejthetetlen sebeket vágott a költő tudatába. Különösen az a kijelentés érintette fájdalmasan, hogy azok a szerbek, akiknek a magyar hatóságok álláspontja nem tetszik, vándoroljanak ki.

Abban a híradásban, melyben a *Zastava* (1868. 34. sz.) a szerb delegáció belügyminiszteri fogadásáról tudósít, többek között azt is olvashatjuk, hogy a Wenckheim család elődjai még a Rajna vagy a Majna

partján sétálhattak, amikor a szerbek az országot a törökök ellen védték, mivel a báró családja csak 1790-ben szerezte meg a magyar állampolgárságot. Az újság a miniszter magatartásából azt a végkövetkeztetést vonja le: „... poturica gori od Turčina.”

Három évvel később, 1871-ben ismét a *Zmaj* c. lapban (3—4. sz.) néhány ironikus mondatot olvashatunk a szerbek és magyarok közötti feszült viszonyról, valamint az országban tapasztalható kedvezőtlen politikai légkörről. A költő — ugyan ki más írhatta volna a következő szellemes sorokat — többek között ezeket mondja: „... Mađari su se služili *ajvar*(ancij)om, to nam je bilo žao i rekosmo: kad smo zajedno pili, ajde da zajedno i jedemo! al na to je Mađare tako »morila ljutina« da je jedan ministar rekao: *kome nije pravo neka se seli!* (kiemelés P. I.) Ne znam ko je bio pametniji, al nam valjade popustiti, i Miletić se *odseli* u Vac, »Zmaj« se *odseli* u Beč, poverenje, pouzdanje *odseli* se u Nevidiš, prijateljsko raspoloženje *odseli* se u Nedođin . . .”

Még tíz évvel a *Kome nije pravo* . . . c. vers megjelenése után is utal a költő Wenckheim belügyminiszter kijelentésére. 1878-ban, amikor a magyar kormány Bosznia okkupációjával kapcsolatban pénzügyi válságba jutott, s ezért Széll Kálmán pénzügyminiszter badta lemondását, a szerb költő két költeményével is reagált az eseményre. Az egyik a következő:

MINISTARSKA DEVIZA

„*Kome nije pravo
Taj neka se seli*”.
*To stara deviza
Ministarska veli.*

*Mi se nismo otselili,
Bili smo uporni,
Mi za dela ničija
Nismo odgovorni.*

*Tu devizu staviti,
To je poso vraži,
Jer, gle, evo ona sad
Za ministre važi.*

*I tako će ta deviza
Da postigne cel.
Nek se sele ministri,
Međ' njima je Sel!*

(*Starmali* 1878. 8. sz.)

(A költő rímhasználatáról, szatirikus verseinek rímeiről később lesz szó, de már itt is felhívnam a figyelmet a *cel* — *Sel* [cél — Széll] hatásos rímpárra.)

A bemutatott versek, valamint ezek keletkezésének indítékai és körülményei jelzik, tanúsítják a költő közéleti szerepét. Mutatják, hogy a politikai élet ütőerén tartotta kezét, és hogy mennyire érintette őt minden, ami népének életével összefüggött, továbbá azt is, hogyan segítette költői alkotásaival nemzetének politikai célkitűzéseit.

Bogdan Popović Zamaj szatirikus költészetéről szóló tanulmányában említi többek között a költő szellemességét is. Erre vonatkozólag igen találó példák fordulnak elő néhány magyar vonatkozású versben is. Így pl. a szerb költő ötletesen használja ki azt a körülményt, hogy Tisza Kálmán magyar miniszterelnök családneve egyezik a folyó nevével. Ennek bemutatására két egészen rövid verset idézek:

CURIOSUM

*U celoj stvari
To mi se dopada,
Što baš onda,
Kad Sava i Drava dolaze,
— TISA opada.*

(Starmali 1878. 8. sz.)

JEDNOM UREDNIKU

*Tisa voda hladna
Našla sebi žedna sina,
Makar da je Tisa VODA,
Ipak tebi daje — vina.*

(Starmali 1881. 20. sz.)

Úgy gondolom, a korabeli olvasó ezeket a versikéket könnyen megértette és nagyon jól szórakozott, mulatott a költő találó szellemességén, epés élécén.

Zmaj egy-egy szatirikus versének mondanivalóját a befejezésre összpontosítja, s itt néha váratlan, elmés fordulattal magyar szavakat, sőt egész magyar verssorokat is használ. Ez a megoldás a kétnyelvű olvasók körében — s a magyarországi szerbek túlnyomó többsége ide volt sorolható a múlt században — igen hatásos, csattanós lehetett. Erre szemléletes példa az alábbi kis vers:

RADOST DEDINA

*Uzo deda svog unuka,
Metn'o ga na krilo,
Pa ga pita: Znaš li šta je
Na Kosovu bilo?*

*Dobro dače dade čuti
Svoj glasak umilni:
„Nagy-apókám, hát te nem tudsz
Magyarul beszélni!”*

(Starmali 1885, 31. sz.)

Az első két sor a költő *Ded i unuk* c. közismert hazafias költeményének kezdő verssoraival egyezik, s a komoly hangvétel a következő két sorban, amikor Kosovóról, a hősi múlttól történik említés, pátozzá emelkedik. Azután a fennkölt hangulat némileg elhalványodik és az utolsó két sorban, váratlanul magyar nyelven, fájdalmasan nevetségessé válik. Zmaj epésen, maró gúnnyal ostorozza a magyarországi szerb polgári osztálynak azt a rétegét, mely már nem akarja gyerekeit az anyanyelv-re, a szerb nyelvre megtanítani. A vers eszmei mondanivalója hatásosan, csattanóan, frappánsan és mondhatnánk töményen jut kifejezésre a befejező magyar nyelvű mondatban.

Végül néhány szót szeretnék mondani Zmaj satirikus költészetének rímeiről. A rímek e bátor, szókimondó versekben többnyire nem csupán díszítő elemek, hanem sokkal fontosabb, nagyobb, lényegbe vágó szerepük van. Ezek a rímek rendszerint a költemény szerves részei, sajátos tartalmi funkciójuk van, s mind a logikai, mind az eszmei mondanivalót igen hatásosan juttatják érvényre. E rímek között néha egy-egy magyar szó is található és ez a váratlan fordulat még inkább a költő mondanivalójára irányítja az olvasó figyelmét. Tegyük példának a *Kako sam ja nagrabusio* c. verset:

*Pitao sam Srpkinjicu
Iz klostera mađarskoga:
Reci-der mi, dušo moja,
A tako ti živa Boga,
Voliš li ti srpski govor,
Srpske reči*

*Da l' i tebi srpski jezic
Milo zveči?
Srpkinjica klimnu glavom
Kao mali miš,
Pa mi reče, pa mi reče:
„Igen is!”*

(Starmali 1885, 31. sz.)

A *miš — is*, vagy *mali miš — igen is* rímpár a vers végén a hagyományos verstan kritériumai szerint nem méltányolható különösképpen, de az eszmei mondanivalót, váratlan, idegennyelvű fordulatával, bizarr, talán még azt is mondhatnánk mesterkéltnél, furcsálkodó rímzenéjével hatásosan tolmácsolja és az egész vers hangulatába szervesen beleillik. Hadd idézzem itt Kosztolányi Dezső szavait: „Az igazi rím nem díszítő eleme a versnek, hanem alkotó eleme. Vér a vers véreből, test a testé-

ből, lélek a lelkéből, s annyira egybe van vele szöve-fonva, annyira összebogozódik vele, hogy el se lehet választani tőle.”⁵ A magyar költő véleményét — úgy gondolom — mindenképpen vonatkoztathatjuk a fenti kis vers hatásos befejező rímére, melyben bennefoglaltatik a költő egész mondanivalója.

Maradjunk azért még Kosztolányinál, aki szerint: „Vannak rímek, melyekben az egész kedélyvilág megnyilatkozik. Vannak hősi rímek, édes rímek, keserű rímek, fanyar rímek, vidám rímek, s halálosan-szomorú rímek is.” A magyar költő csoportosításával, felosztásával élve a *mali miš* — *igen is* rímpárt a fanyar, vagy esetleg keserűen fanyar rímekhez sorolhatnánk.

A rímhasználattal kapcsolatban még egyszer megemlíthetjük a *Mi-nistarska deviza* c. verset, melyben szintén szembetűnő a hatásos rímelés. Vonatkozik ez elsősorban az utolsó strófára, ahol a rímelő magyar szavak, a *cél* — *Széll* rímpár tartalmazza a mondanivaló lényegét, s az egész kis költemény csattanó, frappáns befejezését.

Idézhetünk még néhány apró csipkedő, szurkáló versikét, melyek szinte csupán a tudatos rímhasználat miatt érdemelnek említést, mint pl.:

IMENOLOŠKE SITNICE

XXVII

*Na imena naših dneva
Ne držite, braćo, ništa;
Može s' kogod potpisati STEVA
A u stvari ipak BITI PIŠTA.*

LII

*Gavro ako misliš
Preći u tuđ' tabor,
Prva ti je dužnost
Da postaneš GABOR.*

Az is elképzelhető, hogy a *ništa* — *Pišta; tabor* — *Gabor* rímpárhoz a költő utólag kereste a megfelelő verssorokat, s így születtek ezek a rövidke bökversek. A két kis vers eszmei mondanivalója a mai olvasó számára is egyértelmű, világos, s ez hangsúlyozottan, igen hatásosan a végén levő két magyar névben jut kifejezésre.

Ezzel a vázlatosnak mondható referátummal arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy érdemes Zmaj Jovan Jovanović politikai, satirikus költészetének magyar vonatkozásaival behatóbban foglalkozni, mert talán nemcsak az egyes versek keletkezésének hátterét világíthatjuk meg, és az egyes ma már homályos utalásokra deríthetünk fényt, hanem a költő munkamódszerére vonatkozólag is adhatunk egy-egy újabb adalékot, és esetleg még a verselemzéshez is hozzájárulhatunk egy-egy eddig talán kevésbé figyelembe vett szemponttal.

J E G Y Z E T E K

¹ Kölcsey Ferenc: A leányörzö. (A komikumrói.) Összes művei. Franklin Társulat, Budapest, é. n. 735.

² i. m. 733.

³ Skerlić, Jovan: Pisci i knjige I. Beograd 1956, 367.

⁴ Popović, Bogdan: Zmajeve satirične i humoristične pesme. Savremenik XI, 1965. 388.

⁵ Balassa — Emlékkönyv. Budapest, 1934. 83. 1.

⁶ i. m. 82.

R E Z I M E

NEKE MAĐARSKE VEZE SATIRIČNO-POLITIČKE POEZIJE JOVANA JOVANOVIĆA ZMAJA

U pojedinim pesničkim delima Jovana Jovanovića Zmaja, oseća se već realistički metod stvaranja. To se odnosi u prvom redu na njegovu političko-satiričnu poeziju u kojoj se odražava društvena stvarnost njegovog vremena. Najčešće prikazuje socijalne protivrečnosti i nepravde svoga doba. Pesnik oštro, istovremeno duhovito, a često i podrugljivo napada sve one snage koje sprečavaju evoluciju.

Zmaj je obično odmah reagovao na događaje, te su ga smatrali za najuticajnijeg propagatora politike Svetozara Miletića, budući da je poneki duhoviti, jetki stih njegov imao širi odjek i veće dejstvo nego neki politički uvodnik.

U poeziji, koja je vezana za događaje jednog određenog razdoblja, prirodno, ima dosta takvih elemenata koje samo čitalac onog vremena može da razume u potpunosti. Usledio je dakle, prirodni proces zastarenja, koji su pojedinci kao npr. Jovan Skerlić i drugi, možda i suviše naglasili i ustanovili da je političko pesništvo najmanje vredni deo Zmajeva stvaralaštva. Nasuprot tome drugi su visoko cenili pesnikove satire, kao npr. Bogdan Popović u svojoj studiji *Zmajeve satirične i humoristične pesme*.

U našem saopštenju spomenućemo neke političke pesme koje imaju neke mađarske veze:

1. Na konkretnom primeru pokazujemo kako je pesnik odmah reagovao na političke događaje koji su ga neugodno dirnuli i kakav duboki trag je ostavio u njemu slučaj koji je vređao nacionalnu samosvest njegovog naroda.

2. Prikazujemo neke Zmajeve satirične pesme sa mađarskim izrazima u kojima veoma ubedljivo dolazi do izražaja pesnikova dosetljivost i duhovitost.

3. Na kraju je reč o upotrebi rime u Zmajevoj satiričnoj poeziji. Mislimo da slik u njegovim iskrenim i hrabrim pesmama nije samo element za ukras, nego organski deo pesme koji ima svoju određenu sadržajnu funkciju i u kojem i logička i idejna sadržina dolazi do punog, delotvornog izražaja.

Fried István

**ROMANTIKA,
SZERB NÉPKÖLTÉSZET,
MAGYAR IRODALOM**

**Egy monográfia-fejezet
bevezetése**

Ahhoz, hogy a szerb és általában a népköltészet teljes értékű befogadást nyerjen a magyar irodalomba, a romantika elmélete kibontakozásának és széles körű gyakorlati érvényesülésének kellett eljőnnie. Toldy Ferenc akkor kapja kezébe Wesely kötetét, amikor a magyar irodalom — Vörösmartyval — egyértelműen a romantika vágányára siklik át; Vörösmarty a Tudományos Gyűjteményben akkor ad helyet a különböző népi vagy népinek hitt kötetek ismertetésének, amikor maga már a romantikus eposz, a ballada és a színmű próbáit kísérletezte ki; a Tudománytár szerb tárgyú közlései időben egybeesnek Székács József fordításainak megjelenésével: a romantikus irodalomelmélet nemzeti irodalmat meghatározó vitathatatlan győzelmével és egyeduralmával. A szerb népköltészet állandó érve, példája a klasszicizmust végérvényesen megszüntető fölfogásnak, az önálló nemzetállamot szolgáló irodalomnak.

Itt kell utalnunk arra, hogy az 1820-as években — nemcsak Kölcsey: Nemzeti hagyományok c. fejtegetésében, hanem a kisebb dolgozatokban, olykor jelentéktelennek tetsző értekezésekben is — az újfajta, közösségi jellegű nemzeti költészet múltbeli hagyományait és a jelenre érvényes lehetőségeit tapogatták ki a teoretikusok. Olyan irodalmat körvonalaznak, amely a „nemzeti hagyományok” méltó folytatója és egyben a nemzeti jelleg pregnáns kifejezője. Magyarországon — és általában Kelet-közép-Európában — annak a folyamathoz vagyunk tanúi, amely mind szélesebb befogadó képességűvé teszi a nemzeti sajátosságokat, az egyoldalúan nemesi vonások mellett mind inkább a népi hagyományban megőrződött történeti jelleget is hangsúlyozza; illetve a népmonda, a népdal, a népballada tanulságait a nemzet jellegzetes megnyilvánulásaként értékeli. Míg a népdalgyűjtő Ján Kollár a népköltészetet a tudományos megállapítások egyik forrásának tartja („So eignen sich diese, dem Volksmunde abgelauschte Gesänge nicht nur zu angenehmen Unterhaltung und Gemüthserheiterung für Gebildete und Ungebildete, sondern sind obendrein für den Ethnologen, Mythologen, Archäologen, den Historiker, Dichter, Tonkünstler, den Sprachforscher, ja sogar den Botaniker wichtig und merkwürdig.”),¹ addig mások több jelentőséget tulajdonítanak a népköltészetnek, s nem alárendeltségi viszonyban látják a tudománnyal szemben. Kollár példája jól mutatja az átmeneti jelleget: igaz, már Her-

der és nem kevésbé Šafárik romantikusan értelmezett népköltészet-fölfogását viszi tovább, de még nem azonosítja magát a Grimm-fivérek vagy éppen Schlegelék véleményével. Nála a népköltészet még nem hordozza a nemzetkarakterológia meghatározó jegyeit, belőle ki kell fejteni azokat, s ezt nem tehetik meg mások, csakis a tudósok. Így nem csodálkozhatunk azon, ha a nemzetet ekképp határozza meg: „Slovo národ vyznamenává spoločenství takových lidí, který svazkem jedné řeči, rovných mravů a obyčejů spojení jsou.” („A nemzet szó olyan emberek közösségét jelenti, akiket közös nyelv, azonos erkölcs és szokások kötnek egybe”).² A szlávok jellemzői — szerinte —, a következők: „Nábožnost, pracovitost, nevinná veselost, milování své řeči, snášenlivost naproti jiným národům” (vallásosság, szerénység, ártatlan vidámság, nyelvük szeretete, türelmesseg a más népek iránt.)³ A nemzeti eszméjéért vívott polémiában született meg ez a fajta jellemzés is, Kollárt a Slávy dcera költőjeként, az irigy Teutónia és a magyarság elleni tüzes harcosként is kell látnunk. Így a nemzeti jellemzők megragadása a különállás, az önállóság, a nemzeti lét bizonyítékaivá válnak. A következő lépést Samuel Hoič tette meg, Kollártól ihletett röpiratában,⁴ amelynek szenvedélyes kérdő mondata: „Sollem wir Magyaren werden?“, már pontosan megfogalmazza a szerző szándékait. Azt szeretné dokumentálni, hogy a szlovákoknak is joguk van a nemzeti létre, miután a magyarokétól eltérő nemzetkarakterológiával rendelkeznek. „So wie jede Nation eine besondere Sprache hat, eben so hat sie auch einen besondern Charakter, ja besondere Tugenden, eine ihr eigenthümliche Denkungsart; wenigstens tragen diese Tugenden und diese Denkungsart eine ganz eigene Farbe.” A továbbiakban pedig éppen a magyar teoretikusok fölvetette kérdésekre válaszol: „Was ist denn das: Volk, Volksthümlichkeit, Nationalität? Ich frage nach Worten, die das ewige Losungswort, der Hebel aller, sowohl der thörichten als der vernünftigen Bemühungen der heutigen magyarischen Schriftsteller sind: möchten sie bedenken, dass sie inhaltsschwere Bedeutung dieser Worte, eben so gut dem Slawen, Deutschen, Walachen am Herzen liegen, wie dem Magyaren.” Majd rámutat a nemzetkarakterológia összetevőire, amelyek között a népdal, a népszokás nem csekély szerepet játszik: „Nicht nur dieselbe Sprache, sondern eben so wesentliche Ingredienzen dieser Begriffe, sind die, jedem Volk eigenthümlichen Sitten und Gewohnheiten. Dieselben verherrschenden Tugenden, dieselbe Neigungen, gleiche Vorurtheile, ein eigenthümlicher Aberglaube machen eben so viele Bande für eine Nation aus; sogar Nationalspiele, Nationallieder und Nationaltracht, die an sich betrachtet, als Kleinigkeiten erscheinen dürften, sind nothwendige Bildungsmittel und bestimmende Eigenschaften eines Volks. Daher der grosse Unterschied zwischen den Nationen. Denn die Lebensart, das Clima und der Genius eines Volks wirkt auf die Bildung seiner Begriffe von Dingen, auf sein gesamtes Gedanken — und Phantasie reich mächtig ein.” Tanulságos megfigyelünk, hogyan öleli magába e fejtegetés a felvilágosodás franciás nemzet- és népfogalmát, illetve hogyan egészíti ki azt Herder tanításaival a „Volksgeist”-ről, erről a hol plebejusán, hol misztikusan értelmezett teremőerőről. Végül következő idézetünk az általános fejtegetések konkretizálását bizonyítja: „Es

ist bekannt welch einen unvergleichlichen Schatz an Volksliedern, Sprichwörtern, Lebensmaximen und Erzählungen die Slowaken in ihrer Sprache haben, die sich in eine fremde Sprache unmöglich übertragen lassen; sollen diese alle auf ewig untergehen? Dies wäre eine Verzündigung gegen die Menschheit.”⁵ Hoič gondolatmenete elválaszthatatlan részben a magyar irodalmi vitáktól, részben a szerb népköltészet körül kialakult fölfogásoktól. Nemcsak azért, mert maga is hivatkozik azoknak a magyar írástudóknak a törekvésére, akik (mint Kölcsey, Toldy, Bajza, a Tudományos Gyűjtemény cikkírói) azon igyekeznek, hogy a nemzetállamot építő szándékoknak anyagot szolgáltatassanak; s ezzel párhuzamosan a „rein-menschlich”-féle, Kazinczy megfogalmazta klasszicista ideáltól gyökeresen különböző nemzeti szellemű-érvényű-sajátosságú irodalmat hozzanak létre. Azt a jelenséget figyeli meg, Hoič a magyar irodalom jellemzésében, amit Fenyő István ekképpen jellemez: „A nemzeti ideológia beidegzettségei a reformkorban szilárdulnak meg, s mivel a nemzeti öntudat és az irodalom ezentúl elválaszthatatlan kölcsönös feltételezettségben fejlődnek-hatnak, az irodalomnak meghatározó értékmerőjévé válik az is (nemritkán nagyon is erőteljes mértékben), hogy mi segíti a nemzeté válást, illetve a nemzeti lét stabilizációját, mi gátolja, s mi az, ami közömbös ebben a folyamatban.”⁶ Idecéloznak a Kritikai Lapok vitái is; Toldy és Bajza elméleti írásai az irodalomfölfogáson keresztül egy másfajta nemzetkarakterológia kialakítását vállalják. A Kazinczy és a Rummy Károly György elleni polémiák egy múltban levő magatartás, irodalomszemlélet ellen a romantikus önelvűséget, a hangsúlyozottan nemzet ideológiájú irodalmat állítják. Hogy ezek az irodalmi viták mennyire foglalkoztatták a szlávok ügyét védő szerzőket, azt Michael Kunits röpiratával bizonyítanak:⁷ ő megnevezi Rummy Károly Györgynek a pozsonyi Aehrenleeben⁸ kifejtett nézeteit, nyilatkozik a Kazinczy Ferencet támadók ellen, bár a „National-Lieder” (nála egyképpen nemzeti nyelvű és népdalok) szerepét Kazinczynál jobban hangsúlyozza. A szerb népdalok európai híre-népszerűsége, a róla alkotott vélemények, Grimmé, Goethéé, alátámasztották a L. M. Šuhajda írásában összegezett fölfogást:⁹ „Bei andern Völkern dichten und singen nur die Gelehrten und Gebildeten, bei den Slaven dichten und singt das ganze Volk.” Šuhajda hivatkozási anyaga¹⁰ azt sugallja, hogy elsősorban a szerbekre és mellékesen a szlovákokra gondolt. De Hoič izgatott fölsorolása is azt tételzeteti föl velünk, hogy Vuk Karadžić kiadványait tanulmányozta. Egyébként erre a magyar kortársak is ösztönözhatték.

Felvetődik a kérdés: honnan származik ez a romantikussá feltöltött nemzetfogalom; s hogyan foglalja el a megkülönböztető jegyek között a helyét a népköltészet?

E kérdésekre jórészt már megadta a választ a magyar kutatás: Rousseau-tól és Herdertől vezetve a nyomokat az eredetiség-eszmény demokratizálásán keresztül — Kölcseyvel, Toldyval, Székáccsal állomásként — egészen Erdélyi Jánosig. Az utóbbi évek tanulmányai derítették föl, hogy Révai Miklós eredménytelen 1782-es népköltési gyűjtésre célzó fölhívása messze nem jelentette a népi vagy népies irodalom iránti érdeklődés hiányát. A XVIII—XIX. század fordulóján reneszánszukat élik

a ponyván kiadott történeti énekek.¹¹ Rousseau: *Considérations sur le gouvernemannt de Pologne* c. műve magyarul is olvasható volt, innen is azt tanulhatta a „magyar nemesi értelmiség” (Szauder József szavaival szólva), „hogya a nép lehet a nemzeti hagyományoknak legfőbb őrzője, Rousseau nyomán is építették ki azt a programot, mely szerint a réginek, az ősinek, a hagyományosnak letéteményese a nép, a parasztság, azért tehát a nemesség, mely a feudális nemzet magva, csak a parasztság megnyerésével, a parasztság által őrzött nyelv, hagyományok, szokások elsajátításával indulhat el az önálló nemzet, vagyis a polgári nemzet kialakítása felé.”¹² S míg pl. a magyar és a lengyel irodalom ennek az „érdekegyesítési” programnak az útját járta, addig önálló-anyanyelvi nemesség hiányában, tehát a feudális államot szükségszerűen bontani, „lakhatóbbá” tenni igyekvő szlovák és szerb értelmiség más okból jutott el a néphagyományok fölfedezése felé. Mind a szlovák, mind a szerb értelmiség rádöbbsent arra, hogy a teológiai hagyomány nyelvileg is gúzsba köti a hajlékonyabb, a korszerűbb gondolkodást, a beidegződött terminológia nem alkalmas az európai felvilágosodás „kihívását” megfelelő módon viszonzni. Emellett a szlovák és a szerb értelmiség nem a feudális kötöttségű vagy e kötöttségeket belülről lazító rétegekből származott. S bár egyházi iskolákban szerezte műveltségét, s kénytelen volt teológiai stúdiumokat végezni, a neohumanizmus magyar líceumai, illetve a németországi egyetemek közvetlenül fölhívhatták a figyelmét Rousseau és Herder¹³ fejtegetéseire. Amikor Kopitar a szlovén nyelv korszerű és egységességet sugalló nyelvtanát megfogalmazta,¹⁴ már — Schlözer mellett — Herder „szláv-fejezete” szellemében írt. Rámutatott arra, hogy a VI. századtól kezdve szerepelnek a szlávok a történelemben, „ihre Sprache ist Europäisch” — állapítja meg nem kis büszkeséggel. Majd a szlávokat „friedliche Ackerleute”-ként aposztrofálja, akik „im Bewusstsein ihrer Umschuld vergessen hatten auf Kriegsfälle vorzudenken, im Süden von Madjaren und Türken, im Westen von Deutschen, und im Osten von Mongolen — zwar nicht zu gleicher Zeit, aber mit desto gleicherm Erfolge unterjocht wurden, und dass nun am Throne, und in allen Saatsfunctionen die Sprache des ausländischen Siegers herrschte, die arme eingeborne aber in die Hütte des leibeigenen erklärten Besiegten verwiesen ward.” E fejtegetésekben arra is oda kell figyelnünk, amit a klasszicizmushoz oly sok szállal fűződő Kopitar szinte akarata ellen tesz hangsúlyossá: ti. a hazai nyelv — igaz, számúzve — a legyőzöttek, a jobbágyok kunyhóiban talált otthonra, tehát — s ez következik e fejtegetésekből, valamint Kopitarnak Vuk Karadžić nyelvi reformjaival szemben tanúsított magatartásából — innen kell a megújulásnak is megszületnie. Kopitar nagyhatású fejtegetései, illetve Dobrovskýnak a néphagyományt értékes nyelvemlékként becsülő írásai szintén a különböző szláv nemzetek írástudói érveit közé kerültek, s ezek színezték a Rousseau és Herder nyomán kialakult eszmerendszert.

Így elmondhatjuk, hogy némi időeltolódással a romantika jegyében vetődött föl a nemzet, a nemzetiség, a nép és az állam újszerű meghatározásának igénye, mind a magyar, mind a különböző szláv népek politikai, történeti és szorosabb értelemben vett irodalmi alkotásaiban. Vuk

Karadžić kötetének megjelenése egyidejű Kőlcsey péceli fordulatával, viszont Kollár első — tárgyunk szempontjából fontos — írása 1821-ből való,¹⁵ s majd csak az 1820-as esztendőök közepétől indul meg erőteljesen előbb az egyetemes szlávtság, és még később főképpen Stúrékkel a szlovákság ideológiájának teljes kidolgozása. A cseh irodalomban Hanka és Čelakovský 1817 után kezdik megtenni a Kőlcseyéhez hasonló utat, amelyben Jungmann irodalomtörténeti és szótárírói gyakorlata segíti őket. Szó sincs arról, hogy kanyargók nélküli ösvényt kísérhetnénk végig: éppen azért, mert többféle eszmerendszer, stílus torlódik egymásra, állandó polémiák, viták, ellentmondások, sőt önellentmondások, merész előreszökkenések és csöndes visszatérések sorjáznak előttünk. A másik jellegzetesség — amit e térség fontos ismervéül hangsúlyoznánk — az, hogy a kifejezetten politikai vélemények nem egyszer stílusviták, nyelvi polémiák köntösébe vannak rejtve. Természetesen ehelyt most az egy irodalmon belüli vitákra célunk. Amikor Vuk Karadžić a pesti szerb újságok nyelvét kifogásolja; amikor ugyanő Milovan Vidaković szenvelgését teszi szóvá, akkor a népnyelvvel, a népnyelvi terminológiával, a népköltészet nyomán fölfakadó új hangvétellel erősíti vélekedését, az irodalom demokratikusabb értelmezését és ezáltal a jellegtelen-szürke irodalom nemzeti ideológiával való feltöltését célozza meg.¹⁶ Más kérdés, hogy Vuk Karadžić, az almanachszerkesztő nem volt képes e program véghez vitelére, a Danica kötetének munkatársai nem a romantika nyelv- és stíluseszményét testesítették meg.¹⁷ Más példával élve Kazinczy Ferenc keserűen szölte „párducos Árpád” tömjénezői ellen. S e megállapításban talán nem is annyira Vörösmarty több esztendeje megjelent eposzát bírálta, mint inkább Horvát István őstörténeti elképzeléseit, vagy amit még valószínűbbnek tartunk: azokat az esztétikai, a romantika teljes győzelmét biztosító-kodifikáló tanulmányokat, amelyeket Toldy Ferenc jelentetett meg Vörösmarty eposzai kapcsán.¹⁸ Ugyanígy Dobrovskýnak nem esztétikai kifogásai voltak Hanka „fölfedezései” ellen, hanem a belőlük áradó — népiesített-történesített — romantikus nép- és nemzetelképzelés nem volt az ínyére. Végül Mickiewicz előszavára utalunk, amelyet a Vlnában 1822-ben megjelent kötetéhez írt,¹⁹ ahol a romantikus teória nevében foglalt állást a népi poézis mellett, amelyet a nemzeti költészettel azonosított. Ez az előszó vita a varsói klasszicizmussal is, amely még a múltra valló módon látta a költészet helyét a nemzet életében.

Amit a jelzett esztétikai gondolatok újszerűségéről írtunk, nem áll ellentétben avval a megjegyzéssel, hogy e romantikus ízű „népiesség” gyökerei mélyen a múltba nyúlnak:²⁰ nemcsak olyan tények árulkodnak erről, hogy a királyudvari és a zöldhegyi kéziratok egyik forrása Kačić Miošićnak a népeivel érintkező epikája; vagy Toldy Ferenc és Ján Kollár fölfedezése a XVI—XVII. század verses epikájával kapcsolatban. Éppen azzal, hogy a népiben kifejezésre jutó nemzeti régiség vonása került az előtérbe, a hagyomány folytatását, a jelen szerencsésebb pillanataiban föltámadni kész nemzeti múlt mához szóló üzenetét viszik tovább.

Tulajdonképpen tárgyunkhoz érve, azt bocsátjuk előre, hogy a szerb és a magyar irodalom eltérő módon fogalmazta meg a nemzeti mozga-

lom szolgálatát: Vuk Karadžić népköltési gyűjtései, szótárai megelőzik a népies elmélet megszületését; a magyar irodalomban előbb kerül sor az elméleti tisztázásra, s csak az 1840-es évek összegezik az egész országot megmozgató gyűjtéssé a népies tendenciává szélesülő folyamatot. Ez a két irodalom érintkezésében azt is jelenti, hogy a magyar költők sűrűn fordulnak a szerb népköltészethez, kéri kölcsön annak tanulságait, szolgálják fordításaikkal, átköltéseikkel a magyar népiesség ügyét. Viszont a szerb sajtó figyelemmel kíséri a magyar irodalom ilyen irányú kezdeményezéseit, az előbb kifejlődő magyar esztétikai gondolkodás és népies irodalmi termék a követendő példát jelenti számára. Leegyszerűsítve a kérdést: a magyar irodalom önmaga megvalósításakor alaposan fölhasználta a szerb népköltészetet, a maga szükségletei szerint formált — szerb népi eredetiből — műnemet, asszimilált témát, illetve földolgozási módot. Viszont a szerb irodalom (elsősorban a Pesten kialakuló) és a sajtó magyar költői művek, népiesbe hajló költemények tolmácsolásával, a magyar esztétikai irodalom alapvető gondolatainak tudomásul vételével igyekezett önmagát kiteljesíteni. Szó sincs arról, hogy a két irodalom nem használt más forrást, nem nézett más minta után. De a följebb említett kölcsönhatást nem szabad elhanyagolnunk. 1848-ig lényegében egyenes ívű a fejlődés a magyar irodalomban (bár ellentmondásoktól nem mentes). A fő áramlat — az 1840-es esztendőkből — a népiességé, ezt Petőfi Sándor a romantika egyéb áramlataival szintetizálja. Ehhez hasonló népies törekvéseket nem tapasztalunk a szerb irodalomban, és itt a romantikának Vörösmartyéhoz hasonló intenzitású, filozófikus mélységű kifejtése sem történik meg 1848-ig. A közismert magyarázattal élhetünk: Vuk Karadžićnak meg kellett küzdenie a népnyelv elismertetéséért. S itt sem — akár csak a mástípusú magyar nyelvújításban sem — csupán nyelvi problémákról volt szó. A szlaveno-szerb költészet a klasszicista óda és epigramma hordozója, jól mutatja ezt Lukijan Mušicki költészete. Hiába érdeklődött poétánk a népköltészet iránt, lírája sem tematikailag, sem nyelviileg nem nyit új korszakot. A konzervatív körök merevsége, az egyház hatalma nem tette lehetővé, hogy Vuk Karadžić újítása az első lépésre átütő sikert arasson. Fokról fokra nyílnak meg előtte a kapuk: a Letopis például egyként közli a klasszicista szerzők alkotásait és a népköltészetet, az olvasók elé tárja főleg a szláv nemzetek romantikába hajló poézisét és a múlthoz mereven ragaszkodó teoretikusok fejtegetéseit. Tény, hogy Vuk Karadžić kötetei nyomán, sem szótárát-nyelvtanát tanulmányozva nem újult meg azonnal a szerb líra; Branko Radičevićnek a lírája sem tölthette be azt a szerepet, amit a magyar irodalomban a Petőfié: nem adta a népiesség és a romantika magas hőfokú szintézisét. Még hozzá elsősorban azért nem, mert nem volt mit szintetizálnia: a szerb irodalomból ekkor hiányzott a népiesség, sőt, jórészt az európai irodalommal azonos terminológiájú romantika is. Radičević ezért legalább annyira merített a građanska lírikából, mint Vuk Karadžić köteteiből. Az utóbbiakból inkább nyelviileg. Az a paradoxon figyelhető meg, hogy a szerb népköltészet a magyar költők alkotásaira inkább hatott formálólág, mint a szerbekére. Itt majd a XIX. század má-

sodik felében valósul meg — fokozott ütemben — mindaz, amit a magyar irodalom 1848-ig megteremtett. Az említett kölcsönhatás akkor sem szűnik meg, legfeljebb — olykor minőségileg — módosul.

JEGYZETEK

¹ Vereinigte Ofner — Pester Zeitung 1834, I. Nr. 8; Bote von und für Ungarn 1834, Nr. 9, 13. — Vö.: Fried István: Die ungarische literarische Volkstümlichkeit und die slowakische Folklore. Studia Slavica 1971. 134—135.

² Dobré Wlastnosti Národu Slowanského. Dwoje kázanj od Jana Kollára. Pesst 1822. — Újraközi: Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa, Bratislava 1966. E mondat magyar fordítása: J. Tibenský: A szlovák nemzetiség és a burzsoá nemzet kialakulása. In: Nemzetiség a feudalizmus korában. Szerk.: Spira György és Szűcs Jenő. Budapest 1972. 202. Tibenský interpretációival nem értünk egyet. Vö. az idézett kötetről írott bírálatunkat: ItK 1974. 1. szám.

³ Tibenský: Chvály... 186.

⁴ Kollár és Hoic kapcsolatairól lásd dolgozatunkat: Príspevok k poznaniu Jána Kollára a jeho pešt'budinských spolupracovníkov. In: Biografické štúdie 2. Martin, 1971, 37—39.

⁵ Solien wir Magyarren werden? Fünf Briefe geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theiss von D. H. Karistadt 1833.

⁶ A nemzeti irodalom szerepe a reformkori Magyarországon. In: Nép, nemzet irodalom. Budapest, 1973, 11.

⁷ Reflexionen über die Begründung der Magyarischen Sprache in Ungarn, als Staats- Dikasterial- und Gerichts- wie auch als allgemeine Volkssprache. Von Michael Kunats. Agram 1833. Figyelemre méltó az a megj. szeretet, amellyel a szerző Kazinczyról ír. Az idézett két röpírat Horvátországban jelent meg, s ez a szlovák és a horvát törekvések rokonságáról árulkodik. Ha ehhez hozzávesszük a Ján Kollárt Teodor Pavlovichhoz, illetve mindkettőnek Székács Józsefhez fűződő kapcsolatait, akkor teljes öszszeszővődöttségében áll előttünk a hasonló vonásokkal rendelkező magyar, szerb, horvát és szlovák nemzeti mozgalom.

⁸ 1831, Nr. 32.

⁹ Der Magyarismus in Ungarn in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berichtigung der Vorurtheile, aus denen seine Anmassungen entspringen. Leipzig 1834. — Schuhajda a VOLK fogalmát meghatározva *etnológiai* és *politikai* nézőpontot említ. Majd a „Volk”-hoz, illetve a VATERLAND-hoz tartozás kritériumait elemzi.

¹⁰ Csaplovics etnográfiai írásai, Grimm és Gerhard szerb népköltéssel kapcsolatos fejtegetései, Thasz cikke a Tudományos Gyűjteményben (1827. II. 103—104.)

¹¹ R. Várkonyi Ágnes: Történelmi népiesség és kuruc hagyomány. Kortárs, 1974, 1654—1667.

¹² Felvilágosodás és romantika határán. In: Eszmei és irodalmi találkozások. Szerk.: Köpeczi Béla és Sötér István. Budapest, 1970. 89.

¹³ Herder gondolatainak adaptációjáról Fenyő István írt: Ábránd a nemzet család-életéről. In: id. m. 124—128.

¹⁴ Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Laibach 1808. Nachdruck: München 1970.

¹⁵ Etwas über die Magyarisirung der Slaven in Ungarn. In: H. Zschöcke: Ueberlieferung zur Geschichte unserer Zeit. Aarau 1821, 552—558. — Csehül: Nečo o pomad'arowánj Slowanú w Uhrách (Z nemeckého od W. Hanky.). Českoslaw 1822, č. 8—9.

¹⁶ A szerb klasszicizmus esztétikájáról kompendiumszerűen: Dorothea Kadach: Die Anfänge der Literaturtheorie bei den Serben. München 1960. Több haszonnal forgatuk Miodrag Popović könyvét: Istorija srpske književnosti. Romantizam. I. Beograd, 1968.

¹⁷ Danica. Zabavnik za godinu 1826. Izdao Vuk Stef. Karadžić. U Beču: Sabrana Dela Vuka Karadžića. Knjiga ošma. Beograd, 1970. Priedio: Milorad Pavić.

¹⁸ Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról, némelly bevezető észrevételekkel. Tudományos Gyűjtemény 1826—1827.

¹⁹ Poezje 1822.: O poezji romantycznej.

²⁰ Szikláy László: A „népiesség” néhány közép- és kelet-európai nemzet romantikájában. In: Szomszédainkról. Budapest, 1974. 150—164.

REZIME

ROMANTIZAM, SRPSKA NARODNA POEZIJA, MADARSKA KNJIŽEVNOST

Središte našeg razmatranja u početku se vodi na uzajamnu povezanost uvođenja folklora u književnost i pojave teorije romantizma. U mađarskoj književnosti se paralelno javlja asimilacija tematsko-formalnih dostignuća

srpske narodne poezije i potpuna afirmacija romantičarskog književno-nacionalnog shvatanja. Pokušaćemo dokazati na široj srednjeevropskoj i istočnoevropskoj bazi da su „nacionalne tradicije” (kako ih je Kőlcsey nazvao) uticale s jedne strane na formiranje demokratske nacionalne karakterologije (tj. da su očuvani elementi antikviteta u narodnoj tradiciji bili upotrebljeni prilikom opisivanja nacionalnih karakternih crta), a sa druge strane potpomagali su svestraniju afirmaciju narodne poezije u literaturi. Primere smo uzeli iz slovačkih brošura čiji su izvor bili Rousseau, Herder i mađarska romantičarska teorija književnosti. Nadalje ćemo pokušati pronaći odgovor na pitanje: u kojoj meri znači romantičarsko shvatanje raskid sa zastarelim shvatanjima klasicizma. Pokušaćemo dokazati na srpskim, mađarskim, poljskim i češkim primerima međusobnu povezanost romantičarske teorije i narodne poezije.

Specijalna svojstva srpske i mađarske literature dovode takođe do toga, da možemo smatrati i paradoksalnim međusobne veze dveju književnosti. Romantičarska književnost Mađara je preuzimala sredstva srpskog folkloru koristeći njegove teorijske i praktične pouke. Srpska književnost međutim u početku nije umela iskoristiti Karadžićeve jezičke novine, te je sledila već uhodani put sve do pojave Branka Radičevića. U mađarskoj literaturi će se pojaviti karakteristična struja *narodnjaštva*, čiju sintezu sa romantizmom predstavlja poezija Šandora Petefija. Ovo narodnjaštvo između ostalog će preuzeti iz srpskih izvora (napomenućemo samo početne korake Mihajla Vukovića). Čak ni Branko Radičević nije umeo obraditi pouke koje su se javljale u Karadžićevim tomovima.

U srpskoj literaturi se nije razvilo u potpunosti narodnjaštvo pre 1848. godine, te se i romantizam javlja samo u odlomcima. Na taj način u srpskoj literaturi pre 1848. godine se ne može govoriti o sintezi sličnoj ovoj što znači Petefijevo životno delo. Razvojni tok dveju književnosti ne pokazuje analogni tok, no međusobne veze su ipak prisutne. Ovom prilikom ćemo se osvrnuti samo na primere mađarske literature pre 1848. godine koji nas upućuju na srpske izvore što se tiče književnih radova, formi, teme („srpski manirizam”, tema „nesrećne devojke” kod Vitkovića, Kőlcsey-ja, Vörösmarty-ja, itd.).

Ako pak pratimo srpsku štampu naići ćemo na prevode mađarske narodne poezije, te na takva estetska razmatranja koja se mogu okarakterisati kao izvori iz mađarske estetske literature.

Dávid András

**MADÁCH DRÁMÁINAK
DÉLSZLÁV SZEREPLŐI
ÉS SZÍNTEREI**

1.

Jelen közleményünk a MADÁCH MŰVÉNEK DÉLSZLÁV VONATKOZÁSAI címmel készült, nagyobb lélegzetű dolgozat első része. E dolgozatban ugyanis Madách műve délszláv vonatkozásainak három lehető rétegével foglalkozunk. Az elsőkben tíz Madách drámáinak délszláv szereplőit és színtereit mutatjuk be, a másodikban a Tragédia délszláv útját foglaljuk össze, a harmadik részben pedig *Az ember tragédiája* és Petar Petrović Njegoš *Luča mikrokozma* c. bölcséleti eposza között vonunk párhuzamot.

Dolgozatunk jórészt 1973-ban készült, abban az esztendőben, amikor Petőfi születésének 150 éves jubileumi fényei mellett kissé megfélekedtünk arról, hogy egy egészében halkabb, de a mindenkori EMBER létének időtlen időket betöltő és egyszersmind alapvető és roppant méretű kérdéseit ritka szenvedéllyel kutató költőnk, az alsó sztrégovai *Madách Imre* (1823—1864) születésétől (1823. jan. 21.) ebben az évben (ti. 1973-ban) ugyancsak pontosan és kerekén 150 esztendő telt el. Épp ezért emlékezünk és emlékeztetünk itt arra is, hogy 1974. okt. 5-én halálának 110. évfordulója pergett le az idő homokórájában.

Legyen mindezért tehát jelen fejtegetésünk aktív emlékezés a Tragédia zseniális alkotójára, adózás Madách költői szellemének; egyúttal pedig legyen kísérlet arra, hogy Madách költői művének eddigi vizsgálatához, gazdag értékeléséhez és láttatásához egy újabb szempontot is hozzáadjunk, keresve és fölmutatva a költői opusában rejlő délszláv vonatkozásokat. Úgy hisszük ugyanis, hogy hazai viszonylatainkban épp a délszláv vonatkozások ismertetésével és fölmutatásával hódolhatunk a legméltóbb módon Madách szellemi nagysága előtt.

2.

Madách művének délszláv elemeket tartalmazó rétege mindeddig nem foglalkoztatta sem a magyar, sem a délszláv irodalomtörténészeket; de ugyanakkor elkerülte a magyar—délszláv kapcsolattörténet kutatói-

nak érdeklődését avagy figyelmét is. A köztudatban, illetőleg a megfelelő szakkörökben ugyanis a Madách művéhez fűződő délszláv vonatkozások kérdése nyilván kizárólag a Tragédia útjának és sorsának történetét asszociálja a délszláv népek körében eszközölt fordításával, illetőleg színrevitelével kapcsolatosan. Épp ezért (és épp az előbbi vonatkozásokon túlmenően) dolgozatunk egyértelmű céljának tekintjük elsősorban magában a madáchi opusban található délszláv elemek fölmutatását, amivel teljesebbé kívánjuk tenni a Madách műve köré szövődő délszláv vonatkozások összképét. E teljesebb összkép megkörvonalazásával arra is rá szeretnénk világítani, hogy Madách művének délszláv adalékai nem tekinthetők kizárólag másodlagos jellegűeknek, mivel nem csak Az ember tragédiájának délszláv nyelveken kimutatható utóéletére vonatkoznak. Arról van szó, hogy magából a madáchi műből is olyan délszláv vonatkozások szűrhetők ki, amelyek alapvetően e mű integritását képezik, s így minőségüknel fogva is elsődleges jellegűek.

3.

Mielőtt azonban a délszláv vonatkozások részletesebb fejtegetésére térnénk, időzzünk el egy kissé Madách költői, művészi habitusának romantikus akcentusainál.

Állapítsuk meg mindenekelőtt, hogy írónk világnézeti orientálódását a reformkori liberalizmus és a haladó romantika alapozza meg. Ilyen irányultságának megfelelően a romantizmus magyar és külföldi panteonja képviselőinek ihlető szellemi forrásához zárandokol, vagyis Kölcsey, Vörösmarty, Bajza és Eötvös; illetve Victor Hugo romantikus spektrumának színeivel és színárnyalataival fogunk találkozni költői művének főként alakuló, bontakozó korszakában.

E romantikus színskálához tartozik kifejezett szabadságrajongása, amely már első drámai alkotásában, a *Commodus* címűben is erőteljes kifejezést nyer. E darabjában ti. a zsarnok császár jelenségét, valamint a zsarnoki önkényuralom ellen tragikus következetességgel harcoló, szabadságszerető ifjak küzdelmét festi. Ehhez a romantikus költői tételéhez, ti. a szabadságrajongáshoz, hűségesen ragaszkodik majd fejlődésének későbbi korszakában, az utóromantika idején is; hiszen a *Commodus* elemeit *Az ember tragédiája* római jelenetébe fogja beépíteni. A *Commodus*hoz hasonlóan, más, kezdő korszakából származó alkotásaiban is, a romantikus életigény kerül előtérbe, s ez főként a szabadság gáttalanságának eszméjét szorgalmazva, annak korlátozottságát, illetve korlátozottságát és körülhatárolását veti el. Az ilyen romantikus alapvetés logikusnak tekinthető következménye az egyén, a nagy tettekre vállalkozó és az ugyancsak nagy tettekre képes egyén kultusza. Az ilyen tulajdonságokkal rendelkező, kivételes egyént azonban leggyakrabban a közöny, a meg nem értés, a kaján visszahúzás hínárja veszi körül. Az így komponált egyén a romantikus szerelmi ideál jelzéseit fogja magán viselni, ami *Az ember tragédiáján* kívül is számos példával szemléltethető. Így a *Férfi*

és nő c. tragédiájával, vagy a keserűséggel átitatott, szatirikus hangvételű másik tragédiával, a *Csak tréfa* címen ismerttel.

Romantikus irányultságának következetességéhez tartozik drámaszerkesztésében a klasszikus hármasság elvének mellőzése, illetve elvetése. A romantikus drámaszerkesztést követi tehát, ti. egy-egy jelenetet dolgoz ki erőteljesen, akár korfestésről, akár a szereplő személyek jellemének erőteljes kidomborításáról van szó; a részek klasszikus egységbe ötvözését viszont, a vázolt orientációnak megfelelően, nem tekintik céljának.

Az ilyenképpen summázott reformkori szabadelvűség és romantikus ideálok alapján Madáchnak következményszerűen szembe kellett kerülnie a megyei maradisággal. Erről a fokról pedig költői és emberi fejlődésének útja oda vezetett, hogy a polgári átalakulás meggyőződéses és következetes híve legyen.

Témánkat közvetlenül érintően, Madáchnak abban a gesztusában is romantikus hozzáállást szögezhetünk le, amikor a nemzeti múlt történelmi eseményeihez fordul — például a *Mária királynő* c. drámában —, s ott a magyar—délsláv közös múlt szövevényes világát idézve, délsláv személyeket és színtereket fog szerepeltetni. Madách e romantikus drámájának ilyen alapon vannak tehát délsláv jellegű vonatkozásai is.

Ugyanakkor azonban *A civilizátor* esetében más a helyzet. Itt ugyanis egy a költővel egykorú, megoldásra váró, érzékeny és nagy hatósugarú társadalom-politikai kérdés meg nem oldott, kiáltó tényéről van szó. A romantika kelléktára épp ezért itt át fogja adni helyét a kortárs-probléma ecseteléséhez szükséges realista szándéknak, az arisztophaneszi modor nyújtotta és egészen a naturalisztikus sűrű stílusú, kompozíciós és jellemábrázoló lehetőségeknek. A magyar utóromantikának ebben a szakaszában tehát Madách, a szemtanú (a romantikus vonásokat mellőző szatírájával), valójában tanúvallomást vet papírra, s így mintegy tizenhat esztendővel a romantikus hangvételű *Mária királynő* után, társadalma egyik nyitva hagyott, megoldatlan kérdésének tudatosítása kapcsán jut el a délsláv vonatkozások ismételt beépítéséhez, bevonásához költői művébe.

E konkrét indítékokon kívül említsük meg azt is, hogy a magyar romantizmus idősza a délsláv vonatkozások gazdag skálájáról tanúskodik általában. Kifejezett volt például a délsláv népköltés és az egyéb délsláv témák és személyek iránti érdeklődés, a szerb modorban történő verselés pedig az ún. „szerbus maniert” fogja eredményezni. Stb., stb. Még ezen az alapon sem lenne tehát meglepő, hogy a magyar utóromantika egyik kivételes és egyedülálló képviselője, *Madách Imre* is délsláv szereplőket, színtereket stb. épített be költői művébe.

4.

Madách művének délsláv vonatkozásokat tartalmazó első rétege a Tragédia megírása előtti periódusból való, és két drámai művére vonatkozik, a *Mária királynő* c. öt felvonásos drámájára, valamint *A civilizátor* címmel szereplő szatírájára.

A két mű között mindenekelőtt alapvető különbség mutatható ki. E különbség abból adódik, hogy a Nagy Lajos király leányáról, Mária királynőről szóló drámájának kidolgozását Madách a szabadságharc előtti esztendőkből kezdi, és nem a saját korának, hanem a XIV. század eseményeinek és személyeinek ecsetelésére vállalkozik. Ugyanakkor A civilizátort a megbuktatott szabadságharc után s az (1867-i) osztrák—magyar kiegyezés előtt alkotja meg. A kiegyezés előtt, amit egyébként már nem is ért meg.

A civilizátor ilyképpen nem a távoli múlt felidézése, hanem a vérbefojtott, 1848—49-i függetlenségi harc után beálló Bach-korszak egyik erőteljesen kiélezett, megoldását váró kérdésének, ti. az egykorú Magyarország területén élő nemzetiségek helyzetének, s így a délszlávok helyzetének megoldatlanságát is jelző kérdésének a fölmutatása. Madách ez esetben tehát az egykorú közvetlen társadalom-politikai aktualitásból merít, és a más alkotásaiban alig vagy éppenséggel nem tapasztalható közvetlenséggel jelzi ezt a maga elevevenségében és harsány színeivel egzisztáló kérdést, s a kérdés egyes vonatkozásaival kapcsolatosan villantja meg a teljes költői opusában is egyedülállóan éles társadalombíráló erényeit.

A Mária királynő c. drámájának első változatát Madách 1843-ban dolgozza ki, s ilyen formájában az MTA drámapályázatára szánja. A szöveget 1855-ben átírja, s ma ezt az átírt változatát ismerjük.

A dráma cselekményét költőnk az 1382-től 1387-ig eltelt öt esztendőhöz köti. A délszláv vonatkozásokban kivételesen és többszörösen gazdag darabot munkásságának központi alkotása, Az ember tragédiája előtt (1843 és 1855 között) vetette papírra. Ez a XIV. századot idéző dráma témáját tekintve a közös magyar—horvát állam történetének egyik szakaszát dolgozza föl; zsúfolt, színes, szenvedélyektől lobogó körképet festve. A magyar—horvát állam közös eseményeinek a képét idézve, Madách nagyszámú és javarészt hiteles délszláv (főként horvát) történeti személyt vonultat föl. A történések színhelye — a történelmi valóságnak is megfelelően — igen gyakran horvát tájakhoz, horvát vidékekhez kötődik.

A délszláv vonatkozású momentumok teljesebb áttekintéséhez íme a dráma menetének vázlatos kivonata:

Az I. felvonás cselekményének színtere a vranai vár, szereplői meg nagyrészt horvát főurak: Palizsnay János vranai perjel, Horváthy Pál zágrábi püspök, Horváthy János hadvezér, Horváthy László zászlósúr, Simontornyai István, ugyancsak horvát főúr, De Oranis Marinus dalmát főúr, majd Szofra, az uraknak főlsholgáló „horvát leány”, Palizsnay kedvese.

A vranai várteremben egybegyűlt horvát főurak a Nagy Lajos király halála után beállt interregnális megtorpanást s a király tizenhat esztendőös leányának, Máriának, királlyá koronázását tárgyalják; méltatlankodva a „nőkirály”, vagyis a „szoknya-uraság” ellen. Közlik azt is, hogy „Tvartko”, ti. Tvartko bosnyák király elsőként jegyzi nevét arra a listára, amelyen az „asszonyuralom” ellen zendülő horvát főurak aláírását várják.

A horvát főurak terveit, céljait Madách az alábbi sorokkal jellemzi:

PALIZSNAY

*Ím itt ez irás!
Jegyezze fel nevét, itt áll Tvardkó
Bosnyák király s fog állni sok jeles.*

SIMONTORNYAI

Mit kezdünk, hogyha Máriát lerázzuk?

PALIZSNAY

*Mit bánom én, csak béke ne legyen,
Megfojt e kisszerű kalmár világ,
Törvényes rendetlenség, melyben egy
Becsületes tréfát sem vihetünk ki:
E poshadás, hol csak békák teremnek.*

SIMONTORNYAI

*Legjobbna tartanám a hét vezér
Kormányát újra felállítani.
Elosztjuk az országot.*

Végeredményben, Mária királynő ellenében, a nápolyi uralkodót, Durazzo Károlyt óhajtják behívni ellenkirálynak.

Ugyanebben a színben jelenik meg a délszláv, illetőleg délszláv származású szereplők közül Kotromanić Erzsébet, az anyakirályné, Nagy Lajos özvegye, aki a bosnyák udvarból került Budára. Rajta kívül még Frangepán János is szerephez jut.

A vranai várban történekekkel párhuzamosan Budán a főurak a „Balti tengertől az Adriáig” hódolni sietnek Mária királynőnek, így a még előbb rebellis módon hangoskodó, alapvetően képmutató és álnok Horváthy Pál zágrábi püspök is. Hódoló szövegét, jellemvonásainak kidomborítása céljából, érdemes szó szerint is idézni:

HORVÁTHY PÁL

*Engedje, felséged, hogy zsámolyánál
Szintén lerakjam mind a hódolást,
Mely aggott keblem mint nehéz tereh
Mindaddig nem engedte megpihenni,
Mig a távoleső Horvátországból
Nem hoztam el, hogy itten bémutassam.*

A lázadó, majd pedig képmutatóan hódoló Horváthy rövidesen a nádort, Gara Miklóst is értesíteni fogja a Horvátországban készülõ zendülésrõl, s így teret nyer, hogy a királynõ közvetlen közelébõl, kõrmõnfõnt módon, az ellenkirály, Durazzo Károly útját egyengesse.

A következõ felvonás Nápolyban játszódik, ahol a horvát fõurak közül Horváthy János és Pál, a hadvezér, ill. zágrábi püspök, azon fáradozik, hogy Durazzót a magyarországi ellenkirályi akcióhoz megnyerje. S amíg Budán Lajos király másik leányát, Hedviget a lengyel trónra várják, Horvátországból a vranai vár nyílt lázadásának meg annak a híre jõ, hogy Tvrtko önkényesen elfoglalta az özvegy Erzsébet tartományait. A hírek hallatára Mária királynõ édesanyjával, Erzsébettel a horvát urak közé indul, hogy lecsõndesítse õket. Zágrábban pompásan fogadják, s hódol elõtte a horvát fõnemesség képviselõje. Az események illetõen fordulását látva, Horváthy Pál a vranai zendülõket királyhûsége bírja, ugyanakkor azonban a zendülõk vezérét, Palizsnayt pénzzel Tvrtko várába tanácsolja.

A III. felvonásban az iménti Horváthy Pál a horvát urak egy részével (Palizsnay, Simontornyai) a tengerparti Senj, vagyis egykorú nevén Zeng városáig megy hódolni Durazzo Károlynak, arról biztosítva õt, hogy híveinek nagyobb száma Zágrábban várja. Mária királynõ — megelõzendõ Durazzo Károlyt, a rajta „segíteni õhajtó rokont” — házasságot köt az akkor még brandenburgi grófként szereplõ Zsigmonddal, a késõbbi német—római császárral. Horváthy Pál mindennek ellenére, Mária és Erzsébet jelenlétében, közli Durazzóval, hogy a rendek „ország-pártfogónak” választották, amiért Mária királynõt rövidesen lemondatták.

Ijesztõ és intõ jelek (fõldrengés, mennydõrgés, varjak serege Budavárban, a koronázáson szent István õsi zászlajának elszakadása) mutatkoznak Durazzo uralma elején, amiért tébolvult módján viselkedik lelkiismeretfurdalásának súlya alatt. E helyzetben Erzsébet ocsúdik föl elsõnek, meggyilkoltatja Durazzót, mire Horváthy Pál újból a zendülés „gyûlpontjának” jelõli Zágrábot. Mária és Erzsébet ismét Horvátországba készül, hogy a horvát urakat lecsillapítsa.

Az utolsó (V.) felvonás színtere a Gorian közelében levõ „diakovári erdõ”, ahol Palizsnayék megtámadják a királynõ kíséretét, foglyul ejtik õket; Garát, a nádort pedig egy „közhorvát” leszúrja. A fogságba került Mária királynõt és Erzsébetet Krupára, majd Novigrádba szállítják. (A Horváthy testvérek Nápolyból Károly gyermekfiát szeretnék a magyar koronához juttatni, míg ugyanakkor Budán a tanács Zsigmondot választja királlyá.)

Szofra, a horvát leány, kész titkon megszõkötetni Máriát, de ez a szõkést visszautasítja. A várat erõsen ostromolják, Horváthy Pál pedig Erzsébet királynét a vár fokáról közéjük vetteti elrettentõ példaként. A pártütõk csakhamar elveszítik a Bánságot és Szerémséget, Zsigmond pártja meg egyre nõ. A velencei s a Mária királynõhöz hû magyar vitézek kiszabadítják az ifjú uralkodónõt, és Budára indulnak vele.

A drámában megvalósított korfestés, a cselekménysor bonyolítása, a jellemek gazdag skálája, a sûrités és tömõrités, valamint a föl-fõltûnõ evokatív erõ már a drámaíró Madách igazi erényeinek sziporkáit csillog-

tatja; amely erényeinek a betetőzését, diadalra juttatását a Tragédiában teljességgel meg is fogja valósítani.

Dramánk hősei tipikus madáchi „romantikus titánok”: egészében nagy szenvedélyű, nagy célokért küzdő és azokért tragikusan bukó hősök, akik azonban lelkükben mindvégig törhetetlenek maradnak.

Említsük meg itt csupán még azt, hogy e darab romantikus lázadói közül Palizsnay János vranai perjel képezi Ádám alakjának első vázlatát, vagyis a Tragédia rajongó lázadójának előhírnökét.

Madách e drámáját nyilván a legrangosabb helyek egyike illeti azoknak a magyar irodalomban kimutatható drámai alkotásoknak a sorában, amelyek ennyi délszláv vonatkozást tartalmaznak, akár a cselekmény színtereit, akár pedig a cselekményt bonyolító személyeket veszszük tekintetbe.

* * *

Madách már nógrádi jogászokodása idején aktívan bekapcsolódik a megyei életbe, és egyértelműen a liberális elvek mellett tesz vallomást. E liberális elveknek állhatatos híve marad tetteiben és írásaiban egyaránt, s ezeket következetesen és folyamatosan kifejezésre juttatja, hol erőteljes, hol meg szerényebb formában. Amikor a saját égő sebeire és a közösségre keresve gyógyírt, az írás balzsamához fordul, akkor liberális elvei valójában a radikalizmus határait súrolják; ti. népi tudatból fakadó, népies ihletésű, a nép örökifjú alkotó készségéből eredő s az egész nemzethez szóló téma után kutat, jöllehet egy ilyenképpen fölfogott téma megjelenéséhez, létrejöttéhez a hűbériség teljes megszüntét tekinti alapvető föltételnek, s e rend megszüntét világosan ki is mondja, föl is vázolja a Tragédiában. Liberalizmusának radikális fokáig eljut azonban akkor is, amikor maró gúnnyal és kivételes szenvedéllyel tiltakozik az oszt-rák őszirodalmi eszme, az ún. „egységes Ausztria” ellen éppen *A civilizátorban*. S itt feudalizmus ellenességével párhuzamosan antikapitalizmusa is kifejezésre jut, ti. elutasítja a Bach-korszak idején alkalmazott gyarmatosító módszereket és azok végső célkitűzéseit. Antikapitalizmusát e művében egyébként közérthetően az önkényuralom teljes eszmeköre: az elnemzetlenítés, a nemzetietlenség, az erkölcsi normák, az életmód egésze váltja ki.

Mindezért az írott műben, az irodalomban a tudatosítás, az ellenharc elsőrangú eszközét látja. És egész konkrétan is: a rövid, illetve rövidebb, öntudatra ébresztő, elgondolkodtató, gondolkodásra serkentő rövid műfajok társadalmi szerepében hisz, és önmaga is csupán ilyeneket alkot. A nagyobb lélegzetű szépirodalmi műfajokat visszautasítja, ti. saját réveteg kora enervált szellemiségének kielégítőjét látja bennük; valamiféle menekülést, megbúvást, ernyedte belefeledkezést egy-egy hosszú lére ersztett alkotásban, amilyen — s ezt világosan hangoztatja — a regény ersztett alkotásban, amilyen — s ezt világosan hangoztatja — a regény is.

Mindennek megfelelően meggyőződéssel hisz a költészet csaknem varázsos, mágikus erejében, mert egyedül a költészet hivatott szerinte a mindinkább embertelenné váló világ megváltására; hiszen az eredendő

harmonikus emberi életnek, az ősi összhangnak éppen a költészet az egyik tartó pillére. Hétköznapijaink forgatagában pedig — Madách szerint — a költészetet a nő és a gyermek jelenti.

Szóljunk most néhány szót A civilizátor című darabról is!

Madách, amint érintettük már, ezt a komédiáját Arisztophanész modorában írta, s ez az utolsó drámai műve, amely a Tragédia előtt, 1859-ben jött létre. A civilizátort azzal a céllal írja arisztophaneszi modorban, hogy e modornak a nyersség fokáig szókimondó szabadszájúságát, olykor durva komikumát, magától értetődő lehetőségként alkalmazhassa egy olyan súlyos és égető kérdés identifikálásához, amilyen 1849 után a Bach-korszak Magyarországon a nemzetiségek helyzetének megoldatlan kérdése volt. Ez a kérdés egyébként súlyos örökségként maradt meg az 1848-at megelőző időből. A magyar közvéleményt mindezért az ötvenes években fokozottabb mértékben is foglalkoztatja a nemzetiségek helyzetének megoldatlan volta, s ezt közvetlen összefüggésbe hozzák a szabadságharc elfojtásával. Hogy a magyar közvélemény ehhez a fájó kérdéshez valójában ilyenképpen viszonyult, bizonyítja az a tény is, hogy a köznemesi liberalizmusnak a Madách „civilizátorában” kifejezésre jutó álláspontja előtt, tehát e mű megjelenése előtt, lát napvilágot Mocsáry Lajos *Nemzetiségek* c. munkája is.¹

A civilizátor egyébként még reagálásnak, válasznak, vagyis gúnyiratnak is tekinthető Bach öntömjező, önnön magát ünneplő, *Rückblick* c. írására. Széchenyi, Madáchhoz hasonlóan, ugyancsak maró gúnyval telt írással viszonzza Bach említett irományát.

Elevenítsük most föl A civilizátor cselekményének fő momentumait, hogy a műből adódó következtetéseinknek minél konkrétabb alapot biztosíthassunk.

István gazda és cselédei (névszerint is: Janó, a szlovák; Uroš, a szerb; Mitrule, a román; Carlo, az olasz; Miska, a magyar és Mürzl, a német) a mezei munkából térnek meg, s Urošt nem engedik a közös asztalhoz ülni büntetésből nyakassága miatt. Furcsa jövevény közeleg. Azt hiszik róla, hogy komédiás, köszörűs vagy éppenséggel garabonciás. A jövevény nem más, mint Stroom, a nagy „civilizátor”, aki kutyák által vont taligán, hatalmas irathalmaz tetején érkezik. Hona „a nagy német haza”. „Keletre hordom áldását nyugatnak” — mondja kérkedve, s azt is, hogy „gyökeres gyógyítást” fog eszközölni, mert hát „Nagy hivatás van a német előtt”.

István gazdától a hegeli filozófiát kéri számon, majd a kiközösített Urošt veszi észre, s az háborítja föl, hogy Uroš büntetését nem írott törvény, hanem „bevett szokás” alapján szabták meg. Uroš bölcsnek találja a jövevény szavait, sőt úgy véli, hogy jómaga éppenséggel talán mártír is.

Miután értesül, hogy István gazdának szlovák („tót”), szerb („rác”), román („oláh”), olasz, magyar és német cselédei vannak, Stroom hangsúlyozza, hogy ő e házban mindent másképpen intézne, mert „minden nemzet / Egyenlően van jogositva élni”. A cselédeknek nagyon tetszik az ilyen beszéd, prófétájuknak tekintik Stroomot, s készek elüldözni István gazdát. A „civilizátor” amuletteket osztogat nekik, Istvánnak pedig

azt ígéri, hogy ő marad továbbra is az úr, csupán a parancsolás jogát vonja meg tőle. Közben dalolva érkezik a málhás svábbogarak menete. Íme a dal néhány sora:

KAR

*Dicsérünk, mester, aki nekünk
Ma ismét új házat szereztél!
Híven járunk el ügyeidben,
Befurakodva minden zugba,
Mi, a civilizációnak
Ellenállhatatlan hordozói.*

Stroom mindezek után hozzálát a civilizáláshoz. Legelőször is leltárt készít a házban, majd Uroš ügyében hoz ítéletet 16 ívnyi terjedelmű aktában, amiért Urošnak 16 húszast „muszáj” fizetnie, ahogyan Stroom mondja, és megköveteli, hogy ezt a magyar nyelvből hiányzó szót jól tanulják meg. István gazda megegyezett Urošsal, mindemellett neki is 10 húszast kell letennie a „civilizátornak”. Most az adminisztratív rendcsinálás van soron, amiről Stroom így szól:

STROOM

*. . . . .
Hoztam magammal mindenik egyénre
Vagy ötven ív rubrikázott papiroost,
Előlegesen, úgy hiszem, elég lesz.
Itt néktes az igazolási jegy,
A marhapasszus, fegyverengedély. —
Névösszeírás, birtokív, adókönyv
Keresztlevél, oltási bizonyítvány.*

ISTVÁN

De nem vagyunk beoltva.

STROOM

*Mit se tesz,
Csak a rubrika jól legyen betöltve.
De halljátok tovább s örvendjetelek:
Katonaságtól felmentő levél,
Pótlék-adó, dohányra engedély,
És borboléta. Im itt a cselédkönyv,
Községi bizonyítvány, később jönnek
Tájékoztató a kormánylapok,
Hetenként egy szekérrel. —*

A „civilizáció” azzal folytatódik, hogy Stroom leszedi Istvánról a fölölegesnek minősített ruhadarabokat, ami azonban már komolyan megdöbbenést okoz a cselédnek is. Elrendeli továbbá a búzakenyér helyett a kukoricacsutakból való használatát, a búzát meg adóba fogja. István gazda ruháitól, házáétól, kenyereitől, cselédeitől megfosztva, megszegyenülten a kutyaólba vonul.

A cselédek csakhamar rádöbbennek arra, hogy Stroom körmönfont módon rászedte őket; dühük és szégyenük pedig akkor lép a tetőfokára, amikor kibetűzik az ajándékba kapott amulettek becsmérő és megalázó szentenciáit. Mindezzért visszahívják István gazdát, aki azonban habozik; inkább arról szeretne álmodni, hogy majd csak jóra fordul, s ezért cselédeit is a kutyaólba invitálja.

A cselédek elhatározzák, hogy István nélkül, a saját erejükből segítenek önmagukon. A „civilizátor” ugyanakkor úgy dönt, hogy 200 paragrafusból álló pátenst alapján lakat alá veszi a lányokat szerte az országban, s csupán taksa fejében adja ki naponta. Ez a körülmény végre felbőszíti István gazdát, aki „egy kicsit későcskén ébred”. Most tehát maga köré toborozza cselédeit, Mürzl szoknyája pedig a zászló szerepét tölti be. A cselédek segítségével István az ablakokon keresztül vonul a házba, míg Stroom az ajtón távozik; s noha kiebrudalták, megvan az az elégtétele, hogy Istvánnal szemben nem vétett a stratégia arany szabályai ellen. A kar siratja a civilizáció vesztét:

KAR

*Jaj néked, föld, keseregj, jajdulj fel,
Elesett Svábia, a szent vár
És Európa, melyet mink oly
Szépen germán-kereszttyéneztünk.
Ismét csak vad pogánnyá süllyed.
Ledobja válláról az ökröt,
Amelyet szépen ráültettünk,
S megint ő ül fel az ökörre.*

István nagylelkű Stroomhoz, meghagyja ugyanis kintornásznak, mert két dologra tanította meg őt is meg embereit is, ti. a „civilizátor” huncut, álnok voltának leleplezésére, valamint az embereit meg őt összefűző egyetértés szükségességére. De idézzük csak Stroom és István vonatkozó szavait:

STROOM

*E klasszikus pogány komédia,
Látom, nem az én tettkörömbe vág,
Az államalkotás nem kenyerem.
Eszmém dicső volt, büszke, nagyszerű:
Az egészséges erős monarchia,*

*De a paraxisban az enyv gyenge szer,
Csúnyául szétment, amint ráütöttél.
Romantizmushoz térek vissza hát,
Keresztyén művelődés tudományom,
Kozmopolitizmus a mesterségem.
Jó, hogy megőrzém aktáim között
A sípládát. Elő te régi társ!*

ISTVÁN

*Ez jól van, húzz hát egyet rajta, sógor,
Bukfencet is hányhatsz, mi mulatunk,
S gondunk lesz rá, hogy úgy ahogy megélj.
Mert kettő nyertünk mégis általad:
Egy szót, mi eddig nyelvünkől hiányzott,
A huncutot, neked köszönjük, és
A drágább vívmány, egy szakadhatlan pánt:
Az egyetértés, mely most összefűz.
Nem úgy, barátaim?²*

. . . . .

* * *

Szögezzük le mindenekelőtt azt a leglényegesebb tény, hogy a „népboldogító” bécsi „civilizátor” kifizurázásával Madách világosan kifejezésre juttatja a Habsburgok abszolutizmusának egyértelmű visszautasítását, s ezzel egészében kétségtelenül haladó álláspontot foglal el Béccsel, illetve Bécs politikájával szemben.³

Haladó állásfoglalása más műveiben ennyire egyértelműen nem is jut kifejezésre, hiszen köztudott, hogy haladó álláspontjának meglétét a Tragédiában például többen és többször is megkérdőjelezték, sőt: az elvitatás szándékával vitatták.

A bécsi „missziót” Madách tehát tarthatatlannak és megszegyenítőnek minősíti, bürokratizmusát maró gúnnyal illeti, hiszen a „civilizátor” típusú bürokrata apparátus aktaadattá silányítja az embert, a paragrafusok útvesztőjével von misztikus nimbuszt a vérszopó zsarolás, a legszegyenletesebb kizsákmányolás csupasz és épp ezért burkolandó ténye köré. A bécsi civilizátor kvázi-törvényismerő, aktákkal takaródzó és paragrafusokkal zsonglörködő vonásainak ecsetelésekor közvetlen párhuzam és szuggesztív koincencia mutatható ki Madách e művének és Petar Kočić *Borz a bíróság előtt* (Jazavac pred sudom) című, rokon tendenciákat jelző alkotásának megfelelő helyei között. S itt rendkívül jellemző, hogy a bécsi „civilizátort” Madách is, Kočić is egészen hasonlóan látja, tehát hasonlóan is ecseteli.

Madách a Bach-abszolutizmus viszonyulását a nemzetiségek kérdéséhez annyira rossznak és elfogadhatatlannak tartja, hogy még a régi, tehát 1848 előtti helyzetet is föltétlenül jobbnak, méltányosabbnak látja, s ezt komédiájában — amint tapasztalhattuk — kifejezésre is juttatja.

A *civilizátorban*, ellentétben a Tragédiával, és tulajdonképpen csak ebben a művében, rokonszenvvel ábrázolja a népet, ami, egészében haladó állásfoglalása mellett a bécsi politikával szemben, következő nagy pozitívuma. A *civilizátor* azonban nemcsak a bécsi kultúrtrégerek és svábbogarak gúnyképe, hanem a magyar köznemességé is. E vígjáték tudniillik a magyar patriarkális elmaradottság szatírája. Hiszen a magyar köznemességről, amelynek megszemélyesítője István gazda, Madáchnak nincsenek illúziói; és metsző kritikája e meghunyászkodó, passzív rezisztenciába vonuló köznemességre itt sújt le a legerőteljesebben. *Lukács György* szavai szerint: „Az Ausztria felé ügyesen és jól hadakozó *A civilizátor* c. szatíra egyszersmind a gazdasági hátramaradottság, a patriarkális úr és szolga viszony dicsőítése. (Jellemző: ebben az összefüggésben, de csak ebben, Madách rokonszenvvel ábrázolja a népet.)”⁴

A passzív rezisztencia megszegyenítő és célra nem vezető mivoltát alig is lehetne érzékletesebben ábrázolni, mint ahogyan azt Madách teszi, amikor István gazda Stroom elől a kutyaólba menekül, vagy amikor megállapítja róla, hogy „egy kicsit későcskén ébred”, hogy végre embereivel, a különböző nemzetiségűekkel, karöltve üldözze ki házából az erőszakos betolakodót, s amikor harci készségének föllobbanását csak triviális, sőt obszcén okok válthatják ki. Ez utóbbi okok kiemelése már Madách kritikai viszonyulásának megsemmisítő mesterdöfése a magyar köznemesség irányába.

* * *

Madách tehát *A civilizátorban* elutasítja a Bécs-nyújtotta megoldásokat, ezeknél ugyanis a régi állapotokat megoldatlan kérdéseikkel együtt is jobbnak tartja. A magyar köznemesség magatehetetlenségét és passzivitását maró gúnnyal pellengérezzi ki, a néppel (kivételesen ugyan. de) mindvégig szimpatizál —; de, mindezen, szinte aprólékosan kimutatható pozitív tények ellenére is, a nemzetiségek kérdése ügyében nem ad megoldást, hanem: felszínre hozza és aktualizálja a kérdést. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Madách nem politikai programot tár elénk, nem közvetlenül fölhasználható, alkalmazható megoldási sémát nyújt; hanem hajlamot, akaratot, készséget és igényt.

Mindennek alapján *A civilizátor* c. vígjáték tényleges jelentőségét a magunk részéről abban látjuk, hogy Madách azzal a céllal aktualizálja a megoldatlan nemzetiségi kérdést, hogy a rendelkezésére álló irodalmi eszközökkel és írói indulattal utaljon a kérdéssel kapcsolatos helyzet tarthatatlan voltára. Azzal pedig, hogy 1859-ben egy súlyos társadalompolitikai kérdést aktualizál, sokkal többet tesz, mintha ő adna valamilyen megoldást. Madáchnál ugyan aligha kellene attól tartani, hogy az ő megoldása esetleg szűkkeblűen elfogult lehetett volna, hisz erre műveiből és közszerepléséből nem következethetünk. Inkább attól tarthatnánk esetleg, hogy a meg nem adott megoldás utópisztikus megfogalmazást nyert volna.

Ne bocsátkozzunk azonban semmilyen találgatásokba, ehelyett szögezzük le még egyszer, hogy a vesztett szabadságharc után, az 1867. évi

osztrák—magyar, majd pedig az 1868. évi magyar—horvát kiegyezés előtt, Madách a délszlávok, románok, szlovákok stb. megoldatlan nemzetiségi kérdésének aktualizálásával, minden irreális és meddő eszme-futtatás helyett, *a megoldás szükségességének igényét juttatja kifejezésre; a megoldatlan nemzetiségi kérdés ügyében emeli föl szavát*, s ilyenképpen rendkívül jelentős, tudatosságában és tudatosító funkciójában is kiváló gesztussal lép a közvélemény színe elé közvetlenül a Tragédia univerzális dimenzióinak megalkotása előtt.

5.

Az eddig kifejtettek összegezéséként a következő alaptételeket emeljük ki:

A magyar romantizmus időszaka a délszláv vonatkozások gazdag skálájáról tanúskodik. Kifejezett volt például a délszláv népköltés és az egyéb délszláv témák és személyek iránti érdeklődés, a szerb modorban történő verselés pedig az ún. „szerbus maniert” fogja eredményezni. Stb., stb. Ilyen alapon sem tűnhet tehát meglepőnek, hogy a magyar utóromantika egyik kivételes és egyedülálló képviselője, *Madách Imre* (1823—1864) is délszláv szereplőket, színtereket stb. épített be költői művébe.

Madáchnak a délszláv elemekkel való kontaktusa azonban csak részben tekinthető kifejezetten romantikus vonatkozásnak. Annyiban ugyanis, amennyiben a nemzeti múlt felé fordult, s ilyenkor, csaknem szabályszerűen, a bonyolult magyar—horvát sorsközösség jelenségével kellett például találkoznia. Ha viszont a vele egykorú társadalom problémaköréből merített, a megoldatlan nemzetiségi kérdést is meg kellett látnia hazájában. Madách utóromantikus művének délszláv vonatkozásai elsősorban tehát ilyen alapon sarjadtak, s főként ilyen alapon is értelmezhetők.

Az erre a témára készült dolgozat célja Madách művének eddigi vizsgálatához, gazdag értékeléséhez és láttatásához egy újabb szempont hozzáadása: a drámáiban rejlő délszláv vonatkozások kikeresése és fölmutatása.

Madách művének délszláv elemeket tartalmazó rétege mindedig nem foglalkoztatta sem a magyar, sem a délszláv irodalomtörténészeket, sem pedig a kapcsolattörténet kutatóit. A köztudatban ugyanis a Madách művéhez fűződő délszláv vonatkozások kérdése nyilván kizárólag a Tragédia útjának és sorsának történetét asszociálja a délszláv népek körében. E dolgozattal azonban arra kívánunk rámutatni, hogy Madách művének délszláv vonatkozásokat tartalmazó első rétege a Tragédia megírása előtti periódusból való, ti. két drámai művére vonatkozik: a *Mária királynő* c., öt felvonásos drámájára és az arisztophaneszi modorban készült, *A civilizátor* címmel szereplő darabjára.

Az elsőt mindenképpen a legrangosabb helyek egyike illeti azoknak a magyar irodalomban kimutatható drámai alkotásoknak a sorában, amelyek ilyen kivételesen nagy számú délszláv vonatkozást tartalmaznak, akár a cselekvés színtereit, akár pedig a cselekvést bonyolító személye-

ket vesszük tekintetbe. A civilizátorban ugyanakkor (a veszített 1848/49. évi szabadságharc után, az 1867. évi osztrák—magyar, majd pedig az 1868. évi magyar—horvát kiegyezés előtt) Madách a déslávok, románok, szlovákok stb. megoldatlan nemzetiségi kérdésének aktualizálásával az egykorú Magyarországon, minden irreális és meddő megoldási lehetőség helyett, a megoldás szükségességének igényét juttatja kifejezésre.

J E G Y Z E T E K

¹ Ld. ezzel kapcsolatban *Kemény G. Gábor*: Mocsáry Lajos a népek barátságáért. Politikai Könyvkiadó, Budapest, 1972; 5—262, különösen pedig a 129. laptól kezdődő részt!

² A szövegidézeteket a következő kötetből vettük: Madách Imre Összes művei I. k., Budapest Révai Kiadó, 1942; 219—364-ig és 463—508-ig.

³ „A történelmi látókör... korlátozottsága ellenére Madách a döntő kérdésben, Magyarország függetlenségének kérdésében, a Habsburg-abszolútizmus (és minden belőle kiinduló demagógia) ellenében haladó állásponton áll. A *Civilizátor* c. szellemes szatírája kitűnően kifigurázza a bécsi elnyomók „népboldogító” frázisait. Madách sohasem ítéli el az 1848/49-es forradalmat, mint azt Kemény Zsigmond tette ellenkezőleg. gondolatai és törekvései mindig akörül forognak: hogyan lehetne 1848-at az adott új körülmények között megújítani?” *Lukács György*: Madách tragédiája (Magyar irodalom — magyar kultúra. Válogatott tanulmányok). Budapest, 1970; 572—573. 1.

⁴ *Lukács György*: Uo., 564. 1.

R E Z I M E

JUŽNOSLOVENSKE LIČNOSTI I SCENE U MADAČEVIM DRAMAMA

Period mađarskog romantizma svedoči o širokoj skali svojih južnoslovenskih relacija. Postojali su, na primer, izraziti književni afiniteti prema južnoslovenskoj narodnoj poeziji, prema raznim drugim južnoslovenskim temama i ličnostima, prema srpskom načinu pevanja, tj. versifikaciji nazvanoj „srpski manir”, itd. U ovakvom kontekstu nimalo ne iznenađuje što je i jedan od izuzetnih predstavnika poznog perioda mađarskog romantizma, *Imre Madač* (1823—1864), ugradio u svoje delo južnoslovenske ličnosti; scene, odnosno lokacije zbivanja, itd.

Madačev pristup južnoslovenskim elementima je, međutim, samo delimično stvar izrazitih pozicija romantizma. Utoliko, naime, ukoliko se vinuo u nacionalnu istorijsku prošlost, ali je tada, po pravilu, imao da se sretne sa isprepletenom zajedničkom sudbinom Mađara i Hrvata, na primer. Ako je, pak, uzimao teme iz oblasti suvremene problematike, tada se morao suočiti pored ostalog, i sa pojavom nerešenog nacionalnog pitanja Srba i drugih nacionalnosti na teritoriji tadašnje Ugarske. U opusu Madačevog dela južnoslovenske relacije mogu se tumačiti, dakle, prvenstveno sa ovakve platforme.

Ovo saopštenje ima za cilj da, uz dosadašnja proučavanja, bogatu procedu i sagledavanje Madačevog literarnog opusa, pokuša dodati i jedan noviji aspekt koji se odnosi na pronalaženje i prikaz južnoslovenskih elemenata u dramskom stvaralaštvu ovoga pisca.

Oblast Madačevog dela koja sadrži južnoslovenske elemente mimoišla je pažnju kako mađarskih i južnoslovenskih istoričara književnosti, tako i istraživača komparativista. Postoji, naime poprilično ustaljena opšta predstava da se južnoslovenske relacije književnog dela Imre Madača vezuju isključivo uz fenomen prijema i sudbine njegove filozofske poeme „Čovekova tragedija” u krugu južnoslovenskih naroda. Ovim saopštenjem, međutim, želimo da ukažemo na činjenicu da sloj Madačevih dela sa južnoslovenskim komponentama,

o kojima se u ovom radu govori, datira iz perioda koji je prethodio pisanju Tragedije. Pomenuti sloj se odnosi na dva Madačeva dramska dela, naime, na dramu „*Kraljica Marija*”, razvijenu u pet činova, i na komad „*Civilizator*”, rađen u Aristofanovom maniru.

Prva, svakako, zauzima ugledno mesto u redu onih drama mađarske književnosti koje obiluju izrazito velikim brojem južnoslovenskih elemenata; bilo da se radi o lokaciji zbivanja ili, pak, o samim akterima događaja. U „*Civilizatoru*”, međutim, Madač, u periodu nakon ugušene revolucije iz 1848/49. g., a neposredno pred austro—ugarskom (1867) i ugarsko—hrvatskom nagodbom (1868), aktueliziranjem nerešenog nacionalnog pitanja Srba, Rumuna, Slovaka i ostalih u tadašnjoj Ugarskoj, ističe imperativnu potrebu rešenja ovoga pitanja.

Vaso Milinčević

ZMAJ FORDÍTÁSÁNAK KÉZIRATA PETŐFI JÁNOS VITÉZRŐL...

Az én előadásom Petőfi *János vitéze* J. Jovanović Zmajtól eredő fordításának kéziratával foglalkozik, de ki fog térni eddig figyelmen kívül hagyott, vagy kevésbé ismert körülményekre is, amelyek közepette Petőfinek és Zmajnak e műve szerbhorvát nyelven megjelent.

A tudományban közismert, hogy Zmaj egészen korán érdeklődött a magyar irodalom iránt, s hogy korán kezdte fordítani a magyar költőket. Először Petőfit, és mindjárt utána Aranyt is. Hozzájuk időnként egész életében visszatér. Csak Petőfitől mintegy harminc fontosabb verset fordított, közöttük az ismert *János vitéz* elbeszélő költeményt is. Az elmúlt tizenkét évtized alatt Zmaj nemes közreműködésének köszönhetően, a szerb olvasók néhány generációja ismerkedhetett meg a magyar és európai irodalom e vezéregyéniségének emócióival és gondolataival, magyar tájával és forradalmi indulatával. Bár a szakemberek bizonyos hiányosságokat és avultságokat állapítottak meg Zmaj Petőfi-átköltéseiben, tekintettel a korszerű szerbhorvát nyelv és irodalmi szellem általános fejlődésére, ezek az átköltések ma is *élő örökséget*, és a két szomszéd nép között értékes kapcsolatot képeznek, amelyek a valóban nagy nyelvi akadályok ellenére is áthatották és megtermékenyítették egymást. Zmaj pedig a szerb kultúrában azokhoz tartozik, akiknek a legtöbb érdemük van az akadályok eltávolításában és semlegesítésében. A magyar irodalom legkorábbi fordításaitól Zmaj arra törekedett, hogy e tettnek szélesebb kulturális és politikai jelentőséget adjon. E célból fogalmazta meg a fordításait kísérő megjegyzéseit, melyeket a barátaihoz és munkatársaihoz, illetve az irodalmi lapok szerkesztőihez írt leveleiben is megtehlálhatunk. Egyes szerkesztőknek úgyszólván tollba mondta, hogy milyen kommentárral lássák el fordításait. Igyekezvén, hogy e munkára más irodalmi és társadalmi munkásokat is megnyerjen. Így a magyar irodalomból készült első fordítása — *A csárda romjai* (Razorena čarda) — után, mely a *Letopisban* jelent meg 1855-ben, a következő megjegyzés olvasható: „Magyarból Petőfi után. Ő 1823-ban született, és a németek máris négy-öt fordításban olvassák. Versei méltóak lennének a szerb fordításra...” A továbbiakban Zmaj Petőfi állítólagos szerb származását említi, s a nagy költőnek e naív megszerbesítése a *János vitéz* fordításá-

nak nyomtatásakor, 1860-ban Újvidéken, Emil Čakra kiadásában is jelen lesz.

Az újvidéki *Sedmicaból* (1858. VIII. 4., 33. sz., 264. o.) tudjuk, hogy Zmaj már 1858-ban lefordította az elbeszélő költeményt. Az irodalmi hírek rovatában a következő értesítés jelent meg: „Jovan Jovanović úr ismert költőnk újra átültetett egy szép virágot irodalmi kertünkbe az idegen világból. Petőfi Sándor, a híres magyar költő *János Vitéz* (Vitez Janoš) című elbeszélő költeményét fordította le.” A továbbiakban többek között ez áll: „Aki ismeri Petőfit, annak nem kell dicsérni e költeményt, a fordító neve pedig szavatolja, hogy az eredeti egyetlen szépsége se veszzen el a szerb fordításban. A *János vitéz* valóságos tükre a magyar népi szellemnek, amelyet senki sem tud Petőfihez hasonlóan kifejezni...”

A *Sedmica* rövidesen (az 1858. IX. 7. 35. számban 272. o.) hozta is a *János vitéz* Zmaj által átköltött első versét, s mellette levő megjegyzésben bizonyos szempontból megismételte a korábbi hírt, hogy a fordítás minőségéért Petőfi és Zmaj neve jótáll.

A *Sedmica* szerkesztősege nem ok nélkül emelte ki ellenőrzés nélkül Jovanović fordítói kvalitásait. Különben is a fordítói vizsgát magyar irodalomból Arany *Toldijának* és Petőfi más verseinek fordításával tette le már korábban, s ezek közül egyesek a *Sedmicában* is megjelentek. A *Toldi* fordításáért Jovanović sok elismerést kapott. Sőt kiemelték, hogy a fordítás egyben-másban, vagyis helyenként az eredetit is fölülmúlja! Đuro Daničić is, az *Őszöveltség* máig fölülmúlhatatlan fordítója, felindulva jelentette Zmajnak, mennyire fellelkesül a *Toldi* olvasása közben: „Megírom Önnek, — mondja az 1858. IV. 17-i levelében — mert megtiszteltetést jelent a számomra, ha ezt tudtára adhatom.” Közben nyelvészeti tanácsokat is ad neki, a szabálytalan nyelvi alakokra figyelmeztetve. (Zmaj *Levelezése*, Matica Srpska 1857., 20. o.)

Hadd emlékeztetünk arra, hogy a *Toldi* éppen első könyve Zmajnak, 1858 márciusában külön jelent meg, a *János vitéz* pedig a második, csak-hogy ugyanebben az évben nem jelent meg, ahogyan a *Sedmica* remélte, és ahogyan legelőször az olvasóinak jelentette. (A fordítást 1858 novemberében fejezte be.) A könyv azonban a nyomtatási év, 1860 után sem lett rögtön szétküldve előfizetőinek. Erről értesíti Zmaj az olvasókat a *Danicában*: (1860. VI. 30. 14. sz.) „... Minden oldalról érkeznek hozzám levelek és panaszok, hogy e könyv miért nem jön már egyszer a világra... a panaszok jogosak... mi vagyunk a hibásak” — folytatja Zmaj. „A könyv már fél évvel ezelőtt ki lett nyomtatva. Kérdezősködésünkre a tekintetes városelőljáróság úgy nyilatkozott, hogy felső utasítás szerint, a könyvet mindaddig nem lehet felszabadítani, míg nem érkezik meg a felsőbb hatóságok engedélye. Mivel a könyvnek semmi olyan célja nincsen, ami miatt betiltható lenne, így hát bizonyára tévedésről lehet szó, valamit rosszul érthettek, ezért reménykedünk, hogy megismételt kérvényünkre nagyobb körültekintéssel lesznek és a könyvet felszabadítják.”

Egy évvel később azonban ismét a *Sedmicában* megjelent a hír: „Végre egyszer megkaptuk Petőfi Sándor *János vitéz* című művét... E mű már tavaly kész volt, de az akkori hatalom leállította (először a fe-

dőlap díszítése, utána pedig a tartalom miatt!) úgyhogy alig kaphattuk kézhez ...”

A *Danicának* e — *János vitézzel* kapcsolatos — glosszáját kommentálva jegyzi meg Leskovac akadémikus Zmajnak a Matica Srpska által kiadott *Összegyűjtött Műveiben* (*Prepevi*, VII. köt. 504. o.):

„Ma nem tudjuk, hogy milyen csíkok lehettek a *János vitéz* legelőszőr nyomtatott fedőlapján: a ma ismeretes példányok fedőlapján semmiféle csíkok sincsenek (a könyv címét két vonal keretezi, kívülről vékonyabb, belülről vastagabb és semmi több) — a cenzura utasítására szemelláthatóan eltüntették őket...” (Kiemelés — V. M.) Azonban, éppen Zmaj J. Jovanović tanúságának köszönhetően ma is van rá lehetőségünk, hogy megtudjuk miféle csíkok voltak a fedőlapon és mi az igazi oka a *János vitéz* betiltásának. 1860. március 16-i, még a *Danicában* közölt, a könyv elkobzásáról szóló hír előtti levelében, Zmaj a következőket írta Antonije Hadžić barátjának Újvidékről Pestre:

„Valóban! Te bizonyára nem is tudsz a *János vitéz* sorsáról. Amikor a mű elkészült, szép fedőlapba öltöztettük, amelyen a vörös, a fehér, a kék és — a zöld szín került egymás mellé, ez egyeseknek szemet szúrt és demonstrációra kezdtek gyanakodni, tehát „u Temišvar iz Temišvara” és a fedőlapot betiltották. Másik fedőlapot tettünk, sárgát fekete betűkkel, azonban most ismét konfiskálják — s még azt sem tudom, miért, hacsak nem az életrajz miatt, melyben a szabadság szó is tüzel. De még ha e lapot kitépik is, a könyvnek meg kell jelennie.”

Zmajnak e levele 1857-ben jelent meg a *Levelezésben*, 24. o., a szövegeket, miként a könyvön írja, Mladen Leskovac és Ivanka Jovičić rendezték sajtó alá. (Mellesleg hadd jegyezzük meg, hogy Zmaj előbb idézett Hadžićhoz írt levelére M. Šević hivatkozott *Az ifjú Zmaj* című tanulmányában, *Zbornik Istorije književnosti*, Odelenje literature i jezika SANU, 1960. I. köt. 109. o., a *János vitéz* betiltásának politikai okait is észrevéve.)

A „pajkosság”, amit Zmaj a Petőfi művének fedőlapján sorakozó színekkel kapcsolatban említ, szemmel láthatóan politikai jelleget kapott, miként e kor magyar költőinek és külön Petőfinek a fordítását nemcsak irodalmi, hanem politikai okok is ihlették. A felsőbb hatóságoknak éppen ez aggatott. A fedőlapon tehát a szerb és a magyar nemzeti színek társultak, hogy eképpen is kihangsúlyozzák a szerb—magyar közeledést és egyesülést a Bach Ausztriája elleni harcban. Ezek az akciók Miletić *Tucindani* cikkének valamint később a magyarokkal való politikai együttműködésének, kapcsolatának voltak *előzményei* a közös ellenséggel folytatott harcban. Másfelől az ausztriai fekete-fehér szín utólagos elhelyezése a fedőlapon (amely így is maradt meg a kinyomtatott művön) újabb „pajkosságot”, sajtóságos tiltakozást jelent a Bach-rendszer ellen, amelyik már a végén járta.

Zmaj Hadžićhoz írt levele a másik okot is megmagyarázza, ami miatt a *János vitéz*t betiltották. A könyvnek a Hadžić tollából eredő Petőfi-életrajzáról van szó, melyben — miként Zmaj kiemeli — „a szabadság szó tüzel”. Hadžić elsősorban Gyulai Pálnak a *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányára támaszkodva írja meg lendületes előszavát

Petőfiről. Kihangsúlyozza az életrajzban, hogy Petőfi a harctéren esett el, „kedves eszméjéért, a szabadságért harcolva, amit e szép sorokban írt meg néhány évvel a halála előtt”, Hadžić Zmaj fordításában *A csárda romjainak* sorait idézi, amely 1855-ben jelent meg a *Letopisban*:

„Oj, u tebi pusto, sloboda je prava!
A slobodo, tebe dušam obožava!
Ta zato čuvam ovaj život kleti
Da bih jednom mogao za tebe umreti;
A na grobu krvca, što bi za tebe lio,
Kletom mom životu blagoslav bi bio . . .”

Miként említettük, e vers már előzőleg megjelent a *Letopisban*, de nem ugyanebben a formában. Ugyanis éppen a *szabadság* szó nem szerepelt a sorokban a *Letopisban*, hanem az idézet első két sora így hangzott:

„Oj, u tebi pusto, milina je prava!
A milino, tebe dušam obožava . . .”

Lehetséges, hogy a cenzor észrevette a vers *Letopisban* megjelent változatának és a *János vitéz* előszavában idézett ugyanazon soroknak az elterését, és ebben is kihívást látott. A szövegkörnyezetből egyébként kitűnik, hogy a „*milina*” kifejezés itt alkalmatlan, és a későbbi kiadásokban is a „*sloboda*” helyettesítette, ahogyan Hadžić is idézte Petőfi-életrajzában. Szem előtt kell tartani, hogy ebben az időben Zmajnak és Hadžićnak mint közeli barátoknak, nem kellett mindent levélben megírniuk, mert sok minden magától értetődött, az ő episztoláris párbeszédükben.

* * *

Még csupán Zmaj *János vitéz*-fordításának kéziratát kell elemeznünk. E kéziratot a Matica srpska kéziratosztályán találtuk meg. Valójában ez csak része a kéziratnak, csak a *János vitéz* első hat versének fordítását tartalmazza a 27-ből, amennyiből a költemény áll, s a hatodik nem is teljes. A kéziratnak nincs címe, a versek pedig római számokkal vannak jelölve, mint a nyomtatott változatban is. A kézirat 24 lapos, 17×21 formátumú, Zmaj kezével és Vuk helyesírásával írott. E dokumentum azonos jelzés alatt van Kosta Trifković egyik kéziratával, (a *Spomenici iz Carigrada* című fiatalkori vers kéziratáról van szó, mely a szerző halála után jelent meg, *Bratstvo*, 1925., XX. sz.) mint ismeretlen szerzőjű kézirattal, melynek címe *Spomenici iz Carigrada*, — M. 436.

Tekintettel, hogy a kéziratban különféle költői megoldások nyomai őrződtek meg (hogy ne használjuk a túl erős „változat” kifejezést az egyes sorok fordítására: a 312 sorból, amennyit tartalmaz a kézirat, 38 sorban történt változtatás, némelyikben többször), lehetővé teszi, hogy teljesebben áttekintsük Zmaj fordítói és költői eljárását, az alkotói tevé-

kenységét, kiváltképpen azért, mert az áthúzott, elsődleges változatok is mindig olvashatók.

Megállapítottuk, hogy a változtatások két féle jellegűek. Egyesekre rögtön, a fordítás folyamatában sor került, általában a rím miatt (az ilyen változtatásból kevesebb van), másokra később, valószínűleg közvetlenül a fordítás nyomtatásra való előkészítése előtt. E javítások közötti különbség még a tinta és a toll szerint is megállapíthatók. A későbbi változtatások valamennyivel sötétebb tintával íródtak, amikor a toll is valamivel vastagabban írt — hogy az új változat szembetűnöbbséget legyen. Amikor azt mondjuk, hogy a változtatásokra közvetlenül a nyomtatásra való előkészítés előtt került sor, erre a *Sedmicá*-ban megjelent első vers alapján következtetünk (1858. VIII. 24., 33. sz.). E vers később bizonyos — e kéziratban megőrzött — változásokon esett át. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a javítások később történtek, az első vers megjelentetése után. Ezek szerint a kéziratnak a *János vitéz* 1860-as nyomtatott változatával való összevetésével arra a következtetésre jutottunk, hogy Petőfi e híres eposzának fordítása éppen e — természetesen: a kijavított, mert ezzel azonos — kézirat alapján készült, mint Petőfi költeményének a többi szerbhorvát fordítása. (A művet egyébként régi helyesírással nyomtatták s ebben különbözik Zmaj kéziratától.)

Sajnos, mivel nem ismerem a magyar nyelvet, nem vethetem egybe a fordítást Petőfi eredetijével, hogy ennek alapján mondjak ítéletet a fordítás művészi értékéről és hűségéről (A munkának ez a része természetesen a mindkét nyelvet ismerő szakemberekre hárul, hogy megállapítsák, hogy Zmaj a javított változatokban mennyiben volt közelebb vagy esetleg távolabb az eredetitől, mert a változtatások olyan jellegűek, hogy a változatok közül az egyik szemmel láthatóan nem lehetett szó szerint azonos Petőfi eredetijével), ezért a kéziratot és nyomtatott, vagyis az elsődleges és javított változatok közötti különbségek kommentálására korlátozódok.

A kézirat elsődleges és a későbbi, utólagos megoldásait tanulmányozva és összehasonlítva arra lehet következtetni, hogy minden változtatás, melyet Zmaj utólagosan, a fordítási folyamat során eszközölt, rendszerint jobb, irodalmibb és funkcionálisabb, vagyis művészileg színvonalasabb az első megoldásnál, legalábbis ami a szerb nyelvet és a költői expresszivitást illeti. (Azonban meg kell jegyezni, hogy az elvetett változat némely szava vagy képe talán még jobb lenne attól, amelyik felváltotta, mégis fel lett áldozva a szövegkörnyezet miatt, ami a következő példákön lesz szemléltethető.) A kézirat közvetetten azt is bizonyítja, hogy Zmaj könnyen fordított, s hogy inventíven bukkant rá Petőfi gazdag költészetének a mi nyelvünkön megfelelő képeire, a változtatás pedig mind kevesebb volt a kéziratban, amennyiben a munka előre haladt.

Első vers. A kéziratban az első szakasz egészében ki lett cserélve.

Először így hangzott:

„*Teško je prižeglo leto i omara
Al najveća žega pala na ovčara
Lakše sunce, lakše, ako ti je mlo
Ovčaru bi toplu i bez tebe bilo.*”

E strófa a kézirat kicserélt változatában így hangzik:

„*Teško žeže sunce, žeravica stara
Sa visine neba na jednog ovčara
Može i ne žeći, ako mu je milo. —
Ovčaru bi toplo i bez njega bilo.*”

Ezzel azonos alak található az 1860-ban nyomtatott változatban, azaz, hogy némileg megváltozott az interpunkció (az első sor végére vessző, a másodikéra pont került). Különben, az 1860-as kiadásban pont van a római számok mellett, amelyek, miként a kéziratban, a verseket jelölik.

A második strófában az első és a harmadik sor lett cserélve (különben a rímképlet aa bb). Az első vers második strófájának első sora így hangzott:

„*Ljubav grije, žari to pastirče mlado . . .*”

azután pedig a „*to pastirče (mlado)*” az „*ovo momče*” (mlado) szavakkal lett felcserélve:

„*Ljubav grije, žari ovo momče mlado*”

Azonban e változás mindjárt a fordítás folyamatában keletkezhetett, mert a kicserélt alak már az 1858-as *Sedmicá*ban megtalálható, 273. o. Részben a második sorban is ki lett cserélve egy szó; a költő ugyanis az egyeztetés végett az „izjavio”-t „izjavilo”-ra (stado) javította . . . A harmadik sor először így hangzott: „Stado travu pase, on leži pa čeka”, a változtatás után pedig: „Stado travu pase, a ovčar leži, čeka . . .” (A *Sedmicá*ban ugyanaz az alak, mint az első változatban).

Szembetűnő, hogy mindkét sorban jók a javítások, különösen a harmadik sorban, mert a kicserélt sor határozottabban, pontosabban hat. Úgy is mondhatjuk valójában, hogy az első és a harmadik sor változtatásai némiképpen feltételesek, vagyis szinkronizáltak, amikor a „pastirčeta” helyére a „momče” került, akkor a fordító a harmadik sorban a „čobanin”-t, az „ovčar”-t akarja kihangsúlyozni . . .

Az is látható, hogy Zmaj a „grije” szóban az ikavski (jekavski) formát használta — miként az 1860-as nyomtatott változatban, míg a mai kiadásokban az ekavizált „greje” áll.

A harmadik strófán semmit sem javított a költő, az úgy maradt, ahogyan először fordította le. Hogy általában a fordításnak ez lehetett-e az első változata — nehéz megmondani. Valószínű, hogy e (javításokkal) megőrzött kézirat az utolsó változat, tekintettel, hogy ennek alapján készült a fordítás.

A negyedik strófában csak a negyedik sor lett kicserélve. A változtatás kívülről nem jelentékeny, mégis nagyon hatásos, miként az idézet fogja bizonyítani. A változtatás előtt a negyedik sor így hangzott a kéziratban (ahogyan a *Sedmicá*ban is):

„*Gledec duge vlasi i okrugle grudi.*”

Ugyanez a sor a változatlan harmadikkal együtt a másik változatban így hangzik:

*„Njezinoj divoti, od srca se čudi —
Oh te duge vlasi, te okrugle grudi!”*

Szemellátható, hogy e másik alak emocionálisabb, közvetlenebb, személyesebb, vagyis személyesebb magatartású, tehát líraibb is. A deskriptív elem helyére modális szempont került . . .

Az ötödik és hatodik strófában (az első versben) nincs változtatás, míg a hetedik strófa harmadik és negyedik sora teljesen ki lett cserélve. Szerencsére el lehet olvasni az előző alakokat is, de mivel mégsem tökéletesen, tekintettel, hogy az első versről van szó, az elsődleges alakot a *Sedmica* is megőrizte.

Az elsődleges változatban e sorok így hangzottak:

*„De pogledaj amo, i tako na svetu
Ti si jedna sladost mom gorkom teretu.”*

Azonban az „*i tako na (svetu)*” kifejezés fölé Zmaj a következőt írta: „*ta na ovom (svetu)*”, azután ezt is kitörölte — áthúzta, de valószínűleg ezt még a munka folyamatában elvetette és ismét visszatért az elsődleges alakra, mert a *Sedmicában* is ez van. Azonban mikor sajtó alá rendezte a kéziratot, amint mondtuk, e két sort (a harmadikat és a negyediket a 7. strófában) teljesen kicserélte:

*„De pogledaj amo tim zvezdama dvema,
Znam da moje srce drugi zvezda nema!”*

(A második sorban a „srce” szó helyett szintén a „tuga” állt, azonban a „srce” szó itt szemelláthatóan megfelelőbb, miként az egész változtatás sokkal jobb (metaforikusabb és képszerűbb) megoldás, különösen a következő strófa szövegkörnyezetében, melynek első sora így hangzik:

„Pošlji prave zrake iz tvog oka simo . . .”

Itt a korábban tett megjegyzés érvényes: hogy a változtatások valóban jelentősek, jobbra törekedtek, de tekintettel a jelentékeny lexikai és szemantikai változásra, érdekes lesz összehasonlítani, hogyan viszonyulnak az eredetihez. Eltávolodik-e Zmaj az eredetitől, és mennyire, vagy pedig sikeresen ülteti át a képeit? Ezért a második megoldás mellett foglalnék állást, mert ez jobb, célszerűbb, ha nem követi is szó szerint az eredetit . . .

A nyolcadik strófán nem lett változtatva, míg a kilencedik harmadik sorában történt kisebb javítás. Ez elsődlegesen így hangzott:

„Hitam jer mi može večer biti gorka”

(így van a *Sedmicában*). Később Zmaj a következő megoldást választja:

„Hitam jer mi večer može pasti gorka”

Nyilvánvaló, hogy a „biti” szónak a „pasti”-val történt helyettesítése szerencsés megoldás, s e második változatban a szórend is jobb. Érdekes, hogy a *Sedmicában* e strófának az előző sora is némileg megváltozott a szórendjében. A kéziratban és az első kiadásban így áll: „Al mnogo je posla a blizu je noći”, a *Sedmicában* pedig e sor így hangzik: „Al’ je mnogo posla . . .”

A tizedik strófának javításai is hasonló jellegűek. A második sorban megkettőzött egy szót, hogy kihangsúlyozza Iluska elfoglaltságát. A „Pa jednako gleda oko posla svoga” helyett új formát adott: „Pa gleda i gleda oko posla svoga”. A *Sedmicában* szintén az első változat van, ami azt jelenti, hogy a változás utólagos. E tizedik strófának a harmadik sora is ki lett cserélve. Az „Al brzo se ovčar s opaklije diže” helyett Zmaj, hogy dinamikusabbá tegye, az „al” szót a „ma”-val cserélte fel, a szórendet is megváltoztatva: „Ma se brzo ovčar s opaklije diže”.

A tizenegyedik strófában ugyancsak minimális a változtatás, és pedig a harmadik és a negyedik sorban. Ezek először így hangzottak:

*„Ni mačija tvoja nije ovde blizu, —
Hodi, da mi srce zmiije ne progrizu”*

A következőképpen lettek megváltoztatva:

*„Ta mačija tvoja nije ovde blizu
Hodi da mi srce jadi ne progrizu!”*

Világos, hogy itt is mindkét sorban, különösen a másodikban, szerencsések a változtatások. Csak egy szó lett kicserélve, mégis nagy hatással. A „zmiije” szót a „jadi” váltotta fel, amely jobban megfelel ennek a situációnak, mert a fordító, elhagyva a meghatározott jelentésű első szót, az elvont fogalmat jelölővel jobb megoldást talált.

Az első vers tizenkettedik strófájában, az utolsóban szintén van változás: a harmadik és a negyedik sor teljesen ki lett cserélve, azonban itt is tudjuk, hogy mi volt a régi alak:

*„Ljubnuo je, brate, ne stoputa veće
Koji svašta znade, taj neka ti reče”*

Ez az alak jelent meg a *Sedmicában* is. Az új változat ez esetben is sikeresebb:

*„Slatkih poljubaca palo j’ kao kiše
Šta je sto, šta j’ dvesta, više, mnogo više”.*

Igaz, itt mindkét sorban elízió van, szórövidítés hiányjellel, azonban a sorok mégis dinamikusabbak az előzőektől, plasztikusabb alakúak és kép-

szerűbb hasonlatúak, ezért a fokozatosság is teljesebb. Ezenkívül az első változat szabálytalan ríme is el lett kerülve: *veće* — *reće*. Ugyancsak szembetűnő, hogy az első változat első sora üreskés lelemény, hogy mondjon valamit. Azonban Milan Šević azt állítja, hogy az első változat közelebb áll Petőfi eredetijéhez, mint a második.

Második vers. E vers első strófájában az első sor első szava lett kicserélve. A „*Međutim je vreme hitalo, letilo*” helyett, az új alak így hangzik: „*A brzo je vreme, hitalo, letilo...*” Úgy véljük, hogy a csere itt is sikeres, mert a semleges alak helyébe határozottabb, precízebb került.

Az első és részben a második sor szintén ki lett cserélve a második strófában. Az eredeti alak „*Ljutita, zlovoljna mačija je bila*” volt, amely a változtatás után így hangzik: „*Ljutita, zlovoljna ko što j' uvek bila*”. Az új alak ismét sokkal többet mond, azt pedig pontosan tudjuk, kit illet a haragosság és a rosszindulat tulajdonsága, mert az előző strófában a mostoháról, vagyis — a „*maći*”-ről volt szó, ahogyan Zmaj itt nevezi. Különbösen később a „*mačija*” alak helyett „*mačehá*”-t ír, s az első kiadásban is ez az alak található, ami azt jelenti, hogy a nyomtatás alkalmával ki lett javítva.

Az eredeti változatban ki lett húzva egy szó e szakasz második sorából, de nem látszik, hogy melyik, így tehát nem világos, milyen változtatásról van szó.

A harmadik és a negyedik strófában nem történt semmiféle változás. Az ötödikben az első sor változott meg. Először így hangzott:

„*Svega je dosta, čujete li mamo*”

s így lett átjavítva:

„*Sad neka bude dosta, čujete li mamo*”

Ebben az új alakban egy szótaggal több van (így van az első kiadásban is). Zmaj a „*nek(a)*” szó „*a*”-járól is megfeledkezett. A későbbi kiadásokban nincsen az „*a*”. A Hatodik strófában az egyetlen változás a *mačija* szóval kapcsolatban történt. Ezt áthúzta és a „*mačeha*” alakkal helyettesítette: „*Tako ovčar staroj mačehi divani*”.

A hetedik strófában nincs változás, a nyolcadikban pedig a második sor lett kicserélve, vagyis, a másodikban történtek változások. Először így hangzott:

„*Moći ćeš me viknut' kad ti je nepravo*”

A változtatás után pedig:

„*Viknućeš mi kad ti bude što nepravo*”.

A megváltozott alak pontosabb és jobban egyezik az előző sorral:

„*Sad, Iluška, idi. Grlo ti je zdravo,
Viknućeš mi kad ti bude što nepravo*”

A második vers utolsó, kilencedik strófájában csak egy helyesírási javítás van, amire valószínűleg közvetlenül az eredeti fordítás folyamatában került sor: a „razštrkano” szóban a „z” betű lett áthúzva.

Harmadik vers. Ebben sokkal kevesebb a javítás. Az első négy strófán semmi sem lett változtatva, az ötödikben pedig csak a második sor lett kicserélve. Először így hangzott:

„Bez broja vam kažem: tu je pola stada”.

Itt a „bez broja” „bez brojanja”-t jelent, s érezve, hogy ez nem pontos, Zmaj a következőképpen javította ki a sort:

„I tako vam kažem: tu je pola stada”.

A hatodik strófában nincs változás, a hetedikben a második és a harmadik sor lett kicserélve. Először így hangzottak:

*„Jankovom se gosi kose podizale
Od ljute žestine nabrekle mu žile”*

A változás után:

*„Kad je već spazio da tu nema šale,
Od žestine mu se kose podizale
Od teške ljutine nabrekle mu žile,
Te povika: »vile, daj gvozdene vile!«”*

Itt a szövegkörnyezetet is bemutattuk, hogy világosabban látszon a második és a harmadik sorban történt változás jellege. A fordító két sorba osztotta el a „žestina”-t és a „ljutina”-t, ami kétségtelenül jobb az előző „ljuta žestina”-nál.

A nyolcadik és a kilencedik strófa nem változott, a tizedikben pedig csak egy szó lett kicserélve. A harmadik sorban a „još” helyére „i” került, úgy tűnik joggal: „Staj’o bi on da ih još dvadeset ima”; a „još”-nak az „i”-vel való helyettesítése által csökkent a hiperbola: „Staj’o bi on da ih i dvadeset ima”, aminek következtében a hasonlat is meggyőzőbb.

A tizenegyedik és a tizenkettedik strófában semmiféle változás sincsen.

Negyedik vers. A negyedik versben még kevesebb a változás. Az első hat strófában a szöveg teljesen tiszta, csak az ötödik strófában van aláhúzva a „već” szó (az első kiadás nyomtatott szövegében — nincs). Ma már nem világos, hogy a fordító utólagosan ki akarta-e cserélni vagy valamilyen más okból húzta alá.

A hetedik strófa harmadik sorához egy szó lett hozzá adva, azonban ezt az írás folyamatában adhatták hozzá, nem később, mert a „dragih” szó nélkül a sor nem lenne teljes: „Tu se dvoje dragih grliilo, ljubilo”.

A nyolcadik strófa változtatás nélküli, a kilencedikben pedig egy

olvashatatlan szó, alighanem az „al” van áthúzva, s helyére a „pa” kötőszó került:

„Pa kad spaziš cvetak da kraj puta vene”.

A tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik strófa tiszta, nincs benne javítás, a tizenharmadikban pedig a harmadik és negyedik lett kicserélve:

*„Visoko u zraku droplje krili tresu
Pa ni one čule ni videle nesu”*

helyett a következő sorok állnak:

*„Visoko su droplje nad nima letile
Pa ni one nesu čule ni videle”*

A „Droplje krili tresu” kitűnő kép úgy tűnik azért lett kicserélve, feláldozva, hogy a kép inkább a hőshöz kapcsolódjon, hogy ne arra a tájra irányítsa a figyelmet, amelyhez a hősnek nincs köze. Lehet, hogy ez az egyetlen hely, ahol kétségünk lehet a régi alak felcserélésének célszerűségét illetően, mert a példák többségében az új megoldások pontosabbak és plasztikusabbak, néha metaforikusabbak, magvasabb megfogalmazásúak, amint az eddigi példákon is látható volt.

Az utolsó, a tizenegyedik strófában csak az utolsó sor lett kicserélve. Az „A ono je srce sirotog ovčara” helyett a változtatás után „A to radi srce sirotog ovčara” áll. Szövegösszefüggésben szemlélve a változást, ennek jogosultsága nyilvánvaló.

Ötödik vers. Már az első szakaszban az első és második sor ki lett cserélve. A

*„Kad se mesec sag’o pred gospodstvom sunca
Neširoka pusta vidila begunca”*

helyébe

*„Kad se mesec sago gospoštini sunca
Široka je pusta primila begunca”*

került. Hangsúlyozni sem kell, hogy a változtatás itt is eredményes.

A második strófa utolsó sorában szintén sikeres volt a beavatkozás. Ez így hangzott: „Ono je jezero zorom poliveno”. A csere után: „Ono je jezero zorom ozoreno”. A cserével Zmaj kiváló alliterációt ért el, s ugyanakkor plasztikusabb képet is, különösen az előbbi sorral való összefüggésben („A da šta je ono medj šašom rumeno?”).

A harmadik strófában nincs változtatás, a negyedik második sorában pedig, fölötte számokkal jelölve, megváltozott a szórend, míg a negyedik sorban át van húzva egy szó, de olvashatatlan nem tudjuk, hogyan hangzott.

Az ötödik, hatodik és hetedik strófában nincs javítás vagy változtatás, a nyolcadik harmadik sorában egy szó van felcserélve („skide” helyett „skinu”) a rím végett:

„Stade pa sa ledja opakliju skide — skinu
Spusti se, umoran, pa tiho počinu”

E változtatásra is a fordítás folyamatában került sor, egyik szó a másik után van leírva (az első át van húzva).

Változtatás nélküli a kilencedik, tizedik és tizenegyedik strófa, míg a tizenkettedikben csak egy szó van kicserélve, a második sorban, teljesen indokoltan, stilisztikai szükségből

„Opakliju svoju onalič izvrno”

helyébe később

„Opakliju svoju onalič ogrno”

került. Tekintettel, hogy az előző sor így hangzik: „A Janko je obod šeširu izvrno”, világos, hogy a második megoldás sokkal jobb, annál is inkább, mert már az „onalič” alakból kitűnik, hogy az „opaklija” is ki van fordítva, mint a „šešir” . . .

A tizenharmadik, tizenegyedik, tizenötödik és a tizenhatodik — az utolsó sztrófában nincs változtatás vagy javítás.

Hatodik vers. E vers hatodik strófájában Zmaj egy nyelvi természetű hibát vétett, ami mindegyik későbbi kiadásában megmaradt; a következőről van szó: „im” helyett a második sorban „ih” áll, ami szemmeláthatóan szabálytalan, ha az első két sort szövegösszefüggésben szemléljük:

„Da vam gospod Bog da dobro, blago veče!
Ovako ih (im) Janko pozdravljaju č’ reče . . .”

Különben, a tizenegyedik strófa harmadik sorában Zmaj joggal cserélte fel a névmás hangsúlytalan alakját a hangsúlyossal:

A sor először így hangzott:

„Smrt ti nije ništa, život ti je čama”

később pedig:

„Smrt je tebi ništa, život ti je čama”

Ily módon sokkal jobban ki lett fejezve Jancsi bátorsága, s egyben az is nyilvánvalóbb, hogy ez rá vonatkozik.

A tizenharmadik strófában Zmaj, ugyancsak a rím kedvéért, nyelvileg helytelen alakot választott: „bračama”. A korszerű kiadásokban is így található:

„Evo moje ruke, ja ostado s vama,
Ja sam uvek ves'o medj vakim braćama”.

A vers többi strófájában (a tizennegyedikben és a tizenötödikben — ennyi maradt meg a huszonötből, amennyi összesen van a hatodik versben) nem került sor javításra vagy kiegészítésre.

Nemrég B. Kovaček professzor a *Matica Srpska Zbornik za književnost* jában Petőfi műveinek kiadása alapján, amelyet Zmaj is használt a *János vitéz* fordításakor, megállapította a fordítás ritmusát, s arra a következtetésre jutott, hogy a költő igen gyorsan fordított. E kézirat is közvetetten azt bizonyítja, hogy Zmaj könnyen fordította Petőfit, miként végeredményben, más nyelvterületek költőit.

(Fordította: Vajda Gábor)

REZIME

ZMAJEV RUKOPIS PREVODA PETEFIJEVOG „VITEZA JOVANA”

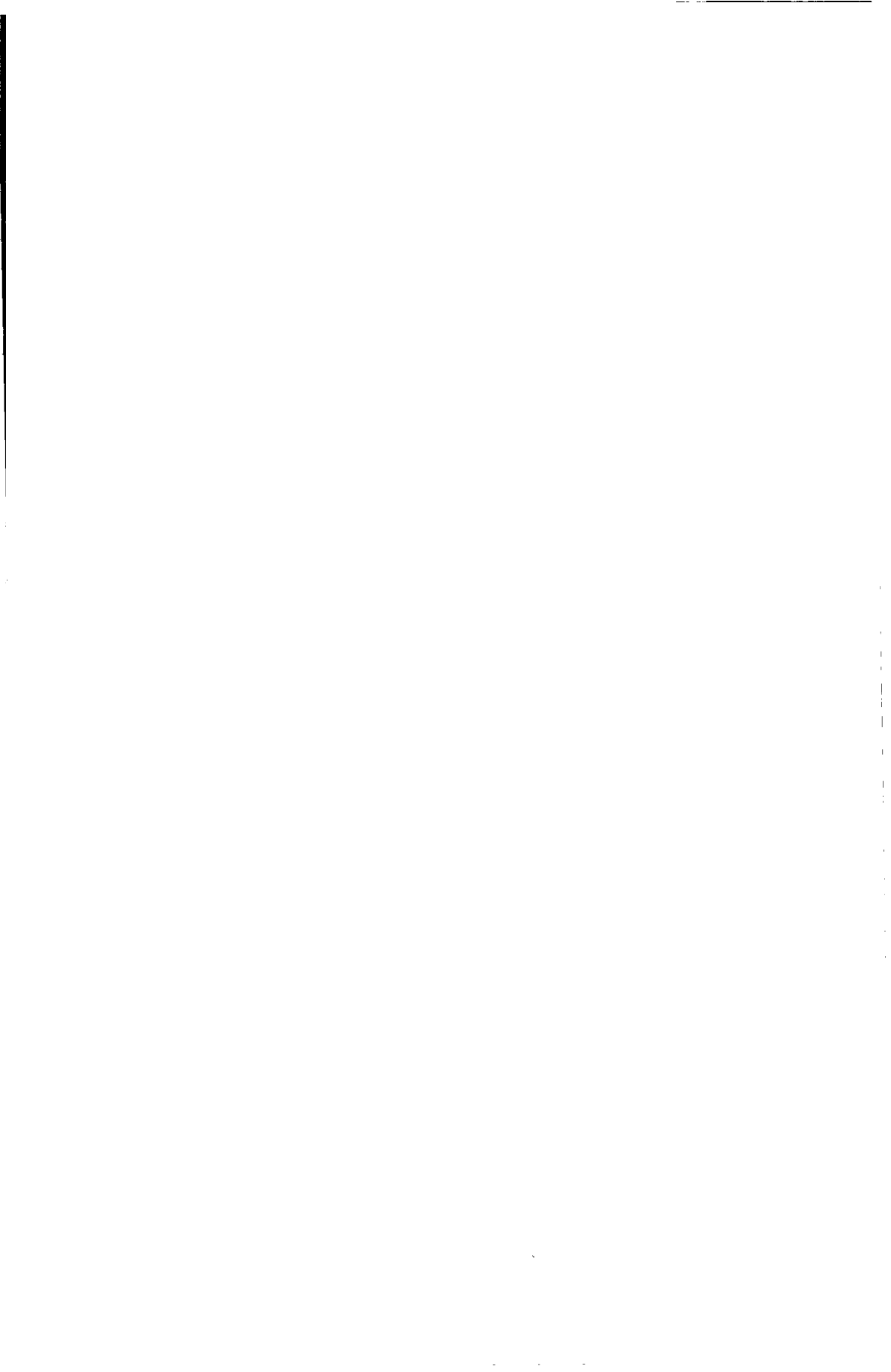
U rukopisnom odelenju Matice srpske pronašli smo rukopis (zapravo deo rukopisa) Zmajevog prevoda Petefijevog epa *Vitez Jovan*. Taj dokumentat vodi se pod istom signaturom s jednim rukopisom Koste Trifkovića — kao rukopis anonimnog autora.

Rukopis je pisan rukom Jovana Jovanovića Zmaja, ćirilicom, Vukovim pravopisom. Bez naslova je, a pesme su obeležavane rimskim brojevima. (Rukopis sadrži prvih šest pesama). S obzirom da su na rukopisu sačuvane različite verzije prevoda nekih stihova (od 312 stihova — izmene su vršene u 38, u nekim stihovima i po više puta), on omogućuje da se potpunije sagleda Zmajev prevodilački postupak, pogotovo što je uvek moguće pročitati i prvobitne, precrtane verzije. Utvrdili smo da su izmene dvojakog karaktera. Neka su nastale odmah, u procesu prevođenja, obično zbog rime (njih je manje), a neke kasnije, verovatno neposredno pred štampanje prevoda. Na taj zaključak upućuje i objavljena prva pesma iz *Viteza Jovana* u časopisu „Sedmica”, 1858, koja je kasnije pretrpela određene izmene — registrovane u ovom rukopisu. Prema tome, došli smo do zaključka, poredeći rukopis sa štampanom verzijom prevoda iz 1860, da je prevod ovog znamenitog Petefijevog dela štampan na osnovu ovog rukopisa, jer je istovetan s njim, samo što je upotrebljen stari pravopis.

Ostaje, naravno, stručnjacima koji poznaju i jezik ORIGINALA dela da utvrde koliko je Zmaj u izmenjenim rešenjima bio *bliže*, ili, eventualno, *dalje* od originala, jer neke su promene takvog karaktera da je očigledno da jedna od verzija nije mogla da bude — u doslovnom smislu — bliska Petefijevom originalu.

Ovaj rukopis posredno kazuje da je Zmaj lako prevodio i nalazio inventivna rešenja, i koliko je prevod dalje odmicao, bilo je sve manje izmena. Najveće promene pretrpela je prva pesma, što je i razumljivo.

Ali bez obzira na određene propuste i prevaziđenosti u Zmajevom prevodu *Viteza Jovana* (u vremenu prevođenja ovog epa, po njegovom vlastitom priznanju, nije bio najsigurniji u poznavanju mađarskog jezika) i drugih Petefijevih dela, izvanredan je Zmajev doprinos upoznavanju dela ovog korifeja mađarske književnosti kod srpskih čitalaca. Čitave generacije upoznale su Petefijevu misao i emociju upravo Zmajevim posredstvom i danas je još primaju i upijaju.

Štefan Barbarič

**A NEMZETI AFFIRMÁCIÓ
MINT A KÖZÉP-EURÓPAI
ROMANTIKA
JELLEGZETESSÉGE**

Ez a tanácskozás többek közt arról is tanúskodik, hogy az utóbbi időben a mi tájunkon is mindinkább erősödik a kulturális-földrajzi nézőpont. Bár ez nem jelenti azt, hogy az irodalomtudomány történetében a geokulturális szempont felvetése valamilyen lényegi újítást jelentene, minthogy a pozitívizmus már régóta elég konzekvensen bevezette a különböző tartományi, regionális és környezeti jellegzetességek tanulmányozását, sőt az impresszionista módszer sem idegenkedett ettől a megközelítéstől. Az újabb és a korábbi eljárás között mégis nyilvánvaló különbség van. Nem akarjuk elvitatni a múlttól azokat az érdemeket, amelyek objektíve megilletik, mégsem állítható, hogy az akkori módszerek mindenben megalapozottak voltak és így gyakran került sor az irodalmi jelenségek apodiktikus magyarázatára és összevetésére. Általában szólva, manapság túlsúlyba kerül egy komplexebb egzaktuság óhaja, ami azt jelenti, hogy ma minél kimerítőbb és részletesebb irodalomtörténeti, sőt szociológiai, stilisztikai és más tények alapján kívánjuk a párhuzamokat megrajzolni és a következtetéseket levonni. Másszóval a korszerű komparatiztika arra törekszik, hogy figyelembe vegye mindazt, amit az irodalomtudomány általában és a maga szerteágazó formáiban napjainkig elért, és teljes nyíltsággal lépjen fel az elméletben és konkrét kutatásban, sőt más divergens területeken is.

Csak melleleg szeretnék kitérni az ilyen és effajta összehasonlító kutatás egy-két módszertani elvére. A megalapozott összevetés az egyik és a másik nemzeti irodalom történéisének is gazdag tanulságokkal szolgál. Ha a szomszédos irodalmak jelenségeinek a tanulmányozásához és összehasonlításához fogunk, azt abban a meggyőződésben tesszük, hogy több (különösen szomszédos) irodalom kontextusában könnyebb az egyes (nemzeti) irodalmak típusát meghatározni. A rokonvonások meghatározásával az individuális különbségek erősebben szembetűnnek. Továbbá ma inkább a szellemi égtájak meghatározott rokonságáról beszélünk, s nem a pozitívista értelemben vett hatásokról. Persze ezeket a hasonlóságokat előidézhette a hasonló társadalmi-politikai fejlődés, vagy közrejátszottak kommunikációs és más mozzanatok is. A mi irodalomtörténeti összevetéseink minden bizonnyal az egy környezetben létrejött jelenségeknek csak egy részét ölelhetik fel és interpretálhatják. Ez nem hathat zavarólag,

mivel — amint ismeretes — a szellem termékei önállóak, individuális fogantatásúak. S amikor akarva, nem akarva megelégszünk elképzelésünk részleges voltával, akkor Arnold Hauserra támaszkodunk, aki a következőket írta: „A művészetnek egy történeti bemutatása sem lehet olyan sokoldalú és többszólamú, mint maga a történelmi valóság”.¹

Hangsúlyozva közös utunkat az azonos égtájon, örvendek, hogy egy-két helyen a magam beszámolóját összekapcsolhatom Sziklay László tisztelt kollégám tanulmányaival (különösen azokkal, amelyek a *Szomszédaink* c. nemrégiben megjelent gyűjteményes kötetében találhatók). Az nem zavarhat, hogy felosztásunk „Közép-Európa”, illetve „Kelet-Európa” területeire globális. Ennél fontosabb az, hogy tézisünket e nemzetek szellemi égtájainak rokonságáról minél erősebben argumentáljuk.

Beszámolómban, amely közép-európai látképet vázol, a szlovén irodalom tényanyagából indulok ki. Tekintet nélkül arra, hogy az alábbi problémabemutatás inkább kiindulás, semmint teljes tematikai feldolgozás (ehhez egész sorozat monográfiára lenne szükség), mégis legalább rámutathat a közép-európai romantika megközelítésének azonosságaira.

Más irodalmakhoz hasonlóan a szlovén romantika kérdése is eléggé széleskörű és komplex. A kialakulását, valamint fejlődését is szűkebb és tágabb, belső és külső mozzanatok sorrendje határozta meg.

Először is milyen indításait találjuk meg a szlovén romantikában az európai szellemi áramlatoknak? A legrövidebben: az érzelmesség győzelme a racionális és a racionalisztikus fölött, az imagináció túlsúlya, a népi hagyományok iránti érdeklődés, a költő kultusza, a költői autonómia hirdetése stb. Tekintve, hogy minden irodalom sajátos módon él és fejlődik, nyilvánvaló, hogy ezek az általános vonások a különböző irodalmakban különbözőképpen jelennek meg, azaz a hatások és indítékok befogadásának és átformálásának konkrét feltételeivel összhangban jelentkeznek.

Ezen az értekezleten a figyelmünk középpontjába a közép-európai irodalmak geokulturális hatóságát állítottuk. E tekintetben a szlovén romantika beleilleszkedik a nemzeti és nemzeti kulturális tudat ébredésének és kialakulásának történelmi folyamatába. Az irodalmi alkotásokban nemcsak a művészi alkotótörekvések nyilvánultak meg, hanem az irodalom egyidejűleg magára vállalta a nemzeti-kulturális megújulási program megvalósításának funkcióját is. Ez az állapot a kis népek irodalmára jellemző, elsősorban azokéra, amelyeknek harcolniuk kellett a nemzeti önállóságért és egyenjogúságért, s láthatóan eltér a romantikának attól az irányzatától, amely a francia vagy az orosz irodalomban jelentkezik.²

A nemzeti megújulás folyamata (vö. „hrvatski narodni preporod”, „reformkor” terminusokat), amely a romantika korában érte el művészi csúcspontját, már a XVIII. sz. második felében megindult. A szlovén megújulás kezdetei a legszorosabb kapcsolatban állnak a viszonylagos gazdasági fejlődéssel és a jobb művelődési lehetőségekkel (vö. a monarchiában Mária Terézia és II. József reformjait). Egyfelől az iskolaügy megszervezése biztosította a művelődés folyamatosságát, másfelől a népművelő munka széles távlatokat tárt fel (vö. az ún. felvilágosodás művelődési programját és Zois népnevelő koncepciójának bekapcsolását az

irodalomba). A nép fia, aki bizonyos műveltséget szerzett, lassan felismerte önmagát és saját helyét a tágabb közösségben, érdeklődni kezdett a jobb gazdálkodás iránt és ugyanakkor kialakította önmagában a nem termelő földesurak iránti kritikai viszonyt is (vö. Linhart komédiáit a XVIII. sz. végéről). Érdeemes megemlíteni azt is, hogy a különböző etnikai csoportok között az érintkezések mind gyakoribbak, ami maga után vonta a nyelvi elv alapján álló öntudat kialakulását.

Amint Matija Murko tanulmányaiból³ ismertes, már a kilencvenes évek után a szlovén nemzeti kulturális eszmélésre döntő hatást gyakoroltak Herdernek a szlávokról és a szlávok jövőjéről szóló eszméi, amelyeket az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1791) c. művének 16. könyvében fejtett ki. Egyik tanulmányomban⁴ megállapítottam, hogy Herder hatása a szlovénekre különösen 1810 körül volt erős. Az ifjú szlovének Herdernek a szlávok békés karakteréről szóló fejtegetéseit evangéliumként olvasták és a jobb jövőről szóló jóslatai elragadtatták őket. A szlávokról szóló fejezetben még többet találtak, mint amennyit abba szerzője belevitt. Az nem zavarta őket, hogy a szlávok glorifikált képe valójában a késő középkor szélesen bemutatott társadalmi és kulturális viszonyai közé van helyezve, és hogy idealizálva volt, s a humanitás herderi víziójához alkalmazkodott. Még olyan kritikai elmét is, mint amilyen Kopitar volt (nyelvtanaiban 1808/09-ben és később), elragadtatta a békés szláv földművelők eszméje, akik sohasem rablásból vagy más munkájának a terhére éltek. (*Nicht vom Raube, auf Unkosten fremden Fleisses, sondern vom Ackerbau u. Handel wollte (u. will), der Slawe leben. Wäre diese kosmopolitische Anlage nicht allen Völkern zu wünschen?*) A grazi Janez Nepomuk Primic és a celoveci (klagenfurti) Urban Jarnik Herder szlávokról szóló fejtegetéseinek tételeit megjegyzésekkel kísérték, az utóbb említett pedig Herder jellemzésére, az „ihr weicher Charakter”-ra, a példát hazai földön, Koruškában találta meg.

Herderé az érdem abban is, hogy felhívta a figyelmet a népi hagyományok, különösképpen a népdalok korszakos jelentőségére. Felfedezte, hogy a népdalok friss, ősi érzések kifejezései és hogy a nép szellemét tükrözik. Ezzel a felismeréssel párhuzamosan egész munkássága folyamán azt hangoztatta, hogy a kultúra a nép körében csak akkor fejlődhet, ha az a saját nyelvén ír. (Vö: *Ideen*... 19. könyv: „*Nur durch die Kultur der vaterländischen Sprache kann sich ein Volk aus der Barbarei heben...*”) Ez a gondolat Herder tanításának a lényege, de amely nemcsak az övé, mert megtaláljuk Schlözernél is (Kopitar Vuk szótárának értékelésekor Schlözer Nestorának egyik helyére hivatkozik)⁵, és még előbb Hamannál, s ugyancsak később a Schlegel testvéreknél vagy W. Humboldt-nál.

A népnyelv ilyen funkciójú felfogásának a visszhangját megtaláljuk Lj. Gaj *Nincs hazafiság az anyanyelv szeretete nélkül* (*Nima domorodstva prez ljubavi materinszkog jezika. Danica 1835. 35. sz.*) c. cikkében: „A nyelvben mindenekelőtt a nép élete nyilvánul meg... A szellem és a nyelv élő és szétválaszthatatlan kapcsolatban van, sőt a nyelv a szellem, amely újra s újra jelentkezik... A nyelv a népi szellemnek az egyedüli természetes hangja... Az anyanyelvben van a nép minden szelleme.”⁶

A Schlegel testvérek e nyilatkozataira első ízben Matija Murko mutatott rá a német romantika hatását tárgyaló úttörő tanulmányában.⁷ Az utóbbi időben különösen Boris Paternu irányította a figyelmet August és Friedrich Schlegel irodalmi ideológiájára.⁸ Értelmezéseit nem lehet megkerülni, ugyanis szerinte Čop és Prešeren (az előbbi elméletileg, az utóbbi gyakorlatilag) átvették, illetve alkalmazták a romantika schlegelien kiszélesített felfogását, azaz a romantikának olyan modelljét, amely nem szakított a klasszikus és klasszicizáló poétika normáival, hanem bizonyos értelemben továbbra is kapcsolatban maradt vele. Paternu felveti azt a dilemmát, amely a szlovén világi irodalom kezdeteinél jelentkezett: az egyik a folklorisztikus irányzat, amelyet Herdernek a népi hagyományokról vallott nézetei alapján Kopitar is hirdetett és a másik, a Čop—Prešeren-féle irányzat, amely a szlovén irodalomnak az összes európai áramlatok iránti nyíltságát kereste.

Közismert, hogy a romantika a múlt kultuszát nagyban ápolta. Sziklay László a mi geokulturális területünkről a példának egész sorát említi fel (Vörösmarty, Jan Kollár és mások). Ez szerteágazó téma és itt csak egy-két adatra kell szorítkozni. Prešeren múlt kultusza sokkal szerényebb, mint ahogyan az más irodalmakban jelentkezik. Ő ugyancsak beszél a „régii dicső időkről”, igaz elég ritkán, nem nyomatékosan, ami nem hasonlít Vörösmarty „régii dicsőségünk”-jéhez vagy a horvát illirizmus „atyáink régii dicsőségé”-hez. Idegen tőle az a retorika, amely megpendítette a húrokat a negyvenes években Jovan Vesel Koseski harci dalaiban és szinte ébresztőként hatott. Prešeren *Pohárköszöntője* (Zdravljica), amelyet a cenzúra 1847-ben nem engedett megjelenni, a harci dalnak egy másik típusát képviseli, a nemzeti és szláv vonások mellett megjelenik benne egy internacionális és egyetemes látóhatár is.

Ha egy korszak jelenségeit kultúrtörténeti szempontból szemléljük, nem elegendő csak a költői-művészi csúcspokra visszatekinteni. Ezért a Kranjska Čbelicában Prešeren mellett a többé-kevésbé ügyes verselőknak az egész plejádját kell látni és rajtuk kívül a nemzeti kultúra hirdetőit a többi tartományokban, különösképpen Stájerországban. Jože Pogачnik megállapítása szerint Stanko Vraz „a szlovének egyik legkifejezettebben romantikus költője”.⁹ Életviszonyaiban is korlátlanul érzelmes, tehát nem véletlen, hogy az illiristákhoz csatlakozott, tele lelkesedéssel a dicső múlt után és a még dicsőbb jövőbe vetett hittel. Az ő történelemfelfogását Kolláréhoz hasonlóan romantikusnak lehet mondani, a Zvončeki (1835) c. (korai) szlovén szonettjeiben a dicső elődöket idézi meg (O Samo, Varih, Godomer, Prvina vi v tamnoj noči zvezdice bliskave . . .) és élesen elítéli kortársait, akik elfordulnak őseik sírjától.¹⁰ Vraz más földjei nem vallottak radikális nézeteket, történelmi tudatuk azonban mégis elég világos. Anton Kreml Stájerország történetének írója (Dogodivščinne Štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence, 1845) legitimista volt, műveiben a történelmi események széles körű rajzából mégis a szlovén közösség és szláv tudat erős akcentusai törtek fel. Nagy érdemei vannak Davorin Trstenjajknak is, aki elég sokat tévelygett a történelmi találgatásokban a szlávok autochton voltáról Pannóniában, a gyakorlati

kérdésekben azonban megtalálta a helyét (ismeretes a stájer hazafiak kezdeményező szerepe a Szlovén Matica megalapításában 1863-ban).

Elkövetkezett az 1848. év, amely a szlovének bekapcsolódását jelenti a politikába. A bécsi képviselők egy olyan programnak a teljesítését követelték, amely egy történelmi államjog nélküli nemzet számára rendkívüli vállalkozás volt. E program előírta a szlovén közigazgatást a szlovén etnikai területen. Hogy ennek a felismerésében az irodalomnak is döntő szerepe volt, az magától értetődik, persze erre itt nem térhetünk ki.

A romantikus történelemfelfogás későbbi remineszcenciáiról csak mellékesen lehet szólni. Szolgáljanak annak illusztrálására, hogy a romantikus nézetek milyen hosszú ideig éltek.

Elsősorban két jelenségre gondolok: az egyik az ún. szláv elegizmus, a másik az ún. szláv messianizmus. Egyiket is, másikat is egyidejűleg érték más kritikai hangok (Levestik saját hibáit bírálja, vö. Naša nesreča c. verset).

A szláv elegizmusnak a legismertebb példája Simon Jenko közismert verse a *Buči, morje Adrijsansko*. A vers Jenko utolsó gimnáziumi évében születik, a végleges megfogalmazásból (1862) az illír „Teut” földidézése kimaradt, mert a költő a délszlávok illír származásának az allúzióját módosította. A költemény az egykori szláv tengerről és hajókról szól, majd így fejeződik be: „da jih videti ni več / tega kriv je tuji meč”. Tehát újból a békés szlávokról szóló mítosz és allúzió a gonosz ellenségre. Még megemlíthetnénk Gregorčičot és más kevésbé jelentős költőket. Ugyancsak elveszítette a közvetlen valósággal való kapcsolatot Josip Stritar a bécsi Zvon szerkesztője, aki a XIX. sz. második felében a legkifejezettebben mondta ki a szláv messianizmus gondolatát: „Ti boš pomiril razprtije / prinesel ljudstvom bratoljubje sveto / tvoj bode venec zmage nekrvave”. (1879).

A tudományban az ilyen romantikus felfogásokkal Vatroslav Oblak és Matija Murko számoltak le, később pedig Dragotin Lončar. Az első kettő, Jan Gebauer és Tomaš Masaryk kortársai, bírálták a szláv anarchoindividualizmust, amely annyi balsiker és vereség oka volt.¹¹ A herderi idealizálásra való rekációt jelenti Nazor Horvát királyok (Hrvatski kraljevi) c. versének egyik sora: „Mi smo porod vuka i arslana”. (Mi a farkasok és az arslánok ivadékai vagyunk.)

(Fordította Pastyik László)

J E G Y Z E T E K

¹ A. Hauser: *Filozofija povijesti umjetnosti*. Zágráb 1963. 115. 1.

² Sziklay László: o. c. 29. 1. sq. (Az irodalom mint a nemzetiség válaszeszköze).

³ M. Murko: *Jan Kollár. Letopis Slovenske matice*, 1897. 192. 1. sq. és más helyeken.

⁴ Š. Barbarič: *Herder in začetki slovenske romantike*. *Slavistična revija*, 1968. 231–256. 1.

⁵ uo. 238. 1.

⁶ N. Ivanišin: *J. G. Herder i ilirizam*. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio historije I*, 1963. 215–216. 1.

⁷ M. Murko: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Graz, 1897. 3—5. 1.

⁸ B. Paternu: *oc. Janko Kos, Prešeren in evropska romantika*. Slavistična revija, 1971. 82—83. 1.

⁹ J. Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Maribor 1969. 173. 1.

¹⁰ F. Petrè: *Požukus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana 1939. 66. 1.

¹¹ *Vö*. 4. Jegyzet 242—243. 1.

REZIME

NARODNOAFIRMATIVNI MOMENT KAO ZNAČAJKA SREDNJEEVROPSKOG ROMANTIZMA

Slično nekim susjednim književnostima slovenski romantizam također se određenim načinom uklapa u historijski proces buđenja i utvrđivanja nacionalne i nacionalnokulturne svijesti. Spomenuti proces koji je niknuo u 2. polovini XVIII. st. težio je ka tome da afirmira društvene težnje i da integrira stvaralačke ambicije slovenskih etničkih grupacija na njihovom prirodnom geopolitičkom prostoru. Tim samim književnosti je pored ostalog pripala i funkcija nosioca nacionalnokulturnog preporodnog programa. Iz tog stanja koje je karakteristično za slovensku (i ponajviše za književnosti manjih naroda koji su se morali boriti za nacionalnu samostalnost) proizilazi zaključak da romantizam u većini srednjeevropskih književnosti u nekim bitnim crtama vidljivo odudara od istog pravca kako se on javlja na pr. u francuskoj ili u ruskoj književnosti.

Premda je književni razvoj u najtešnjoj vezi s domaćim društvenim zbivanjima, literarna ideologija dobijala je i jakog podstreka iz misaonih kretanja izvana. U slovenskom romantizmu najjače su se ispoljile dvije utjecajne struje koje potiču iz njemačke duhovne sfere, od Herdera i od braće Schlegel. Unatoč tome da su ova dva smjera u pitanju književnog programa (prioritet narodnog predanja odn. književnih uzoraka u svijetskoj literaturi) razilaze, oni su oba mnogo doprinjeli ka profiliranju slovenskog romantizma od Kopitara do Prešerna.

Pisac studije razmatra u kojim je oblastima bio Herderov utjecaj najpresudniji, ističući pri tome primjedbe koje ukazuju da je bilo direktno pozivanje na njemačkog ideologa (i filozofa povijesti) najjače o. g. 1810. Na ovaj kompleks nadovezuju se problemi oko postuliranja evropeizacije slovenskog književnog programa o. g. 1830. (Čop—Prešeren) i oko individualizacije slovenskog književnog jezika o. g. 1840. (Prešeren: Vraz).

U drugom dijelu studije pisac se osvrće na tkz. kult prošlosti. U slovenskoj književnosti pronalazi analogije koje se mogu ubrajati među primjere isticanja „slavne prošlosti”, kao što ih poznajemo i kod Hrvata (D. Demeter) i kod Mađara (Vörsmarty) itd. Pisac prikazuje još „slavenski elegizam” (Jenko, Gregorčič) i kritičku reakciju na nj (M. Murko, D. Lončar, Vl. Nazor).

Lazar Čurčić

LEGYEN VÁR ÉS A MAGYAROK

A jeles Tešan Podrugović Karlócán 1815-ben a *Stefan szerb cár esküvője* (O ženidbi srpskog cara Stefana) szóló költeményt mutatta meg Vuk Karadžićnak, aki még ugyanebben az évben megjelentette azt. A *Szerb népköltészet* (Narodne srpske pjesnarice) második részében Vuk a hősi énekek között az első helyre tette a verset, aminek azt kellene jelentenie, hogy a koszovóiaknál régebbinek tartotta.¹ Hogy azonban ki lehetne „Stefan, szerb cár”, akkor nem tudhatta. Nyíltan leírta, hogy „én nem tudom”, ki ez, és mindjárt hozzátette: „Így énekel a nép, anélkül, hogy vezetéknevet említene.”² Vuknak e dilemmája valójában nem az igaziak közé tartozott, mégis éppen ezzel kezdődtek az elmefuttatások e sorozaton kívüli költeményről.

Igaz, a tudományos vitát a költeményről, amely a kutatás állandó tárgya lesz, csak 1857-ben, az újvidéki *Sedmicában* nyitja meg Ilarion Ruvarac.³ A szerb kritikai történetírás jövődő megalapozója és majd csak a legjobb képviselője, persze, nem tudhatott a Stefan cárral kapcsolatos dilemmáról, ezért csupán a szerbek egyetlen cárijáról, Dušanról vitázott. A szerbhórvát hősi énekekről írt, több vonatkozásban eddig fölül nem múlt egyetemi tanulmányával hosszú időre irányt adott a kutatásnak. A kitűnő kritikai szellemű Ruvarac a szerbhórvát népi eposz kora romantikus szellemében kezdte tanulmányozni. Rendkívül kíváncsi és a szóbeli költészet korabeli tanulmányozását illetően mindenképp jólétesült lévén, minden fejlettebb, szóbeli keletkezésű költeményben kizárólag nemzetközi eredetű motívumokat és mítoszokat látott, melyek minden ilyen jellegű költészetben fellelhetők. Problémalátásának az a sebezhető pontja, hogy e költészet fejlődésében és tartamában semmi mást nem lát „csak általános indoeurópai meséket, amelyek helytől-helyig vándorolnak, szájról-szájra hagyományozódnak.”⁴ Természetesen nem feltételezhető, s még kevésbé állítható róluk, hogy a motívumok és a mítoszok mindenütt és mindenhol keletkezhetnek, s ugyanakkor azonosak is lehetnek. Valóban vándorolnak. Ebben sem a romantika, sem pedig Ruvarac nem téved. De, elfogadva a vándorló motívumok és mítoszok kétségtelen igazságát, figyelmünknek másra is ki kell terjednie, s el kell fogadnunk, hogy ezek csak meghatározott társadalmi és történelmi feltételek mellett honosodhatnak meg. Ezt Ruvarac nem akarta tudni vagy nem kívánt

ilyen magyarázatot, s ezért például arra következtetett, hogy a *Dušan esküvőjéből* (Dušanova ženidba) ismert Balačko vajda az óindiai irodalomból származik, ahol Balasz néven ismert.⁵

A Ruvaracét követő tudományos munkákban fokozatosan háttérbe szorultak egyes romantikus feltevései, s a költemény, mondhatnók, egyoldalúbb magyarázatai jutottak érvényre. E kutatások a történelem, földrajz, mitológia, színhagyományok és az etnológia tanulmányozására vezethetők vissza. Mindegyiket kielégítő választ természetesen senki sem talált. Lehetséges, hogy Stojan Novaković jutott legközelebb a célhoz, amikor a Legyen várról szóló költemény legtovább vitatott kérdését a magyar szókinszben kereste meg.⁶ Jóllehet kár, hogy dolgozatát befejezte, mielőtt még a kezébe került volna a régibb feljegyzések alapján készült népdalkötet, amit Valtazar Bogišić szerkesztett.⁷ Novaković, aki mint történész, filológus, irodalomtörténész és irodalmár, avatott ismerője volt a szerbhorvát szóbeli énekköltészetnek, az őt foglalkoztató problémákat újakkal bővíthette volna ki Bogišić gyűjteményéből. Amit azonban ő akkor nem vett észre, és amit 1892-ben, a problémának egy másik felvetésében valószínűleg Ruvarac sem akart meglátni,⁸ úgy tűnik, a legfigyelemreméltóbb lesz abból, amit érdemes észben tartani.

Novaković legértékesebb adaléka, a Legyen utáni nyomozása a magyar szókészletben, azzal végződött, hogy számára a Lengyel névnek csak egy jelentése volt: egy népnek a neve. E megoldásával félúton maradt. Ha tovább megy, rábukkanhatott volna Magyarországon a Lengyel,⁹ sőt a Legyen nevű helysége, Zombortól északra.¹⁰ Ruvarac tudott Legyenről — amely ma csupán szántóföld Rigycán, közvetlenül a jugoszláv—magyar határ mellett —, amikor másodszor írt Legyenről; azonban ez semmit sem jelentett a számára.¹¹ Igaz, Legyen falu nem is számít jelentősebb történelmi helynek, és legkorábban 1323-ban említődik, amikor Bodrog vármegyében mint Lengyel van feljegyezve. Ez alkalommal tesznek említést a földesuráról, hogy kiemelkedik a többiek közül. A 18. században a falu neve Legyen, míg a földrajzi térképeken a Legyen olykor Lengyel (Legyen olim Lengyel).¹² Valamivel korábban, 1308-ban Lengyel Tolna megyében mint ottani lakos említődik. Ezt a Lengyelt 1408-ban a Duna közelében jegyzik fel, majd pedig Tolna megyében, Baranya megye határához közel.¹³ A múlt század végén Tolna megyében 1048 szerb élt, közülük 234 abban a járásban, ahol Lengyel is található. Végül azt is érdemes megemlíteni, hogy Lengyel egykori antik város helyén épült.¹⁴

Ha Novaković tud Legyen és Lengyel létezéséről, megtudhatta volna, hogy mindkét helység a szerémségi Kupinikból (ma Kulinovo) vezető úton van, amely a koronázó várost, Székesfehérvárt (Stoni Beograd) is érinti. A reneszánsz költők számára az antik város maradványai lehettek érdekesek Lengyelen, a népi epikus énekesek viszont a koronázó ünnepségre vezető utat esküvővel cserélhették fel. (Az első koronázott szerb király, Stefan Prvovenčani nevében is a „venčani” található.) Igaz, Novaković megsejtette, hogy Legyennek valahol Székesfehérvár környékén kell lennie, mégis úgy tartotta, hogy ez a legyeni bánhoz és Zmaj-deszpot Vukhoz fűződő emlékében (*a Zmaj despot Vuk i bane od Ledjena*

című költeményben) „közömbös”,¹⁵ s ezzel ő is és az utána következők is hosszú időre eltávolodtak a magyarországi titokzatos vár felfedezésének lehetőségétől.

Arra azonban, hogy Legyen vagy Lengyel lehet a *Dušan esküvőjé*-nek vitatott városa, a néven és a nevek hasonlóságán kívül más bizonyítékok is vannak. Az első igen jellegzetes. A *Mikor Vuk Ognjeni megnősült* (Kad se Vuk Ognjeni oženio) című költeményben, melyet 1764-ben Dubrovnik környékén Jozo Betondić jegyzett fel, a lakodalmat Poljicén tartották.¹⁶ Ez a Poljice nyilván nem azonos a Split mellett, mert a „Dunán”, a „Duna környékén” van, tehát valószínűleg ott, ahol a 14. és 15. századi említések szerint a Legyen és Lengyel helységek lehettek, Bodrog és Tolna megyében Magyarországon. Ha a Ledjen és a Lendjel nevet a ledina főnévből alkották, akkor a Zmaj-deszpota Vuk esküvőjéről szóló dubrovnikai költemény Poljiceját az egyik magyarországi helységgel való felcserélésnek kell felfognunk. E feltevessel kapcsolatban mégis meg kell említeni, hogy e költemény nem tartozik *Dušan esküvőjé* költeményeinek köréhez, ezért e nyomnak ez rossz oldala lehetne.

Létezik egy másik, nem kevésbé fontos adat ennek az összetett kérdésnek a megoldásában. Jovan Sundečić ugyanis a *Srpsko-dalmatinski magazin*ban 1849-ben *Jakšić Dimitrije házassága* (Ženidba Jakšića Dimitrija) című költeményt jelentetett meg, melyet a Neretván jegyzett fel; „Jovan Koljibabić kiváló guszlás”-tól hallotta.¹⁷ E *Dušan esküvőjé*nek köréből való költeményben a lakodalom Magyar várban (Madjar grad) Magyar bánnál (ban Madjarin) van. Novaković tudott e költeményről, de csak annak a bizonyítékaként idézte, hogy „a népi eredetű név földrajzi-vá alakulhat.”¹⁸ Az eset mégis tovább bonyolódik s a városnak és bánjának így említett neve nem lesz véletlen. A Magyar várnak a versben annak a bizonyítékának kell lennie, hogy a népénekesek a városnevet a néppel azonosították. Az énekszerző számára szükségszerű volt, hogy az ismeretlen város nevét az ismertebb nép nevével váltsa fel, akié a város. A Neretva környékén a Magyar várnak valóban magyar várat kellett jelentenie, tehát a Magyar várat melléknévi főnévnek kell felfogni, nem pedig városnévnek, ahogyan Novaković gondolta. Mégsincs kizárva, hogy a Magyar vár a Pozsony környéki Magyaróvár lehetett. E város is valószínűleg a koronázó ünnepek felé vezető utakon volt. Erre haladhattak a horvát főurak a magyar és a horvát királyok koronázására 1526, a mohácsi csata után, mert a magyar koronázási szertartásokat ekkor Pozsonyban tartották.

Ha a népköltészetben Legyen Magyar várrá lehetett, vagy ha Magyaróvár történetileg felválthatta Lengyelt, akkor az egész kérdés új dimenziókat nyer, és alaposabb megvilágítást igényel. A költeménynek egy ilyen új megközelítésében mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a már említett Jozo Betondić Dubrovnik környékén a budai király esküvőjéről szóló éneket is feljegyezte, s hogy itt e költeménynek még egy változatát megörökítette.¹⁹ Mindkét költeményben a budai király Kruševon (bizonyára Kruševacon) esküdött, s mindkettő a fejletlenebbekhez tartozik, melyeknek *Dušan esküvőjével* közös a motívuma. S ami a legfontosabb, mindkettőben a magyarok és szerbek egyaránt lakodalmassá ven-

degek. Andrija Kačić-Miošić két dubrovníkival csaknem egyidőben jegyezte fel *Janko vajda esküvőjét* (Ženidba vojvode Janka — Janko Sibinjanin), szintén fejletlenebb — a *Dušan esküvőjének* köréhez tartozó — költeményt. Ebben csak Jankó és Szekula említődik, tehát csak magyarok; a lagzi pedig Temesváron van, amely Magyarországhoz tartozott ezekben az epikai hősöknek az idejében.²⁰

A *Dušan esküvőjének* köréhez tartozó *Ivo Crnojević esküvőjét* (Ženidba Ive Crnojevića) az *Erlangeni kéziratból* a Szávától és a Dunától északra jegyezték fel; ebben a lakodalmat Velencében tartották. E költemény azáltal kapcsolódik a magyarokhoz, hogy Jankó és Szekula is a vendégek között van.²¹

Az esküvőről szóló költeményeknek e másfajta megközelítésében a Jozo Betondić által feljegyzett *Zmaj-deszpota Vuk esküvőjéről* szóló dubrovníki költemény is nyer a jelentőségében, mert hőse szintén magyarországi. Ha mindezt összeadjuk, kiderül, hogy e négy — a 17. század második évtizedétől a hetedikig feljegyzett — költemény *Dušan esküvőjének* köréből, s az ötödik, mely nem tartozik közéjük, vagy a magyarokhoz, vagy pedig Magyarországhoz kapcsolódik, esetleg magyar hős szerepel bennük. Mindez nyilván nem véletlen, mert e költemények, mindegyike a maga módján annak a bizonyítéka, hogy a költemény motívuma ott keletkezett, ahol a magyarok és szerbek együtt éltek, és ahol a költői anyaguk és divatjuk találkozott és elvegyült.

A későbbi feljegyzések költeményei majdnem ugyanezt mutatják; az esküvőről szóló szerbhorvát költemények többsége a magyarokhoz és Magyarországhoz kapcsolódik. A *Dušan esküvőjének* csoportjához tartozó, kétségtelenül leggyöngébb költeményben, a *Djuradj Smederevac esküvőjében* (Ženidba Djuradja Smederevca) Szibinyanin Jankó vendég. Azonban ettől sokkal érdekesebb a 124. szakasz, melyben Jankó érkezése után ez következik: „Pomoli se niz poljice Janko”. E „poljice”-t Vuk a „polja” kicsinyítő alakjaként fogta fel, ami, nyilvánvalóan, lehetetlen. A „polja” deminutívuma a „poljanče” lehetett volna, aminek ugyanannyi a szótagszáma, tehát nem bontotta volna meg a költemény kötelező tízes formáját. A Szibinyanin Jankóról szóló sorok után következő „poljice” tehát nem mezőcskét jelent, hanem inkább Poljice nevű helységet, amely azonos a Zmaj-despota Vukról szóló dubrovníki költeményben szereplővel, ahol nyilvánvalóan Legyennel cserélték fel.²²

Ha nem is mindegyik, de néhány példa mégis említést érdemel ez alkalommal. *Popović Stojan esküvőjén* (Ženidba Popović Stojana) a budai király a násznagy, Szibinyanin Janko pedig vendég.²³ A Vuk gyűjteményéből való *Ognjanin Vuk esküvőjén* (Ženidba Ognjanina Vuka) a lagzi Budán van, s Szibinyanin Jankó és Bánovics Szekula a vendégek.²⁴ *Todor Jakšić esküvőjén* (Ženidba Todora Jakšića) a budai királyné és a budai király lánya megy férjhez.²⁵ A *Jakšić Šćepan fogsága és esküvője* (Ropstvo i ženidba Jakšića Šćepana) című költeményben Székesfehérvár (Stoni Beograd) és Beograd összemósodik.²⁶ A *Jova Budimlija esküvőjében* (Ženidba Jove Budimlije) Buda mellett Erdélyt és Morišt is említik.²⁷ A Petranović gyűjteményében levő *Vojnović Mića esküvőjének*²⁸ (Ženidba Vojnović Miće) valamint a *Zmijanaj Rajko esküvőjének*²⁹ (Ženid-

ba Zmijanja Rajka) vendégei Božunba (azaz Požun — Pozsony) mennek a lányért, és abban a városban lakodalmaznak. ahol az 1526-os mohácsi csata után az osztrák császárokat magyar és horvát királyokká koronázták; a költeményben pedig Dušan car mellett Zmaj-despot Vukot és Banovics Szekulát is említik. Petranovićnak a *Mirčeta király esküvőjén*³⁰ (Ženidba kralja Mirčete) Zmaj-Ognjeni Vuk és Banovics Szekula vendégek. A Crnagorában feljegyzett *Janko bán-vajda esküvőjében*³¹ (Ženidba ban-vojvode Janka) Jankó Legyenben nősült. Ugyancsak Legyenhez kapcsolódik a *Legyen bán nősülése* (Ženidba od Ledjena bana), ahol Zmaj-Ognjeni Vuk is vendég. Végül, ez alkalommal érdemes megemlíteni a Legyen vári *Ivan Sredjević nősülését* (Ženidba Ivana Sredjevića)³² Vuk Karadžić megjelentetlen kézírataiból, aki Budán nősült.

Banovics Szekulának, Szibinyáni Jankónak, Zmaj-despota Vuknak és Jakšićnak ilyen fontos emlékei a temesvári, budai és a pozsonyi esküvőjüket megörökítő költeményekben, egyben annak is fontos bizonyítéka, hogy Legyen is Magyarországon van. Amennyiben mindez így van, ha Legyen Magyarországon van, akkor a legyeni Mihajlo király sem lehet többé rejtély. Ebben az esetben ugyanis Szilágyi Mihállyal azonos, aki a szerb hősi énekekben mint Mihajlo Svilojević van jelen.

Az igazi, noha nem az egyetlen rejtély e problémában, úgy tűnik, Balačko vajda személye lenne. Mindenesetre nem szabadna kivételt képeznie, ami annyit jelent, hogy ő sem az óindiai költészetből került a szerbhorvát énekköltészetbe. Különbösen is Balačko a „háromfejű arab”-ot („troglav Arapin”) váltotta fel a szerbhorvát énekköltészetben. A költemény szörnyetege csupán megkapta a nevet, amely a költészetben ismert lehetett, s annak is kellett lennie. Kié lehetett ez a név, teljes megbízhatósággal lehetetlen ezt ma már eldönteni. Lehetséges, hogy ezt is a magyar történelemben és a magyar legendákban kell keresni. Azonban mielőtt kikutatnánk a forrást, hogy honnan érkezett Balačko vajda a „háromfejű Arab” felváltására, hadd említsük meg, hogy Vuk Grgurović, Branković szerémségi deszpotának is a Zmaj-Ognjeni mitológiai nevet adta a nép és a népköltészet. A Balačko utáni nyomozásban Zmaj-Ognjeni neve segíthet, hogy legalább ugyanabban az időben és térben más hasonló hőst találjunk a guszlás költészetben.

Amennyiben a Balačko név eredetének kiderítésében azt a kiindulópontot kell választani, ahonnan Ruvarac is elindult, logikusabb lenne, ha az indiai Balasz helyett a magyar történelem vagy a magyar legendák egyik Balázsánál állapodnánk meg. Anélkül, hogy igazi és végleges megoldást adhatnánk e rejtélyben, érdemes például megemlíteni Cserei Balázst, az 1396-os nikápolyi csata részvevőjét, aki ekkor megmentette Zsigmond király életét.³⁴ Lehetséges, hogy a szerbhorvát hősi eposzba Zsigmond király megmentője került mint a rendkívüli és szörnyűséges Balačko. Talán még érdekesebb a magyar Balas (Balaš) erdélyi vajda, Dalmácia, Horvátország és Bosznia bánja, Mátyás király és Zmaj-despota Vuk idejében, akiről szintén nincs sok történelmi adat. Balas azoknak a történeteknek a hőse, amelyek arról szólnak, hogy ő nem volt megelégedve II. Ulászlónak a magyar trónrajutásával, s ezért városokat gyűjtögetve s egyéb károkat okozva Magyarországon, harcot kezdett ellene.

Teljességgel lehetséges, hogy aki továbbra is pártfogolta a Hunyadiak uralmát Magyarországon, könnyen bejutott a szerbhorvát guszlás epikába, természetesen emberfölötti, mitológiai tulajdonságokkal, mint Zmaj-Ognjeni Vuk. A magyar történelemben és a magyar legendákban természetesen nem csupán e két Balas szerepel e néven, akik között Balačkot, a „háromfejű arab” helyettesítőjét kellene keresni, illetve, akit ennek tulajdonságaival ruháztak fel.

Zmaj-Ognjeni és a „háromfejű arab” alakjainak a szerémségi deszpotához illetve, valamelyik magyar Balashoz kapcsolása arra utal, hogy az ő korukban keressük azt az időt is, amikor a legtöbb esküvőről szóló szerbhorvát guszlás epikai éneket költötték; többek között *Dušan esküvőjéről* és más motívumokkal, természetesen a legrégebb alakokban. S itt mindjárt megjegyzendő, hogy még Andra Gavrilović szerint *Dušan esküvőjének* végső változata a 16. században keletkezett.³⁷ Neki bizonyára voltak indítékai, amikor ezt állította, azonban nem beszélt róluk.

Hogy a *Dušan esküvőjéről* szóló költemények körének születését legkésőbb a 16. században kell látnunk, s hogy e költemények nyilvánvalóan Magyarországon keletkeztek, arra utal, hogy legrégebb hőseiket is felkutassuk. *Dušan* azokban az időkben és azokban a városokban nem lehetett részvevője a történeteknek. Az ismertebb költemények egyikében e hősök a budai király és Szibinyáni Jankó voltak, másokban pedig Zmaj-despota Vuk és a Jakšićok. Valószínű, hogy az esküvőnek az a változata, melyben Balačko jelenete található, Zmaj-despota Vuk esküvője volt. Az ilyen változat állhatott a legközelebb a kiformálódott motívumú költeményhez, ahol a hősök mitológiai alakok tulajdonságait kapták; ahhoz a költeményhez tehát, amelyről Ruvarac azt állította, hogy a keleti irodalmakból érkezett a szerbhorvát népi eposzba. A költeménynek e lehető legjobb változatában a 18. században Zmaj-despota Vukot *Dušan*nal helyettesítették, akit sem költői, sem mitológiai tulajdonságok nem jellemeztek, ezért a költemény sokat veszített abból az értékéből, amellyel a központi hatóerők kicserélése előtt rendelkezett.

Hogy a költemény Branković és Jakšić szerémségi deszpoták és magyarországi kortársaik idejében keletkezett, arra *Dušan esküvőjének* elemzéséből is lehet következtetni. Eddig ugyanis elkerülte a figyelmet, hogy a költeménynek négy, egymástól megkülönböztethető rétege van. Az egyik az lenne, amelyikben megőrződtek a vitézi játékok (torna) elemei, a másik az, ahol a tornát az esküvő motívumába ültették, a harmadik pedig, amelynél mindez a szerbhorvát szóbeli költészet köntösében jelenik meg, és végül a negyedik, amely a 18. században, kétségtelenül Dél-Magyarországon került a versbe, ahol *Dušan* kultusza különösen 1736-tól Emanuel Kozadžinski *Traedkomeidiája* és 1741-től Hristofor Žefarović *Stemagrafijaja* után terjedt. A költemény első két rétege, amely közül az első a legrégebb, a korareneszánsz és a reneszánsz idejében keletkezhetett. Amikor a költemény a tömeges guszlás énekköltészet körében érkezett, a befogadó társadalom minden elemét magába olvasztotta, miközben természetszerűleg elveszítette mindazt, ami benne azé a társadalomé volt, mely első változatát kialakította. A 18. században az írott

szó újabb hatására, a költemény részben új földrajzi kereteket is kapott a régiak helyébe. Csak azt tartotta meg, ami az új gusztlások előtt, akik nem tudtak az eredetileg Magyarország területén keletkezett tradícióról, nem volt ismeretes: Legyen, Mihajlo király és Balačko. És ez nyilván elég, hogy benne keressük és találjuk meg az igazi és legősibb kereteket.

A reneszánsz költészet emléke kötelez a rámutatásra, hogy egy figyelmesebb elemzés eredménye szerint a mítosz a szerbhorvát hősköltészetbe leginkább azokhoz az emberekhez és eseményekhez kapcsolódva került, amelyek kortársai a reneszánsznak, tehát a Brankovićokról, Jakšićokról, Ugričićokról és részben az uszkokokról szóló költeményekhez, s hogy az ilyen költemények a szerbeknél és horvátoknál keletkeztek Dalmáciában, Likában, Kordunban, Szlavóniában és Szerémségben. A reneszánsznak a gusztlás költészetre való hatásáról folyó beszélgetések a magyar reneszánsz költészet emlékét is kötelezik, amelynek léteznie kellett, valamint a szerbek ilyen költészetét is, mely a magyaré és a horváté mellett, akár a legrövidebb ideig is, de létezett. Ebből és az ehhez hasonló költészetből némely elemek nyilvánvalóan fennmaradtak a szerbhorvát népi eposznak egyes fejlettebb motívumú verseiben. A reneszánsz költészetnek legalább a témáit, motívumait és hőseit meg lehet sejteni.

És végül itt hadd jegyezzük meg, hogy a szerbhorvát szóbeli költészetnek két kivételes találkozása volt a művészi irodalommal. Az első a reneszánsz idején, a másik pedig a romantika korában. Mindkét találkozás alkalmával a művészi irodalom méltányolta a szóbelit. Sokkal inkább, mint bármikor rögzítették a szóbeli irodalmat, támogatták ennek motívumait és modorát, azonkívül pedig csupán e két korszak költészetét fogadta el a nép. A népéneknek támogatását a katolikus megújulás (Andrija Kačić-Miošić) és a racionalizmus (Matija Antun Relković) idején nem kellene összetéveszteni a szóbeli és a művészi költészetnek a reneszánsz és a romantika korában való kölcsönhatásával, mert az előbbieket a népi énekek módszeréhez folyamodtak, hogy megfogalmazzák eszméiket, ami nem volt jellemző a reneszánsz és a romantika idejére, amikor a költészeti okokon kívül más okai nem voltak a kölcsönhatásnak. Ez esetben nem vitás, hogy sok romantikus vers került a néphez, s az a sajtójaként énekelte őket. Gyakran fordult elő ebben az időben, amikor az egyik nép költeményei hatottak a másik szóbeli énekköltészetére, és még többször, amikor e nép énekelte is őket. Ismeretesek azok az egészen sajtószerű esetek, amikor az egyik nép költeményét csak a másik nép énekelte. Petőfi *Falu végén kurta kocsmá* című versét Zmaj *Na kraj mora čadjava mehana* című fordításában csak a szerbek és a horvátok énekeltek és énekelik. Ilyen esetek bizonyára a reneszánsz korában is voltak, mert az esetek teljességgel identikusak, ami azt jelenti, hogy analógiával magyarázható ugyanaz a folyamat. Ebben az esetben így kellene tekinteni a reneszánsz költészetnek a mítosz és a mitológiai alakok elfogadására gyakorolt hatására a szerbhorvát gusztlás énekekben. A művészi irodalom szóbeli költészetre gyakorolt hatásának ilyen értelmezése magyarázza a mítosznak és a hősök mitológiai sajátosságainak meghonosodását általában a szerbhorvát népi epikában, valamint külön a *Dušan esküvőjé-*

ről szóló költemények körében. Természetesen, az egész szóbeli énekköltészetben nem kis jelentőséggel bírna minden egyoldalú és — többek között — a romantikus módszer elhagyása a szóbeli énekköltészet tanulmányozásában.

(Fordította: Vajda Gábor)

JEGYZETEK

- ¹ Vuk Stefanović (Karadžić). Bécs, 1815, 73—98.
- ² I. m. 73. o.
- ³ (Harion Ruvarac), Sedmica, Újvidék, 1857, VI. évf. 4. sz. 25—27; 5. sz. 33—36; 7. sz. 49—52; 9. sz. 68—69; 11. sz. 81—83; 12. sz. 89—90; 14. sz. 106—108; 15. sz. 113—114; 18. sz. 137—138; 21. sz. 161—162; 23. sz. 177—178; 25. sz. 193—194; 27. sz. 211—213; 31. sz. 243—245; 34. sz. 265—278; 1858, VII. évf. 1. sz. 6—8; 8. sz. 57—60. Vuk írásával és helyesírásával a *Dve studentske rasprave*ban lett kinyomtatva. Újvidék, 1884. 19—102.
- ⁴ Harion Ruvarac, *Još jedanput o Ledjenu gradu*, Stražilovo, Újvidék, 1892, V. évf., 265. és *Zbornik Hariona Ruvarca*, Beograd, 1934, I. füzet. 416.
- ⁵ *Prilog k ispitivanju srpskih junačkih pesama, Dve studentske rasprave*. 30—33.
- ⁶ Stojan Novaković, *Ledjen grad i Poljaci u srpskoj narodnoj poeziji*. Letopis Matice Srpske, Újvidék, 1879, 120. könyv. 159—174. és külön.
- ⁷ V. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, I. köt., Glasnik Srpskog učenog društva, II. osztály. Beograd, 1878, 10. könyv.
- ⁸ I. Ruvarac, *Još jedanput o Ledjenu gradu*.
- ⁹ Györfly, György, *Az árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1966, 266.
- ¹⁰ I. m.
- ¹¹ I. Ruvarac, *Još jedanput o Ledjenu gradu*.
- ¹² Györfly, György, i. m. 723.
- ¹³ I. m. 266.
- ¹⁴ A Pallas nagy lexikona, XVI. kötet, Budapest, 1897, 243.
- ¹⁵ S. Novaković, *Ledjen grad i Madjari*, 162—163.
- ¹⁶ V. Bogišić, *Narodne pjesme*, 40—42.
- ¹⁷ Zadar, 1849, 101—116.
- ¹⁸ S. Novaković, *Ledjen grad i Poljaci*, 164—165.
- ¹⁹ V. Bogišić, *Narodne pjesme, Kad je Janko vojvoda udario Djuradja despota buzdovanom*, 28—31. és *Zenidba kralja budimskoga od Bana od Kruševa i vojvoda Janko*, 72—74.
- ²⁰ Slide pisme vojvode Janka, koje općenito pivaju Dalmatini, Bošnjaci, Ličani i ostali slovenskog jezika narodni. Lipe su slušati, ako i nije moguće da su posve istinite. Andrija Kačić-Miošić Művei, I. kötet, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, Zagreb, 1964, 332—334.
- ²¹ A költemény cím nélkül van a 188-as szám alatt. Gerhard Gezeman, *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama*. Sr. Karlovci, 1925, 266—270.
- ²² V. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, II. könyv, 78. sz.
- ²³ I. m. II. 86.
- ²⁴ I. m. VI. 35.
- ²⁵ I. m. II. 93.
- ²⁶ I. m. II. 94.
- ²⁷ I. m. II. 100.
- ²⁸ Bogoljub Petranović, *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine Junačke pjesme starijeg vremena*. III. könyv, Beograd, 1870, 340—364.
- ²⁹ I. m. 563—579.
- ³⁰ I. m. 436—442.
- ³¹ V. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, VI., 34.
- ³² I. m. VI. 37.
- ³³ *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Karadžića*, III. könyv, Beograd, 1974, 234—237.
- ³⁴ Cserei Balás (Baroti), Budai Ferenc, *Magyarország polgári Historiájára való lexikona a XVI. század végéig*, Nagy-Váradon, 1804, 509—510.
- ³⁵ Ferdinand Šišić, *Bitka kod Nikopolja (25. septembra 1396)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. VIII. Sarajevo, 1896, 79.
- ³⁶ Magyar Balás, Budai Ferenc, ua., 614—616. E Magyar Balás azonos lehet a Marko Kraljević és Filip Dragilović című szerb népi epikai költemény Balaša Madžarinjával. *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Karadžića*. II. könyv, Beograd, 1974, 176—182.
- ³⁷ Andra Gavrilović, *Istorija srpske i hrvatske književnosti usmenog postanja*, Beograd, 1912, 42.

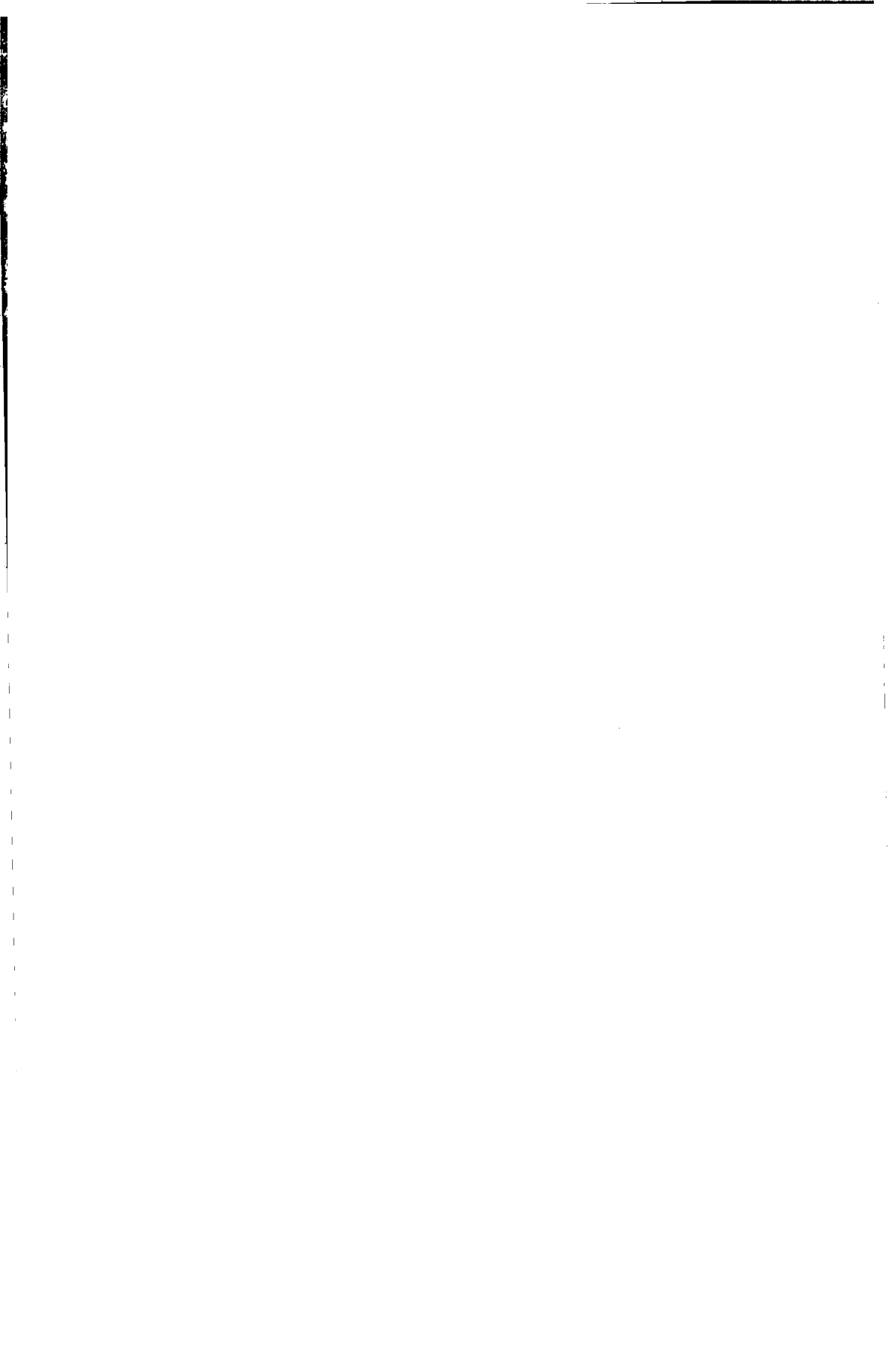
REZIME

LEDJEN GRAD I MADJARI

O pesmi O ženidbi Srpskog cara Stefana koja je objavljena 1815. godine, započeo je naučnu raspravu Ilarion Ruvarac 1857. Naučna istraživanja koja su sledila svela su se na utvrđivanje gde je bio Leđen grad koji se u pesmi spominje i koje su ličnosti u pesmi istorijske.

Autor ovoga rada smatra da je Stojan Novaković bio na dobrom putu, kada je Leđen grad tražio u mađarskoj leksici. Pogrešio je samo što je za mađarsku reč Lengyel držao da je sinonim za Poljak, Poljska. On ističe da je grad Lendel, o kojem je reč u ovoj pesmi, po svim verovatnoćama na granici nekadašnjih županija Tolne i Baranje, gde su ratovali Hunjadijevi i pretpostavlja da i Poljice, gde se ženio Dimitrije Jakšić nisu one kraj Splita, jer su svatovi stalno bili kraj Dunava i u Podunavlju, te da je leđenski kralj bio Mihalj Siladi, Mihajlo Svilojević srpskohrvatskog junačkog epa. Autor pretpostavlja dalje da je iz mađarskih legendi mogao u pesmu da dospe i Balačko vojvoda.

U razmatranju ovog problema autor ukazuje na to da su motivske pesme srpskohrvatskog narodnog epa vezane najčešće za događaje savremenog vremena — renesanse, te kako je srpskohrvatsko usmeno pevanje imalo susreta s umetničkom poezijom i u vreme renesanse i u doba romantizma, na osnovu analogije, ovo je još jedan dokaz, odnosno prilog tumačenju i razmatranju problema Leđena grada u Stefanovoj ženidbi.

Gál István

BABITS ÉS JUGOSZLÁVIA

A dunai népek irodalmának megismerése, szomszéd népekkel való együttműködés törekvése a köztudatban Németh László és az Apollo nevéhez fűződik. Emlegetjük ugyan Adyt, Szabó Dezsőt, hivatkozunk Bartók példamutató teljesítményére, de nincsenek még föltárva és bemutatva annak a roppant szellemi mozgalomnak eredői és összetevői, amelyek a XX. század magyar külföldi kulturális orientációjának egyik fő áramlatát jelentik. Egyedülálló, úttörő érdeme van Jászi Oszkárnak és a Huszadik Századnak, de alig van a Nyugat nagy generációja közül bárki is, akinek ne lett volna meg a maga egyéni érdeklődése, személyi összekötetése a szomszéd népekkel vagy azok egy-egy kimagasló írójával.

Nagyon is sokféle szál fűzte a szomszédokhoz, különösen pedig Jugoszláviához. Babitsnak a délszláv származása egész életében vissza-visszatérő problémája volt. Hozzá való változó viszonyai nyomán le lehet mérni nacionalista és internacionalista felfogását, a faji kérdésben és a humanizmus körül való álláspontját, sokkal inkább, mint akár Széchenyi-ről kifejezett nézetei alapján. A magyar társadalom és irodalom szerb származású nagyjait idézte nem egyszer, hol mint Damjanich, szabadulni igyekezvén a nem magyar származás gyanújától, hol Zrínyire és Petőfire utalva, hivalkodva ezzel maga is. Legelső itáliai útján kiszállt Zágrábban és a tengerparton, majd újra meglátogatta a horvát fővárost az első világháború előtti útján, ez alkalommal éppen Móricz Zsigmond társaságában. A szerbek és horvátok azonban jelen voltak egész életében, a legkülönbözőbb társadalmi viszonylatokban. Műveiből is természetesen lépnek eléink, nem mint idegenek, hanem mint a magyar társadalom szerves tagjai. Valósággal freudi elszólás a Halálfiak egyik hősének, köztudomásúan az író nagyanyját megtestesítő Cenci néninek Rácz családneve. Egy, a szekszárdi kadarka történetével foglalkozó esszéjében a szekszárdi bikavér balkáni, szerbiai eredetét hangsúlyozza. De gyerek- és ifjúkorában, sőt, első tanári éve idején is a délszláv elemekkel bőven tarkított kisvárosokban telt élete. De nemcsak Szekszárdon és Pécsen, Baján és Szegeden, még Újpesten is találkozott szerbekkel.

NAGY KORTÁRSAI A „DÉLSZLÁV BABITS”-RÓL

Első írott nyoma a vádnak, hogy Babits „délsláv”, Szabó Dezső tomlából csúszott ki, amikor még élénken élt benne Babits visszautasító gesztusa az 1919. augusztus végi Magyar Írószövetség alelnöki tisztségéről:

„Ez új nemzedék írói a magyar nyelvet a magyar nyelvből vett elemekkel és eszközökkel, a magyar nyelv élettörvényei szerint rágazdagították minden humánium kifejezésére... Olvasd végig Ady, Móricz, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi, Babics műveit — az egy Kaffkát kivéve —, ezer színű és ezer hangú szeplőtlen magyar nyelvet találsz, szeplőtlenebbet s talán többhangút, mint Vörösmarty vagy Arany műveiben. Ennek az irodalomnak minden számottevő tehetsége, az egy délsláv Babicsot kivéve, vér és hús szerint magyar volt.” (Panasz Bp. 1923. 35—37. 1.)

Egy évre rá, a Nyugat Babits-számában, ünepi cikkében Móricz Zsigmond magasztalásnak szánta ezt a jellemzését:

„Fekete ember. Hosszas feje, jelentékeny orra, egyenes síma, magas homloka, rettenetesen fekete, buja bajusza, haja, szikrázó fekete szeme, olajbarna bőre, jó fogai: igazi délsláv típus. Mikor Zágrábon átjöttünk, kiszállottunk egy-két napra, nagyon megszerettük ezt a szép, mezőszéli úri várost, amit az a gesammt-monarchia ízlés hozott létre, ami Szegedet a víz után. A szénásszekér ment át a városon, otthonosan. S minden sarokon egy-egy Babić-cégtábla. De mikor erre célzást tettem, Babits szinte megrettent: Kérlek, mondta, az én őseim előkelő magyar nemes család.

Az valami csudálatos szép volt benne, ahogy meg tudott zavarodni. Gyermeteg lett, egész férfias szerkezete megbillent s imbolygott, mint ingó víztükrön a szikla képe.

Ez is valami délsláv: a vasból kalapált keménység és a misztikusan izzásba jövő érzékenység.” (Móricz Zsigmond: Válogatott irodalmi tanulmányok. 1952.)

Gellért Oszkár közli egy följegyzésében Osvát nézetét, aki a következőket fejtette ki neki egyszer Babits faji képletéről:

„... Ha fajtáról — és nem fajról — van szó, akkor Ady és Móricz elmondhatják, hogy az ő fajtájuk tiszta magyar fajta. Nem úgy, mint az övé (Babitsé tudniillik). Utazz csak el a délvidékre: mennyi Babitsot fogsz ott találni. Ha nem is ts-sel, hanem c-vel, ékezettel a cé fölött.” (Kortársaim 1954. 219. 1.)

Illyés Gyula „Babits horvát koponyáját” sorolja be irodalmunk annyira különböző megjelenésű nagyjainak jellegzetességei közé, de ő már mint a magyar nemzet mindent átgúró, áthasonító erejének igazolását „A faj védői” című versében. Teljes egészében idézem, mert Eurázsia valamennyi népe megjelenik Illyés idézésében:

*„Ady dült örmény-arca, Babits és Zrínyi horvát
koponyája, Petőfi szlovákos fekete
s Péterfy és Tömörkény németes kék szeme
s a bulyba-tárász Móricz s a Cyrano nagy orrát*

*hordó Vitéz Mihály (s Mátyás király) s a hajdu
vagyis — hajjaj! — balkáni Arany János, Veres
Péter s a Don Quijote Krudy, a lengyeles
Lőrinc, a mongol Áron s Gyuri, a hindú ajkú;*

*s a janicsár Szabó Pál, a szép-finn Kosztolányi
(a szép-olasz Széchenyi és a szép-kurd királyfi:
nagy Rákóczi Ferenc!) s a fél-kún, fél-román*

*Attila (meg Erdélyi) s én, a fél-besenyő —
— Belül épp ettől oly más s pompás a gyűromány,
mit kelt örök kovászkod, páratlan Tekenő!*

„SZERB ÍRÓ VAGYOK-E?”

Nem csoda, ha Szabó Dezső, Móricz és Osvát véleményét a királyi Jugoszlávia nem mindig magyarbarát sajtója is visszhangozta. Babits maga is szükségét érezte, hogy ha már nagy magyar kortársai karakterológiai amatőrködéseire nem válaszol, a szerb visszhangra kifejtse saját nézetét. Jó alkalomnak kínálkozott erre az új határokon túli magyar irodalom legmagasabb rangú orgánuma, az Erdélyi Helikon, amelyet egyébként is nemzedéktársa és közeli barátja, Kuncz Aladár szerkesztett. Az Erdélyi Helikon 1928. évfolyamának 89—90. oldalán és egyidejűleg a budapesti Az Est 1928. június 10-i számában jelent meg az alábbi, Szerb író vagyok-e? című önvallomása. Ez tanulmányköteteibe nem került bele, az Erdélyi Helikon ritkasága miatt pedig megérdemli az újraközlést:

„Ezt hallom:

Szerb lapok és folyóiratok hasábjain föl-fölbukkan a nevem. Az író az egész világé: örülnie kell, ha nevét olvassa, akár latin, akár cirill betűkkel. Alig is van író, aki meg nem felel a posztulátumnak. S igazán megtisztelő, ha a szomszéd nemzet organumai saját irodalmuk becsült nevei közt az idegenét is leírják olykor...

Csakhogy, ami feltűnő — s amiért a dolgot értésemre hozták — az én szegény nevem nem is idegenként szerepel a szerb nevek közt, hanem mintha maga is szerb név volna: legalább is egy szerb származású író neve, akit nem a magyar kultúra iránti érdeklődés, hanem a szerb nemzeti önérzet idéz és vindikál...

Nagyon hízelgő, de mégis egy kissé...

Előre kell bocsátanom: az értesülést nem ellenőrizhetem. A lappéldányokból egyik sincs kezemnél, de ha itt volna is! Szerbül, sajnos, se más szláv nyelven, árva szót sem értek, s a cirill betűkben talán a magam nevét is bajjal ismerném föl. Eszerint csak feltételesen beszélhetek az ügyről s mintegy matematikai általánossággal; mégis beszélni unszol a téma, melynél alig van ma érzékenyebb. Viszonyod a nemzethez és a nemzetekhez — magadéhoz s az idegenekhez — nem lehet közömbös, író és ember, ha világ elé állsz! Engem már sokszor gyanúsítottak „délsláv” eredettel, nem igen jóakarátulag. Amíg kicsinylés volt, nem tiltakoztam. Most, hogy hízelgő is lehet: ideje fölemelnem szavamat.

Ismétlem: hízelgő. Én minden nemzetet tisztetek s mindenkép kitüntető érzés számomra, hogy egy szomszéd nemzet kultúrája bármily mértékben vagy értelemben magáénak szeretne vallani. De ki kell térnem a kitüntetés elől, egyszerűen azért, mert téves premisszákon alapul. Én nem vagyok szerb, sem egyáltalán szláv s nem is tudok róla, hogy valaha is valamelyik őszámomra az lett volna. Ha úgy volna, nem tagadnám, sőt talán büszke is lennék rá. Elvégre méltó büszkeség volna egy írónak, abból a fajtából származtatni magát, mely Tolsztojt hozta e világra, amely a nagyszerű orosz irodalmat teremtett. Magyarságomon sem esne evvel csorba. Szláv vér Petőfi ereiben is folyt s magyar lelket táplált!

S elvégre, senki sem tudhatja, milyen vér folyik ereiben. Nemzetek vannak, de ki látott tiszta fajt? Korunkban a lélek alkot népeket s nem a vér: ki állhat jót, hogy nincs benne szláv, vagy német vér, vagy más? (. . .) Damjanichnak nem volt igaza, mikor önmagát is a gyűlölt néphez számította — noha ő talán valóban ennek a népnek véréből származott. Nálam más az eset. Itt és ich és ics és ic talán mindegy lehet: vannak szerb Babicsok, sőt, ha jól tudom, egy szerb író is Babics-Gyalszkinak hívtak. Ezekhez nekem semmi közöm. A név még nem vérség s mégha a név csakugyan szláv származású lenne is, micsoda elhanyagolhatóan minimális szláv vért jelentene ez például az én esetemben! Egyszerű matematikai problémáról van szó s a Genealógia hiú ördöge, aki, mondják, minden magyar nemesben ott szunnyad, már súgja is a tételeket s kínálja a krétát ehhez a családi matematikához. Az én „szlávhangzású” nevem valóban régi magyar nemesi név; a szentistváni Babitsok nemességét a múlt század első éveiben írták át Somogyból Tolnába. Itt függ a szobámban a dédapám képe, Tolna vármegye főfizikusáé; a kép, mint latin fölírása mutatja, 1814-ből való. Ez a régi Babits Mihály különös göggel veti hátra fejét a csipkés kravátli redői közt: nemcsak a tudós orvos göggye ez, hanem a magyar úré is. Mit szólna ő hozzá, ha hallaná, hogy szláv származással gyanúsítják! A Babitsok bizonyonnyal az ő emlékezete szerint is, mint az enyém szerint, mindig csupa jó magyar familiából házasodtak. Legfeljebb svábnevű akadt közöttük, de az is magyar-nemes. Tessék alkalmazni a családi matematikát, csak az ő korától: már e pártagú haladványban oly csekély törtszám marad a szláv vér számára, hogy bizton mondhatom: legtöbb hazámfiában mérhetetlenül több a szláv, mint bennem!

Íme, milyen kedvtellel írom, amit a Genealógia hiú ördöge diktál: mintha büszke volnék a származásomra! Holott ki tudhatja jobban, mennyire nem érdemes a származás, mint az író, ki szokva van az emberi értékeket csupaszra vetkőztetni? Nem születnek-e külön emberek — és külön írók is — szláv, vagy proletár, vagy mondjuk, zsidó vérből, mint a legkékebb spanyoléból? És ha talán proletár-vér folya bennem, bizonyonnyal arra volnék éppoly büszke! Dehát így van ez s tán így is kell lenni! Mindenki arra büszke, aki ő — ahonnan ő jött, amit ő hozott: mi mást tud adni az Emberiségnek? Minden faj tele ajándékokkal — minden nemzet és minden osztály tele — de mindenki csak a magáét adhatja. Mindenki gazdag lehet a magáéval, de csak a magáéval. Milyen értelmetlen kérdés: ki szeretnél lenni, ha nem te volnál? Mit érne bármi

kincs teneked akkor? nem te volnál gazdag! Egyetlen kincsed magad vagy, akit öröklöttél: nemzetedből kinőtt egyéniségeid értékei. Ezekből adhatsz valami újat a világnak: idegenből csupán kapnod lehet.

Ezért tiltakozik valami ösztönösen az íróban nemzetiségének meghamisítása ellen: missziójának meghamisítása az. Az író missziója a nemzete öröklött lelkének mélyeiből hozott vagy abból benne kitermelődött színekkel, kincsekkel gazdagítani az emberiséget. Ez nem valami nacionalis elzárkózás, hanem ellenkezőleg: aktív részvétel az emberiség lelki életének sokhúrúvá szerelésében. Nem is megvetése az idegennek, hanem inkább az igazi tisztelet és megbecsülés álláspontja minden becsületes nemzeti kultúrával szemben, akár már kifejtett, magas értékek termelője az, akár, mint gondolom a szerb is, inkább ifjú erők, mint kész értékek letéteményese. Tisztelet és becsülés mindaddig, míg valóban autochton nemzeti kultúra s nem akar lenni hódító és ragadozó nacionalizmus. Mert az — erőszakos vagy álnok — hódítás éppoly kevéssé tiszteletreméltó a kultúrában, mint a — politikában.”

Amikor a harmincas évek végén az okmánybeszerzés kötelező és a családfe-összeállítás ajánlatos volt, Babitsot is több szervezet fölszólította származási kományainak benyújtására. (Például az Újságíró Kamara.) Babits „Nevek, ősök, címerek” című szép tanulmányában foglalkozott a kor divatjával és kényszerével, de felesége rábeszélésére nem tette közzé írását. Török Sophie csak a Magyar Csillag 1942. évfolyamának újévi számában közölte az 1939—40. telén írt, önmagával szemben is kegyetlen vallomást, amely a faji kérdésben szigorúan körülhatárolja álláspontját. Ebben írja a következőket:

„...Eszem ágában sem volt, hogy az embereket vérük vagy kitevnyésztettségük alapján ítéljem, mint a kutyákat vagy a lovakat. Ha élt bennem valami »családi kegyelet«, az csak olyan volt, mint ahogy a hátát szeretjük, noha ismerjük kicsiségét, s megrójuk hibáit.

Így ragaszkodtam a nevemhez is; nem mintha szépségében és előkelőségében tetszelegtem volna. (...) A magyar ember viszonya nevéhez nem mindig olyan egyszerű, mint más nemzet fiáé. Nem váltam meg nevemtől; de titokban sokszor keserített, hogy a gyűlölt vércsöppre emlékeztem. S nemrég is még, bevallom, bohó örömet éreztem, mikor egy kedves barátom figyelmeztetett, hogy a babics szó honi magyar szóként is élt a régiségben és a tájnyelvben. Mintha egy kedves családi tárgyat valaki megszabadítana a rátapadt szennytől! Magyar szó, és varázslót, vajákat jelent: sőt ősmitológiai eredetű! Ipolyi Arnold Magyar Mitológiájában is szerepel a babicsolás, „varázslás” értelemben. Íme mily alkalmatos, költőhöz és magyar költőhöz illő név! De sietek hozzátenni, hogy talán a hiúság délibábja ez az egész; és különben az is régen volt már, hogy én a vércsöppekre haragudtam. Zrínyi is horvát volt, és Petőfi Petrovics! Ezek az idegen vércsöppek teszik talán olyan gazdaggá és színessé a magyar vért. Ezek az ics-vicsek jobban mutatják a magyarság erejét, mint a duplaékezetes ypszilonok. Mi célja a vért és nevet elemezni? Az én nevem egy híres horvát író nevével egyezik. De én magyar vagyok.”

Súlyos operációja után, nem sokkal halála előtt újra visszatért származására. Jegyzetei között található a következő, ide vonatkozó sorok:

„...Bebizonyult, hogy Babits ősmagyar szó. Ipolyi Magyar Mitológiájában is benne van a babicsolás. Babits varázslót jelentett az ősmagyar nyelvben. Dehát ha idegen lettem volna is, oly régóta magyar nemes a család, hogy már nem tekinthető idegennek. Egy dédapám tót volt (de igaz magyar szívvel), egy dédanyám sváb.” (Beszélgető füzetek, 9. f. 30. 1.)

HORVÁTORSZÁGI ÚTIJEGYZET ÉS VERSTÖREDÉK

1908 augusztusában, Szegedről Fogarasra történt áthelyezése előtt indult a fiatal költő-tanár első itáliai útjára. Velencébe vezetett ez, Juhász Gyulához írt elragadtatott levelén kívül köztudomású, hogy ennek az útjának a hatása alatt keletkezett három nagy verse: a Zrínyi Velencében, a San Giorgio Maggiore és az Egy régi szerelmes Velencében. Hogy Fiumét is megnézte, arról egyetlen mondata tanúskodott eddig Juhászhoz írt levelében:

„Az olasz architektúra már Fiumében kezdődik, s innen kezdve a középkori városok igazán a mesék varázsával hatnak.”

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-hagyatékban jegyzetei között azonban egy érdekes útinapló töredékre akadtam, Velencébe Horvátországon és a tengerparton át vezető útjának állomásain készített följegyzéseire. Babits éles megfigyelőképessége, realista látásmódja és tömör jellemzőkészsége nyilvánul meg ezekben az epigrammatikusan zsúfolt sorokban.

„Hegyek Zágráb körül. Nem a mi kedves, gömbölyű hegyeink. Hanem szeszélyes, ellenőrizhetetlen, meg-megtörő görbék.

A hegy itt csakugyan olyan mint a felhő; színe is, alakja is.

Szürke kő, vörösbarna föld, zöld fák.

Fehér kövek sötétkék ég.

Úton Abbáziába. Minden halványkék, tenger, ég, hegyek. Finom, lágy, fátyolos. Ha a part felé nézek, más a tenger: sötétkék, ellentétben a fiumei dombok sötétzöldjével.

Mintha kék tinta hullámanek enyhén.

Fiume. Nem tudnak magyarul, de erőködnek tudni. Kedvesek, közlékenyek.

A láthatáron mintha léniával csinálták volna, egy élesen fekete vízszintes csík ég és tenger közt.

Abbázia. Zsidóasszonyok fehér villák és délszaki növények közt. Korcs hatás. — Sétányon nem szabad uszályt hordani, a por miatt. — Német—magyar szó.

Abban is pesties, hogy villanyos jár. — Boltban igen szépen megköszönték, mikor 3xos llapot vettem.

Egy bakfis a szomszéd padon elpanaszodik az apjának, hogy egy idegen (horvát) asszony a fürdőben — megverte. Azt mondta neki németül: „Meglátszik, hogy magyar!”

A másik padon egy olasz asszony, aki képeslapokat árul, németül tanítja a kisfiát.

Könyvboltokban szláv és angol könyvek; főhercegek arcképei képeslapokon. (...) szobron meglátszik hogy bécsi szobrász műve! Kicsinyesen szép, ízléstelen, osztrák szépséggel.

Abbáziában már látni fehér oszlopokon át kék tengert. De az oszlopok fölött ízléstelen vörös vázában sablonos kaktuszok unatkoznak.

A tenger vize a part mellett bámulatosan tiszta és átlátszó. Csodálatos szép zöld színű mohák vannak a fenekén. A barna, sötét föld is kilátszik sőt kibukkan nedvesen s igen szép színharmóniát alkot.

Felgyúrt karú, széles sárga kalapú lányok élénken, nagyon is fesztelen mozdulatokkal diskurálnak és újságot hordanak a kezükben.

Közvetlen a part mellett, a part felé hajóról nézve (a fiumei zöld partok mellett) sötétzöld a tenger. —

Nem barbárság a tengerbe köpni?

Inkább hasonlít néha a szürke Dunához soha a sárga Tiszához

Nem felséges, hanem bájos

A nagy hajófüst barna árnya a vízen

Most az egész hegység finom fátyolos szürkéjét finoman fátyolosan bebarnázta a húzódo hajófüst — gyönyörű!

Felírás egy (fiumei) templomban: per rispetto del luogo santo si prega di non imputare

„Itt olyan ázsiai állapotok vannak, hogy közvetlen a parkom mellett van a közönségnek egy szalmával és rongyokkal fedett kunyhója kémény nélkül, ahol (...)

A villám... kurjongattak.

Pár ezer ember... piszkot hagytak... esztétika...

Gorove Jakabné panasza a Tengerpart ép aznapi (III) 4. számában.

Hajón Veneziába.

Kora reggel a víz kelet felé közel fekete, távol fehér; a másik oldalon csupa tejszürke

A bácsi aki a széssel meg volt akadva, a nap fölkelését átaludta s véres zsebkendője volt

A hullám, ahol a hajó felhasítja, halványzöld; messzebb azúr szín, világos, nagyon világos!

Az ember olyan mint a gyermek, aki csak egy-egy szót ért a felnőttek beszédjéből, akit támogatnak, akire mosolyognak. (Venezia)''

Nyomatásban megjelent versei között mindössze két sor utal arra, hogy az Adriai-tengerben gyönyörködött:

*„Láttam a delfineket cicázni
láttam az édes Adriát''*

(Arany kisértetek)

Verstörédékei között azonban nagy örömmel bukkantam erre a pár sorra, nyilván egy megkezdett vers hangütésére.

*„Kék Quarneronak
vizén
az én*

*lelkem hajónak
beillenék
hogy semmi korlát
ne volna,
hajómra
vörös vitorlát
feszítenék”*

ISMERETSÉG JOVAN DUČIĆTYAL BUDAPESTI KÖVET KORÁBAN

A Nyugatnak a budapesti Pen kongresszus alkalmából kiadott különszámába Babits három verset fordított a nagy szerb szimbolista költőtől, aki akkoriban Jugoszlávia budapesti követe is volt.

A szomszéd népek irodalmából Babits nem is fordított mást, mint három Dučić-verset. A Nyugat 1932-ben ünnepelte fönállása 25. évfordulóját és a Pen Club ugyanakkor rendezte Budapesten világtkongresszusát. Babits, mint a folyóirat költői és kritikai rovatának szerkesztője, Kosztolányival, mint a Pen Club elnökével együtt közös levélben fordult a világirodalom nagyjaihoz. Ebben közölték, hogy a kongresszus idejére a Nyugatnak egy jubileumi kettős számát készítik elő és a címzett egy újabb, lehetőleg kiadatlan írását szeretnék közölni, fényképével együtt. Jovan Dučićhoz, a modern szerb líra kiemelkedő nagyságához, aki akkoriban Jugoszlávia budapesti követe volt, Kosztolányi Dezső fordult Ő nyilván már régebről is ismerte, hiszen a Modern költőkben már 1913-ban fordított tőle. Válaszát a szerb költő valószínűleg a Nyugat szerkesztőségébe címezte, mert annak eredetije a Babits-hagyatékban maradt fenn:

„Kedves uram!

Ide csatolva van szerencsém megküldeni Önnek három vesemet franciára fordítva, szabadvers formájában. Ön volt olyan kedves és nagyra-becsült folyóiratának jubileumi számába való közlés céljára kérte ezeket.

Megköszönve kedves figyelmét, mellyel a Nyugat vendégszeretetét följánlotta számomra, kérem, tolmácsolja tiszteletemet Babits úrnak, Ön pedig, kedves uram, fogadja megkülönböztetett tiszteletemet

J. Dučić”

A Nyugat 1932 májusi „Jubileumi kettős szám”-ában négy oldal műmellékleten szerepelnek „A Nyugat vendégei”. Közülük Dučić a legelső. A számot Babits vezércikke nyitja meg, java részét a külföldi íróvendégek művei töltik meg. Dučić három verse két számban jelent meg. A májusi dupla számban Éjszaka című verse „A Nyugat ünnepére” dedikálással, de Babits fordításának fennmaradt kéziratából látható, hogy ez a dedikáció Gellért Oszkár betűivel került oda. A június elsejei számban két verse is van: a Teremtés, újra „A Nyugat jubileumára” dedikációval és a Refrén. Az 584. oldal fölsorolja a fordítókat, itt ennyi áll: „A

jugoszláv Yovan Ducics három verse B. M. fordítása franciából." Babits három Dučić-fordítását a Jugoszláv költők antológiája újra közölte 1963-ban. (Erről elfeledkezve Réz Pál mint Babits ismeretlen fordításait adta ki újra a Nagyvilágban 1966-ban, az 1563—64. oldalon.)

„VÁLASZ EGY JUGOSZLÁV FOLYÓIRATNAK”

Kázmér Ernő 1938. szeptember 8-án a Nyugat szerkesztőségéhez, Gelért Oszkárnak címezve a következő levelet írta:

„A XX. VEK (Huszadik Század) című folyóirat jár a Nyugatnak cserépdányként. Ez a mai állami vezetés köré csoportosult íróknak, tudósoknak, szellemi kutatóknak revüje. Ebbe a folyóiratba, — melybe én is több tanulmányt írtam — »Beszélgetés Európával«, »Európa kiválasztottjai« címen érdekes ankétot nyitottunk, melyet Guglielmo Ferreróval kezdtünk.

A lap főszerkesztője dr. Mladenovics, aki egyébként a belgrádi Nemzeti Színház igazgatója is, megbízott azzal, hogy egy, a mai magyar szellemi életet reprezentáló egyéniséggel csináljak egy ilyen ankétot. Természetesen nem is gondolhattam másra, mint Babits Mihályra. Mivel jelenlegi címét nem tudom, tisztelettel kérem, küldje meg neki a csatolt kérdőívet és kérje a folyóirat nevében is, hogy a feltett kérdésekre lehetőleg részletesen válaszoljon.

A XX. VEK szerkesztője felkérésére Babits úrnak megkülönböztetett tiszteletünket és hálás köszönetünket tolmácsolom.

Kérek egy Babits portré-rajzot, skizzet és egy autogramot!”

Kázmér ugyanaz év november 1-én kelt leveléből arra lehet következtetni, hogy beleegyező válasz érkezett Babits részéről, mert erre megküldték a kérdéseket:

„Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Csatolom az ankét másolatát, s tisztelettel kérem Babits úr válaszait. Csak arra válaszoljon, amire okvetlenül akar, s ha kedve lenne hozzá, változtathatja a kérdéseket, sőt, új kérdéseket is adhatna fel önmagának, de azt tessék velem közölni. Szeretettel kérem, ha lehet, mindezt a hó 8—10-éig elküldeni.

Hálás tisztelettel évtizedes régi hívük.”

Babits különös gondossággal fogalmazta feleleteit. Szerencsére megmaradt a hasábkorrektúra saját javításaival és betoldásaival.

„A kérdéseket érdeemesnek tartom a magyar olvasóval is megismertetni — fűzte hozzá —, mert nagyon jellemzőek szomszédaink kulturális érdeklődésére és problémáikra. Hozzá csatolom a válaszokat, melyekben, persze, kissé sommásan, de őszintén, próbáltam számot vetni mai gondolkodásommal ezekről az izgató problémákról.”

KÉRDÉSEK:

1. Mit jelent Önnek ez a szó, hogy Európa?
2. Mit jelentett a magyar szellem számára Európa?

3. Mit jelent a mai Európa a mai magyar szellemnek?
4. Miben látja Ön az európai erkölcsi, szellemi válságnak és az egyetemes irodalmi válságnak szoros összefüggését?
5. Mi az európai író feladata ebben a válságban?
6. Érzi-e a magyar szellem és a magyar író különösebben ezt a válságot?
7. Mi lenne az európai és a magyar irodalom feladata, hogy a szellem válságát csökkentse és az élet értékére, az életkedv fokozására és az Ember felelősségére mutasson?
8. Mit tehetne és tesz az európai és a magyar irodalom is az új tisztá emberért és a neobarbarizmus elleni harcbszállásért?
- 8.a Látja-e már Ön és ha igen, miben, a szellem válságának tisztulását?
9. Van-e a mai Európának uralkodó szellemi iránya és filozófiája?
10. Merre tart a mai magyar szellem?
11. Van-e külön magyar filozófia?
12. Géporkszakunk és tömegéletünk hogyan formálja át az európai és magyar irodalmat? (Film, rádió, repülés.)
13. A mai magyar szellemi, művészi és irodalmi élet irányait mily hatások, eszmék, források táplálják?
14. Van-e mélyebb kontinuitás a múlt századközepi nagy magyar lírikusok, az adyi líra és a mai magyar líra között?
15. Hogyan és miben látja Ön a magyar irodalom szerepét és helyét a világirodalomban?
16. Melyik az a tíz magyar irodalmi mű, amelyet minden nemzet intelligens olvasójának ismernie kellene?
17. Mit tud Ön a szerbek, horvátok, szlovének irodalmáról?
18. Volt-e és van-e a szláv szellemnek észrevehető hatása a magyar szellemre?
19. Hogyan képzei el a jugoszláv—magyar szellemi együttműködést és mit tudna Ön a szerkesztése alatt megjelenő harmincéves „Nyugat” és a mi „XX Vek”-ünk (XX. század) ennek a hovatovább elengedhetetlenül szükséges feladatnak érdekében tenni?
20. Az Ön neve szláv eredetre mutat. A jugoszláv szellemi életet, túl a sablonos kíváncsiságon, érdekelné az Ön nagy szellemének és a mai magyar irodalom számára utat mutató egyéniségének mély tisztelésében az is, ha felfedezhetné Önben a rokont, aki éppen ezért a két szomszédos nép szellemi együttműködésének útmutatójává válhatna?

VÁLASZOK:

1—3. „Európa” számomra, ahogy egyszer versben írtam, „nagyobbik hazámat” jelenti. Hogy mit jelent általában a magyar szellem számára Európa, mit jelent a mai Európa a mai magyar szellemnek? Dehisz a magyar szellem már régóta maga is Európa, csak belülről nézheti Európát, nem állhat szemben vele, mint valami külső és idegen szellemmel . . .

4—6. Éppen azért az európai szellem betegségét és válságát a ma-

gyar szellem is érzi. Talán fokozottabban érzi, mint ahogy a kicsi és gyenge mindig jobban érzi a betegséget, mint az erős és óriás. Ami egyébként ennek a szellemi és irodalmi válságnak az erkölcsi válsággal való összefüggését illeti: arról egyszer nagy tanulmányt írtam. Nem tehetnék mást, mint hogy ismételjem magamat, amit sohasem szívesen teszek.

7—8. Az irodalom feladata az alkotás. Az alkotás egyszersmind már magában is gát és töltés a válság hullámaival szemben, s bástya a barbarizmus ellen.

8.a (Ezt a kérdést válasz nélkül hagytam.)

9. Ezt majd csak egy más kor láthatja meg, amely már kívülről nézheti.

10. Erre csak egész tanulmány felelhetne.

11. Éppoly kevésbé, mint ahogy külön magyar matematika sincs.

12—13. A felelet megint külön tanulmányokat kívánna.

14. A líra — mint maga a lélek, melyet kifejez — mindig összefügg önnön múltjával s gyökeresen nő ki abból, ez lényege. A magyar lírának még forradalmi is hagyományszerűek, s pl. az Ady forradalmában félreismerhetetlen a Petőfi forradalmának hatása és tradíciója.

15. Erre a kérdésre megfelelttem egy régi nagy tanulmányomban, mely eléggé ismeretes. E tanulmányt a külföld számára is megfogalmaztam. Az ott írtakhoz ma sincs hozzátenni valóm.

16. Rangsorokat szabni s numerus clausust állítani irodalmi művek között nagyon nehéz. Azonkívül a magyar irodalom fő értéke éppen a lírában van. Idegen nemzet olvasója pedig ezt élvezheti legkevésbé.

17—18. A délszláv irodalmakról bevallom, nagyon keveset tudok. A nyelveket nem értem, s igazán művészi fordítást, amin át az eredeti lelkét megsejtettem volna, még nem sokat láttam. A szláv szellem hatását azonban én is éreztem, mint az egész újabbkori magyar irodalom; s hálás vagyok ennek a hatásnak. S nemcsak a nagy orosz irodalom döntő hatására gondolok. Hanem például szláv szomszédaink népköltészetének hatására is, amely a magyar irodalomban már Vitkovicsnál, Bajzánál megjelenik, s a magyar népköltésben bizonytalán már sokkal régebben.

19. A szellemi együttműködés alapja két nép irodalma között semmiesetre sem lehet politikai alap. Nem arról van tehát szó, hogy egymás szellemi termékeit udvariasan vagy valamely barátkozási politikának megfelelően portáljuk vagy dicséreljük. Inkább arról, hogy egymásban ne az idegent lássuk, hanem egyazon nagy európai kultúrának testvéri részeseit s eszerint figyeljük, ismerjük és ítéljük meg egymást, ugyanavval a tárgyilagos szeretettel és szigorúsággal, mint magunkat. Az első lépés persze: figyelni egymásra: s mi még ezt az első lépést sem igen tetük meg.

20. A nevem csakugyan szláv eredetre látszik vallani. Persze az ilyesmi sohse biztos. A babics szó megvan az ősmagyar nyelvkincsben is; Ipolyi Arnold is említi a babicsolást, ami varázslást jelent. Őseim Somogyból származtak Tolnába, s magyar nemesek voltak. A szláv eredetről tehát semmi pozitívumot nem tudok. A rokonságot szívesen és büszkén vállalnám. Ha van bennem szláv vér, avval több és gazdagabb va-

gyok. A kevert fajok adják a legnemesebb emberpéldányokat. Szláv vér folyt Zrínyiben és Petőfiben. A magyar, történetének századai folytán, sok más néppel keveredett, s ez a keveredés a magyar szellemet nagy mértékben gazdagította és mélyítette. S talán nem utolsó sorban éppen a szláv keveredés.

Bélađi Miklós

**EGY-KÉT SZÓ
AZ ÚJ MAGYAR REGÉNY
VILÁGÁRÓL***

Aki megkísérli, hogy a magyar irodalomnak akárcsak egyetlen korszakát külföldi érdeklődő előtt fölvezolja, annak az ismertetést irodalomtörténeti axiómával kell kezdenie. A magyar irodalomnak a líra a folyamatosan nagy értéket teremtő műfaja. A költészet és nem a regény és nem is a dráma. S nemcsak a felvilágosodástól a múlt század végéig tartó korszakban, hanem a XX. században is. Kiváló világirodalomtörténet szerzője, Babits Mihály szerint „az, amiben a magyar szellem legmagasabbat produkált, ahol a világ bármely nemzetével győzelmesen veheti fel a versenyt: az valóban lírája”. A magyar irodalomban, máig a költészet számít „nemzeti műfajnak”; sokáig pótolta, vagy átvállalta egyéb műfajok feladatait, vagy azok számára készítette az utat. Németh László metaforája szerint irodalmunknak viszonylag hamar elkészült a „puskini alapozása”, a „gogoli emelet” ráépülésére csak később kerülhetett sor.

A múlt század kilencvenes éveitől számítható modern korszaknak már megvolt a „gogoli emelete”, sőt épp a század végén — abban az időben, melyet Krleža *A fekete sas árnyékában* című regénye ábrázol — erősödött föl a prózában is az Európával való lépéstartás igénye. Az európai aktualitással való együtthaladás teljesen ekkor sem sikerült, a regény továbbra is némi késéssel követte a világirodalom új tájékozódását, — az áttörés a modern kifejezés irányába mégis megtörtént. A XX. század első két évtizedében *egyszerre*, egyidőben megjelentek a különböző stílusirányok, szemléletmódok, — a naturalizmustól az expresszionizmusig terjedő skálán. Ebből a sokszínűen kavargó stílusvilágból két törekvés vált ki és erősödött meg a század folyamán: az egyre új témákkal bővülő, kritikai színezetű társadalomábrázolás és a mind árnyaltabb eszközökkel dolgozó lélektani megfigyelés. Szociológiai alaposságú társadalomrajz és finom lélektani elemzés: e két formula valamelyikébe a legtöbb XX. századi magyar regény belefér. Már ennyi érzékelteti, hogy a délibábos nemzeti romantika illúzióival leszámoló modern magyar regény nem Gide, Proust, Joyce nevével jelezhető úton indult el; a balzaci, tolsztoji regénytípussal tartott rokonságot s közelebb állt Knut Ham-

* A modern magyar és horvát regényről szóló tudományos tanácskozársra készült előadás (1973.).

sunhoz, Gorkijhoz, vagy Reymonthez mint a regényszerkezetet átalakítók művéhez. A XX. századi magyar regény zöme a társadalmi elmáradottság elleni küzdelemnek, a forradalom és ellenforradalom korának, az anakronisztikusan továbbélő félfudális világnak a dokumentuma. Történetek kísérletek a XIX. századi regénymodell szerkezetének, szemléletének fellazítására (Babits, Déry, Szentkuthy), ezek a törekvések széles körben nem találtak követőkre. Elszigetelt maradt a metafizikai regény, a valóságot irracionálissal vegyítő elbeszélés megteremtésére irányuló törekvés is (Tamási, Pap Károly, Gelléri). A társadalom szociális feszültségekkel, megoldásra váró problémákkal robbanásig telített helyzete oly erős ingert jelentett, hogy olykor még a kényesebb lelkek sem tudtak kihívása elől kitérni. A regény ábrázolt, felfedezett, leleplezett társadalmi jelenséget, csoportot, osztályt, mélyvilágot; kritizált, lázított, mozgósított; a tanulmánnyal, önéletrajzzal, költészettel együtt, fölrajzolta az ország szociális térképét. Jellemző irodalomtörténeti adalék, hogy a húszas években, az emigrációból hazatérő avantgarde írók pályájukat hogyan folytatták. Kassák Dos Passos-i kiméletlenségű regényt ír egy budapesti munkáskerületről; szürrealista versek után, Illyés Gyula szülőföldjének parasztjait, cselédjeit ábrázolja előbb hősköltevényben, majd a félig tanulmány, félig regény *A puszták népe* című könyvében; groteszk-szürrealista próza után Déry Tibor a berlini munkásmozgalom harcairól ír realista léghörű kisregényeket. Sok tudatos lemondással járt ez a szociális elkötelezettség. „Igyekeztem feltárni a bajt — írta Illyés Gyula 1938-ban. — Nem is azért, mert irodalmi kis köreimben kifogytam volna minden tennivalóból.” A nemzeti vagy társadalmi — Németh László szavával — „status praesens” felvételének parancsa sokakban háttérbe szorította vagy elnyomta az egyéni, lélektani, bölcséleti problémák iránti érzékenységet. A „literátorság” hosszú időn át megőrző jelző a magyar irodalom egyes köreiben.

Ilyen módon feszültség is keletkezett a társadalmi, nemzeti mondánivalót hordozó és csupán a stílus megújítására vállalkozó törekvések között. Olykor egymással alig érintkező vagy szemben is álló írói csoportok előjoga a társadalmi és a művészi forradalom képviselője. A magyar regényíró hőse és áldozata ennek a polarizációnak. Hőse, mert legjobb alkotói, erkölcsi és szociális radikalizmustól hevítve, nemcsak feltérképezték a társadalmi rétegek múltját, jelenét, — hanem anyagukból kiváló műveket teremtettek és megküzdöttek a prózai kifejezés új formáiért is (példa rá Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh László műve). De áldozata is, mert ez a feladatvállalás olykor a legjobb erőket vonta el az új stílusok használatától, a kísérletezéstől. Sokan hozzátapadtak a valósághoz és nem mindig volt bátorságuk vagy lehetőségük, hogy fölébe kerekedjenek az empirikus tapasztalati világnak. Nincs híján ez a század kiváló prózaíróknak, de a tehetségekhez mérten, viszonylag keveseknek sikerült azt a több jelentőségű, szabadabb, nyitottabb prózastílust beszélnie, mely a huszadik századi elbeszélésre, szerte a világon, mind inkább jellemzővé vált.

Lukács György nagyon lehangoló véleményt formált a 20. századi magyar regényről: az egyetlen Déry Tibor jószerint egyetlen regényét,

A *befejezetlen mondatot* tartotta világirodalmi értékűnek. Benne ismerte föl a társadalmi teljességet ábrázoló realizmus mintáját. Az *Iszonyról*, melyet mások szintén a magyar irodalom egyik legjobb regényének neveznek, mindössze néhány elítélő szót mondott.

Az eddig elhangzottak voltaképpen két egy irányba tartó kérdésig szerettek volna eljutni, — s ez a kérdés nem csupán a magyar, de a horvát, s a közép- és kelet-európai regény problémája is. A mindenkori európai aktualitást, mely főként az angol, francia, német, esetenként az orosz és az amerikai irodalmat takarja — tekinthetjük-e föltétlen normatív értékmérőnek, amelyhez képest aztán az irodalmi fejlődés — értékszintet is jelölő — egyidejűségéről vagy megkésettységéről beszélhetünk? A másik kérdés: a Lukács-féle realizmus-eszmény lehet-e a „világirodalmi jelentőség” döntő kritériuma? Az európai aktualitást normatív mércévé egyoldalú szemlélet avatta s bár egyes irodalmak megkésettége történelmi tény; az is bizonyos, hogy a megkésettég nem fá-tum, nagy írók áttörnek az irodalmi fejlődés korlátait. Németh László már a harmincas években észreveszi a környező irodalmak jelentőségét, — ha úgy tetszik európaiságát, azért tanul meg szláv nyelveken, hogy az ismertek mellett az ismeretlen nevekre is fölhívja a figyelmet, a többi között Krležára. Lukács György követelményét sem tarthatjuk termékenynek. Azt kívánja a regénytől, hogy a valóság *egészét* tükrözze s ábrázolja egy kornak vagy népnek történetét, alapvető mozgását, — nem esztétikai, hanem ideológiai vagy filozófiai kíváncsóság, mely a 19. századi realista regényszerkezetnek az objektivitás illúziójával föllépő változatot abszolutizálja.

Krleža írja a *Horvát rapszódia* című erősen nemzeti tematikájú műve után a következőket: „Mit jelent a ‚lokális’-nak a jelensége az irodalomban? Nincs egyetlen valódi irodalmi jelenség, mely ne volna igazán lokális: Csicsikov, Nozdrev, a Karamazovok éppúgy lokális jelenségek, mint Sancho Panza vagy bármely más alak Goldoni vagy Molière drámáiban, és Joyce dublini motívumaiban éppúgy lokális, mint ahogyan lokális Baj Ganja.” Nem szó —, hanem gondolati egybehangzás kapcsolja ide Illyés Gyula egyik Lukács Györggyel vitázó cikkének sorait: „Így hát, ha valaki a magyar valóságot nem madártávlatból akarja kifejezni, hanem részleteiben, a ma lényegtelennek vélt zugaiban, azt én nemcsak hogy nem marasztalnám el semmiféle ‚provincialitás’-ban, hanem ellenkezőleg, megdicsérném a hűség dolgában. A *pars*-on át föltárni a *totum*-ot — az író azáltal tud művészileg igazit ábrázolni, ha egy-egy részletet ragad meg és azt a részletet festi a legmagasabb világirodalmi igényvel, beleértve ebbe a legáltalánosabb erkölcsi ítélő módszert is.”

Nemcsak elméletileg lehetséges résznek és egésznek, helyinek és egyetemesnek ilyen összekapcsolódása, példákat is idézhetünk megvalósulására, a *Filip Latinovics hazatérését*, *A befejezetlen mondatot*, az *Iszonyt*. Tény azonban az is, hogy a „rész” eluralkodása bénítóan hat a regény kibontakozására. A magyar regénynek különösen nagy hátránya, hogy rengeteg társadalmi tény, helyi jellegzetességet, valóságdarabot, nyelvi-emberi egzotikumot, történetet, anekdotát hordott össze régebben és napjainkban is. A XX. században is évtizedeken át igen nagy szerepet

játszott az a regénytípus, mely a jól tagolt cselekményt, szoros időrendet, érzékletes alakjellemezést, világos szerkezetet tartotta az epikai ábrázolás lényegének. Az író igyekezett fönntartani a hitet olvasójában, hogy a regény hű mása az életnek, vagyis nem „kitalált” történetet, hanem „valóságos” eseményt mond el: objektív érvényű ábrázolást nyújt. A hagyományos realizmusnak ez az empíria-kultusza, biztonságtudata meglehetősen általános volt a két háború közötti időkben, sőt még a negyvenes-ötvenes években is. Albérés írja *Métamorphoses du roman* című könyvében: történelmi tény, hogy 1935 után a regény eltávolodott a lélektani, társadalmi, erkölcsi és metafizikai kérdésfeltevéstől, az esztétikai és fenomenológiai kérdés iránt. Ezt a fordulatot a magyar regény később hajtottá végre; 1935 után is még jó ideig lélektani, társadalmi, erkölcsi, metafizikai problémákkal viaskodott. (Úgy látszik, hogy a magyar fejlődéssel összevetve, a horvát regényben ez a szerep-változás radikálisabb módon zajlott le és a regényvilág gyökeresebb átalakításához vezetett.)

A jellegzetességek kiemelése végett, talán egyoldalú kép rajzolódott ki az új magyar regényről. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy az elmúlt tizenöt-húsz év során új szemléletmód honosodott meg az elbeszélő irodalomban. A magyar regény hozzálátott, hogy újjáértelmezze ontológiai alapjait, a valósághoz fűződő viszonyát, felülvizsgálja eszközeit és a hagyomány egész rendszerét. Ahogyan Sartre mondja: „a regény is elkezdett önmagáról elmélkedni”. A változás néhány pontba sűríthető. A bölcsellettől viszolygó regény újra kísérletezni kezdett elvont gondolat és epikai cselekmény egybeépítésével, a parabola-formával, a groteszk és abszurd látásmóddal, az áltörténelmi regény válfajával, az élet-tényeket újszerű módon felhasználó tényirodalommal. Mindez azt is jelenti, hogy a regények lapjain új jelentőséget nyert a személyiség autonómiájának és epikájának — nem egyszer a társadalmi erőkkkel szembeállított — rajza, hangsúlyt kapott az emberi sors problémája és a történelmi folyamatok értelmének, céljának vizsgálata. Egy-egy problémakör új feszültségekkel telítődött: az egyéni morál és társadalmi érdek, elkötelezettség és lelkiismeret ütközése, forradalom és szabadság, egyéni és nemzeti felelősség, társadalomépítés és önmegvalósítás viszonya több regény témájává lett. A realista eszközökkel dolgozó társadalmi-politikai elkötelezettség pedig a közelmúlt nemzeti-politikai csomópontjainak, kritikus helyzeteinek felülvizsgálatát indította el. A határt is meg tudjuk jelölni, ameddig a regény az új tájékozódás során elhatolt. Eddig az „új regény” művei kevés visszhangot vertek. Robbe-Grillet kérdése csupán egy egészen szűk körben talál meghallgatásra: „Van-e értelme a valóságnak? A mai művész nem tud válaszolni erre a kérdésre: fogalma sincs róla... A mű megszületése előtt semmi sincsen. semmilyen bizonyosság, semmilyen tétel, semmilyen célzat.” Ez a világkép, mely az emberi cselekvéstől elvitatja a jelentést, a hierarchiát és a pusztá létezését jelöli ki a regény tárgyául, az elbeszélést a „szöveg”-hez, az écriture-höz közelíti, — eddig alig hódított magának híveket.

Ezek az érdeklődési körök nem egy ponton metszik vagy fedik egymást a magyar és horvát regényben. Az önmegvalósítás, az egyéni autonómia kérdése Šoljan regényeiben — az *Árulókban*, *Rövid kirándulásban*

—, a háború okozta traumák, az önvizsgálat, a hűség és árulás rajza Sl. Novak művében, különösen az *Eltévedt golyók* című kisregényben; a regényt az esszé irányába hajlító meditáció-folyam Desnica *A tavasz és a halál játéka*i című munkájában az új magyar regény törekvéseivel, gondoljaival egybehangzik. Šoljan és Novak „közérzet”-et rajzoló művei Mézšöly és Konrád műveivel mutatnak analógiát; Šoljan absztrakt térben játszódó neopikareszkje, a *Rövid kirándulás* a mai legfiatalabbak regénykísérleteire emlékeztet. A társadalmon kívüli létezés témája, hangulata; a fiatal nemzedékek korérzése szintén párhuzamokra utal.

S ezen a ponton érdemes néhány szót ejteni a vajdasági új magyar regényről. Hiteles szemtanú, az ottani kritika nem egyszer szóvá tette aggodalmait, leverő hatású tapasztalatait, s nemcsak a szépprózáról, hanem a költészetéről szólva is. 1968 novemberében Hornyik Miklós kegyetlen nyíltsággal, önkínzó őszinteséggel súlyos kérdést vetett fel: „E szigetkultúrák faunája és flórája éghajlatonként változik: más-más társadalmi erőterét élte vagy perzseli őket. Ám az autochton érték s az autonóm jelleg még nem ok arra, hogy áltassuk magunkat. Ha hallgatunk is róla, mi tudjuk a legjobban, mit leplez az »autonóm« erőlködés (...) A jugoszláviai magyar irodalom önértéke a jelen pillanatban: néhány olvasható könyv, két helyes ösztönrel tájékozódó folyóirat és harminchárom bubánatos dilettáns. Ezt becézzük autochton kisebbségi kultúrának.” Lefegyverző ez a nyíltság, s jól látható, nem a fölényes hiperkritika, hanem az érdekeltség felelőssége diktálta az elmarasztaló sorokat. Azóta történt egy és más, megjelentek a regénypályázat kötetei, új verseskönyvek láttak napvilágot, bővült az intézményhálózat is. Az adatokat az eltelt esztendőök átjavították, a színvonal emelkedett, ám Hornyik kérdése, mit tagadjuk, továbbra sem vesztett időszerűségéből. Ahogyan ő írja, európai szemmel vizsgálva, valóban önáltatás a szigetkultúrák értékéhez túl nagy reményeket fűzni. Megbocsájthatatlan bűn lenne azonban, ha azt a néhány olvasható könyvet nem méltányolnánk nem is csupán esztétikai értékesége, de az irodalmi életben betöltött szerepe szerint is. A kis lélekszámú irodalmak életében életbevágóan fontos, hogy az a néhány műalkotás, melyre a kritika és a legfogékonyabb olvasók felfigyelnek, milyen irányban kísérletezik, és — regényről szólva — az életanyagnak, a belső művészi alakításnak, a tér- és időstruktúrájának, a jellemcsoportnak, a világkép változatainak miféle minőségeit avatja követendő példává. A történelmi folyamatosság századaira visszatekintő és a kiadott műveknek csupán mennyiségi adatát tekintve is előnyben levő irodalom hosszadalmasabban, ráérősebben készülhet föl a maga feladataira; a nemzetiségi irodalom alkotója ellenben soha nem érezheti páholyban magát, gyakran az alapoknál kell kezdenie a munkát és számolhat avval is, hogy merész előre szaladását olvasói visszhangtalanság torolja meg.

A nemzetiségi irodalmak autonóm létezését egymagában az önálló intézményrendszer, az árnyaltan fejlett, esetleg mégoly magasszínvonalú irodalmi tudat sem biztosíthatja. Elsősorban művek reprezentálhatják; az intézményhálózat és a bátorító, ösztönző kritika a kereteket adja meg, melyet aztán a költészetnek, regénynek és drámának kell megtölteni a külön létezést reveláló tartalommal. Az öniorganizációnak ezt a hosszú és ne-

héz folyamatát a jugoszláviai magyar irodalomban a regény is elindította. Az eseményeket, a külső és belső indítékokat közlő ismerő kritika — így Bányai János, Utasi Csaba tanulmánya — fölfedte az új művek gyöngébb pontjait is és rámutatott arra, hogy az önállósodás még a kezdeteknél tart. A bíráló megjegyzések nemhogy helytállóak, talán kiegészíthetők is lennének. Mégis, igazat adhatunk Bori Imrének, aki a Magyar Szóban *Tíz regény elé* című cikkében ezt a sokat jelentő mondatot írta le: „A pillanat kétségtelenül ünnepélyes, az elmúlt ötvenegy esztendő perspektívájából nézve pedig kivételes”. Bori Imre megállapítása a jugoszláviai magyar irodalom vonatkozásában vitathatatlanul helyes ítéletet fogalmaz meg, s noha mondata másik fele éppenséggel a regénypályázat mennyiségi sikerét emeli ki, szavait felfoghatjuk tartalmi minősítésnek is. S aki a jugoszláviai magyar irodalom életének alakulását távolabbról figyeli, az is csak megerősítheti ennek a vélekedésnek a találó voltát. A jugoszláviai magyar regény napjainkban már új szintet jelent az egész magyar nyelvű irodalomban. S ha egy-egy regényt, novelláskötetet el is marasztalhatunk, különféle jogos esztétikai megfontolásból — mint ezt a kritikák meg is tették — be kell látnunk, meglehetősen szerves következetességgel folyik ennek a műfajnak a provincializmus elleni harca és a szórványos előzményeket — Major Nándor *Veretség*, Varga Zoltán *A méregkeverő*, Burány Nándor *Összeroppanás* s különösen Végel László *Egy makró emlékiratai* című könyvét — mostmár nem véletlenül, hanem a saját hangra találás lendületével vitték tovább az újonnan megjelent művek.

Utasi Csaba írja, hogy „a fiatal nemzedék egész sor törekvéseit ösztönző jelre figyelhetett fel a jugoszláv irodalmakban” — s ez az ihletés nem akadt el a példa bátorításánál, tovább hatolt, beleszövődött a regények világába és hozzájárult a művészi alakítás önálló karakterének formálódásához. A jugoszláviai irodalom indítása közrejátszhatott abban, hogy a fiatal nemzedék a vidékiesség ellen — a por, a sár, a lomha emberek gondolkodása ellen — heves, türelmetlen, olykor igazságtalan, ám teljesen érthető és indokolt harcot folytatott, sőt folytat ma is. A provincializmus leküzdése annyira mindent átható törekvése lett ennek az új generációnak, a röghöz kötöttség oly erősen taszította őket, hogy prózaeszményük szinte ellenállhatatlanul sodródott az elvont, parabolisztikus, cselekménytelen regénykompozíciók irányába.

A horvát — és szerb — irodalomba a regény szerveesebben épült bele; s a magyarral összevetve, a nagy epikus tablók, a nemzedékeket átfogó ábrázolás, lélektani elmélyültség, az expresszionista és szürrealista eszközök használata, általában az intellektuálisabb megközelítés jellemzi. Ezzel szemben a magyar próza inkább a hagyományos realizmus kereteiben mozog otthonosan, az anekdotát kedveli, s csak újabban folya-modik az absztrakt, parabola-ábrázolás módszeréhez. A népi irodalom — a magyar próza egyik erős ága — a szociográfiát, a „tündéri” realizmust, az intellektuális-analitikus módszert részesíti előnyben. Ehhez talán hozzá lehetne tenni, a horvát próza karakterét, jellegét nagyon határozot-tan megszabja, hogy benne a társadalmi elkötelezettség, metafizikai problémák iránti érzékenység, a transzcendenciával való foglalkozás együt-

tesen, összefonódottan, egy-egy mű világában jelentkeznek. Nagyon jól példázza ezt Marinković *Kiklopsa*, mely az emberért való szenvedélyes aggodalmat halálmisztikával, beckett-i fintorokkal, szörny-mítosszal kapcsolja össze. Elkötelezettség, cselekvésvágy és metafizikai érzékenység együtt alig-alig mutatkozik a magyar regény világában. A magyar regény még abszurd vizionálása, groteszk fintorai közben — s itt gondolhatunk Déry, Örkény műveire —, legmerészebb kalandjaiban is megmarad a pragmatikus józanság határain belül. A *Kyklops* mellett Örkény abszurd groteszkje a racionális belátás művészetének tűnik. Mindez nem értékítélet, hanem két érintkező világ nagyon jellemző különbségeire vet fényt, az életérzés, világszemlélet különbségeire . . .

Pomogáts Béla

**NÉGY ORSZÁG MAGYAR
ÍROI A MAGYAR
IRODALOMRÓL**

**Az Erdélyi Helikon 1930-as
ankétja**

A magyar irodalom helyzetét és jövőjét számtalan ankét és tanulmány vitatta meg, különösen 1918 után, midőn irodalmunk geográfiai egysége felbomlott s a magyar irodalom négy szomszédos ország társadalmi, politikai és kulturális keretei közé került. Ez a helyzet egyszersmind a szomszédos „magyar irodalmak” párbeszédét is eredményezte, már csak azért is, mert új módon kellett megfogalmazni a magyar kultúra egységének tudatát. Ennek a dialógusnak érdekes és beszédes példája az az ankét, amely az Erdélyi Helikon hasábjain zajlott le 1930 januárjában magyarországi, illetve romániai, jugoszláviai és csehszlovákiai fiatal magyar írók között.

A Romániában, Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Helikon korán felismerte annak fontosságát, hogy nem szabad elszigetelődnie a szomszédos államok magyar kultúrájától, illetve a kelet-közép-európai népek: románok, szerbek, horvátok, szlovákok művelődésétől. Indulásától (1928) kezdve, Áprily Lajos (1928—1929), majd Kuncz Aladár (1929—1931) szerkesztése idején módszeresen foglalkozott az egymás szomszédságában élő magyar irodalmakkal s kereste a kulturális egység módozatait. Így rendszeresen figyelemmel kísérte a vajdasági magyar irodalom eseményeit. Erdélyi munkatársai közül különösen Szentimrei Jenő foglalkozott gyakran a vajdasági írók műveivel. S természetesen hangot kaptak a Helikonban maguk a vajdasági magyar írók is; legtöbbször Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán és Fekete Lajos. A kölcsönös kapcsolatok akkor váltak élénkebbé, midőn a folyóirat külföldi képviselőket szervezett, s a szomszédos országok magyar irodalmának egy-egy nevesebb képviselője vállalkozott a „külföldi szerkesztő” feladataira. (Budapesten, repatriálása után, Áprily Lajos, Jugoszláviában Szenteleky Kornél, Csehszlovákiában Sziklay Ferenc). Különösen Kuncz Aladár szorgalmazta, hogy e „külföldi szerkesztők” érdemi munkát végezzenek, s kapcsolatokat építsenek ki a Helikon és az egymás szomszédságában élő magyar irodalmak között. Kuncznak távolabbi tervei voltak: a magyar kisebbségi irodalmak műhelyének szánta a kolozsvári folyóiratot. (Sőt egy időben az európai kisebbségi kultúrák szemléjének megteremtésére törekedett.)

Az ő gondolata volt, hogy az Erdélyi Helikon szólaltassa meg a négy országban élő magyar irodalom fiatal képviselőit a magyar irodalmak

nemzetiségi és egyetemesebb feladatairól. E vállalkozással egyszerre kívánta szolgálni a magyar irodalom országok szerint elkülönült változatainak dialógusát és az induló írói nemzedék ügyét. „Az Erdélyi Helikon kiszélesedett programjához híven — hangzik az ankét bevezetőjében — az alábbiakban nyilatkozatsorozatot közöl az utódállamok és Magyarország fiatal magyar íróinak tollából. Ezzel az egyetemes magyar irodalmi megnyilatkozással csak hangsúlyozni akarjuk azt, hogy a mai magyar irodalmi szellemnek nem elég csak a vele közvetlenül érintkező népek irodalmi életével s a nyugateurópai áramlatokkal bensőséges érintkezésben élnie, hanem feltétlenül szoros kapcsolatot kell az egyes utódállamokbeli magyar irodalmi területeknek egymás között és az anyaország irodalmával fenntartaniok. Így alakulhat ki egy bizonyos egyetemes magyar irodalmi szemlélet, amelyre a legfőbb célkitűzésekben: különösen a formák és a kritikai távlat kérdéseiben feltétlenül szükség van.” Az ankét ennek megfelelően tizenkét magyar író-t szövegezték meg: Romániából Balázs Ferencet, Dsida Jenőt, Jancsó Bélát és Ormos Ivánt, Jugoszláviából Csuka Zoltánt és Fekete Lajost, Csehszlovákiából Darkó Istvánt és Győry Dezsőt, végül Magyarországról Hevesi Andrást, Ignotus Pált, Illyés Gyulát és József Attilát. Látnivaló, hogy a nemzedék kiváló, a későbbiekben vezető szerepet játszó tagjait.

A „Fiatal magyarok — Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról” című ankét az új magyar irodalom feladatait és lehetőségeit fogalmazta meg. Olyan nemzedék nevében beszélt, amely eleve leszámolt a korábbi generációk illúzióival, s abból a tényből indult ki, hogy a magyar kultúra négy szomszédos államban él, s ez megszabja kapcsolatait, együttműködését a szomszédos népek irodalmaival. Valamennyi nyilatkozó elutasította a világháború után restaurált polgári társadalmat s ennek a társadalomnak a nacionalizmusát. Valamennyien a korábbi — társadalmi, etikai és esztétikai — normák felbomlását érzékelték, s nem is kívántak közösséget vállalni a konzervatív restauráció normáival. A legtöbb indulattal talán Illyés Gyula fogalmazott: „hányinger fog el — mondta — a szédítő ürességek felett”. S éppen ezért valamennyien egy új módon értelmezett közösségi szolidaritásban látták a fejlődés feltételét. Csuka Zoltán, Jancsó Béla, Győry Dezső és Illyés, ha más-más módon és más-más hangszerelésben is, az író közösségi elhelyezkedésének morális kényszeréről nyilatkozott. József Attiláét idézzük e nyilatkozatok közül: „...nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésnek”.

A cselekvő közösségi elkötelezettség etikáját fogalmazza meg Csuka Zoltán nyilatkozata is, amelyet dokumentum-értéke miatt most teljes szövegében idézünk: „Írói hitvallásom: a ma írója szervesen tartozzék a tömegekhez, érezze meg vérük lüktetését, lázukat, szenvedéseiket és fájdalmukat és ha írógépéhez ül, azzal a tudattal írjon, hogy felelős minden szóért, nem csak az államügyész előtt, hanem — ami tán még nehezebb és fontosabb — a tömegek és az utódok előtt is. És ezért verítéke sebb ma százszorosán a sorsa minden írónak és nehezebb főleg a kisebbség nyelvén dolgozó íróembernek. Mi minden idegszálunkkal írunk és minden mondatban meg kell éreztetnünk sokszor még azt is, hogy most

erősebb-e a vérnyomásunk, vagy gyöngébb. Ezért áll hozzánk olyan közel a líra és ezért van az, hogy például nálunk is annyi a lírikus. A kisebbségi író kapocs az uralkodó többség irodalma és kultúrélete felé is, de egyúttal az a véna, amelyen át a másik ország és minden ország minden kisebbségének friss vére beléje és rajta keresztül a saját kisebbségébe áramlik. Hogy az együttműködést miképp képzeljük el, arról nehéz beszélni, főleg nekünk, vajdasági íróknak, akik saját kulturális állásaink kiépítésével vagyunk elfoglalva. Kezünkben a téglá és a malterozó kanál és ha összekötetésre gondolunk, elsősorban minden ember (minden még megmaradt jóakarató ember) közös kapcsa jut eszünkbe és nekünk még annyi elszakadt kapcsunk van magunk között is. De az idő és kisebbségi sors egynevezőre hozott sokunkat és úgy hisszük, ugyanígy hoz egynevezőre erdélyi, szlovenszói, de sok magyarországi író társunkkal is. Ez az egy nevező pedig ma talán a legnehezebben elérhető dolog és elsősorban nekünk kell hinni abban, hogy »ez a hitünk valóságra válik«. Mert ez a közös nevező minden nép, minden emberének megértése és összekapcsoló szabadságszeretete. Hinni szeretnénk, hogy így is lehetne.”

Azok között a feladatok között, miket a fiatal generáció írói a magyar irodalom számára kijelölnek, kitüntetett helyet foglal el a nemzeti-ségi tagoltságban élő magyar kultúra alapvető közösségének szolgálata. A közös nyelvi alapon és közös hagyományokon épülő művelődés geográfiai széttagoltsága tekintetében ugyanis a magyar kultúra egészen sajátos típust jelent a modern kultúrák között. Eltekintve attól a ritka esettől, hogy egy nyelv és egy ország határai azonosak (pl. Svédország, Bulgária) a nyelvi határok és az országhatárok általában nem esnek egybe, s ezért azonos nyelven belül a kultúra többféle változata is kialakulhatott. Történhetett ez úgy, hogy több állam beszéli ugyanazt a nyelvet (pl. az angolt, a spanyolt, a franciát, a németet). És történhetett úgy is, hogy az anyanyelvi nemzet kultúrája mellett egy- vagy több nemzetiségi művelődés alakult ki a történelmi körülmények hatása nyomán. Például az újjörög irodalomnak van egy alexandriai (egyiptomi) változata, az olasznak egy svájci, a romának egy moldáviai (és jugoszláviai), stb. A magyar művelődés sajátos helyzetét az jellemzi, hogy viszonylag szerény etnikai bázisához képest rendkívüli mértékben tagozott geográfiailag: a magyar kultúra magyarországi törzse mellett korunkban a jugoszláviai, a romániai, a csehszlovákiai és (1945 óta) a kárpát-ukrajnai magyar művelődés és irodalom van jelen. Ilyen méretű tagolódás érthető módon követeli meg azt, hogy az egymástól intézményeiben független, ám közös anyanyelvre, közös kulturális és történelmi hagyományokra épülő művelődések időnként megfogalmazzák kapcsolatukat és kijelöljék azt a közös alapot, valamint azokat az átfogó kereteket, amelyekhez ragaszkodniok kell, ha nem akarnak teljes mértékben eltávolodni egymástól. Ez az „eltávolodás” amúgy is igen nehéz lenne néhány emberöltő leforgása alatt. Hiszen még az évszázados különfejlődés során keletkezett kanadai vagy svájci francia irodalom is ragaszkodik az egyetemes francia kultúra közös hagyományaihoz, történetileg kialakult törvényszerűségeihez.

Az egymás mellett élő magyar irodalmak is egy tágabban értelmezett magyar kultúra közösségébe illeszkednek, még akkor is, ha időn-

ként különállásukat vagy különfejlődésüket hangoztatják. (A különállás ugyanis legfeljebb a magyar művelődés egyik-másik tagjával szemben lehetséges, a magyar nyelvű művelődések közösségének rendszerével szemben alig elképzelhető.) Az erdélyi Helikon 1930-as ankétja jól példázza és dokumentálja azt, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak hőskorának: az irodalomalapítás, a kultúraszervezés szakaszának lezárultával miként látták az akkor induló (s ma már klasszikusnak számító) generáció tagjai a magyar irodalmak egymáshoz való viszonyát és általában a magyar művelődés tágabban értelmezett közösségének és egységének helyzetét. Szinte valamennyien törekedtek arra, hogy megfogalmazzák ezt a viszonyt és ezt a helyzetet. Elsősorban természetesen a nemzetiségi magyar irodalmak képviselői, akik számára közvetlen feladatot és kényszert jelentett a kisebbségi író és irodalom szerepének s lehetőségeinek tisztázása. Darkó István, a kitűnő szlovákiai regényíró például így fogalmazott: „A korszerűség magában foglalja a legmagasabb színvonalú követelményeket, a szétdaraboltsággal járó lelki különfejlődés tekintetbevételét, a széttagoltan élő magyar néptörödékek nemzetiségi és szociális helyzetének a megállapítását és végül mindezeknek az egységbeállítását az egyetlen fogalmat jelentő magyar lelkület szempontjából munkaerőnk emelésére, megnyugtatásunkra, lelki egyensúlyunk visszaszerzésére befelé és európai értékünk kinyilvánítására kifelé. (...) A sokféle szórt magyarságot szellemi egységbe hozni mindegyre nehezebb. Sok veszély fenyeget ezen a téren és bizonyos, hogy ezek elhárítása az összefogó irodalom feladata.”

Fekete Lajos pedig, aki a Vajdasági Írás szerkesztőjeként küldte el nyilatkozatát, a következőképpen foglalja össze a kisebbségi magyar irodalmak feladatait (dokumentum-értéke következtében az ő nyilatkozatát is teljes szövegében idézzük): „A magyar irodalom történetének lapjain tíz év óta egy gazdagon értelmezhető fogalom vált ismeretessé: az utódállamok magyar irodalma, amivel együtt jelent csak teljes egészet az a dús vegetáció, amely a világirodalomban a magyar írást jelenti. Irodalmunknak ez az erősen lombosodó oldalhajtása új színeivel, új életet jelentő nedveivel ma talán teljességében ki sem fejezhető lendületét jelenti a nagy magyar törzs kulturális gazdagodásának, s ezért hiszem, hogy a magyar irodalom jövődjének nagyhorizontú álmát álmodja az, aki a Trianontól számított irodalmunk participálódásában nem a magyarnyelvű kultúra széthullását, hanem messzi ívelő beteljesedését hiszi. Szükségszerűen következik ezek után, hogy ennek az irodalomnak a sokarcú életművészi szemlélése mellett, megváltozott sorsunkat kifejezni lehet csak egyetlen programja. (A lecsatolt területek magyar íróinak ezzel a programmal egy szellemi szinten való találkozása egy egységes, nagy magyar folyóiratban volna lehetséges.) Ebben a programban egyesített új szemlélet kitöltése főleg az utódállamok irodalmára vár, egyrészt azért, mert az új állami alakulatok kisebbségeként a függés helyzetében szenvedélytelenebb, tehát objektívebb képét adhatja megváltozott sorsunknak, mint a magyarhoni irodalom, másrészt illeténcé életünknek közvetlenebb átélője is, tehát művészibb, de programszerűtlenebb is és így elhíhetőbb erejű. Amikor a magyar irodalom, mint szerves egész az

önmaga egyetlen törzsével a nyelvünkön írott minden kultúrát egyedül jelentette, jóval színtelenebb volt, mint a történetek ama sorsdöntő lépeése után, ami a szerves egységet kényszerűleg részelte, egyben a végek egyéni arculatát is eredményezte: hovatovább erdélyi, szlovenszkói és vajdasági magyar irodalom, tehát a részek egymástól is elhatárolható, élő fogalmát teremtette meg. Ez a megszületés a nagy törzstől való függetlenülés sorrendjében történt aszerint, amint a központi vérkeringés hiányát az egyes területek feléreztek. Ez a különvaló élet nem csak az irodalom, de az elszakadt területek magyarságának is külön életét teremtette meg — és állapítsuk meg azt is, hogy sokban jótékonyan teremtette meg, — mert amíg a központi magyar kultúrát jelentő Budapest csak a közvetlenebb vidék fejlődésére vetett jótékony sugarakat, addig az így decentralizálódott kultúránk a fejlődés lehetőségeit ott is kiépíteni igyekezett, ahova a fejlődés legfontosabb dokumentuma: a könyv, csak nagyritkán, vagy egyáltalán el sem került. Ezekkel az érvekkel és célkitűzésekkel úgy vélem mindenre feleltem, amire hozzám az Erdélyi Helikon anktéja kérdést intézett, legfeljebb magam tehetnék fel még egyetlen kérdést, ami ennyi kérdés után szinte magától kívánczik ide: milyen a kapcsolat, a viszony a centrális magyar irodalom és a maga erejéből, verítékkel, küzdelemmel megteremtett utódállamok magyar irodalma között? Mivel azonban, úgy hiszem, itt az utóbbi részről súlyos panaszok hangozhatnak el — talán mégis máskor és más helyen essen szó erről.”

Fekete Lajos eme utóbbi kérdése, amely a „centrális” magyar irodalom és a nemzetiségi magyar irodalmak viszonyára vonatkozik, az egész anktétot áthatja; mások is keresik rá a feleletet. A kisebbségi írók számára természetesnek tetszik az irodalom közösségi elkötelezettsége, hiszen olyan közegből valók, amelyben az irodalom a közösség tudatának első (esetleg egyetlen) kifejezője, Németh László ismert szavaival: „a szellemi élet mindenese”. S ezért a nemzetiségi létben fejlődő magyar írók némi bizalmatlansággal tekintenek a kor magyarországi irodalmára, legalábbis ennek polgári irányzataira. (Darkó István határozott formában fogalmazza meg ezeket az érzéseket és kételyeket.) A kisebbségi magyar irodalmak munkásai általában a közösségi tudatnak azokat a gondolatait szólaltatják meg, amelyek a „népi” mozgalom eszmekörének sajtójai. Valóban, van egyféle egybeesés a nemzetiségi magyar irodalom néhány műhelyének és a „népi” mozgalomnak az ideológiája között. A mézskői parasztok között letelepedő, faluszociográfiát (*Rög alatt*) író erdélyi Balázs Ferenc, a népi értelmiséget szervező, ugyancsak erdélyi Jancsó Béla vagy a szlovákiai Sarló vezetői közé tartozó Győry Dezső lényegében hasonló módon látja a magyar társadalom, illetve a kelet-középeurópai együttélés problémáinak megoldását, mint Németh László vagy a „népi” mozgalom más ideológusa. Még abban is egymás szellemi rokonai, hogy az ő mestereik is: Ady, Móricz és Szabó Dezső.

A népi elkötelezettségnek, a közösségi felelősség vállalásának azonban vannak romantikus következményei is. Győry Dezső vagy Jancsó Béla, midőn határozott és progresszív irodalompolitikai programot fogalmazott, egyszersmind a magyar kultúra „különleges” európai hivatását is

körvonalazta. Németh László a *Magyarság és Európában* a kelet-európai kultúrák nagy történelmi pillanatára következtetett, ők — harsányabban és kevesebb megfontoltsággal — a magyaréra. „Egyetlen nép marad — írja Győry Dezső —, amelyekre komoly várakozással nézhet a messiástváró szem: a magyarság. Ha a magyarság nem lesz képes ezt a világtörténelmi misszióját betölteni, az európai kultúrválság századokra stabilizálódik s elmocsarasodik”. „A magyarság kulturális egységének — fejtegeti Jancsó Béla — egyetlenegy biztosítéka van és ez: az a tudat, hogy a magyar léleknek világrendeltetése van.” Még ha arra gondolunk is, hogy a „magyar misszió” ezeknek az íróknak a tudatában és szótárában azzal a kisebbségi etikával, „vox humana”-val azonos, amelynek akkoriban Fábry Zoltán volt az összefoglalója és propagátora, akkor is romantikusnak és szertelenül túlzónak tetszik e fogalmazás.

Szerencsére Kuncz Aladár, a szerkesztő is tudta ezt, s ezért Győry Dezső és Jancsó Béla nyilatkozatai mellett közli Ignotus Pálét és Hevesi Andrásét, melyek mintegy polémiát folytatnak az előbbi kijelentések romantikus túlzásaival. Különösen Hevesi ítéli meg indulatos kritikával a nemzeti hivatástudat mitikus felduzzasztását, már-már az 1928-as „Ady-revizió” szellemében vonva kétségbe azt a forradalmi küldetés-tudatot, amelyet Ady költészete hozott és hagyott örökség gyanánt. „Tisztázni kell — mondja — a »magyar átok« különös, barbár miszticizmusát, melyet a mai nemzedék, sajnos úgy kérődz fel, mint egy kényszerképzet, a fajiség egészségtelen és félművelt tömjénezését és azt a durva és felületes optimizmust, mely Ady próféta-szavai, tragikus gesztusai mögött rejtőzik, midőn a magyar faj természetes, ősi képességeit százszorosan túlbecsülve, a »harmincmillió magyar«-nál sokkal kártékonyabb illúzióknak lökte oda Magyarországot. Le kell számolni azzal a nacionalizmussal, amely egy romantikus evolúcionizmus misztikus fogalmain épül föl: a faj csodálatos életerején, korlátlan lehetőségein, rejtett kincsein és más eféléken; amely öröklött organizáció helyett az egyének képességeiben bizakodik; amely a jövőbe bámul, ahelyett, hogy átélné a hagyományok eleven folyamát. Ez volna feladatunk kritikai része.”

Még Illyés Gyula is a túlságos hivatástudat ellen emel szót, persze az előbbi nyilatkozatnál megfontoltabb módon, midőn arról beszél, hogy a különböző erkölcsi programoknak erősen megkopott a hitele, s az ízlés egyelőre biztosabb iránytűt jelent, mint azok az ideálok, amelyeknek nehezen lehet kiismeri a valóságos természetét. Hevesi, Ignotus és az erdélyi Ormos Iván európai tájékozódást és határozottabb, korszerűbb világirodalmi műveltséget kíván; s Illyés is az esztétikai kultúráról s a nyomában kifejlődő józanabb ítéleterőtől, megfontoltságtól várja a későbbi erkölcsi megújulást. „Az esztétikum, mint etikum — írja —, ez amely hajdan merőben művészi világnézetnek számított, hitem szerint útban van afelé, hogy az egész társadalom világnézete legyen, míg — tán épp ebből — nem alakul ki egy etikai közösség.” Ez az állásfoglalás jellegzetesen az 1929-es Illyésé, aki éppen most lépett rá arra az útra, amely a művészi forradalomtól a határozottabb közéleti felelősségvállalásig vezet.

Az Erdélyi Helikon ankétjából nem hiányzott tehát a vita sem. A fia-

tal nemzedék különböző világnézetű és pártállású képviselői fejtették ki véleményüket, nem csoda, hogy a nézetek olykor ütköztek egymással. A szerkesztő vállalkozása éppen ezáltal lehetett sikeres: a nemzedék változatos világát sikerült szóra bírnia. Így tudta dokumentálni azt, hogy négy ország fiatal magyar írói miként vélekednek a nemzetiségi és az egyetemes magyar kultúra feladatairól, helyzetéről és jövőjéről. Az ankét, mondhatnók, „szerencsés” pillanatban történt: a kisebbségi magyar irodalmak éppen túljutottak az irodalomszervezés áldozatos küzdelmein, s már bizonyos eredmények és intézmények birtokában vethettek számot feladataikkal, fogalmazhatták meg terveiket; a fiatal generáció írói pedig akkor léptek fel elhatározóbb módon és nemzedéki összefogásban valamennyi szomszédos magyar irodalom területén. Ez az „irodalomtörténeti pillanat” alkalmas volt arra, hogy a modern magyar irodalom „második” generációja a geográfiailag és kulturálisan tagozott egyetemes magyar irodalom lényeges problémáit vesse fel, s érdemben tárgyalja az irodalmi fejlődés aktuális feladatait. Kár, hogy a történelem a későbbiek során már nem adott lehetőséget arra, hogy még egyszer összeüljön a négy szomszédos ország legjobb magyar íróinak „kerekasztala”.

Vajda Gábor

A PÉCSI EMIGRÁCIÓ HATÁSA A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOMRA

Vidékünknek, az egykori Magyarország, a későbbi Osztrák—Magyar Monarchia legdélibb területének közismerten rossz sorsot szánt a történelem. Talán nem is az érvként leginkább felhozott gyakori háborúk miatt, hiszen Erdély legalább ennyire volt ütközési felülete Keletnek és Nyugatnak, mint inkább különleges életfeltételeket nyújtó domborzati és növényzeti sajátosságai következtében, melyek különösen a török hódoltság korában nem nyújthattak természeti védelmet sem a lakoságnak, sem pedig a középkortól főleg a reneszánsz idejében felhalmozódott, századunkban már csak nyomokban felbukkanó, csupán gondos és aprólékos kutatómunkával feltárható kultúrhatományoknak. Ezért az embereket létfenntartási ösztönük és tapasztalataik érthetően olyan tevékenységek felé irányította, melyek eredményét háború esetén nem fenyegette pusztulás; vagy ha igen, a munka rövid idő alatt mindent visszaállíthatott az eredeti formájába.

E mentalitás kialakulását a polgárosodás még inkább gyorsította. Elsősorban úgy, hogy rohamosan a gazdasági és művelődési élet góczán, Pesten kívüli vidékké szorította vissza a feudalizmus, a nemzeteket megelőző népek korában határ-létét az akkori szellem nemzetköziségével előnyére váltó, a délszlávok felé is nyitott önálló tájegységet. Miként Bori Imre fejtegeti *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*¹, Pest és vidék kapcsolata mindinkább egyoldalúvá vált: az itteni tehetségek a központban fejlődhettek alkotóvá vagy értelmiséggé. Ekkor már a Huszita Biblia emléke vagy az egyházi épületek elfeledett romjai legfeljebb távoli múltat jelentettek, amin elrévedezhet az ember, anélkül, hogy a szellemi hagyomány erejét, jelenvalóságát érezné bennük. Mert a hagyomány nem a dolgokban, hanem az emberek szokásaiban, gondolkodásmódjában, ízlésében és magatartásában él. Erre gondolt a húszas években a későbbi szerepétől még idegenkedő Szenteleky Kornél, amikor néhány tömör sorában a vegetáló nem-lét azóta sűrűn megidézett szégyenteljes képét festette meg világunkról.² Vajmi keveset enyhíthetett volna ítéletén, vagy talán még szigorúbb lett volna — legalábbis az utóbbi néhány száz évvel szemben, ha nem kerülük el figyelmét a középkori és a reneszánsz korabeli maradványok.

Az első világháború után, amikor már egy évszázada, hogy a magyar

kulturális köztudat szinte végérvényesen a vidék kifejezéssel s annak minden jelentésárnyalatával jellemezte tájunkat, a terméketlen, beszűkült anyagiassággal, a lapos, földszinti gondolkodással, a megválthatatlan műveletlenséggel egyenlítve ki azt, mely csak önmagában, ember-típusai révén nőhet mítosszá, de fejlődni, megváltozni nem tud — a váratlan határeltolódás először kényszerítette arra az ittrekedt írókat, hogy elgondolkodjanak létezésükről és hovatartozásukról. Így aztán a táj századokig tartó vidékké alakulásának folyamata egy évtized alatt megfordult: a vidék önmaga szükségleteire ismerve saját magában talál energiaforrásra és mértékre. Megvalósítói a középkorúak és a fiatalok lesznek, élükön Szentelekyvel, a vidék és a táj korábbi szigorú bírójával. A lelkükben még mindig Pesten élő legidősebbek, az egykori vidékiek a kérdések felvetéséig is alig jutottak el. A nehézkesen induló folyamatnak a történelem váratlan közrejátszása, a pécsi emigráció ad döntő lökést.

Majtényi Mihály *A magunk nyomában* című könyvében így ír a menekültekről: „Régi pesti szerkesztőségbeli embereket sodort erre a történelmi szél, a polgári lapokból meg a Népszavából, kezdő „Nyugat”-osokat, aztán ott voltak az aránylag kifejtett pécsi sajtó emberei . . . írók is, akik komoly könyvsikerekkel dicsekedhettek és akik a pécsi önállóság éve alatt, megduzzadt öntudattal, komolyabb irodalmi nevek lettek. Amit magukkal hoztak, kétségtelenül több volt — világnézetileg határozottan több — mint a vajdasági tehát vidéken élő írók átlagáé.”³

A legjava azoknak, akik 1921-ben a Pécs—Baranyai Szerb—Magyar Tanácsköztársaság bukása után a Vajdaságba jöttek, harcos, aktivista világnézettel és korszerű, az izmusokon, a Mán nevelkedett világirodalmi ízléssel érkeztek. A legtöbben újságíróként helyezkedtek el, de akadt közöttük tanár, ügyvéd és tisztviselő, sőt még munkás is. Sokan, névszerint Haraszi Sándor, Mikes Flóris, Tamás István, Farkas Frigyes, Pázmány Zoltán, László Ferenc, Vidor Imre, Flamm József és Diószeghy Tibor — a Bács megyei Naplóhoz szegődtek s kialakították az irodalmunk fejlődését vitákkal ösztönző szellemiségét. A legtehetségesebbek alig egy év múlva jelentős kezdeményezőkként hallattak magukról.

Első hetilapjukat, a becskerekai Fáklyát Hesslein József, a magyar forradalmi vasútasmozgalom egyik vezére, és vajdasági születésű Somfai János, az Egri Vörös Újság volt szerkesztője indította 1922-ben. A Fáklya polgári humanista lap volt, mindössze kilenc számot élt meg. Az „általános emberi” hirdetésében kultúráirányító szerepet akart vállalni. Ennek ellenére néha enged eszmék iránti tartózkodásából, s még az Út előtt felmutatja a kassági embert: „. . . olyan vagyok, mint a Ma: a zűrzavar, a ziláltság . . . ő a ma művészete, mert nincs értelme, nincs törvénye a mai életnek. Mert a zűrzavar művészete lehet csak kifejezője ennek az erjedő és zavaros kornak . . .”⁴ Hozzájuk csatlakozik az emigráns Vollák Gyula is, akit Lőrinc Péter *Vándorlások* című önéletrajzi művében „szelíd szavú, halk, európai kultúrájú, idealista széplélek”-nek⁵ nevez.

Ugyanebben az évben, 1922 áprilisában Csuka Zoltán, aki mögött már pécsi szerkesztői gyakorlat és költői munkásság áll, megvalósítja,

ami majdnem azonos időben a kevésbé találékony Láng Árpádnak nem sikerült: a Ma törekvéséhez hasonló programú folyóiratot indít Újvidéken, Út címen. Programcikkük két, egymástól elválaszthatatlan fogalmat emel ki: az új életet és az új művészetet. Mindkettőt teremtőnek vallja a körülírható világnézetek — az ő szemükben: dogmák — ellenében. Azonosulni akarnak a tömeggel (Láng Árpád egész rendszert épít e pszichológiai probléma köré), benne szeretnének maradni; a politikában, Kassákéhoz hasonlóan, a tömegek fölé növés létráját látják. Ők hirdetik meg a jugoszláviai magyar irodalomban először a nemzetfölöttiséget is, melyet később íróink legjava, így váltva előnyére, sajátos többletre a felemás nemzetiségi helyzetet, magáévá fog tenni. „Nem magyar kultúrát akarunk, de kultúrát magyar nyelven!” — hirdetik.⁶ Ennek szellemében cselekednek, mikor kapcsolatba lépnek a modern szerb és horvát irodalommal, a *Putevi* és a *Zenit* munkatársaival. A délszláv avantgarde költeményeit nemcsak fordításban, hanem eredetiben is közlik. Azonban a korszerű világirodalomban is megtalálják az őket igazoló szerzőket: Ivan Gollt, Ernst Tollert, George Grosst és Makszim Gorkijt. Indulásuk után rövidesen Kassák Lajos erkölcsi támogatását is elnyerik. A mester köszöntőlevelét a második számuk hozza.

Az Út az avantgarde csehszlovákiai és magyarországi követőinek is helyet ad; főmunkatársai azonban emigránsok: Csuka Zoltán, Láng Árpád, Haraszi Sándor, Mikes Flóris, Tamás István és Arató Endre. Lőrinc Péter a *Vándorlásokban* úgy emlékszik, hogy „Az Út a Krleža—Cesarec-i *Plamenhez* állt legközelebb.” Megkülönböztetésül a világnézeti szempontot ajánlja, ezt látja ugyanis állandóbbnak a bizonytalanul hullámzó izmusokkal szemben. Szerinte az Utasok fő jellemvonása a polgári illetve a kommunista aktív pacifizmus. Az előbbieket élén Csuka Zoltán áll, az újvidéki Ember (azaz Holländer) Zoltánnal, a segédszerkesztővel és a bajai Krámer Arató Endrével. A marxista csoporthoz két helybeli proletár, Mester János (valójában Weis Alfréd) és Aranyműves János Lajos (a későbbi nevén Csuka János) valamint a már említett Haraszi Sándor és Mikes Flóris tartoztak.⁷ Láng ekkor a pártok fölötti aktivizmus dadaizmusban elbizonytalanodó híveként etikája alapján tekinthető kommunistának, noha már Pesten a Tanácsköztársaság idején is rokon-szenvezett a Párttal.

Az Út munkatársai úgy vélték, hogy a vajdasági gyökértelenség tudata a társadalom és a technika börtönéből szabadulni vágyó XX. századi ember életélményével összekapcsolva művészileg kamatoztatható. A valóságban az történt, hogy ellenállás hiányában éltető közegétől a „tradíció fuvarozása” elleni harc lehetőségétől, a vitázva fejlődéstől fosztatott meg. Hiába kísérletezett látványos matinékkal, többek között „il-latkoncert”-tel is, a közöny erősebb volt a visszhangnál, aminek következtében 1924-ben megszűnt. A harcos humanizmustól az én, a társadalom és a kozmosz expresszionista ember-egységén át a dadaista kétségbeesésig ívelő attitűdje, ha nem is teljesedett be, nem tűnt el nyomtalanul. Az izmusok között hidat verő aktivizmusuk (elsősorban a Csukáé és a Lángé) később életes megoldást kínált és adott is laposan értelme-

zett couleur locale és a fellengzős „általános emberi” között. Erre azonban csak az évtized végén került sor.

Az 1925 szeptemberében Belgrádból Szabadkára költöző *Szervezett Munkás* hetilap szerkesztőségében szintén az emigránsokat, a már ismert neveket találjuk: Haraszi Sándort, Mikes Flórist és Láng Árpádot. De újak is felbukkannak: Fekete Lajos és Somogyi Pál. Annak ellenére, hogy látszólag ismét az emigránsoké az irányító szerep, a *Szervezett Munkás* programja miként már a cím is sejteti, alapvetően különbözik az *Útétől*. Az aktivisták folyóiratuk bukásából levonták a tanulságot, hogy az adott körülmények között a végtelenbe és az elvont társadalom felé tárulkozó nagybetűs embernél, a harsány gesztusoknál hatékonyabb és időszzerűbb a reális társadalmi akció, az osztályharc napi taktikájába illeszkedő forradalmi agitáció. Ők mint szerkesztők természetesen csak a szövetségig mentek el, a személyes részvételt nem vállalták. Nem művelhették az „Új költészetet, amelyben — miként az egyik kritikában olvashatjuk —, nem a forma a fontos, hanem a mondanivaló...”⁸ Nem írhattak annak az axiómának a szellemében, mely szerint „a proletárművészet propagandaművészet”.⁹ Jelenlétük tartózkodásuk ellenére is hasznos volt, mert verseszményük fontos hatást gyakorolt a mindenféle esztétikát tudatosan elvető, proletkultos indulatú, messianisztikus hangvételű költői kísérletekre.

Szemléleti különbségüket az is kifejezi, hogy Csuka Zoltán *Kéve* című antológiájában nemcsak a vajdaságiakat, az „együgyű kispolgári irodalmat” utasítja el az ismeretlen cikkíró, hanem az emigránsokat is élesen bírálja. Haraszi Sándor, Fekete Lajos, Csuka Zoltán és Tamás István költészetében az osztálytudatot kéri számon, s az értelmiségi számitást, távolságtartást és középutasságot kifogásolja. Eszményi költője Mikes Flóris, de még inkább Somogyi Pál. Az utóbbi ugyanis „Szoros kapcsolatban a tömegekkel, megérezte, hogy a mozgalomnak elsősorban közérthető, harcos költészetre van szüksége, amely a szervezetlen, ájult tömegek felrázására alkalmas.”¹⁰ De talán még többet mond az a tény, hogy Somogyi *Átok-áldott tűz* című verskötetéről három, úgyszólván fenntartás nélkül elismerő kritika íródott — Haraszi Sándor, Fekete Lajos és egy ismeretlen tollából. Azonkívül a lap 1928-as karácsonyi melléklete nagy verscsokrot közöl tőle.

A leghosszabb utat közülük az egyik legbuzgóbb Kassák-tanítvány tette meg, aki a *Napok, a mi napjaink* című regényről ír bírálatot. Láng Árpád lapja és mozgalma szellemében árulásnak látja Kassák ember szemléletét, melybe a tömegen kívül az egyén „kis lelki nyomorúságai” is beletartoznak. Ezért a regény íróját a proletariátussal kacérkodó burzoának nevezi.¹¹ Láng az *Útban* közölt dadaista elmélkedéseiben hipnózis révén a tömeggel vágyott egyesülni; az azonosulás a *Szervezett Munkás*ban öltött először testet.¹² A szektásság jeleire mutat az is, hogy a lap a tüdőbetegségben elhunyt Mikes Flórist kizárólag a saját halottjának tekinti. „A mind határozottabbá váló irodalompolitika jele ez: — írja Bori Imre — a *Szervezett Munkás*ban a szocialista realizmus »vajdasági« változata készült, melynek egyes elemei a Híd »szociális irodalma« fogalmában is felfedezhetőek lesznek.”¹³

A proletkultos programban feloldódni képtelen emigránsok a Csuka Zoltán által 1928-ban indított *Vajdasági Írásban*, részben alkalmazkodva a főszerkesztői posztra meghívott Szenteleky koncepciójához, ismét megjelenési lehetőséget kapnak. Haraszti Sándor, Tamás István, Fekete Lajos, László Ferenc és Vollák Gyula már az első számokban szerepel, jóllehet Szenteleky egyik levele arról tanúskodik, hogy óvakodott „Haraszti és Mikes szélsősége”-től.¹⁴ László Ferencről írást kér;¹⁵ nem így Farkas Frigyesről és Vidor Imrétől, kiknek őt gúnyoló írását „talajtalan, cionista ízű internacionalistá”¹⁶-nak bélyegzi.

Az alig egy évig megjelenő lap anyagi kényszerből történt, valamint a királyi diktatúra miatti megszűnése egyben a pécsi emigránsok vajdasági szereplésének végét is jelenti. Haraszti Sándor, Fekete Lajos és László Ferenc 1929-ben, Somogyi Pál és Tamás István pedig a 30-as évek elején kényszerül az ország elhagyására; az utóbbi kettő újabb — oroszországi illetve amerikai — emigrációra. Akik közülük itt maradnak, a 30-as években alig hallatnak magukról. A megszállás alatt meghurcoltatás vár rájuk, amit kevesen élnek túl. Ezek között Doktor Sándort, az áldozatoknál pedig Farkas Frigyeset és Hesslein Józsefet kell megemlítenünk. Az ittmaradottak közül csupán a vajdasági születésű Csuka Zoltán agilitását nem lohasztják az események. Mielőtt 1933-ban visszatért Magyarországra, röviddel a *Vajdasági Írás* megszűnése után, az újvidéki *Reggeli Újság* vasárnapi mellékletként megindítja *A Mi Irodalmunkat*, majd 1932-ben legfontosabb folyóiratunkat, a már mozgalommá szélesedő *Kalanyját*. Mindkettő szerkesztésére, jó érzékkel, Szenteleky Kornélt nyeri meg.

Az emigránsok közül csupán az itteni születésű Láng Árpád talált végleges otthonra a Vajdaságban, ahol már Pestről, a Mától fellelkesülten hazajövet, Pécsre indulása előtt felhívta magára a figyelmet, mint a legújabb költői irányzatok úttörője.¹⁷ Az ő útja a *Szervezett Munkástól* a *Híd*hoz, a beteljesedést ígérő végső állomáshoz vezetett. E folyóiratunk ugyanis az itt élő népek egymáshoz közeledésének hirdetésével a korábbi kísérletek szintézise próbált lenni. Gyakorlatában, fejlődő mozgalmi tudatosságában a nemzetiségi szociográfiai önismeret mindinkább a nemzetek feletti közösséget szolgálta, így adva történelmi tartalmat egyfelől Szenteleky taine-i metafizikájú milieu-elméletének, másfelől pedig talajt az *Út* éterikus humanizmusának — noha esztétikailag érdektelen eredménnyel. 1934-ben, az első számukban közölt programcikkük még aktivista kiáltványra emlékeztet, bár nincs benne költői szertelenség, és az aktivizmus rombolva építése helyett kizárólag a hiány mozzanatát, a „keserű ma és az ígéretes holnap közötti szakadék” áthidalását, tehát az építés szükségletét hangsúlyozza.¹⁸ Az emigránsok hatása, a magyar és a délszláv kultúrkapcsolatok víziószerű hangsúlyozásaként van jelen gondolkodásukban.

A pécsi emigráció azonban nemcsak az irodalmi életnek adott lendület által, a megjelenése után gyorsan szaporodó lapokban, irodalmi rovatokban indított vitákkal, és nem is csak a mozgalmak programnyilatkozatainak hagyta nyomát, — hanem az új jugoszláviai magyar irodalomnak a 20-as években kibontakozó egyéniségeire is. Elsősorban a Bács-

megyei Napló regény pályázatán feltűnt Markovics Mihály regényére, a *Mocsárra és Kokain* címen megjelentetett elbeszéléseire. Azután az *IKSZ* címen aktivista folyóiratot tervező Herceg János *Hősi halottak előre* című regénytörredékére; ezenkívül Laták István első két verses könyvére; részben pedig arra a szabadságra, mely a mindannyiuknál magányosabb és függetlenebb Szirmai Károly számára lehetővé tette, hogy saját belső törvényeik szerint alkossa meg vízióit.

De van-e a pécsi emigrációnak önálló hozadéka?

Kapott-e tőle a jugoszláviai magyar irodalom a termékenyítő impulzusokon kívül mást is? Először is két, már most is kiteljesült és az egyetemes magyar kultúrában is számottevő életművet, — a Csuka Zoltánét és a Láng Árpádét kell megemlítenünk, valamint néhány értékes, önmagában is jelentős kötetet: Fekete Lajos három verskötetét, Tamás István riportkönyvét és két regényét; Somogyi Pál *Atok-áldott tüzét*, ezenkívül Mikes Flóris és Haraszi Sándor még irodalmi rovatokban és antológiákban kallódó verseit.

Végezetül a legáltalánosabb kérdést kell feltennünk: milyen viszonyban van a pécsi emigráció a jugoszláviai magyar irodalom egészével? Egyszeri, történelmi véletlen volt-e csupán a beáramlása, vagy — kezdeti felemás sikere ellenére — tájunk is mutatott bizonyos fogékonyságot a befogadásra, s csak részben volt igaza a Pestre távozott Haraszi Sándornak, mikor 1930-ban közvetett önkritikát gyakorolva azt írta a Nyugatba, hogy „az élet és az irodalom sehol a világon nem szakad úgy el egymástól, mint a Vajdaságban.”¹⁹ Háború utáni irodalmunk képe az emigránsok kezdeti hitét igazolja. Az 1959-ben, nem sokkal a Magyar Tanszék megalakulása után, Sinkó Ervinnek, az avantgarde egykori követőjének hatása alatt induló symposion-mozgalom a pécsi emigráció után csaknem negyven évvel, a neoavantgarde egyik eredeti változatát képviselve, hasonló programra esküszik. Kompromisszum-ellenessége, egyéniség-kultusza, a legújabb világirodalmi formamegújításokat szervező kísérlete, a közösségi ember reformjának, önteremtésének hite, a vajdaságiasság megvetése — mindezt már az Út is vállalta, természetesen egészen más, lényegében ellentétes társadalmi és szellemi közegben.

J E G Y Z E T E K

¹ Bori Imre: Prolegomena. A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1968. 7—36. o.

² „Ez nem Hortobágy, itt soha sincsen délibáb, itt nem kószál az a sajátságos szilágysági, nyírségi vagy szegedi földszag, mely markánsná marja a nép arcát és lelkét. Itt még egy novellának sem lehet hátteret találni. Es éppen ezért mindnyájunkban, akik itt irodalmat próbálunk csinálni, élénken lüktet és jajong valami örök nosztalgia, az elkívánczolás sóhaja és síráma. Aki a műzsákat szereti, az nem szeretheti ezt a józan, sivár, kicsinyes, disznóhizlalásos vidéket, ha százszor itt született, itt él, viszont nem is gyűlölheti annyira, hogy gyűlölete a szatíra, az irányregény vagy akár a pamflet alakjában öltson művészi formát. Unalmas, szenttelen szürkébe ágyazni mondanivalónkat csupán azért, hogy a „vajdasági” jelzőt kiérdemeljük — azt hiszem, ez senkinek sem lehet vágya.” Szenteleky Kornél: Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. Ugartörés. Újvidék, 1963. 53. o.

³ Majtényi Mihály: Különös vérátömlesztés. A magunk nyomában. Újvidék. 1961. 85. o.

⁴ Idézi: Lőrinc Péter: Vándorlások. Újvidék, 1965. 35. o.

⁵ Uo. 34. o.

⁶ Program. Út, 1922. I. 1. sz.

⁷ Vándorlások. 41. és 131—140. o.

- ⁸ Szociális irodalom. Szervezett Munkás, III. 52. sz.
⁹ Szavalkókórusok. Uo. V. 11. sz.
¹⁰ Kéve. Vajdasági költők antológiája. Uo. 27. sz.
¹¹ Uo. V. 28. sz.
¹² Vándorlások. 270—272. o.
¹³ Bori Imre: A Szervezett Munkás irodalompolitikája. Fejezetek irodalmunk természetrájából. Újvidék, 1973. 81—82. o.
¹⁴ Szenteleky Kornél irodalmi levelei, Zombor—Budapest, 1943. 74. o.
¹⁵ Levél Csuka Zoltánnak. Uo. 87. o.
¹⁶ Levél Kende Ferencnek. Uo. 361. o.
¹⁷ Juhász Ferenc a Renaissance-ban megjegyzés hozzáfűzésével közli Láng *Magamnézés* című, a Ma ihletésében írt versét. Ezzel kapcsolatban: Lőrinc Péter: Válságok és erjedések. 202. o.
¹⁸ Hídat verünk. Híd, 1934. 1. sz. 1. o.
¹⁹ Haraszti Sándor: A vajdasági magyar irodalom tíz éve. Nyugat, 1930. I. k. 207—208. o.

REZIME

UTICAJ EMIGRACIJE IZ PEČUJA NA JUGOSLOVENSKU MAĐARSKU KNJIŽEVNOST IZMEĐU DVA RATA

Referat počinja sa opštim opisom stanja jugoslovenske mađarske književnosti i kulture posle prvog svetskog rata kada je stvorena Jugoslavija. Emigracija iz Pečuja, koja se u većini sastojala od marksista i intelektualaca, je veoma pozitivno delovala u tada čestim diskusijama o autonomnosti i zavisnosti vojvodanske mađarske kulture. Njena pojava je ubrzala razvijanje nove književne svesti u novim životnim i državnim uslovima, mada se sama nikad nije mogla prilagoditi tuđem tlu. Nasuprot tome ona je imala zasluga i u neposrednom stvaranju. Pokrenula je avantgardistički časopis „Út” koji je negovao veze i sa beogradskom i sa zagrebačkom avangardom. Članovi emigracije su znatno uticali na prvu generaciju jugoslovenske mađarske književnosti. Početkom tridesetih godina, za vreme kraljevske diktature, većinom su primorani da napuste zemlju. Najtalentovaniji među njima, Zoltán Csuka i Árpád Láng, su ipak ostvarili značajno delo koje znatno obogaćuje književnu tradiciju Mađara u Jugoslaviji.

Pastyik László

**A PÉCSI EMIGRÁCIÓ
SZEREPE A JUGOSZLÁVIAI
MAGYAR SAJTÓ
ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN**

A jugoszláviai magyar művelődés- és irodalomtörténetnek fontos, nem megkerülhető fejezete a sajtótörténet. A magyar nyelvű sajtónak valamivel több mint öt negyedszázados múltja van tájunkon. Ez a jelentős korszaklet úgyszólván teljesen feltáratlan. A részletekről és néhány markáns jelenségről valamilyen képünk van, de az egészről nincs. Az összképet, a teljes történetet az elkövetkező kutatásoknak kell kialakítaniuk, megadniuk. A sajtótörténeti szakkutatásra nagy feladatok várnak.

Az utóbbi néhány évben a magyar vonatkozású sajtótörténeti kutatások Jugoszláviában örvendetesen fellendültek. Résztanulmányok és monográfiák foglalkoznak egy-egy korszak vagy város sajtójával. Lőrinc Péter újabb kutatásaiban a dualizmus korának bánsági sajtóviszonyait vizsgálta meg.¹ Igaz, hogy a tanulmányok nem sajtótörténeti indítékúak, a tárgyalt területnek és kornak még ilyen vonatkozásban is a legjobb összefoglalóját jelentik. Kolozsi Tibor monográfiája a szabadkai sajtó történetét dolgozza fel.² Munkája nemcsak a magyar nyelvű sajtóra korlátozódik, hanem átfogja a horvátot és szerbet is. A párhuzamos vizsgálódást tájunk (vagy konkrétebben Szabadka városának) nemzetiségi struktúrája indokolja. Itt népek és kultúrák élnek egymás mellett évszázadok óta. Az együttélés a kultúrákat testvér-kultúrákká lényegítette: a szellemi hatások legváltozatosabb képleteit figyelhetjük meg. A kultúrák önmagukat és egymást alakítják; mindez a sajtó területén is megfigyelhető. Kolozsi Tibor monográfiája ezeket a mozzanatokat is dokumentáltan feltárja számunkra.

Ez a két tanulmány sajtónk múlt századi állapotát térképezi fel. Pontosabban látjuk Szabadka vagy Becskerek helyét sajtótörténetünkben. A két városnak döntő szerepe van sajtónk két háború közötti alakulásában is. A kezdetek, az előzmények kutatása teljes egészében indokolt; a múlt segíti a közelmúlt és a jelen jelenségeinek értelmezését.

A két háború közötti korról, tehát azzal az időszakkal, amikor kialakult a sajátos jugoszláviai magyar sajtó, eddig csak a memoárok foglalkoztak. „Én abból indultam ki, hogy irodalmunknak ollómmal körülnyestett fejezetei és a fejezetek szereplői vagy szikrává, vagy hamuvá váltak rég, és talán csak így, a mese hangján lehet őket újra, életesen fel-

idézni.”³ Vagy még egy idézet, hogy ezt az emlékező, memoáriró, de irodalomtörténeti szempontokat is szem előtt tartó igényt jobban megismerjük. „Mai törekvéseinkben benne van a kulturális hagyomány és kulturális örökség fokozott megbecsülése is, kétségtelenül. S egészében kell belemarkolnunk a múlt homokjába ahhoz, hogy minél több homokszem csillogása a tenyerünkön maradjon.”⁴ Az emlékezések megkönnyítették az irodalomtörténész munkáját, de a munka garmada még előttünk áll. A memoár csak előzménye, indítéka lehet az objektív értékelő-mérlegelő tanulmánynak, irodalmi vagy sajtótörténeti kutatásnak.

A két háború közötti korról eddig monografikusan Bori Imre foglalkozott. Irodalomtörténetében, amely az 1918 és 1945 közötti kort tárgyalja, az irodalmi jelenségek leírásával párhuzamosan felvázolt néhány égető sajtótörténeti problémát is. Részletesen foglalkozik az Út, a Vajdasági Írás, Kalangya és a Híd című folyóiratokkal. A tiszavirág életű irodalmi lapoknak is figyelmet szentel (IKSZ, Zivatar, Jugoszláviai Magyar Írás, Ék, Hétről-Hétre, Magyar Élet stb.). A napilapok közül a Bácsmegyei Napló és a Reggeli Újság szerepével foglalkozik behatóbban. Az értékelő-feltáró munkát itt is az irodalmi szempont vezette. Ezekből a fejezetekből a lapok irodalmi arculatát ismerjük meg.

Bori Imre irodalomtörténete s néhány nagyobb lélegzetű tanulmánya⁶ a további sajtótörténeti kutatásoknak jó indítást adott, felhívta a figyelmet azokra a jelenségekre, amelyek döntően befolyásolták sajtónk alakulását a régi Jugoszláviában.

Ilyen lényeges kérdés a pécsiek, a pécsi menekültek szerepe a két háború közötti jugoszláviai magyar sajtó és irodalom megteremtésében. De előbb talán néhány szót kellene ejteni az impériumváltozás sajtótörténeti vonatkozásairól. Az új határok és az ideiglenes demarkációs vonalak megvonásával a sajtó is új helyzetben találta magát.

Az új államalakulat az eddig alvó vidéki sajtót felébresztette, a lapok az első lépéseiket bizonytalanul tették meg, de elég gyorsan felismerték az új helyzetet, s az önmagukkal való számotvetést konzekvensen elvégezték. Az öneszmélés után kialakul a jugoszláviai tudata. Hogy ehhez milyen körülmények járultak hozzá? Néhány szóban erre is feleletet lehet adni.

A határok lezárultak Magyarországra felé, a pesti sajtótermékek nem juthattak be az országba, nehezebbé vált a lapterjesztés vagy a hatóságok megtagadták a lapoktól a postai szállítás engedélyét. A beállt sajtóhiányt, a máról holnapra jelentkező úrt a helyi lapoknak kellett kitölteniük. Válságos korszakokban az információéhség hatványozottabb formában jelentkezik. Az olvasói igény és elvárás gyors és pontos informálást követelt. Az eddig helyi körülményekben és viszonyokban gondolkodó lapoknak váltaniuk, változniuk kellett. Új munkaformákat, új hírszerzési lehetőségeket, új központokat kellett kialakítani. Mindezt csakis friss erők bevonásával lehetett megvalósítani. A pécsi emigránsok erjesztő kovászként hatottak.

A Pécs—Baranyai Szerb—Magyar Köztársaság 1921 nyarán történt felszámolása után a forradalmárok (a tanácsköztársaság és a pécsi események részvevői) Jugoszláviába emigráltak, s közöttük jelentékeny volt

az írók és publicisták száma. Ekkor történt az a „különös vérátömlesztés” (Majtényi Mihály megfogalmazása), ami olyan lényegesen meghatározza a húszas évek sajtóját és vajdasági irodalmát. „...A menekültek között sok volt az újságíró, író, közíró, sok volt a baloldali ideológus — legtöbbször magyarok. Ezeknek mind kenyér kellett... eleinte sokan mint fizikai munkások dolgoztak, de nem szüntek meg az itteni, gyenge lábón álló magyar újságok szerkesztősegeit ostromolni. Beszüremkedtek lassan a redakciókba, mások hivatalokba kerültek... tény, — hogy az irodalomnál maradjanak — Vajdaság tele lett egyszerre »tollforgatókkal«”.⁷ Ez a Pestet és Pécsét egyaránt megjárta újságírógárda nagyot lendített a lapok színvonalán. A lapokban új rovatok születtek, a hang frissebb s oldottabb lett, a vidéki köntöst, „városiasabb” váltotta fel, a sajtótermékek külső, grafikai megformálása is változott. Európai távlatok nyíltak meg: az irodalom az új mozgalmakhoz fordul, ott keres és talál példát; de a tágabb haza, Belgrád és Zágráb is az új irodalom érdeklődési körébe kerül. A termékeny kapcsolatok sok helyről szívják életető nedveiket.

A pécsi emigránsok ideológiájukat tekintve nem képeztek tömböt, tudatuk töredezett volt, ezt akkori írásaik s életük későbbi alakulása is híven bizonyítja. A legbaloldaliabb írók polgári lapoknál helyezkednek el, s csak külmunkatársaként dolgoznak baloldali orgánumokba. Haraszi Sándor és Mikes Flóris két otthont is magáénak vallhatott: a polgári demokratikus Bácsmegeyi Naplót és a szakszervezeti (a párt irányítása alatt álló) Szervezett Munkást. De az ő szerepük mégis tiszta, s egyértelmű. A többi pécsi forradalmár ideológiai szerepének alakulása és elemzése már bonyolultabb feladat, s nem fér egy ilyen rövid s aránylag kisszámú dokumentum tanulmányozása alapján készült írás kereteibe. A probléma érzékeltetésére azt hiszem elegendő idézni Lőrinc Péter emlékiratát. „Az emigráció a lehetőségét, de a szükségét is megteremti — szinte már az elfajzásnak, a tévelygésnek, a desperádé-jellem kifejlődésének. Ha csak önmagában nem hordja az ember szigorú cenzorát cselekedeteinek. És ez a cenzor legsikeresebben az önmagunkban hordozott Párt maga lehet. De az ilyen ember könnyen és hamarosan megtalálja az utat újra magához a Párthoz is, és ebben a pillanatban már kívülről is újra megkapja az erkölcsi támaszt, amely belülről sohasem hagyta el. Az ilyen ember a magányban sincs soha — egyedül! — De az ilyen ember általában ritka, és ritka volt, mondom, a baranyai emigráció sorai-ban is. Haraszi, Mikes Flóris, Fiser Mihály, Csébyék — apa és fiú —, Hatz Karcsi, Bodnár Zsigmond, Flamm Jóska, Udvardi, Andorka és számosan mások — emberek és mozgalmi emberek is maradtak az emigrációban is, de a nagy többség, a baranyai emigrációs szervezet ellenére is — amely persze nem párt volt, és minden párt tagját magába fogadta, azaz ebben az időben inkább pártonkívülieket — elvesztette proletár öntudatát, osztályharcosságát, és csupán a megélhetésre gondolt.”⁸ A pécsi menekülteket egy évtized eseményei szétszórták a világba, s itt az írókra és az újságírókra gondolok elsősorban, mert az idézett rész Lőrinc Péter memoárjából a politikai emigrációt, a szakszervezeti és párttagokat is érinti. A pécsi emigránsoknak csak a kezdeti időben kedvezett a

jugoszláv politikai légkör, a mind erősebbé váló burkolt diktatúra munkájukat lehetetlenné tette. A légszomj Magyarországra, a Szovjetunióba, de még Dél-Amerikába is elűzte őket.

Az emigránsok szétraajzását több tényező idézte elő. A már fejtegetett eszmei differenciálódás mellett, pl. a nagyobb kenyér és a hírnév keresése, de legdrasztikusabban az 1929. január 6-ával kezdődő királyi diktatúra segítette elő a nagyszámú emigráció fokozatos felbomlását.

Mindezt a sajtótörténeti adatok is jól példázzák. Az emigránsok által szerkesztett vagy kiadott lapok megjelenési ideje s az orgánumok élettartamának a megvizsgálása is ezt bizonyítja. Az első években a pécsi emigránsok az irodalmi és egyéb lapok egész sorát indítják meg a Vajdaságban. Ilyen irodalmi riport orgánum volt Fekete Tivadar *Az Utca* című újvidéki lapja. Vagy a mindössze kilenc számot megért Fáklya, Hesslein József becskereki folyóirata. De a néhány évfolyamot megélő *Út c.* avantgardista kiadvány is csak ígélet volt, nem teljesedett ki. Hosszabb ideig csak az eszéki *Magyar Újság* élt. Élettartama kb. nyolc hónap volt; az első évfolyam 39 számot számlált, a második a 127. számmal megszűnt.

Ezt az utóbbi napilapot szeretném kissé részletesebben bemutatni. Ez a kiadvány volt a pécsiek eszéki lapja, amit Majtényi Mihály is emleget emlékező tanulmányában. Eddigi ismereteim szerint ezzel a kiadvánnyal még senki sem foglalkozott, pedig megérdemli a figyelmet.

A magyar újságírásnak és egyáltalán a magyar nyelvű kiadói munkának nem ismeretlen területe Eszék. Az első magyar nyelvű nyomtatvány M. A. Divalt nyomdájában 1835-ben jelent meg. Eszék ebben a korban s később is, egészen a második világháború befejezéséig, háromnyelvű város volt; horvát, német és magyar nyelvű kiadványok létéről szólnak a város helytörténeti vonatkozású munkái.⁹ Az eszéki *Magyar Újság*ot közvetlenül a Szlavóniai *Magyar Újság* (1908—1918) előzte meg. Ezt a lapot Polyáni Zoltán szerkesztette és adta ki.¹⁰ Ezekben az években a MÁV horvátországi szükségleteire, a vasutasok tájékoztatására szaklapot jelentetett meg Eszéken. Az impériumváltozás után Berényi Zsigmond Testvériség címmel indított lapot.¹¹ Ez a kiadvány kérésézetűnek bizonyult, csak három száma jelent meg.

Ilyen előzmények után jelent meg a *Magyar Újság* 1921. november 15-én, három hónapra a Pécs—Baranyai Köztársaság felbomlása után. A lapot Milan P. Aleksandrović jegyezte mint felelős szerkesztő a második évfolyam 78. számáig. A szerkesztést (a 79. számtól a 127. számig) tőle P. Halász Lajos vette át, aki korábban a Muravidéken adott ki lapot. Az újságot a Srpska štamparija d. d. nyomdájában készítették az első számtól az utolsóig. A lap alcímében feltüntette cirill- és latin betűkkel is: *Mađarske novine*. A második évfolyam alcímébe vette fel: *Politikai, társadalmi és közigazgatási napilap*. Az újság az anyagi nehézségek ellenére 1922. május 31-éig (123. számig) jelent meg napilapként. Júliusban a lap hetenként jelent meg, még négy száma került ki a nyomdából, s végül 1922. június 25-én (127. sz.) megszűnt.

A lap főmunkatársai közé Vidor László, Péchy-Horváth Rezső és Kiss János tartozott. Eddigi kutatásaimban az ő írásaikat tudtam azonosítani.

A lap programja az induláskor független, párton kívüli volt. Később, a Vajdasági Magyar Párt alapításakor, 1921. decemberében, ennek a pártnak lett a szócsöve. A lap vezércikkeiben ennek a pártnak a frazeológiáját figyelhetjük meg. Az osztályérdekek felfüggesztését propagálja, a magyarságot egységes tömbbe szeretné tömöríteni. Munkás és kapitalista, szegény és gazdag párhuzamok felállításával ugyan jelzi az ellentéteket, sőt a felekezeti megoszlást is felemlíti, de mindezek ellenére a jugoszláviai magyarság egységét (a Magyar Párt vezetésével) próbálja hirdetni, megokolni és termékeny politikai képződménynek felmutatni.

Külpolitikai tekintetben a lap a kisebbségi magyarság életét követi, a kelet-európai helyzet reális bemutatására törekszik. A lap hír- és egyéb rovataiban sok tudósítást olvashatunk a romániai, a csehszlovákiai magyarság politikai, kulturális és gazdasági életéről. A magyarországi állapotok bemutatásakor a lap minden sorában kurzusellenes. A lap kritikai éle itt érezhető a legjobban.

A Magyar Újság lehetőségeihez mérten kiveszi részét az induló jugoszláviai kultúréletről. Gazdag a művelődési híreket közlő rovata, de egy-egy téma megvitatására a vezércikket is alkalmasnak tartja. A jugoszláviai magyar tanítók elbocsátását és a horvátországi magyar iskolák bezárását élénken kommentálja. Az érvelési alapul a kisebbségvédelmi törvények, nemzetközi konvenciók és a vidovdani alkotmány megfelelő szakaszai szolgálnak.

A lap irodalmi anyaga változatos. A legtöbb írást Péchy-Horváth Rezsőtől és Aszlányi Dezsőtől olvashatunk. Az emigráció íróinak névsora elég gazdag.

A lap mindjárt az indulásnál irodalmi pályázatot hirdetett. A verspályázat eredményét közzé is tették, a novellapályázatról nem közöltek hírt. A jelígis verspályázat díjait Mollináry Gizella, Lovász Pál és Csuka Zoltán kapták.

A lap Csuka Zoltán tollából érdekes polémikus cikket jelentetett meg. A „Ma” aktivistái címmel Csuka Zoltán vitába száll Császár Géza Aktivizmus és közszemérem c. írásával, amely az újvidéki Délbácska hasábjain jelent meg. A vitát ez esetben nem ismertetném. A cikk felémlesztésével a lap nyitottságát szeretném érzékeltetni. A két írás az Út c. aktivista folyóirat megindításának az előzménye, mintegy az elvi álláspontoknak a letisztázását jelenti.

Az eszéki Magyar Újság rövid megléte ellenére is pozitívan hatott a jugoszláviai sajtóállapotokra. Ha kis ideig is, de országos kiterjedéssel próbálta a muraközi, baranyai, bácskai, bánási és boszniai magyar olvasókat tájékoztatni.

A Magyar Újság fennállási ideje alatt Jugoszláviában tizenhét magyar lap jelent meg. A tőkeerősebb vállalkozások jobban bírták a versenyt. A lap sorsát megjelenési helye is nehezítette. Eszék a fő közlekedési vonalaktól távol esett, s a magyarlakta területek is körülményesen voltak elérhetők az akkori közlekedési viszonyok mellett.

JEGYZETEK

¹ Lőrinc Péter: Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején, 1880—1918. Újvidék 1973. (Lapok és társulatok c. fejezet.)

² Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó 1848—1919. Szabadka 1973.

³ Majtényi Mihály: Szikra és hamu. Novi Sad, 1963. 8. 1.

⁴ Uo.

⁵ Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig. Novi Sad, 1968.

⁶ Bori Imre: „A Szervezett Munkás” irodalompolitikája. Godišnjak Filozofskog fakulteta, IX. évf. (1966), 335—348. 1.

⁷ Majtényi Mihály: Különös vérátömlesztés. A pécsiek. In: A magunk nyomában. Novi Sad 1961. 85. 1.

⁸ Lőrinc Péter: Válságok és erjedések. Novi Sad 1962. 272. 1.

⁹ Josip Bösendorfer: Povijest tipografije u Osijeku. Zagreb 1939. Kny. a Gradja za povijest književnosti: Hrvatske c. kiadványból.

¹⁰ I. m. 137. és 142. 1.

¹¹ I. m. 143. 1.

KÖNYVEKRŐL

Käfer István

SZLOVÁK—MAGYAR IRODALMI KAPCSOLATOK

(*Rudolf Chmel: Literatúry v kontaktoch — Irodalmak kontaktusokban, Bratislava 1973, Szlovák Tud. Akad. 230. l.*)

A magyar—szlovák történelmi sorsközösség eredménye a két nemzeti művelődéstörténet közössége. A XVI—XVIII. század folyamán jelentős magyar néprétegek húzódtak fel a török elől a Felföld szlovák etnikai közegébe, a XVIII. században pedig hasonló szlovák levándorlás indult meg az Alföldre a török által nagyrészt kipusztított magyar etnikai közegbe, illetve annak helyére. Ilyen intenzitású interetnikus migráció a történelmi Magyarországon más nemzetek esetében nem volt, s ebben gyökerezik a magyar—szlovák irodalmi, nyelvi, történelmi és általában művelődéstörténeti kapcsolatok specifikuma a kezdetektől tulajdonképpen napjainkig. E kapcsolatok a XVIII. század utolsó évtizedéig a közös haza „nemzetfelettségében”, természetes egymásmellettségében éltek és hatottak, és a többnyelvűség e „hungarus patriotizmus” egyik mindmáig alig feldolgozott velejárójává vált, sőt számos esetben a két nemzeti kultúra művelése egy személyben valósult meg (Bél Mátyás, Wallaszky Pál és mások). E kétnyelvűséget lényegében a XIX. század szomszédnépi vonatkozásokban türelmetlen magyar nacionalizmusa sem volt képes megváltoztatni, mert egyrészt a szlovák kultúra képviselői kénytelenek voltak elsajátítani az immár államnyelvvé lett magyart és jónéhány magyar irodalmi személyiség is megőrizte szlovák környezetének erővonalait (Madách Imre, Mikszáth Kálmán és mások), másrészt a nemzeti kultúráktól érintetlen néptömegek között tovább folyt a természetes migráció és a kölcsönös nyelvtanulás. A szlovák kultúra magyar-kötődéseinek ez a megnyilvánulási formája — utolsó képviselői Ján Smrek, Valentín Beniák, Emil Boleslav Lukáč — főként az utóbbi harminc esztendőben egyre inkább a szlovákiai magyarság közvetítő munkájává alakul, és csak a legutóbbi években jelentkezik az igény a fiatalabb szlovák író- és tudós-nemzedék részéről (Vojtech Kondrót, Karol Vlachovský, Rudolf Chmel és mások) a kapcsolatok múltjának és jelenének elemzésére. Ezért is tart számot Rudolf Chmel tanulmánykötete az egyetemes magyar írásbeliség fokozott érdeklődésére.

Tanulmánykötete, miként Chmel megelőző és későbbi munkássága is

a reformkortól 1918-ig terjedő időszakkal foglalkozik, amely a legismer-
tebb, de egyben a legellentmondásosabb szakasz a magyarság és a szom-
széd népek viszonyában általában, így az irodalom területén is. Az első
tanulmány (A szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok kutatásának ha-
gyományai és helyzete) a modern európai komparatiztika képleteibe
igyekszik behelyettesíteni a szlovák—magyar kapcsolatokat, megsza-
bítani azokat a nemzetiségi ellentétektől és az irodalmon kívüli elemek-
től, a merev hatás-kereséstől, egyik vagy másik irodalom „főlényének”,
„befogadásának” vagy „átadásának” mechanikus determinálásától.

Pavol Bujnák és Rudolf Uhlár két háború közötti munkásságának
elemzése után a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok négy összetevője
következik: irodalomközi kapcsolatok és hatások, irodalomközi eredeti
párhuzamosság, azaz hasonlóság és rokonság, irodalomközi komplementa-
ritás, azaz „egymást kiegészítés”, végül az irodalmak közötti különbsé-
gek és ellentétek. E Mukařovský—Šmatlák—Ďurišin—Popovič—Bakoš—
Ětiemble-névsorral fémjelezhető ábrázolás három alapállásból történhet:
1. maximális hatás-szemponthuság (a nyugati irányzatok túlzott tisztelete);
2. minimális hatás-szemponthuság (valamely irodalom elvetése politikai
okokból, például a harmadik birodalom fasiszta irodalmának módszere);
3. közép hatás-szemponthuság (például a kettős irodalmiság, orosz-francia
irodalmi kapcsolatok stb.). Chmel behelyettesít ezekbe a képletekbe: a
humanizmustól a felvilágosodásig szinte kizárólag a párhuzamosság, a
későbbiekben az egymást kiegészítés, majd — elsősorban a dualizmus ko-
rában — a különbségek, ellentétek jellemzők a két irodalom viszonyára.
Az alapállás, az értékelő szempont a közelmúltig mind magyar, mind
szlovák részről politikai, irodalmon kívüli aspektusokból indult ki, szlo-
vakocentrizmus és hungarocentrizmus jellemezte. A kapcsolatokat szlo-
vák részről Petőfi, Madách, Mikszáth renegát voltának hangsúlyozása,
Bél, Beniczky, Wallaszky egyoldalú nemzeti kisajátítása mindkét részről,
a magyar munkák pedig jelentős részükben egyoldalúan a magyar hatá-
sokat állították előtérbe és általában uralkodók voltak az irodalmon kí-
vüli szempontok.

Chmel kutatási eredményei a második fejezetben a leggazdagabbak,
a komparatiztika elméletének alkalmazása itt kerül legközelebb a sa-
játos szlovák—magyar viszony lényegéhez. A magyar irodalmat a szlovák
kulturális közeg eredetiben olvasta, hiszen a XIX. század második felé-
ben csak magyar tannyelvű középiskolák voltak az országban, s annak
ellenére, hogy a szlovák nemzeti értelmiség érthető averzióval tekintett
a magyar kultúrára, az állam nyelvét elsajátítva a magyar irodalom is
vérkeringésébe került, sőt számos szlovák író magyar nyelven is alko-
tott. E sajátos kétnyelvűség következménye a kettős irodalmiság, amely
nem mindig jelentett kapcsolatokat is a két irodalom között, de minden-
esetre kedvező alapokat teremtett kialakításukhoz, számos szlovák írás-
tudó pedig éppen a kettős irodalmiság alapján sokáig közös hazának vall-
hatta a történelmi Magyarországot. Az egyenlőtlenség ezen a területen is
megnyilvánul: a magyar irodalmárok minimális tájékozottsággal sem
rendelkeztek a szlovák literatúráról, ami fokozta szlovák honfitársaik el-
idegenedését. A magyar irodalom központi helyzete, az egyre dinamiku-

sabban fejlődő főváros kulturális élete komoly vonzóerőt jelentett a fel-földi kisvárosok, falusi parókiák világa számára, ahová a világirodalom jelentős alkotásai is nemegyszer magyar nyelven jutottak el. A magyar kultúra központi helyzete a történelmi Magyarországon elősegítette a szlovák értelmiség egy részének önkéntes alkalmazkodását, majd asszimilálódását.

A kettős irodalmiság Chmel szerint tömeges lehet (ukrán—orosz), csoportos (szlovák—magyar) és egyéni. Speciális biliteraria a prágai német irodalom, a svájci német—francia, az ír—angol, az angol—amerikai vagy éppen a magyar—osztrák kultúra érintkezési pontjai, s egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy az egyik irodalom nem törekszik a másik létének kiküszöbölésére.

A kötet következő tanulmánya a két irodalom közötti konkrét kapcsolatok, visszhangok, írók személyes kontaktusai. Itt már nehezebben alkalmazhatók a bevezető tanulmány komparatiztikai-módszertani alapelvei, a két irodalom érintkezéseit szinte kivétel nélkül politikai, erőteljesen irodalmon kívüli összetevők szabják meg, amit tovább bonyolít az államfordulattal Csehszlovákiában föleszmélő magyarság szerepe és a két háború közötti Magyarország e téren is mélységesen elhibázott politikája. A hivatalos csehszlovák, illetve szlovák álláspont védőbástyákat épített ki a nagymagyar törekvésekkel szemben, ami lényegében az egész magyar kultúra kitagadását jelentette. Így az a sajátos helyzet alakult ki, hogy mindkét országban egyszerre ellenzékivé váltak azok a tollforgatók, akik egyáltalán foglalkozni igyekeztek egymás irodalmával. Még akkor is, ha azt szlovakocentrikus vagy hungarocentrikus alapállásból kiindulva tették.

Külön tanulmányban foglalkozik Chmel a fordítás feladatával az irodalmi kapcsolatokban. A XIX. század második felében, utolsó évtizedeiben tulajdonképpen már egymással szemben álló két irodalom ezen a téren számos tanulsággal szolgál a mai szemlélőnek. A szlovák olvasók a magyar műveket eredetiben olvasták, ezért igen kevés a fordítás. A magyar irodalmi élet egy-két magán-kezdeményezéstől eltekintve, nem vesz tudomást a szlovák irodalom létezéséről és ezért nem fordítanak szlovákról magyarra. Ugyanakkor a magyar nyelv továbbra is jelentős szerepet játszik a világirodalom közvetítésében a szlovák irodalmárok és a széles olvasóközönség számára. Jellemző helyzet alakul ki ilyen módon az orosz irodalommal kapcsolatban. A magyar fordítók ugyanis az igazi, művészi, realiztikus értékeket keresték és ültették át, a másodlagost, a szláv gondolat politikai megnyilvánulását figyelmen kívül hagyták, a szlovák irodalmárokat viszont éppen ezek érdekelték. Hasonlóan érdekes és feldolgozatlan probléma a szlovák nyelvű, de magyar állami szellemű kormány-sajtóban megjelent számos fordítás, amelyek egyik célja a szlovákság államhűsége nevelése volt.

A kötet befejező tanulmánya (Az úgynevezett irodalmi szintézisek problematikája) a nemzeti szempont mellőzése nélkül szláv és kelet-európai szintézisben igyekszik bemutatni a két irodalom viszonyát, természetesen az eddigi eredmények egybevetésével. Chmel itt két lehetőséget dolgoz ki: a szlavisztikai, illetve a kelet-európai kiindulású szemléletet.

A szlovák irodalomtörténet természetesen az előbbi, a magyar az utóbbi híve. A szlavisztikai szemlélet nyelvi—etnikai—nemzetiségi alapról, a kelet-európai földrajzi—politikai—történelmi—közigazgatási alapról indul ki. A szlavisztika gazdag hagyományokkal rendelkezik, a kelet-európai szemlélet hagyománynélkülisége mellett bizonyos nacionalista elemeket, maradványokat is hordozhat magában. Chmel — helyesen — a két szempont konfrontálásában látja a helyes utat, és részletesen ismerteti a kelet-európai szemlélet kialakulását a lipcsei Karl Dieterich nagynémet Kelet-Európájától a legutóbbi Kelet-Európa konferenciáig.

A szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok ideiglenes válogatott bibliográfiája zárja a kötetet, ilyen minőségében is igen hasznosan, időrendben, szlovák—magyar, magyar—szlovák részre bontva. Magyar és német nyelvű rezümé, valamint névmutató segíti a kötet könnyebb használatát.

Chmel könyve nem csupán azért jelentős eredmény a kapcsolattörténetben, mert a szlovák „magyarisztika” első igényes jelentkezése a felszabadulás óta, hanem azért is, mert egyrészt továbbfejleszti a magyar szlovakisztika szintéziseit, másrészt régen várt alapot ad a közös tematika megállapításainak kölcsönös konfrontálásához, ami végeredményben haszonnal jár a két nemzeti irodalom, a szlavisztika és a kelet-európai művelődés kérdéseinek vizsgálatában. A kötet szerzőjének megjegyzése szerint nem lép fel a monográfia igényével; mégis, éppen a bizonyára érlelődő további munkák érdekében és egy már megjelent, a most ismertett kötetten alapuló szlovák—magyar kapcsolattörténeti antológia (Rudolf Chmel: *Literárne vzťahy slovensko—maďarské* (Szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok). Bratislava 1973, Obzor. 438 l.) ismeretében szükségesnek látszik egy-két probléma felvetése, akkor is, ha Chmel nem vállalkozott a kapcsolatok egészének feldolgozására.

A tanulmányok érezhetően súllyal az 1820—1918 közötti időszak szlovák—magyar irodalmi jelenségeivel foglalkoznak, az elméleti megállapítások azonban a kapcsolatok egészére vonatkoznak. A jövő feladata az 1820 előtti és az 1918 utáni korszakok feldolgozása, mert a Chmel könyvében tárgyalt, ellentmondásoktól terhes egyetlen évszázadból nem helytálló az egész, tulajdonképpen évezredes kapcsolatra, kettős irodalmiságra következtetni, mint azt az előbb említett antológia akarva-akaratlanul teszi. A XV—XVIII. században is el kell jutnunk ahhoz az egyébként tiszteletre méltóan objektivitásra törekvő szemlélethez, amely Chmelnek ezt a könyvét jellemzi. El kell jutnunk egy olyan szempont érvényesítéséhez, amely akár szlavisztikai vagy szlovák, akár kelet-európai vagy magyar aspektus alapján kívánatosná teszi a közös haza és a csupán nyelviileg különböző közös irodalom hangsúlyozását addig, amíg ez az irodalom a nemzeti és társadalmi haladást szolgálva nem vált külön-külön nemzeti irodalommmá. Mert ez az időszak is a szlovák—magyar kapcsolatok szerkesztésének része — a másik véglettel, a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák kultúra közvetítő szerepével együtt.

Chmel kötetének jelentős pozitívuma az irodalom-központúság, amit azonban akár azavisztikai, akár közép-európai szempontból maga sem tud betartani. (Ez a kötet ugyan még sokkal „irodalmibb”, mint a kapcsolatokat gyakorlatban, szemelvényekkel bemutató említett antológia!)

De ezek az irodalmi kapcsolatok nehezen képzelhetők el a népköltészet, a történettudomány, a könyv-, könyvtár- és nyomdatörténet, a tudománytörténet stb. kategóriái nélkül. Hiszen a XVI—XVIII. század irodalmában szép számmal akadnak nem szépirodalmi alkotások, amelyekből a XIX. századra kivirágzott nemzeti irodalmak erednek.

További feladatot jelent a tipológiai vizsgálódás mellett egyes szlovák és magyar írók munkásságának, életművének konkrét elemzése: Sládkovič ország-látása a Detvan-ban, Madách nemzetiségi probléma-felvetése A civilizátorban, Jókai kapcsolat-keresése Dobšinskýval Bachát közvetítésével, Mikszáth szlovák tájainak és alakjainak alapos elemzése, Vajanský, magyar-témái a Kotlínban és más regényeiben — s mindezek hatása a két irodalmi köztudatra, hogy csak a Chmel által tárgyalt korszak néhány találomra kiragadott problémáját jelezzük . . .

Chmel könyve további szempontokat vet fel, gondolatokat ébreszt, új szempontokat ad, számos kérdést tisztáz — tehát hasznos, értékes munka.

Vajda Gábor

**AZ EGYÉNISÉG
NYOMÁBAN AVAGY HÍD
A KÖZÉLET ÉS
A TUDOMÁNY KÖZÖTT**

*Szeli István: Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom.
Fórum, Újvidék, 1974.*

Nem tetszelgő önjellemzést adok, hanem rólunk alkotott külső véleményeket ismételtek meg, ha azzal a megállapítással kezdem, hogy kritikai gondolkodásunk az utóbbi másfél évtizedben hatalmas fejlődésen esett át. Társadalmunk az új tartalmak elvárásában azt a funkciót adta vissza az irodalomnak, amelyet az pezsgő, közösségi életre példát adó korszakokban mindig betöltött: a társadalmi ember győzelmeinek és vereségeinek megörökítését, a humánium történelmi folytonosságának kifejezését. Az igényes olvasót képviselő kritika természetesen dialektikus ellentétpárja volt az ilyen irányban alakuló szellemiségnek; egyrészt úgy, hogy megtalálta az eszközöket és a szempontokat az új művek lényegének tudatosítására, másrészt pedig aképpen, hogy az új befogadói elvárásokról hírt adva közvetetten befolyásolta a művek születését. Ennek köszönhetően a művészi jelenségekhez való viszonyulások, a kritikai értékelésmódok száma olyannyira megnőtt, hogy minden jel szerint kritikánk felszívta, ha nem is mindig emésztette meg, mindazt, amit a XX. századi szellemi világ legkülönfélébb, igen gyakran egymásnak észrevétlenül is ellentmondó pontjain összeszedett és hazai alkalmazásra érdemesnek tartott. Nem tarthat ennek az írásnak a keretébe annak taglalása, hogy ezen átültetési kísérletek közül melyik foganhatott meg a talajára találva, s melyik felejtődött el a divat pillanatnyiségével; melyik tartott igényt társadalmi-kulturális célokra is s melyik nem emelkedett túl az affektáló szenzációhajhászásán. Ennek vizsgálata nyilvánvalóan elválaszthatatlan lenne azoktól a kulturális termékektől, melyekkel egymást feltételezve keletkezett. Tény azonban, hogy nemcsak a tudomány újdonságaival való lépéstartás igénye rejt (talajtalanságban, visszhangtalanságban, divatszerűségben testet öltő) veszélyeket, hanem a hagyományokat túlzottan tisztelő mértékletesség is, hiszen konzervativizmus is két féle van. A századok óta bevált hagyományos filológiai módszerek önmagukban még nem szavatolják a bölcsen óhajtott és a realitás talaját sem meghaladni, sem elveszíteni nem akaró középszerűséget, az arany középutat, mely a könnyelműen felforgató újjal és a mindennemű vál-

tozástól idegenkedő régivel szemben egyaránt igazolni képes önmagát. A beváltat tisztelni, s a születőtől sem zárkózni el: olyan egyensúly ez, amit elméletileg könnyű leszögezni, de annál nehezebb naponta közéletben és papíron, kimondott és leírt szóban újratereíteni. A hagyományok tanításával az újdonságok befogadására nevelni — több ez az ügyesség-nél; külön képesség és már-már művészet, legalábbis abban az értelemben, ahogyan a reneszánsz nagy tanáregyéniségeinél az volt. Szeli István az ő útjukat járja. De mi az, ami hozzájuk hasonlóan, a legmagasabb értékszint a számára.

Fráziist pufogtatnánk, ha csupán egy szóval adnánk meg a választ — *ember* — s nem sietnénk rögtön kifejtteni a benne rejtőzködő tartalmat. Szeli számára e szó kettős értelmű, habár a tartalmak rokonjelentésűek és kiegészítik egymást. Az ember par excellence társadalmi ember, akinek a tudománya, a saját magáról, művéről és világáról vallott felfogása mindig a pillanatnyi társadalmi érdek függvénye, s — amennyit az egyed számít a tömegben — alakítója is. De míg a kultúrpolitikai követelmények — részint a megvalósult eredmények, a bevégzett munka utáni spontán továbblépés, részint pedig a tágabb értelemben vett politika behatása következtében — előbb-utóbb megváltoznak, addig a tudós munka, a művekről szóló Mű, mint a munkás hétköznapiakból lerakodva kiemelkedett képződmény állandósul a változásban s követendő vagy vitára ösztönző példaként kerül az új nemzedékek és másmilyen érdekek elé. S valóban, ha belepillantunk Szeli új könyvének jegyzeteibe, azt tapasztaljuk, hogy a tanulmányok keletkezése nem elsősorban írójuk érdeklődése, egy tudós alkatnak egy témakör iránti szenvedélye által nyer magyarázatot, hanem azoknak a feladatoknak a vállalása révén, melyeket a körülmények, a hazai és a magyarországi kulturális intézmények életében való részvétel kötelezettsége rótt rá. Nincs tehát olyan cikke, amit ne valamilyen külső elvárás vagy felkérés íratott volna vele, habár mindegyik témája a mai hazai kultúr- és irodalomtörténetünk valamelyik még homályban levő területének feltérképezését célozza, ami által egy elhivatottságról, egy mikroközösség kultúrájának szolgálatáról tesz tanúságot. E hűség elsődlegességétől eltekintve szinte csak marxista megfontolással lehet eldönteni, hogy kié a kezdeményezés tekintetében a primátus: az emberé vagy pedig az intézményé. Amennyiben a *Hungarológiai műhely* összefoglaló cím alatt közölt ünnepi alkalmakkor elhangzott, kritikai jellegű vagy kultúrpolitikai írásokat olvassuk, nem is tudjuk, mire ügyeljünk jobban hirtelenében: a mondandó életszerűségére, bennünket közvetlenül érintő lényegére, általunk is megélt tartalmára vagy pedig az írás klasszicisztikusan szépirodalmi jegyeire, átfogóságára és mértéktartására, aminek köszönhetően üzenete akkor is teljes értékű lesz, amikor már az időbeli távolság miatt lecsökken annak a lehetősége, hogy a saját tapasztalatunkkal összevevessük. Ezek az írások nem törekszenek mindenáron eredetiségre, az alkalom és a téma ezt egyébként is lehetetlenné teszi. A nemzetiségi irodalom fogalma például már évekkal Szeli dolgozata előtt is ismeretes volt, mégis: ha egy külföldit kellene tájékoztatnom e fogalomról, tétovázás nélkül a *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom* című tanulmányt adnám a kezébe. Először is azért, mert a hazai szer-

zők nézeteit is bedolgozza; másodsorban pedig azért, mert a speciálisan hazai viszonyok nem akadályozzák meg abban, hogy terepszemlét tartson más országok nemzeti kisebbségeinek státusa s ezeknek ideológiái fölött. A szóban forgó tanulmány hibájaként talán csak az róható fel, hogy megelégszik az elvont elmélettel, ahelyett, hogy a valóságos helyzetet is vizsgálat alá venné. Vajon a jugoszláviai magyar irodalom ténylegesen betölti-e azt a funkciót az ország népeinek kultúrájában, amire új törvényünk a nemzetiség fogalmával nemcsak feljogosítja, hanem kötelezi is? — Szeli fel sem teszi a kérdést. A ciklus többi írása közül az egyik pártfogol, eredményeket tudatosít, a haladó ideológia és a korszerű tudományos módszertan termékeny egybehangolását nyugtázza, a vizsgálódás szempontjának a nemzeti korlátokon való túlemelkedését emeli ki — Bori Imre *Irodalmak — kölcsönhatások* című magyar—dél-szláv komparatistikai könyve kapcsán (*Az összehasonlító irodalom egy víziója*); a másik pedig feladatokat jelöl ki, olyan területen portyáztatva, melyre előtte alig tett valaki kirándulást (*Nyelvművelésünk múltjából*).

Szeli István azonban nemcsak élni igyekszik ennek az embereszménynek a szellemében, nemcsak a tudományos közélet vállalásában, a kutatási ágak szintetikus szemléletében igyekszik ezt érvényesíteni, hanem a tanulmányaiban alkalmazott módszertani alapelvekben is. A *regionalizmus változatai* című ciklus irodalomtörténeti munkái egy, a tárgyhoz mindig rugalmasan alkalmazkodó szemléletet tükröznek. Az ismeretek széles kiegyensúlyozott területén a filosz higgadt nyugalma többnyire nem feledtetni el vele az ilyenfajta kutatások két szélsőségének veszélyét. Az egyik az olvasó mai értékrendszere, mely érthető természetességgel a nehézkes, nagyobb erőfeszítést igénylő történetiség helyett a mai jellegzetes életérzéseknek és világnézeteknek megfelelő tetszés szerint ítél; a másik az alkotóval szembeni méltányosság, mely tisztában van vele, hogy a szűkebb és tágabb értelemben vett alkotási feltételek ismerete nélkül a mű nem közelíthető meg hitelesen. Szeli az előbbire ügyelve s az utóbbi nyilvánvalóságáról meggyőződve szegődik Mita Popović, Szarvas Gábor, Borislav Jankulov, Tóth József, Thurzó Lajos és B. Szabó György egyéniségének a nyomába. Nem a külső életrajz, a könnyen és feleslegesen elsorolható élettények érdeklik, habár szükség esetén róluk is beszámol, kb. olyan terjedelemben, mint a két háború közötti szellemtörténetesek, hanem az az elsősorban lélektani beleéléssel megfejthető bonyolult összefüggés, ami az egyéniség belső, csak az avatott előtt feltárulkozó élete és műve között létezik, s amely az irodalomtörténetész plasztikus, a szépirodalmiság jegyeire igényt tartó stílusa révén számunkra is elhihetővé válik. Ismerjük ennek a művészetelméletnek a történetét: először Saint-Beuve alkalmazta a múlt század második felében a franciáknál, hogy a műremek születésének értelmezőjévé tegye az adatmennyiséget, amit előtte, főleg a reneszánsztól kezdve, öncélúan, s inkább csak az auktor magánéletét jellemezve halmoztak fel. A magyar kritikában Halász Gábor tűzött ki maga elé Saint-Beuve-i programot, miközben kora szellemtörténeti áramlataival próbálta dúsítani a múlt századiságában már avatag szemléletet. Szeli csak a filológiai eszköztár megbecsülését és az

egyéniség tiszteletét, megértésének szándékát sajátította el a nagy elődöktől: minthogy történelemfelfogása dialektikus materialista, a mű stilisztikai és általános emberi vonatkozásai mellett nem mulasztja el az alkotónak a társadalmi osztályokhoz való viszonyát elemezni. Íme, hogyan vélekedik egy tudós zsegeinek megítélésekor a személyiség fontosságáról: »Szarvas Gábor összetett egyéniség volt, akit nem lehet egyetlen kritikai séma szerint sem megítélni, aki — mint más szellemi ember sem — nem szorítható bele egyetlen kritikai kategóriába, s mint konkrét, egyedi, komplex szellemi jelenség nem határozható meg — még csak nem is obszerválható — csupán „tudományos”, „emberi” vagy „közéleti” nézőpontok szerint, ahogyan az évfordulós ünnepségek szónokai vagy az „objektív” tudománytörténeti felmérések teszik.« Szeli értelmezésében tehát nem a módszer van a szellemi jelenségért, hanem fordítva: a fenomenon sajátos gazdasága a természetétől függően igényli a sokoldalú, az ismert viszonyulásmódok közül szükség szerint merítő közelítési szempontot. Ilyen változatos színekkel festi a két zentai őstehetség, Tóth József és Thurzó Lajos derékba tört pályájának képét — két legteljesebbnek mondható tanulmányában: a művész és a költő értékeit és korlátait életük és szerény művek egységében sikerül láttatnia. Rokonszenvünket főleg azzal nyeri meg, hogy nem akar erőszakosan tehetségeket felfedezni; viszont nem fitymálja azt, ami van. Az is lényeges, és dokumentált következtetése portréinak, hogy vidékünk nem ritkán bánt mostohán tehetségeivel, nem érezve, hogy valójában mekkora szükség van rájuk. Ez a hangnem hatja át a *Szempon és adalék a regionális irodalom vizsgálatahoz* című arcél-vázlatok mozaikjaiból összeálló hosszabb dolgozatot is. Ebben azt kutatja, ezúttal — szülővárosáról lévén szó — a szépirodalmiság csábításának, a líraiságnak, sőt az elégikus hangnemnek is többet engedve, hogy a Zentáról elszármazottak, akik nem ritkán Pesten, esetleg valahol a nagyvilágban lettek valamiképpen nevéssé, milyen letagadhatatlan jegyekkel illette művüket, illetve egyéniségüket a szülőföld, vagy a városka, ahol valamilyen okból meg kellett fordulniuk. Ilyenkor a már-már révedező gondolatmenet túlzásokra is hajlamos. Például váratlanul elveti a crocei Poesia és Letteratura megkülönböztetését, ő, aki majd egy évtizede olyan szépen tudott erről beszélni egyetemistáinak. Persze, mégsem csodálkozunk túl nagyon e gesztuson, hiszen Croce elmélete azt sugallja, hogy a mi jugoszláviai magyar irodalmunk, s annak is főleg az a része, ami érthetően Szeli István szívéhez nőtt — értéktelen: Letteratura, azaz csak irodalom. Értsd: papír. Érthető tehát, ha erre Szeli István majdnem sértett öntudattal kijelenti, hogy »nem mondhatja ugyanezt az irodalomtörténész, akinek az a tiszte és hivatala, hogy betakarítsa a múltat, ezenfelül pedig, hogy megcáfolja azt a mélyen gyökerező balhiedelmet, hogy elvesztem, örökség nélkül hanyódnunk a világban, hogy nincs folytatásra érdemes tradíciónk, múltunk és örökségünk, s hogy a minék eleve parlagra ítélt szikes föld: a „hasznot ígérő kukoricás” és a terméketlenség tragikus kettősségének színtere, ahogy azt negyven vagy még több esztendeje Szenteleky látta.« Nos, lehet-e vitatkozni a szív érveivel?

Nem fontos, mert a szív ellentmondása csak látszólagos, csupán a ter-

minológiát kell tisztáznunk s máris megnyugodhatunk, annál is inkább, mert Szeli kifakadása tulajdonképpen azokkal a vajdasági múzsa mostoha-
hasága miatt dacoskodó panaszokkal rokon, melyek Szenteleky óta még
ma is előfordulnak kultúránkban. Csakhogy az igen gyorsan vak aka-
rattá transzformálódó ellágyulásunkkor is óvatosnak kell lennünk, mert
annak a felismerése, hogy nem „örökség nélkül hányódunk a világban”
nem hosszabbodhat meg közvetlen magától értődéssel abban a gondolat-
ban, hogy „folytatásra érdemes tradíciónk, múltunk” is van. Mert ameny-
nyire természetes, hogy végre, megkésve, de még nem elkésve kutatása-
ink tárgyává tettük e tájon élő ember szellemének történetét, legalább
annyira vitatható, hogy e nagyon fontos kutatások eredményét a *megis-
merés* hasznán túl nemcsak önálló értékként, hanem követendő példa-
ként is fogjuk fel. Az nyilvánvaló, hogy nálunk olyan jelenségek is vizs-
gálódás tárgyát képezhetik, melyek a tradíciók pillérein álló nemzeti iro-
dalmakban meg sem említődnének; azonban, korszerű ítélőképességünk
birtokában véletlenül sem azonosíthatjuk — tudományos megfontolás-
sal (esetleg csak emberileg érthető hangulatainkban, mint Szeli) a kuta-
tás tényét magával az értékeléssel. Nem szükséges világirodalmi érték-
térületeket felborítanunk ahhoz, hogy saját előtörténetünkhöz tárgyila-
gosak s ugyanakkor méltányosak is legyünk. Croce kategóriáihoz is tehát
hasonlóképpen kell viszonyulnunk, mint Szeli ugyanebben a tanulmá-
nyában Nadlerhoz, akinek a német tájirodalmakkal kapcsolatos elméle-
tét később eltorzította a nemzeti szocializmus: az idealista kiindulópontot
elvetve, kivonni belőle azt, ami számunkra hasznosíthatónak bizonyul.
Mert aligha érdemes arról vitatkozni, hogy léteznek évszázadok óta élő,
az iskolai tanulmányok különböző szintjén és azon kívül is ismert írás-
művek, melyek a nemzeti határoktól függetlenül, majdnem minden kult-
túremler szellemi kincsét alkotják. S másfelől — miként a mi példánk-
ból is tudjuk — egy-egy történelmileg, földrajzilag és etnikailag valamiké-
pen önálló táj- (s ezért kultúr-) egységet képező vidék egy meghatáro-
zott történelmi időpontban önismerete érdekében kíváncsivá lehet az
iránt, hogy milyen írásos és szóbeli kultúrával rendelkezett az elmúlt
századokban. A kutatás során az előbbivel írjuk le az utóbbit, az ismert-
tel az ismeretlent, ahogyan egyébként Szeli is teszi még ebben a tanul-
mányában is. E folyamat korántsem vezethet a határok elmosásához, az
egyes mozzanatok jelentőségének túlértékeléséhez, amivel kapcsolatban
egyébként már négy évvel korábban megírtam a véleményemet (*Hagyomá-
ny és avantgarde*, HITK, 1973. március, 14. sz.). Múltkutatásunk nem
mérhet különmércével, a Fruška gora csúcsát csak akkor tévesztené össze
a Triglávval ha oly közel állna az előbbi tövéhez, hogy az utóbbi mögött
nem láthatná a Mont Blanc-t. Ahogyan történelmi eseményeink egy pil-
lanatra sem érthetők meg önmagukban, úgy e táj hagyományainak ele-
mei sem. A nagyobb egységben láttatás viszont a nem tegnapról-mára
kialakult értékrendszerek tiszteletben tartására kötelez. A hagyomány és
kultúra kifejezés nemcsak a tények, hanem a tényekhez való érték-
mértő viszonyulások hagyományát és kultúráját is jelenti. A hungarológiai
kutatásoknak két egymással szorosan összefüggő újdonsága van: 1. a sa-
játosan önálló kutatási terület, a diakronikus adatvizsgálat és 2. az érté-

kelés normáit mai szellemi igényeink, egy önállósulni, de másoktól nem elszakadni óhajtó kultúránk szükségletei szerint határozzuk meg. Az első, még ha a múlt század végének alkotó egyéniségeinek szellemi hovatarozása körül viták folynak is, egyértelműbb és állandóbb, a második nem, mivel társadalmunk haladó ideológiai elvárásai mellett a magyar és délszláv irodalom századok óta egyszerre változó és állandósuló értéktudata, s az ezeken át behatoló, ezeket is mindig mozgásban tartó világirodalmi alapfogalmak is, jelenségek is szerepet játszanak benne, méghozzá elsősorban a korábbi értékelésmódok, másodsorban a mai kutató képzettsége, előtudása formájában. Ahogyan tehát a kémiai törvény értelmében sem lehet semmiből valami, ugyanígy a váratlanul felfedezett jelenség sem önmagától, saját immanens, váratlanul kisugárzó értékével vakít el bennünket, hanem azzal is, amit közép-európai és európai műveltségünkkel belelátunk. Egyszóval egy bizonyos műveltségi szinten már állnunk kell ahhoz, hogy a jelenség és közöttünk olyan kölcsönös kapcsolat fejlődhessen ki, aminek folyamányaként a felfedezett a mai igényeknek megfelelő helyet kapjon a kutatás értékrendszerében. A kutató egyéniségének a szubjektív előfeltétele pedig a crocei Poesiával is összefüggésbe hozható, jóllehet nem a grandiózus és az efemer idealisztikusan merev szembeállításának szellemében.

A kutatás tárgya azonban, miként az előbb mondtam, nem egyértelmű, hanem csupán *egyértelműbb* az értékelés szempontjainál. Erre bizonyítékként Szelinek *A színműíró Szarvas Gábor* című tanulmányát említhetem meg, melyből az elemzés komplexitásának igényét és szükségességét bizonyítandó, idézetet vettem. Irodalomtörténészünk e harminc oldalas munkájában a nyelvészként is vitatott érdemű bár kétségtelenül nem érdektelen Szarvas Gábor teljesen sikertelen, miként Szeli is megállapítja, a kor átlag drámaíró teljesítményének színvonalán is alul maradó dramaturgiai zsengeit boncolgatja, attól óvakodva, nehogy az aránytévesztés vétségét kövesse el a minősítésben. A hübriszt nem is Szarvas művészi képességeinek a túlbecsülésében követi el, hanem írásának terjedelmeségével, a megkülönböztetett figyelemmel, mellyel Szarvasnak e később önmaga által is jelentéktelennek vélt kísérletezését illeti. Szeli kizárólag arra kíváncsi, hogy „megvannak-e benne annak a szellemisségnek a csírái, amely a Nyelvőr megteremtőjének és első szerkesztőjének értelmi- szellemi- társadalmi világát meghatározta?” S hogy e mélyebbnek vélt elemzéssel döntse el, kiknek van igaza: akik avultnak tekintették nyelvszemléletét, dogmatikusnak a hozzáállását és kispolgárinak a szellemisségét vagy a kétségbevonhatatlan létező erényei tisztelőinek, a magukat tanítványainak vallók táborának. Szeli az egyéniség komplexitásának elve által vezérelve, a megértés, együttérzés, azonosulás attitűdjét választva a középutra hajlik. Szarvast csupán a kispolgárisáért rója meg s még erkölcsi nagyságot is lát benne, mert volt ereje levonni alkotói sikertelenségeinek konzekvenciáit és megtagadni ezt a korszakát. Végeredményben azért mégis a mai szempontot képviselő Németh G. Bélának ad igazat, ami azt jelenti, hogy kutatása nem a dolgozat elején leírt tézis érvényesítése felé haladt (hiszen úgyszólván kizárólag csak a saját maga által is hangsúlyozott csapnivaló drámai szövegeket bírálja —

ismerteti) hanem a neves nyelvészről már kialakult nézetek illusztrálása felé. Szeli nyilván nem rendelkezhetett olyan bőséges anyaggal, mint például Thurzó esetében, ezért kellett a korlátolt embert rossz művéből kiemelni, onnan felmutatnia, amire kétségtelenül a nyelvtudós tisztelete kötelezte. Pedig igazi tanulsághoz az vezethetett volna, ha szerénykedő mentegetőzés helyett („Írásunk nem egy tiszteletreméltó tudományos életmű hitelének rontása, még kevésbé bizonyos illúziók rombolása a jeles tudós impozáns műve, a Magyar Nyelvőr százszázadfordulós évfordulóján . . .”) afölött tartott volna szemlét, hogy az általa is meglátott és hangsúlyozott kispolgáriság hogyan férhet meg a jeles tudóssággal. Az évforduló kötelező dicsérő szavain túl mi a véleménye a nyelvész tudós kvalitásáról? Mennyiben szűkítette a világnézeti rövidlátás a tudományos horizontot? Fontosabb lett volna e kérdést megoldani, mint olymódon teremteni középutat, hogy a mai magyar marxista szemlélet se sértődjön meg, de az ellentétek között egyensúlyozó közös nevezőre hozás igénye se szenvedjen csorbát. Ez sajnos hátránya a felkérésre, az elengedhetetlen időmennyiség hiányában készülő tudományos munkának.

Van a kötetnek még egy tanulmánya, melyben hasonlóképpen mint az előbb tárgyaltban, diszharmónia mutatható ki a tárgymegjelölő cím (*Mita Popović magyar nyelvű költészetéről*), az expozíció és a megvalósult eredmény között. A második bekezdés első két mondatát idézem: „A sehova sem tartozás, a nemzeti kultúrából rövidebb-hosszabb ideig való kiválás tragikumának a látványát nyújtja Mita Popović költészete. Mégsem pusztán történelmi illusztrációra vállalkozunk ezúttal, hanem egy adott, objektív helyzetnek, a hatvanas évek magyar és szerb viszonyainak a megértéséhez kívánunk dolgozatunkkal adalékokat szolgáltatni.” Inkább „adalékokat” mint „történelmi illusztrációt”? De hát akkor miért ígerte a cím egy költészet méltatását!? S a végeredmény? — Szeli fejtegetése egy polihisztor szellemi medrének szélességében hömpölyög, s menet közben sok mindent sodor magával. Számos kapcsolattörténeti adatot („adalékot”) vonultat fel, de nem öncélúan, hanem a kor szellemáramlataiba ágyazottan lényegre tapintón és könnyedén. (A klasszicizmusról és a romantikáról nyilván a legjelentősebb magyar irodalomtörténészeknek sincsen elmélyültebb képük nála.) Végül azonban mégis a címben ígért költészetnél köt ki s azt vizsgálja olyan bőséggel, amelyet az semmiképpen sem érdemel meg. Végkövetkeztetése akarata ellenére is a tanulmány elején leírt tétellel felel, azzal ti. hogy nem „a nemzeti kultúrából való kiszakadás tragikus következményeinek bizonyítása” a fő célja. A verselemzések ugyanis abba a megállapításba torkollnak, hogy a múlt század naívan barbár nacionalizmusa igen könnyen megsemmisítette a költőt, ha származása és születése folytán két kultúra közé ékelődött. Szerintem a filológiai bőség mellett e tanulságban van Szeli munkájának jelentősége. Ez talán még a hosszadalmas verselemzéseket is indokoltakká és elfogadhatókká teszi.

Amennyiben Mita Popović tragikus nemzetek közötti ingadozása (legalábbis időben) távol van tőlünk, anyival közelebb érezzük a csak a faji szempontok érvényesítésében túlzó Borislav Jankulovot. „Bennünket inkább a szellemi struktúráknak, nyelveknek, kultúráknak egyidejű ér-

tékelésére törekvő szándéka érdekel, a közép-kelet-európai művelődési térség párhuzamos vizsgálatának óhaja...” — írja Szeli, s törekvésének a tanulmány maradéktalanul eleget is tesz, úgyhogy maradandó portrévázlatot alkot egy múlt századi gondolkodású, mérsékelt, de nem agresszívan nacionalista polihisztor alakjáról.

A ciklusnak két fontos tanulmányvázlatáról kell még említést tennem. A *Napló Petőfi-képe* miként a cím ígéri a két háború közötti legfontosabb napilapunk „egy-két évfolyamának” Petőfi-recepcióját dolgozza fel, különös tekintettel a befogadó liberális polgári szellemiségre. Itt sem a teljességre, a tárgy kimerítésére való törekvése figyelemre méltó (ez sokkal nagyobb stúdiumot igényelne), hanem a szempontok gazdagsága, a találó megállapítások és nem utolsósorban az olvassmányosság. A *Vonások B. Szabó György portréjához* inkább vallomás mint tanulmány, de inkább a formája szerint, mert nem nélkülözi az utóbbi elmélyültségét. Azonban mégis: Szeli B. Szabó-tanulmánya még várat magára...

Összegezeként el kell ismernünk, hogy sokat kaptunk a könyv áttanulmányozásával, de némi csolódásunkat is be kell vallanunk: Szeli Istvántól még sokkal többet várunk, mint amit e jónéhány — inkább tanulmánytöredékben és monográfia-vázlatban mint kiérlelt tudományos munkában adott. Az utóbbihoz nem bőkezűen szétszórni, hanem takarékosan összefogni kellene az energiát. Erre persze még nincs késő, mert meggyőződésem, hogy *írásos formában is* sok mondanivalója lesz számunkra.

Molnár Csikós László

AZ ALBANOLÓGIA INTÉZETRŐL

A közelmúltban Prištinában jártunk és ellátogattunk az Albanológiai Intézetbe. Ez a Hungarológiai Intézethez hasonló jellegű tudományos intézmény, fenállásának kilencedik esztendejébe lépett 1976-ban. Az Albanológiai Intézet igen fontos tényezője a jugoszláviai albánok kulturális és tudományos életének.

Az intézet tudományos tevékenységét a következő osztályokban és alosztályokban végzi:

1. Irodalomtörténeti Osztály
2. Nyelvtudományi Osztály
  - a) Dialektológiai Alosztály
  - b) Toponomasztikai Alosztály
  - c) Lexikográfiai Alosztály
3. Folklor Osztály
  - a) Népköltészeti Alosztály
  - b) Muzikológiai Alosztály
4. Etnográfiai Osztály
5. Történettudományi Osztály

Az Albanológiai Intézetnek jelenleg összesen 37 dolgozója van. Közülük 25 a tudományos kutató, illetve asszisztens. Az intézet tervmunkálataiban részt vesz számos külmunkatárs is. Többségük terepen dolgozik, nyelvi, nyelvjárási, szótári, népköltészeti, néprajzi stb. anyaggyűjtéssel foglalkozik. Kutatógárdája és külmunkatársai számának gyarapodásával egyidejűleg megnöttek az intézet feladatai és tervei.

Az Albanológiai Intézet Irodalomtörténeti Osztálya a priština-i Bölcsészettudományi Kar Albán Nyelvi és Irodalmi Tanszékével együtt tanulmányozza az albán irodalmat. Az albán irodalom történetével és a mai albán irodalommal foglalkozik számos irodalomkritikus is. Ezek a Prištinában és a Szkopjében megjelenő albán nyelvű lapokban és folyóiratokban tevékenykednek.

Az Irodalomtörténeti Osztály kutatómunkája egyrészt azoknak a kérdéseknek a tanulmányozására irányul, melyekkel érdemlegesen még sen-

ki sem foglalkozott, másrészt viszont bizonyos régebbi vélemények és ítéletek átértékelésének jegyében folyik.

Dr. Rexhep Qosja professzornak *A romantika az albán irodalomban* című kutatási témájában jól megfigyelhető a kétféle kutatási törekvés. Az albán irodalmi romantikáról szóló tanulmányok, monográfiák többsége szociologizálástól terhes, nem annyira a romantikus művek eszmei és esztétikai vonásait vizsgálja, mint a kulturális és történelmi kontextust. Qosja szerint az albán romantikát a korszerű irodalomtudomány szellemében kell tanulmányozni.

A romantika időszakában az albán irodalom — az albán kultúrtörténetben első ízben — megszabadul a vallási és egyéb előítéletektől, tudatos intellektuális tevékenységgé válik. A szóbeli világi és az írott vallási irodalom helyébe a társadalmi, történelmi és egzisztenciális tudatot képviselő irodalom lép. Ez az irodalom kapcsolatot teremt a nyugati civilizációval, megpróbálja megtisztítani az albán kultúrát az ottomán feudalizmustól örökölt idejétmúlt felfogásoktól. A romantika korában mindinkább erősödik a nemzeti kultúra eredetiségének, valamint a Balkánhoz és Európához való tartozásnak a tudata.

Az albán romantikát sokan azonosítják a megújulás korának irodalmával, pedig a romantika a megújulásnak csupán egyik szakasza. Noha az albán romantika többé-kevésbé eredeti albán jelenség, egyúttal magán viseli az európai és a balkáni romantika jegyeit is, hiszen egyaránt hatott rá az albán történelmi és társadalmi kontextus, s az európai irodalom és kultúra is.

Ibrahim Rugova *Az albán irodalmi kritika történetével* foglalkozik. Az anglo-amerikai irodalomtudomány nyomán az irodalmi kritikát nemcsak „műre, alkotásra vonatkozó sajtóbeli bírálatok összességének” tekinti, hanem irodalomtörténetnek, irodalomtudománynak is, tehát a tulajdonképpeni kritika műfaján kívül vizsgálódásainak körébe vonja az esszét, az ismertetőt, a jegyzetet stb. is, vagyis mindazt, ami a kritikai gondolkodás termékének tekinthető.

Az albán irodalmi kritika a XIX. század végén születik meg a Brüsszelben és Londonban megjelenő *Albania* (1896—1909) című folyóiratban. A két világháború közötti időszakban megindul az albán irodalmi élet, számos lap és folyóirat jelenik meg (Hylli i dritës, Leka, Bota e Re, Për-pjekja Shqiptare, Fryma, Kritika stb.), és ez kedvez a kritika fejlődésének. A második világháború után az addig empirikus és eklektikus kritika egy időre pragmatikussá válik, előnyben részesíti a szociális irodalmat. Az ötvenes évektől kezdve pedig (ma is) a szocialista realizmus zászlaja alatt tevékenykedik. Koszovó Szocialista Autonóm Tartományban közvetlenül a felszabadulás után az albán nyelvű irodalmi kritika — megfelelő elméleti és esztétikai alap hiányában — csak fokozatosan tud rendszeressé válni. A hatvanas évek végén jelenik meg a tudományosan megalapozott irodalmi kritika, veszi kezdetét az irodalom történeti és elméleti szempontból való tanulmányozása. A mai jugoszláviai albán kritika az irodalmi műveket nem egyoldalúan bírálja el (mint az albániai), hanem több tényező figyelembevételével és sokrétűen.

A Nyelvtudományi Osztály Dialektológiai Alosztálya jelenleg a következő témákkal foglalkozik: *Albán—délszláv nyelvi kapcsolatok* (dr. Idriz Ajeti professzor), *A jugoszláviai albán nyelvjárások* (dr. Idriz Ajeti professzor és munkatársai), *Suva Reka környékének tájnyelve* (dr. Latif Mulaku és mr. Mehmet Halimi) és *A Prizren melletti Kabash vidékének tájnyelve* (mr. Mehmet Halimi).

A délszláv nyelveknek az albán nyelvre való hatása több tanulmány-nak is tárgya, ugyanakkor a délszláv nyelvekben található albán eredetű nyelvi elemekről csupán néhány kisebb közleményben történik említés. Az albanológusok szerint az albán nyelv már az elmúlt századokban is hatott a szomszédos délszláv nyelvjárásokra. Ez a hatás kimutatható a szókincsben, egyes nyelvtani formákban és a régi helynévanyagban is. A délszláv nyelvjárásokban tekintélyes mennyiségű albán eredetű szó él. Az albán nyelv különösen az állattenyésztés és a pásztorkodás terminológiájában gazdagította a délszláv nyelveket. Az albán—délszláv nyelvi kapcsolatok tanulmányozása nemcsak azért fontos, mert általa igazolható az albán nyelvnek, az illír kultúrát öröklő albán nép nyelvének életrevalósága, hanem azért is, mert ily módon lehetőség nyílik az albán nyelvtörténet bizonyos mozzanatainak rekonstruálására.

A jugoszláviai albán nyelvjárások tanulmányozása még ma sem tekinthető rendszeresnek és tudományos megalapozottségúnak. Nyelvjárási vonatkozású anyag és rész tanulmányok szép számban találhatóak egyes folyóiratokban, de hiányzik egy átfogó jellegű, egységes munka. Az Albanológiai Intézet feladatának tekinti, hogy összegyűjtse és egy külön kiadványban közlétegye azokat a folyóiratokban szétszórtan megjelent tanulmányokat, közleményeket, cikkeket és jegyzeteket, amelyekben jugoszláviai albán nyelvjárási anyag található. Természetesen ez csupán átmeneti jellegű megoldás. Az intézet távlattervében szerepel Koszovó SZAT Nyelvjárási Atlaszának elkészítése. Ez az atlasz felöleli majd a tartomány területén használatos összes nyelvjárást és tájnyelvet. Suva Reka környéke nyelvjárásának és Kabash vidéke tájnyelvének tanulmányozása egyben a nyelvjárási atlaszhoz való anyaggyűjtés kezdetét is jelenti.

A Nyelvtudományi Osztály Toponomasztikai Alosztályában mr. Skender Gashi *Golap vidékének makro- és mikrotoponimiáját*, Rexhep Doçi pedig *Lapusha helység antroponimiáját, patronimiáját és etnonimiáját* tanulmányozza.

Skender Gashi több szempontból is vizsgálja a helyneveket, mégpedig: eredetük nyelve szerint (görög, latin, vlah, török, cserkesz, szláv, albán és bizonytalan eredetű), etimológiájuk szerint (állatnév, növénynév, a tulajdonos neve, eseménynév, utónév, nemzetségnév, családnév, népnév, a talaj tulajdonságai: helyzete, formája és színe alapján alkotott név, templom neve, régészeti jellegű név stb.), alaktani szempontból (toldalékjaik alapján: -ac, -acak, -aç, -ajë, -ak, -an, -anik, -aq, -ar, -are, -as, -ashtë, -at stb.), jelentésük szerint (motivált és motiválatlan helynevek), valamint hangtani sajátosságaik alapján.

Rexhep Doçi elsősorban történeti szempontból vizsgálja Lapusha onomasztikáját. Szerinte a vidék névanyaga négy rétegből tevődik ösz-

sze: 1. illír nevek, 2. görögkeleti szláv nevek, 3. katolikus albán nevek és 4. mohamedán nevek. A terepen végzett anyaggyűjtés mellett a szerző írott forrásokból (térképek, egyházi iratok, török összeírások, néprajzi tanulmányok) is merít. Doçi foglalkozik Lapusha antroponímiájának és mikrotoponímiájának kapcsolatával, valamint a tanulmányozott névanyag fonetikai és morfológiai sajátágaival is.

A szerbhorvát—albán szótár megjelenése után az Albanológiai Intézet szótárkészítői (Sulejman Drini, A. Zajmi, L. Mulaku, M. Bardhi és S. Imami) hozzáfogtak az albán—szerbhorvát szótár összeállításához. A munka már 1973. második felében megkezdődött, és a tervek szerint 1977-ben fejeződik be.

A Lexikográfiai Alosztály munkatársai a címszóanyag zömét a már meglevő albán szótárból veszik, azonkívül új szavakat és kifejezéseket is felhasználnak. A munka menete a következő: cédulázás, értelmezés, tudományos szerkesztés, irodalmi szerkesztés, hangsúlyozás, a javított szöveg gépelése stb. A körülbelül 50.000 címszónyi és 30 szerzői ívnyi terjedelműre tervezett szótárból évente átlagosan mintegy 12.000 szócikknek kell elkészülnie.

Az albán—szerbhorvát szótár munkálataival párhuzamosan a Lexikográfiai Alosztályban a Dialektológiai és a Toponomasztikai Alosztály munkatársainak közreműködésével egy tájnyelvi és szaknyelvi jellegű albán szótár is készül. „A jugoszláviai albán nyelv ritka szavainak szótárán” Sulejman Drini, Mehmet Halimi, Skender Gashi és Ibrahim Goçi dolgozik. Ez a szótár tulajdonképpen Taso dél-albániai ritka szavak szótárának és Gazul észak-albániai ritka szavak szótárának folytatása.

A szótár elsősorban azokat a szavakat gyűjti egybe, melyek használata egy-egy vidékre vagy foglalkozási ágra korlátozott, és amelyeknek egy része a társadalmi életben bekövetkezett változások következtében már elavulóban van. A már meglevő szóanyaghoz a szótár munkatársai újabb tájszavakat és ritka szakszavakat gyűjtenek.

A ritka szavak szótárának főleg az a feladata, hogy megőrizzen a feledéstől számos értékes szót, és hogy ezeket az újonnan keletkezett tájszavakkal és szakszavakkal együtt közkinccsé tegye, gazdagítsa vele az irodalmi nyelvet. A szótár munkatársai számítanak arra, hogy munkájuk eredményei az Albán NK Tudományos Akadémiájában készülő Albán értelmező szótárban is kamatozni fognak.

A jugoszláviai albán nyelv ritka szavainak szótára a tervek szerint 6—7.000 szócikket tartalmaz, és két év alatt készül el.

Az Albanológiai Intézet Folklor Osztályának Népköltészeti Alosztálya a közeljövőben három könyvet jelentet majd meg: *Anekdóták I.* (Anton Çetta), *Népdalok I.* (Rustem Berisha és Bajram Krasnići) és *Lakodalmi énekek I.* (Anton Berisha). Ezek a gyűjtemények a 25 kötetre tervezett népköltészeti kiadványsorozat részei. Eddig megjelent egy ballada-, egy hősdal- és egy népmese-gyűjtemény.

A Népköltészeti Alosztály munkatársai több mint ötven külmunkatárs bevonásával rendszeres gyűjtő tevékenységet folytatnak a Koszovó SZAT, Macedónia SZK, Crna Gora SZK és a Szerb SZK területén élő albán etnikum körében. A begyűjtött anyag terjedelme (a kisebb alkotá-

sokat: szólásokat, közmondásokat stb. is beleszámítva) kb. 40.000 folklór egységet tesz ki.

A Folklór Osztály Muzikológiai Alosztályának munkatársai a következő témákon dolgoznak: *A jugoszláviai albán karének 1974-ig* (1976-ban kerül sajtó alá), *Drim vidéki éneklés és női énekek* (1977-ben jelenik meg), *A guzlica hagyományai a Koszovón élő albánoknál* és *A koszovói albánok töröksípjának organológiai vizsgálata*.

Az Albanológiai Intézet Etnográfiai Osztálya 1974 májusában kezdett el működni. Munkatársai, Uk Gjema és Tefik Basha jelenleg a *koszovói albán népi táncokat* kutatják. A Jugoszláviában élő albánok népi táncait előttük senki sem tanulmányozta. Különösen érdekesnek ígérkeznek azok a táncok, melyek ősi dramatikus hagyományokat őriztek meg. Az albán népi táncokról 1977-ben könyv fog megjelenni.

A Történettudományi Osztályban a következő témák kutatása folyik: *A szerb szociáldemokraták és az albán nemzeti mozgalom, 1903—1914.* (mr. Zekeria Cana), *Az 1878. és 1912. közötti albán—szerb kapcsolatok* (mr. Sadula Brestovci), *A Prizreni Liga, 1878—1881.* (dr. Ali Hadri professzor) és *A megújulás képviselőinek pedagógiai nézetei* (dr. Jashar Rexhepagiq professzor). Mindegyik téma három évi munkát igényel.

A szerb szociáldemokratáknak az albán nemzeti mozgalomhoz való viszonyulását eddig sem a jugoszláv, sem az albán, sem pedig a nemzetközi történettudomány nem tanulmányozta. A téma főleg azért jelentős, mert rávilágít a balkáni és az európai munkásmozgalomnak az elnyomott népek függetlenségi mozgalma és a balkáni konföderáció iránt tanúsított helyes, internacionalista álláspontjára, és mert elemzi a Szerb Szociáldemokrata Pártnak azt a széles körű harcát, melyet a nagyszerb burzsoáziának Albániával és Macedóniával szembeni hegemonisztikus és hódító törekvései ellen, valamint a második internacionálén részt vevő szociáldemokrata pártok opportunizmusa ellen folytatott.

A századforduló éveinek albán—szerb kapcsolatait a két szomszédos nép széles tömegeinek a békés egymás mellett élésre és a közös ellenség elleni harcra való törekvése jellemzi. A Balkán puszkaporos légköre, Szerbia, Törökország és más államok hódító politikája nem kedvezett ezeknek a törekvéseknek, de nem is tette őket lehetetlenné. Sadula Brestovci szerint az albán—szerb kapcsolatok alakulásának helyesen való és átfogó jellegű értelmezése csakis az összes objektív és szubjektív körülmény figyelembevételével történhet.

A Prizreni Liga megalakulása a XIX. század második felének legjelentősebb eseménye az albán nemzet történetében. Erről az albán politikai szervezetről viszonylag sokan és sokat írtak, de az eddigi művek közül egyik sem volt eléggé tudományos megalapozottságú és tárgyilagos. Ali Hadri szerint a Prizreni Ligával kapcsolatban a következő kérdéseket kell marxista szellemben tisztázni: milyen körülmények között jött létre és fejtette ki hatását; hogyan viszonyult hozzá a nemesség, a burzsoázia és az értelmiség; milyen szerepe volt a nemzeti tudatnak; vajon a Prizreni Liga mozgalom volt vagy pedig mozgalmat irányító szervezet; mi volt a jelentősége az albán nemzeti megújulásban stb.

Az albán nemzeti megújulás képviselői közül sokan foglalkoztak

oktatási és nevelési kérdésekkel. Munkásságukról eddig csak kisebb közlemények jelentek meg. A témafelelős, dr. Jashar Rexhepagiq egy hosszabb tanulmányban szándékozik feldolgozni a megújulás képviselőinek pedagógiai eszméit.

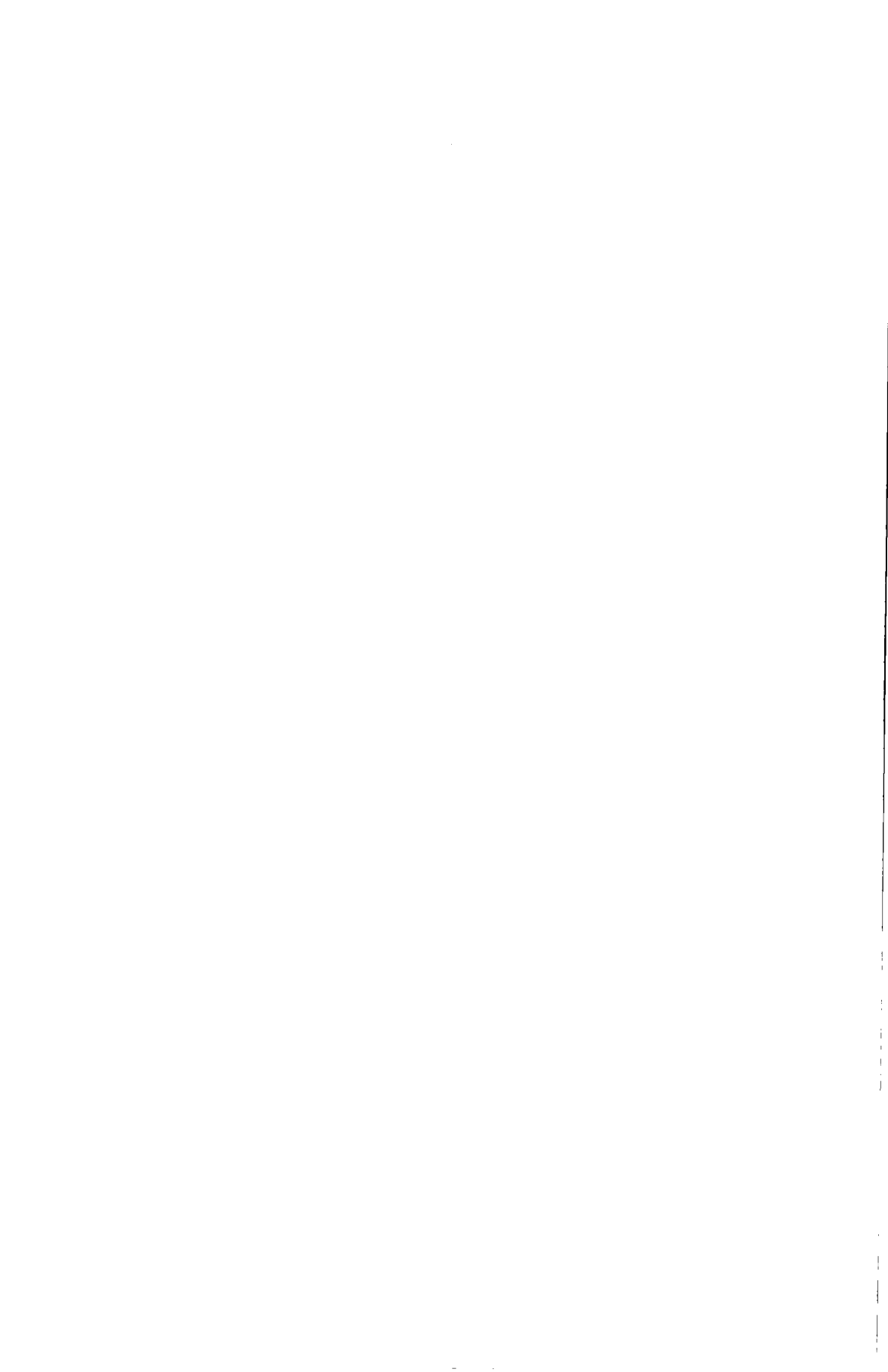
Az Albanológiai Intézet rendszeres kiadványa a Gjurmime Albanologjike (Albanológiai Kutatások). Három sorozata van: történettudományi, nyelvtudományi és folklorisztikai-néprajzi.

Az intézetben folyó tudományos munka eredményeit számos külön kiadvány is bemutatja.

Az intézet minden évben szervez néhány tudományos kutatóutat, tudományos értekezletet és tudományos tanácskozást. A tudományos kutatóutak célja a szervezett, csoportos gyűjtőmunka. 1976-ban két, egyenként 15 napos kutatóúton vesz részt az intézet 8—10, különböző szakterületeken dolgozó munkatársa. A tudományos értekezletek rendszerint tematikus jellegűek és általában 20—25 koszovói és az ország egyéb vidékeiről való szakember vesz rajtuk részt. A tudományos tanácskozások szeminárium jellegűek. Ebben az évben az intézet toponomasztikai tanácskozást szervez mintegy 60 külmunkatárs bevonásával. A háromnapos tanácskozás első napján előadások hangzanak el, másnap szakemberek irányításával terepen való gyűjtőmunkára mennek a résztvevők, harmadnap pedig a gyűjtött anyag rendszerezésére kerül sor.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

ÚJ SZERVEZETI FORMÁK

Előző számunkban már hírt adtunk Intézetünk átszervezésének előkészületeiről, illetve a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének és a Hungarológiai Intézetnek tervezett integrációjáról. Az átszervezéssel kapcsolatos intézkedések sorában a legjelentősebb esemény az 1975. december 15-i referendum volt, amelyen a két intézmény dolgozói elfogadták az integrációra vonatkozó tervjavaslatot. Ennek értelmében a Tanszék és az Intézet felveszi A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete nevet, s a Bölcsészettudományi Kar keretében társult munka alapszervezetté alakul át. A referendumon elfogadott irányelvek értelmében az egységes, integrált munkaalap-szervezetben 28 oktató és tudományos kutató látja majd el a szervezeten kívüli eddig külön-külön végzett tanszéki és intézeti feladatokat. Az egységesített új intézet önállóan hozza meg oktatási programját, beruházási, publikációs, kutatási és káderképző terveit, s a Bölcsészettudományi Kar öngazgatási szerveivel összhangban állapítja meg munkafeladatait eddigi tevékenységi területein. Mint jogi személy önálló elszámolási egységet képez, saját öngazgatási szervei és igazgatása lesz, külön folyószámlával és ügyvitelének jelentős mértékben önálló vezetésével. A fentiekről szóló öngazgatási egyezmény aláírására 1976. januárjában kerül sor.

* * *

A jelzett időszakban munkatársaink közül Šulc Magdolna és Szeli István október 1-én és 2-án részt vettek a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia megfelelő intézetének, illetve bizottságának Budapesten megtartott, a romantikát mint irodalmi és művészeti jelenséget komplex egészében tárgyaló közös értekezletén, amelyen beszámolót tartottak Vörösmarty Mihály és Branko Radičević, ill. A magyar és a szerb romantika összehasonlító módszertani és elvi kérdései címen.

* * *

Az év utolsó negyedében az alábbi személyektől és intézményektől kaptunk értékes könyv- és folyóiratküldeményt illetve dokumentációs

anyagot: dr. Gunda Béla, a KLTE Néprajzi Intézete, a KLTE Könyvtára, Déri Múzeum — Debrecen; dr. Voigt Vilmos, dr. Fried István, Országos Széchényi Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, MTA Irodalomtudományi Intézet — Budapest; Forrás szerkesztősége — Kecskemét; dr. Tóth István, Jelenkor szerkesztősége, Tanárképző Főiskola — Pécs; Tiszatáj szerkesztősége, Somogyi Könyvtár — Szeged; Mérleg szerkesztősége — Bécs; Korunk szerkesztősége — Kolozsvár; Magyar Műhely szerkesztősége — Párizs; Üzenet és Létünk szerkesztősége — Szabadka; Jó Pajtás szerkesztősége, Történelmi Intézet, Vajdasági Múzeum — Újvidék.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Milorad Zivančević</i> : Ivan Mažuranić mint magyar költő	7
<i>Sziklay László</i> : A kelet-közép-európai romantika néhány főbb jellemvonása	15
<i>Jože Pogačnik</i> : France Prešeren és Petőfi Sándor	23
<i>Bori Imre</i> : Romantikakutatás a magyar—délszláv kapcsolattörténet szemszögéből	43
<i>Magdalena Veselinović-Sulc</i> : Rokokó elemek Vörösmarty, Radičević és más magyar, illetve szerb költő művében	49
<i>Póth István</i> : Zmaj Jovan Jovanović politikai költészetének egyes magyar vonatkozásai	69
<i>Fried István</i> : Romantika, szerb népköltészet, magyar irodalom	77
<i>Dávid András</i> : Madách drámáinak délszláv szereplői és színterei	85
<i>Vaso Milinčević</i> : Zmaj fordításának kézírata Petőfi János Vitézről	101
<i>Štefan Barbarič</i> : A nemzeti afirmáció mint a közép-európai romantika jellegzetessége	115
<i>Lazar Čurčić</i> : Legyen vár és a magyarok	121
<i>Gál István</i> : Babits és Jugoszlávia	131
<i>Béldádi Miklós</i> : Egy-két szó az új magyar regény világáról	143
<i>Pomogáts Béla</i> : Négy ország magyar írói a magyar irodalomról	151
<i>Vajda Gábor</i> : A pécsi emigráció hatása a jugoszláviai magyar irodalomra	159
<i>Pastyik László</i> : A pécsi emigráció szerepe a jugoszláviai magyar sajtó első évtizedében	167

KÖNYVEKRŐL

<i>Käfer István</i> : Szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok	175
<i>Vajda Gábor</i> : Az egyéniség nyomában avagy híd a közélet és a tudomány között	181
<i>Molnár Csikós László</i> : Az Albanológiai Intézetről	189

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Új szervezeti formák	197
--	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Milorad Živančević</i> : Ivan Mažuranić kao mađjarski pesnik	7
<i>Sziklay László</i> : Neke karakteristične crte Istočno-Srednje-Evropskog romantizma	15
<i>Jože Pogačnik</i> : France Prešern i Sándor Petőfi	23
<i>Bori Imre</i> : Istraživanje romantizma sa tačke gledišta mađjarsko—južnoslovenskih veza	43
<i>Magdalena Veselinović-Šulc</i> : Rokoko elementi u poeziji Verešmartija, Radičevića i nekih drugih mađjarskih i srpskih pesnika	49
<i>Póth István</i> : Neke mađjarske veze satirično-političke poezije Jovana Jovanovića Zmaja	69
<i>Fried István</i> : Romantizam, srpska narodna poezija, mađjarska književnost	77
<i>Dávid András</i> : Južnoslovenske ličnosti i scene u Madačevim dramama	85
<i>Vaso Milinčević</i> : Zmajev rukopis prevoda Petefijevog „Viteza Jovana”	101
<i>Štefan Barbarič</i> : Narodnoafirmativni moment kao značajka srednje-evropskog romantizma	115
<i>Lazar Čurčić</i> : Ledjen grad i Mađjari	121
<i>Gál István</i> : Babits i Jugoslavija	131
<i>Béládi Miklós</i> : Jedno-dve reči o svetu novog mađjarskog romana	143
<i>Pomogáts Béla</i> : Mađjarski pisci iz četiri zemlje o mađjarskoj književnosti	151
<i>Vajda Gábor</i> : Uticaj emigracije iz Pečuja na jugoslovensku mađjarsku književnost između dva rata	159
<i>Pastyik László</i> : Uloga emigracije iz Pečuja u prvoj deceniji mađjarske štampe u Jugoslaviji	167

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Nove organizacione forme	197
--	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Milorad Živančević</i> : Ivan Mažuranić as Hungarian poet	7
<i>Sziklay László</i> : Some characteristic features of the Eastern-Central-European romanticism	15
<i>Jože Pogačnik</i> : France Prešern and Petőfi Sándor	23
<i>Bori Imre</i> : Investigations in romanticism from the viewpoint of Hungarian—Southern Slavonic relations	43
<i>Magdalena Veselinović-Šulc</i> : Rococo elements in the poetry of Vörösmarty, Radičević and other Hungarian and Serbian poets	49
<i>Póth István</i> : Some Hungarian relations of the political poetry of Zmaj Jovan Jovanović	69
<i>Fried István</i> : Romanticism, Serbian folk-poetry, Hungarian literature	77

<i>Dávid András</i> : Southern Slavonic personages and scenes in the dramas of Madách	85
<i>Vaso Milinčević</i> : Zmaj's manuscript of the translation of Petőfi's „János vitéz”	101
<i>Stefan Barbarič</i> : National affirmation as a feature of the Central-European romanticism	115
<i>Lazar Čurčić</i> : The fortress of Legyen and the Hungarians	121
<i>Gál István</i> : Babits and Yugoslavia	131
<i>Béládi Miklós</i> : On the world of the new Hungarian novel	143
<i>Pomogáts Béla</i> : The Hungarian writers of four countries about the Hungarian literature	151
<i>Vajda Gábor</i> : The influence of the emigration from Pécs on the Hungarian literature in Yugoslavia between two wars	159
<i>Pastyik László</i> : The role of the emigration from Pécs in the first decade of the Hungarian press in Yugoslavia	167

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : New organizational forms	197
--	-----

INHALT

STUDIEN

<i>Milorad Živančević</i> : Ivan Mažuranić als ungarischer Dichter	7
<i>Sziklay László</i> : Einige Eigenschaften des Ost-Mitteuropäischen Romantismus	15
<i>Jože Pogačnik</i> : France Prešern und Petőfi Sándor	23
<i>Bori Imre</i> : Die Forschung des Romantismus vom Standpunkt der ungarisch—jugoslawischen Verbindungen	43
<i>Magdalena Veselinović-Sulc</i> : Rokokoelemente in der Dichtung von Vörösmarty, Radičević und einigen anderen ungarischen und serbischen Dichtern	49
<i>Póth István</i> : Einige ungarische Beziehungen der politischen Dichtung von Zmaj Jovan Jovanović	69
<i>Fried István</i> : Romantismus, serbische Volksdichtung, ungarische Literatur	77
<i>Dávid András</i> : Südslawische Persönlichkeiten und Orte in Madáchs Dramen	85
<i>Vaso Milinčević</i> : Zmaj's Manuskript der Übersetzung von Petőfis „János vitéz”	101
<i>Stefan Barbarič</i> : Nationale Bejahung als Bezeichnung des mitteleuropäischen Romantismus	115
<i>Lazar Čurčić</i> : Die Festung von Legyen und die Ungaren	121
<i>Gál István</i> : Babits und Jugoslawien	131
<i>Béládi Miklós</i> : Einige Worte über die Welt des neuen ungarischen Romans	143
<i>Pomogáts Béla</i> : Ungarische Schriftsteller aus vier Ländern über ungarische Literatur	151

<i>Vajda Gábor</i> : Der Einfluss der Emigration aus Fünfkirchen an die ungarische Literatur in Jugoslawien zwischen den zwei Kriegen	159
<i>Pastyik László</i> : Die Rolle der Emigration aus Fünfkirchen im ersten Jahrzehnte der ungarischen Presse in Jugoslawien	167

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Neue Organisationsformen	197
--	-----

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

DR. ŠTEFAN BARBARIĆ, EGYETEMI TANÁR — LJUBLJANA; DR. BÉLÁDI MIKLÓS, KANDIDÁTUS — BUDAPEST; DR. BORI IMRE, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; LAZAR ČURČIĆ, KÖNYVTÁROS — ÚJVIDÉK; DR. DÁVID ANDRÁS, A TARTOMÁNYI TANKÖNYVKIADÓ INTÉZET IGAZGATÓJÁ — ÚJVIDÉK; DR. FRIED ISTVÁN, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — BUDAPEST; DR. GÁL ISTVÁN, TUDOMÁNYOS KUTATÓ — BUDAPEST; DR. KÄFER ISTVÁN, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — BUDAPEST; DR. VASO MILINČEVIĆ, DOCENS — BELGRÁD; MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ASSZISZTENSE, ÚJVIDÉK; PASTYIK LÁSZLÓ, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ASSZISZTENSE — ÚJVIDÉK; DR. JOŽE POGACNIK, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. POMOGÁTS BÉLA, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — BUDAPEST; DR. PÓTH ISTVÁN, DOCENS — BUDAPEST; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. SZIKLAY LÁSZLÓ, TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRS — BUDAPEST; MR. VAJDA GÁBOR, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ASSZISZTENSE — ÚJVIDÉK; DR. MAGDALENA VESELINOVIĆ-ŠULC, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA — ÚJVIDÉK.

